

અધોક્ જગીર્ણ વારો

ભાગ-૧

૧૪૭
૧૭૭૧
અગ્રવાલ

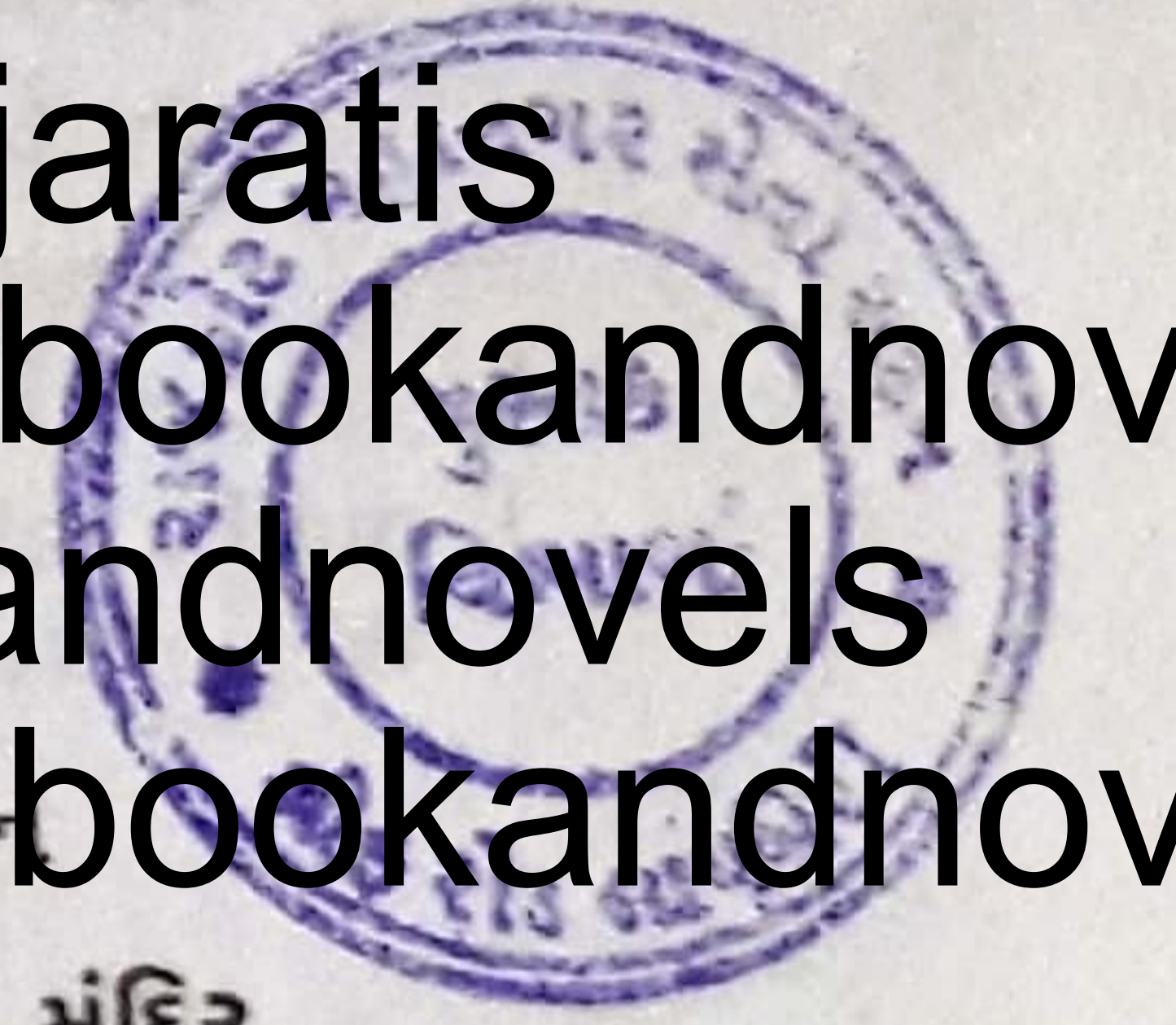
- મોહનલાલ અગ્રવાલ

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

અ
ધો
ર
નગારાં
વા
ગો

ભાગ ૧લો
મોહનલાલ અગ્રવાલ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

જૈન દેરાસર પાસે, ૨૦૨, પેલિકન હાઉસ, ૧૩૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧ આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૯ મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨

બુક શેલ્ફ

૧૬, સિટી સેન્ટર, સ્વસ્તિક ચાર રસ્તા પાસે,
સી. જી. રોડ, અમદાવાદ-૯

E-mail : info@navbharatonline.com

Web : www.navbharatonline.com

AGHOR NAGARAN VAGE
by Mohanlal Agrawal
Navbharat Sahitya Mandir, Ahmedabad

ISBN : 978-81-8440-306-0

© મયુરધ્વજ અગ્રવાલ

પ્રથમ આવૃત્તિ : ૧૯૮૨

પુનર્મુદ્રણ : ૧૯૮૫, ૧૯૮૯, ૧૯૯૧, ૧૯૯૫, ૧૯૯૮,
૨૦૦૩, ૨૦૦૬, ૨૦૦૮, ૨૦૧૦, ૨૦૧૧

અગિયારમું પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૧૨

પુનર્મુદ્રણ : ૨૦૧૩

કિંમત : ₹ ૧૫૦.૦૦

પ્રકાશક

મહેન્દ્ર પી. શાહ

નવભારત સાહિત્ય મંદિર

જૈન દેરાસર પાસે, ગાંધી રોડ

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧

ટેલિ. : (૦૭૯) ૨૨૧૩ ૮૨૫૩, ૨૨૧૩ ૨૮૨૧

E-mail : info@navbharatonline.com

Web : www.navbharatonline.com

ટાઇપસેટિંગ

રિદ્ધિસિદ્ધિ ટાઇપોગ્રાફિક્સ

અમદાવાદ

મુદ્રક

પ્રિન્ટ કોન

અમદાવાદ

સેતુબંધ

‘શબ્દ’ના માધ્યમ દ્વારા વાચક મિત્રો સુધી પહોંચવા ‘સેતુબંધ’ રચીને આપની પાસે થોડી વાતો લઈને આવું છું. સ્વીકારશો ?

‘અઘોર નગારાં વાગે’ની રજૂઆતના સંદર્ભમાં કાંઈક એવો હેતુ રહેલો છે જેનાથી આપણે અજાણ છીએ અથવા તેનું અસ્પષ્ટ ચિત્ર આપણી સામે છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિનું મુખ્ય અંગ આપણો સાધુસમાજ છે. આદિ-અનાદિકાળથી અનેક સંપ્રદાયોનો પ્રવાહ વહી રહ્યો છે જેમાં સાધુસંત, સિદ્ધ, જતિ, જોગી, ત્યાગી, દાસ, ભક્તની સાથોસાથ પ્રજા પણ છે. દરેક વ્યક્તિના જીવનમાં સાધુસંપર્ક એક યા બીજી રીતે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં થતો હોય છે. પછી વ્યક્તિ ભલે ગમે તેવી વિચારસૃષ્ટિની હોય અથવા ગમે તે સ્તર ઉપર હોય. સંપર્ક સમયે અને સંપર્ક પછી દરેકની પાસે કડવી-મીઠી અનુભૂતિ હોય છે.

અત્યારના સમયમાં કડવા અનુભવોનું પ્રમાણ વધુ છે, જ્યારે સારા અનુભવો ખૂબ ઓછા થાય છે; જેમાં ક્યારેક એક પક્ષ તો ક્યારેક બન્ને પક્ષ દોષિત હોય છે. ઘણા લોકો છેતરપિંડી, ઠગાઈ, વિશ્વાસઘાતનો ભોગ બને છે, એનું કારણ એ છે કે આપણે સાધુ અથવા અસાધુને વાસ્તવિક રૂપમાં ઓળખવાનું જ્ઞાન ધરાવતા નથી યા તો કોઈ પણ લાલચવશ એ અંગે તકેદારી રાખતા નથી. જેના કારણે પાખંડી સાધુઓ તેની પાખંડલીલામાં અજ્ઞાની, વિશ્વારુ, ભોળા લોકોને ફસાવીને અનેક પ્રકારનાં અનિષ્ટો સર્જે છે.

આપણી સામે દરેક સંપ્રદાયના જુદા જુદા પ્રકારના સાધુઓ ઉપસ્થિત થાય તો તેના બાહ્યરૂપ અને વસ્ત્રાભૂષણ, તિલક, ચિહ્ન દ્વારા તેને બાહ્યરૂપમાં પણ સમજવાની વથાર્થ પરિભાષા છે ખરી ? આપણા સાધુસમાજને ઓળખવા માટે આપણી પાસે દૈષ્ટિ ન હોય એ શું ઉચિત છે ?

દરેક વ્યક્તિ પોતાના સંપ્રદાયના સાધુ તથા સાધુશાહીની બાહ્ય અને આંતરિક વ્યાખ્યા નથી સમજી શકતી, જેની પાછળનાં કારણો છે પરંપરાગત વિચારધારા, સંકુચિત હેતુ, સમયનો અભાવ, પોતાની રીતે નક્કી કરેલ માપદંડ જે વથાર્થ રૂપે નથી.

‘અઘોર નગારાં વાગે’ પુસ્તકમાં સાધુશાહીની રીતભાત, વસ્ત્રપરિધાન, આભૂષણ, ઝોળી, ધૂણી, ક્રિયા આદિ બાબતો વિશે મેં ‘મારી શક્તિ અનુસાર સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

આપણા સમાજમાં અનેક સંપ્રદાયો છે. મોટા ભાગે એક સંપ્રદાયના અનુ-
યાયીઓ જાહેરમાં અથવા ખાનગીમાં બીજા સંપ્રદાયની અવગણના, તિરસ્કાર કરતા
હોય છે. હવે આ બાબતને તટસ્થ રીતે વિચારીએ તો સ્પષ્ટ થશે કે જેમ કોઈ પણ
સંપ્રદાયનો સમજણ વિનાનો અંગીકાર યોગ્ય નથી તે જ રીતે કોઈ પણ સંપ્રદાયને
સમજ્યા વિના તેનો તિરસ્કાર કરવો પણ યોગ્ય તો નથી જ. કોઈ પણ સંપ્રદાય
તિરસ્કારને યોગ્ય નથી.

ધર્મ અને સંપ્રદાયની સ્થાપના કરનાર મહાન આત્માઓએ સમયાનુસાર
લોકકલ્યાણ અર્થે સંપ્રદાયની રચના કરી ત્યાર બાદ એ સંપ્રદાયના સૂત્રધાર પૈકીના
જૂજ માણસોએ પોતાના મહત્ત્વને વધારવા નિજ સ્વાર્થ, અહંને પોષવા માટે અસીમ,
અનંત એવા સંપ્રદાય ફરતી રેખાઓ દોરી લોકોને અયોગ્ય પરિભાષા સમજાવવાનો
પ્રયત્ન કર્યો છે.

વાચક મિત્રોને મારી નમ્ર વિનંતી છે કે આપ અધ્યાત્મક્ષેત્રમાં જે કાંઈ કરો તે
સમજણપૂર્વક અને વાસ્તવિક ભૂમિકામાં રહીને કરશો.

ઉદાહરણ રૂપે થોડું વિચારીએ તો કોઈ પણ ભૌતિક યંત્ર, સાધન જેના દ્વારા
આપણા સૌનો જીવનવ્યવહાર સરળતાથી ચાલે છે, તેમાં નાનીસરખી પણ ત્રુટી થાય
તો તે યંત્ર અટકીને બંધ પડી જાય છે. જરાસરખી અચોકસાઈ પણ ચાલતી નથી, જે
યંત્રસાધનનું નિર્માણ જે સિદ્ધાંતના આધાર ઉપર થયું હોય તેની સૂક્ષ્મ બાબતો અંગે
પણ લક્ષ રાખવું પડે છે. તો શું અધ્યાત્મ બાબતમાં સકામ ભાવ રાખીને મનફાવે
તેવા નિયમથી, સિદ્ધાંતથી, સગવડનીતિથી, મનમુખી કર્મથી પરિણામ લાવી શકાય
ખરું?

અધ્યાત્મના એક બીજ માત્રથી ભૌતિક બાબતોની શાખાઓ ફેલાય છે. હવે
ભૌતિક ક્ષેત્રમાં જો અનિયમિતતા અને અચોકસાઈ ન ચાલતી હોય તો અધ્યાત્મ-
ક્ષેત્રમાં કઈ રીતે ચાલી શકે?

ઘણા લોકો એવી ફરિયાદ કરતા સાંભળવા મળે છે કે, “ મેં અમુક અનુષ્ઠાન
કર્યું પણ કાંઈ જ પરિણામ ન આવ્યું.” ઘણા લોકો કહે છે, “ મેં અમુક જાપ કર્યા, યજ્ઞ
કર્યો પરંતુ કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ.” તેની પાછળનાં મુખ્ય કારણો હોય છે
સદ્ગુરુનો અભાવ, અશ્રદ્ધા, આશંકા, સ્વાર્થવૃત્તિ, મનમુખી ક્રિયા, દેહ સંકલ્પનો
અભાવ, વિચારોની-દેહની અશુદ્ધિ, આસન, દિશા, મંત્ર, માળા, ઋતુસમય આદિ
બાબતોની અચોકસાઈ. આ બધાં કારણોથી કાર્ય સફળ થતું નથી એમાં કોનો દોષ?

‘અધોર નગારાં વાગે’ પુસ્તક આપનાં પરકમલમાં છે તેનું પ્રાગટ્ય આકસ્મિક

રીતે થયું છે. મારા પરમ સ્નેહી શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવે જેઓ સુરેન્દ્રનગર ખાતે માહિતી
અધિકારી તરીકે હતા, જે હાલ ગાંધીનગરમાં સિનિયર સબ-એડિટર તરીકે ફરજ
બજાવી રહ્યા છે તેમની સાથે સંપર્કમાં આવ્યો. તેમના સંપર્કમાં મૂકનાર મારા મિત્ર
જગદીશ પરીખ જેઓ હાલ સુરેન્દ્રનગરમાં પરીખ સ્ટુડિયોનું સંચાલન કરે છે, તેઓ
ઉચ્ચતમ કક્ષાના છબીકાર છે. ફોટોગ્રાફી ક્ષેત્રમાં તેમની ઊંડી સૂઝ-સમજણ
છે. મને પણ તેમની પાસેથી ફોટોગ્રાફી ક્ષેત્રે ઘણું જાણવા મળ્યું છે. તેમના દ્વારા હું
શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવેના સંપર્કમાં આવ્યો.

તેમની નિખાલસ અને સહજવૃત્તિએ મને આકર્ષી લીધો. નિઃસ્વાર્થ, સરળ
સ્વભાવના કારણે અમે ખૂબ નજીક આવ્યા. ક્યારેક એકાંત ક્ષણોમાં હું સાધુશાહી
ક્ષેત્રની ગૂઢ બાબતો અંગે ચર્ચા કરતો, ક્યારેક તંત્ર-મંત્રનાં મૂળ રહસ્યોના સૂત્રધાર
સિદ્ધલોકો અંગે ચર્ચા થતી. અવારનવાર આવી ચર્ચાઓ થતી.

એક વાર તેમણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે તમે આ બધાં માહિતીને એકત્ર કરી પુસ્તકનું
રૂપ આપો. પરંતુ પુસ્તક રૂપે બધી બાબતોને પ્રગટ કરવામાં અમુક મર્યાદાઓ હતી.
સાથે મારા સ્વભાવનું કારણ પણ હતું, જેથી આ પ્રસ્તાવનો તાત્કાલિક અમલ થયો
નહીં. છતાં તેમનો આગ્રહ ચાલુ રહ્યો જેથી મેં સાધુસમાજ અંગેની અપ્રગટ બાબતોને
શબ્દદેહ આપવાનું વિચાર્યું. અમુક ગુપ્તભેદનો ઉલ્લેખ કરવામાં અવરોધ હોવાથી
સિદ્ધ, સંત, મહાત્માઓની અનુમતિ અનિવાર્ય હતી તેથી હું અટલગિરિજી ને
નાગાજીને આ અંગે મળ્યો. પુસ્તક પ્રગટ કરવાનો હેતુ સ્પષ્ટ કરીને અનુમતિ માગી
ત્યારે તેમણે એક બાબત ઉપર ભાર મૂકતાં કહ્યું કે, લોકો એક યા બીજી રીતે તમને
વ્યવહારમાં લેશે. એ સમયે યશ, કીર્તિ, માયા, ચમત્કારની ઝંઝટમાં પડશો નહિ અને
દુનિયાદારીના વ્યવહારમાં પડશો તો સારાંનરસાં પરિણામની જવાબદારી તમારી જ
રહેશે. એ સિવાય અમુક ગુપ્ત બાબતો, નિયમો, રીતભાતોનો ઉલ્લેખ કરવાની ના કહી.

આથી મારાથી દરેક પ્રસંગોમાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ અમુક બાબતોમાં
સ્પષ્ટીકરણ કરી શકાયું નથી.

વાચક મિત્રો, એક વાતનો નમ્રતાથી સ્વીકાર કરતાં જણાવું છું કે, હું લેખક નથી.
મેં તો ફક્ત મારી જેવીતેવી શૈલીમાં મારા અનુભવ અને માહિતીને રજૂ કરવાનો
પ્રયત્ન કર્યો છે. સાધુશાહીની વાતોને આપની પાસે મૂકનાર સંદેશવાહકથી વધુ મારું
કોઈ મહત્ત્વ નથી.

મહત્ત્વ છે આપણી સંસ્કૃતિનું જે અત્યારે પણ યથાવત્ પૂર્ણ ચેતનાની યથાસ્થાને
વિદ્યમાન છે. ગૌરવ મેં વાતનું છે કે અધ્યાત્મ ક્ષેત્રમાં આપણી સાધુશાહી પરંપરામાં

અનેક સિદ્ધ, યોગી, સંત, જતિ, સતી આજે પણ આપણી તપોભૂમિના મહત્ત્વને જાણવી રહ્યાં છે.

‘અઘોર નગારાં વાગે’નું લખાણ શરૂ થયું અને પૂરું પણ થયું. તે લખાણ મેં શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવેને સુપરત કર્યું. એ સમયે તેનું શીર્ષક ન હતું. શીર્ષકનો પ્રશ્ન બધાને મૂંઝવી રહ્યો હતો. એ દરમ્યાન શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવેએ રાજકોટથી પ્રગટ થતા ‘જયહિંદ’ દૈનિકના સંચાલક, માલિક શ્રી યશવંતભાઈ શાહ સાથે આ સાહિત્ય પ્રગટ કરવાનો અનુરોધ કર્યો. તેમણે લાગણીપૂર્વક આ લેખ પ્રગટ કરવા માટે સ્વીકારી સુયોગ્ય રીતે ખૂબ સહકાર આપ્યો.

આ લેખને વ્યવસ્થિત રજૂ કરવા માટે ‘જયહિંદ’ના ‘ફૂલવાડી’ વિભાગના તંત્રી સ્વ. શ્રી ભીખુભાઈ ગોહિલને સોંપવામાં આવ્યા. તેમણે સંપૂર્ણ મનન કરી લીધું ત્યારે આપોઆપ તેમના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડ્યા : ‘અઘોર નગારાં વાગે.’ તેમણે આ શીર્ષકનું સૂચન અમને મોકલાવ્યું જે ક્ષણવારમાં બધાને યોગ્ય લાગ્યું અને અઘોર નગારાં વાગવાં શરૂ થયાં. બહોળા જનસમુંદાયે ખૂબ પ્રેમથી આ લેખને આવકાર્યો. મારા પ્રયત્નની સફળતા માટે ખૂબ શુભેચ્છાઓ મોકલી. હું સૌ વાચક મિત્રોનો ખૂબ ઋણી છું. વાચક મિત્રોના તીવ્ર આગ્રહના કારણે જ આ લેખમાળા પુસ્તકનું રૂપ ધારણ કરી શકી છે.

આ લેખમાળા જ્યારે પુસ્તકનો આકાર લેવા માટે યોગ્ય સ્થળ શોધી રહી હતી ત્યારે જેમ સ્વાતિ નક્ષત્રમાં મુક્તા-છીપ ખારા સમુદ્રમાંથી બહાર ઊછળીને વર્ષાબિંદુને પોતાના ઉદરમાં સમાવી લઈ અણમોલ મોતીનું સર્જન કરે છે તેમ અમદાવાદ ખાતે, નવભારત સાહિત્ય મંદિરના માલિક શ્રી પ્રાગજીભાઈ શાહે ‘અઘોર નગારાં વાગે’ને પુસ્તકદેહ આપવાનો નિર્ણય લઈ સુંદર રીતે સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે.

આ પુસ્તકને આપ સુધી પહોંચાડવાનું સંપૂર્ણ શ્રેય શ્રી ભૂપેન્દ્રભાઈ દવેને છે. હું તેમનો પણ અત્યંત ઋણી છું.

મારા ગુરુમહારાજશ્રી રામદાસજી મહારાજ ‘બરફાની’. એમના વિશે શું લખી શકું? ગુરુમહિમા કદી વર્ણવી શકાયો નથી. એને વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે કોઈ કાળે શક્ય જ નથી. ફક્ત એટલું જ કહીશ કે તેઓ મારા ગુરુમહારાજ છે. હાલ તેઓ વિધ્યાચળ તથા બુરહાનપુરમાં નિવાસ કરે છે. રામાદલી વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના તેઓ વૈરાગી સંત છે. આ તેમનો લૌકિક પરિચય છે. અલૌકિક પરિચય આપવાની ક્ષમતા મારામાં નથી. એની અનુભૂતિ થઈ શકે, વિસ્તાર નહીં.

મને કદી એવી કલ્પના પણ ન હતી કે મારી અનુભૂતિ આપની સમક્ષ રજૂ

કરવાનો સમય આવશે. છતાં મેં જે પ્રયત્ન કર્યા છે તેના હાર્દથી સમજી આપણી સંસ્કૃતિ અંગે ભાવના કેળવશો. આજે પણ આપણી સંસ્કૃતિ વિશ્વમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે. ફક્ત તેને સમજવા માટે આપણે પ્રબળ પ્રયત્ન કરવાનો છે.

આટલાં વર્ષો દરમ્યાન મેં અનેક કષ્ટો સહન કર્યાં છે. કડવા અનુભવોનું પ્રમાણ વધુ છે. આર્થિક ઘસારો પણ ખૂબ વેઠ્યો છે. માનસિક અને શારીરિક રીતે તંગદિલીપૂર્ણ વાતાવરણમાંથી પસાર થયો છું. એ અંગે કાંઈ કહેવું એ આત્માશ્લવાધ કરવા સમાન છે. પરંતુ આનંદ એટલો જ છે કે સિદ્ધસંતોની કરુણાથી મારા ધ્યેયથી વિચલિત નથી થયો.

આપને મારો અનુગ્રહ છે કે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં સ્પષ્ટ હેતુ, સ્પષ્ટ વિચાર લઈને શરૂઆત કરવી એ સફળતાનું પ્રથમ સોપાન છે. દેઢ નિશ્ચયી માનવથી બધાં જ પાખંડ, અનિષ્ટ તત્ત્વો દૂર રહે છે. ચમત્કારોની માયાજાળ ફક્ત મોહક હોય છે. તે ચિરસ્થાયી અને શ્રેયસ્કર નથી હોતી. ચમત્કારનું સર્જન કરવું એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે. ઈશ્વર તેનો અધિકારી છે. માનવચમત્કારની સીમા હોય છે, સમય હોય છે, મર્યાદા હોય છે. તે સર્વદા નથી. અસ્તુ.

૧૫મી નવેમ્બર, ૧૯૮૨
સુરેન્દ્રનગર

મોહનલાલ અગ્રવાલ

પુનર્મુદ્રણ વેળાએ... ..

‘અઘોર નગારાં વાગે’ દ્વારા વાચક મિત્રોને ભારતીય સાધુશાહી સંસ્કૃતિ વિશે જાણવા-સમજવા માટે યોગ્ય સાહિત્ય આપી શકવાનો મને સંતોષ છે.

ટૂંકા સમયમાં જ પુનર્મુદ્રણની આવશ્યકતા વાચક મિત્રોની જિજ્ઞાસા, રુચિ અને લુપ્તપ્રાયઃ થતી ભારતીય સાધુશાહી સંસ્કૃતિ વિશે આદરભાવના સૂચવે છે.

પુનર્મુદ્રણ માટે વાચક મિત્રોનો અંતઃકરણથી ઋણી છું.

‘અઘોર નગારાં વાગે’ માટે બે પ્રકારનાં મંતવ્યો લોકમાનસ પાસેથી જાણી શકાયાં છે : સ્વીકાર અને અસ્વીકાર —

એ બન્ને બાબતોની તટસ્થતા આ પ્રમાણે હોવી જોઈએ :

(કોઈ પણ વિષયમાં જ્યારે કોઈ બાબતને સ્વીકારવામાં આવે છે ત્યારે કોઈ પણ પ્રકારથી ગ્રંથિમાં બંધાયા વિના સમજીને સ્વીકાર કરવામાં આવે તો જ તેનું મૂલ્ય છે, અન્યથા નિરર્થક છે.)

(એ જ રીતે કોઈ પણ બાબતને સમજવાનો સ્વપ્રયત્ન કર્યા વિના જ તેનો અસ્વીકાર કરવાની વૃત્તિ પણ નાદાનિયત છે.)

‘અઘોર નગારાં વાગે’ના પ્રસંગો, વર્ણનોમાં આવતી ચમત્કારિક ઘટનાઓ અંગે પણ થોડા લોકોમાં વિવાદ છે.

એ અંગે સ્પષ્ટતા જરૂરી છે — મેં અગાઉ પ્રસ્તાવનામાં પણ લખ્યું છે કે, “ચમત્કારનું સર્જન કરવું એ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે.” ખરેખર ક્યાંય, કદી પણ, કોઈ જ ચમત્કાર હોતો નથી. ચમત્કારની પરિભાષા એ છે કે જે ક્રિયા બુદ્ધિ દ્વારા ન સમજી શકાય તેને આપણે ચમત્કાર કહીએ છીએ.

પરંતુ વાસ્તવિકતા એનાથી પર છે. દરેક ચમત્કારની પાછળ કોઈ ને કોઈ સિદ્ધાંત, નિયમ કામ કરતો હોય છે — તે પછી યોગક્રિયાનો હોય, તંત્રશાસ્ત્રનો હોય કે નામસ્મરણનો હોય. જે કાર્ય વારંવાર કરી શકાતું હોય તે ચમત્કાર નથી. તેની પાછળ ષટ્કર્મના સિદ્ધાંતો કામ કરતા હોય છે.

જે પ્રસંગ કુદરતી રીતે; આકસ્મિક રીતે બની જાય તે ચમત્કાર છે અને તે કાર્ય પ્રકૃતિની મોજ આવે ત્યારે એ કરે છે.

ઉદાહરણ રૂપે લોખંડના કાટમાં ઘઉં વાવવામાં આવે અને તેને પેટ્રોલ કે

કેરોસીનથી સીંચવામાં આવે અને તે ઊગી નીકળે તો તેને જરૂર ચમત્કાર કહી શકાય. પણ તેવું કદી બની શકે નહિ કારણ કે જે તે પદાર્થના પ્રાકૃતિક ગુણધર્મથી વિરુદ્ધ એ ક્રિયા છે.

પરંતુ ઘઉં, માટી અને પાણીના યોગથી ઘઉં તેના ગુણધર્મ પ્રમાણે જો બે-ત્રણ મહિને તૈયાર થતા હોય તે કદાચ એક કલાકમાં તૈયાર થઈ જાય તો તે ચમત્કાર નથી, કારણ કે માટી અને પાણી તેનાં પોષક, પૂરક તત્ત્વો છે. તેમાં કોઈ પણ સિદ્ધાંત દ્વારા જલદી ઊગી નીકળવાની ક્ષમતા મૂકવામાં આવે તો એ થઈ શકે પણ તેને ચમત્કાર ન કહી શકાય.

ભારતવર્ષના યોગી, સાધુઓ, ભજનાનંદી પુરુષો માટે સૈકડો વર્ષોથી અનેક વિદેશી સંશોધકો સ્વઅનુભવ લખતા આવ્યા છે. આજે પણ અસંખ્ય વિદેશીઓ આપણી સંસ્કૃતિમાં એમને ખૂટતી વસ્તુ શોધી રહ્યા છે.

ડૉ. પોલ બ્રન્ટોને ચાર પુસ્તકો ભારતના સાધુઓ, યોગીઓ, જાદુગરો, જ્યોતિષીઓ તથા સૂફીસંતો વિશે લખ્યાં જેમાં તેમણે વીસમી સદીના બીજા દાયકાથી પાંચમા દાયકા સુધી હિમાલયથી કન્યાકુમારી અને બંગાલ, અરુણાચલ સુધીના પ્રવાસની જાતમાહિતીનું વર્ણન કર્યું છે, જેમાં તેમણે પ્રત્યક્ષ માહિતીનો નિયોડ મૂક્યો છે. સામાન્ય બુદ્ધિની સમજ બહારના અલૌકિક પ્રસંગો, ઘટનાઓ અને વર્ણનો તથા સ્વપ્નમાં આવતા આદેશ, મૂક મૌન, માનસિક વાર્તા, લાખો-સૈકડો-હજારો વર્ષોના આયુષ્યના યોગીઓ હિમાલયમાં હોવાની અને તેમને મળવાની વાતો આલેખી છે. તેમનાં પુસ્તકો :

- (૧) એ સર્ચ ઈન સીક્રેટ ઈન્ડિયા
- (૨) એ મેસેજ ફ્રોમ અરુણાચલ
- (૩) એ હરમીટ ઈન ધી હિમાલયાઝ
- (૪) ધ હીડન ટીચિંગ બીયોન્ડ યોગા

વિશ્વભરમાં તેમને પ્રખ્યાતિ અને સ્વીકૃતિ મળી. ભારતમાં પણ ખૂબ આવકાર મળ્યો છે.

✓ કોઈ સૂફીસંતે એક ઉદાહરણ આપ્યું છે કે દૂર દૂરથી ભ્રમર આવીને સરોવરમાં ખીલેલા કમળનું રસપાન કરીને, સત્ત્વ મેળવીને ચાલ્યો જાય છે જ્યારે કમળની દંડી પાસે ઊગેલા પાન ઉપર દેડકો બેસીને શેવાળ જ ખાતો રહે છે.

ગુણીજન હંમેશાં સારસત્ત્વ ગ્રહણ કરે છે. જ્યારે નૂગરો હંમેશાં છલ-છિદ્ર જોયા કરે છે.

‘અધોર નગારાં વાગે’નો ઉદ્દેશ એ છે કે આપણા સાધુસમાજને સમજવાની યોગ્ય દૃષ્ટિ આપણી પાસે હોવી આવશ્યક છે, જેથી સાધુવેશે ફરતા પાખંડીઓને સમજી શકાય, સુરક્ષિત રહી શકાય. આપણી સંસ્કૃતિનું એ મહત્ત્વનું પાસું છે. જાણે-અજાણે આપણે આવા સંપર્કમાં આવતા હોઈએ છીએ — યોગ્ય દૃષ્ટિ ન હોય તો ક્યારેક એમને માટે, ક્યારેક આપણા માટે અઘટિત થવાની શક્યતા રહે છે.

સંત તુલસીદાજીએ કહ્યું છે :

તુલસી નફા બિચારીએ
ક્યા ભલે-બૂરે સે કામ
ભૂતન સે હનુમાન મીલે
હનુમંત સે મીલે રામ —

સુરેન્દ્રનગર

મોહનલાલ અગ્રવાલ,
જનતાઆઈસ ફેક્ટરી સામે
સુરેન્દ્રનગર
ફોન નં. ૩૩૫૩૩/૩૪૫૩૪

અધોર નગારાં વાગે

□

૨૪૭
૨૭૭૨

join in telegram

For safari ----- <https://t.me/safarigujaratis>

For Gujarati novel and magazine-- <https://t.me/gujaratibookandnovels>

For Hindi novel and magazine - <https://t.me/hindibookandnovels>

For English novel and magazine -- <https://t.me/Englishbookandnovels>

અનુક્રમ

૧. યજ્ઞિણી-સાધના	૧
૨. નેપથ્ય	૮
૩. કંકાલ-મુંડ	૨૩
૪. લક્ષ્યવેધ	૩૫
૫. દસનામ પરિચય	૫૦
૬. અમેરિકન યુવતી — અકસ્માત કે ચમત્કાર ?	૬૧
૭. યોનિપૂજા	૭૫
૮. રહસ્ય-સ્કોટ	૮૨
૯. ખપ્પર-યુદ્ધ	૧૦૪
૧૦. પ્રતિશોધ	૧૨૩
૧૧. રક્તપાન	૧૪૧
૧૨. શ્રાપિત સર્પસાધુ	૧૫૫
૧૩. અઘોર કલ્પ	૧૭૨
૧૪. અર્બુદાયલ કલ્પ	૧૮૫
૧૫. અલખ ઝોલી — પલક ખજાના	૨૦૧

૧

યજ્ઞિણી-સાધના

ઈ.સ. ૧૮૬૪-૬૫માં મારે એક વાર આબુરોડ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. માર્ય કે એપ્રિલ માસ હતો. રાતની ટ્રેન દ્વારા મુસાફરી કરી સવારે નવ વાગ્યે આબુરોડ પહોંચી ગયેલો. સૌ પ્રથમ આનંદેશ્વર મહાદેવ ગયો. સ્વામી રામતીર્થજીને મળ્યો. 'નમોનારાયણ' આદિ શિષ્ટાચાર કરી હું બેઠો. સ્વામીજી સાથે ઔપચારિક વાતો થઈ. બપોરે જમી-આરામ કરી આશરે ત્રણ વાગ્યે ફરી સ્વામીજી સાથે ચર્ચાવિચારણા શરૂ થઈ, જે વ્યાવહારિક બાબતોથી સંકળાયેલી હતી. તે વાતચીતમાં જરૂરી વ્યક્તિઓને બોલાવી એ ચર્ચાનો નિર્ણય લેવામાં આવ્યો. આ દરમ્યાન અટલગિરિજી એક ઓઘડ મહાત્માને લઈ સ્વામીજીને મળવા આવ્યા. તેઓને આવેલા જોઈ મને આનંદ થયો. તેમની પાસે મારે કામ અંગે મળવા તો જવાનું હતું જ તેથી દસ કિલોમીટરનો ધક્કો બચી જવાનો મને સંતોષ થયો. મેં તેમને તથા તેમની સાથે આવેલા ઓઘડ મહાત્માને 'નમોનારાયણ' કર્યા. અહીં થોડું સાધુસમાજના અભિવાદનના શિષ્ટાચાર વિશે જાણી લઈએ.

શંભુદલી, દશનામી સાધુઓ 'ઓમ્ નમોનારાયણ'થી અરસપરસ અભિવાદન કરે છે. ગુરુ-શિષ્ય પ્રણાલિકામાં શિષ્ય ગુરુ સામે બેસી આંખોમાં આંખો પરોવી હાથની મુદ્રાઓ દ્વારા ઓંકાર ઉઠાવે છે. 'ઓંકાર ઉઠાવવો' એટલે હાથની ક્રિયા દ્વારા થતી નમસ્કારની એક પ્રક્રિયા. ત્રણ પાંચ અગર સાત ઓંકાર ઉઠાવવાની પદ્ધતિ હોય છે. તેમાં નાનીમોટી પદવી પ્રમાણે અભિવાદન કરવામાં આવતાં હોય છે, જેથી સામેની વ્યક્તિ કઈ કક્ષામાં છે તેનો અભિવાદનથી જ ખ્યાલ આવી જાય છે.

સાધુઓ બ્રાહ્મણને નમસ્કાર કરવા માટે 'ઓમ્ બ્રહ્માય નમઃ' એવો અભિવાદનનો ઉપયોગ કરે છે. નવદીક્ષિત સાધુઓ પોતાનાથી ઉચ્ચ શ્રેણીના સાધુઓને 'ઓમ્ મહાપુરુષાય નમઃ'ના ઉચ્ચારથી સંબોધે છે. સમકક્ષાના 'ઓમ્

નમોનારાયણ'થી અરસપરસ મળે છે, જ્યારે અલગ અલગ સંપ્રદાયના સાધુઓનો મિલાપ થાય અને કક્ષા ઓળખવામાં કોઈ પણ કારણોસર અગવડતા ઊભી થાય તો સર્વમાન્ય શબ્દ 'દંડવત્'નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

રામાદલી સાધુઓમાં 'જૈ સિયારામ' અગર 'જૈ જૈ સિતારામ'ના ઉચ્ચારથી અભિવાદન થાય છે. નાથ-સંપ્રદાય 'આદેશ' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. ઉદાસી-સંપ્રદાય 'મથ્યાટેક' શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે. કબીર-સંપ્રદાય 'સત્ત સાહેબ'થી અભિવાદન કરે છે. શીખ-સંપ્રદાયના સાધુઓ 'સત્તશ્રી અકાલ' શબ્દને ઉચ્ચારે છે. આ પ્રમાણે આપણા દેશમાં જુદા જુદા સંપ્રદાયોમાં અનેક પ્રકારનાં પ્રણામ, નમસ્કાર અને અભિવાદનો છે. અહીં થોડા જ પ્રકારોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

અટલગિરિજા સાથે આવેલા ઓઘડ મહાત્માને 'નમોનારાયણ' કર્યા બાદ એમનું રૂપ, પહેરવેશ રસપ્રદ લાગતાં તેનું નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો. એક તરફ સ્વામી રામતીર્થજી અને અટલગિરિજા વાતોએ વળગેલા હતા. બીજા બાજુ મારું નિરીક્ષણ-કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું. પણ થોડી જ વાર પછી એ ઓઘડ મહાત્માનું ધ્યાન મારા નિરીક્ષણ તરફ દોરાયું. સાથોસાથ એમણે મને એવી વ્યંગપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી જોયો જેથી મને એમ થયું કે મારું અવલોકન તેમને ગમ્યું નથી. મેં નજર ફેરવી લીધી, પણ ઓઘડ મહાત્માનું ધ્યાન મારી તરફ કાંઈક શંકાશીલ હોય એવું મને લાગ્યું. મેં મગજમાંથી વિચારો ખંખેરીને અટલગિરિજા તરફ ધ્યાન પરોવ્યું.

થોડી વાર પછી અટલગિરિજાએ પેલા ઓઘડ મહાત્માનો પરિચય ટૂંકમાં આપ્યો એટલે ફરીથી મેં નમસ્કાર કર્યા. મારો પણ ટૂંકમાં પરિચય ઓઘડજીને આપી દીધો.

હવે બાબત એ પ્રમાણે હતી કે અટલગિરિજા મહારાજ એમના એક અઘોરી ગુરુ પાસે થોડા સમયથી યક્ષિણી-સાધના સિદ્ધ કરવા માટે અઠવાડિયામાં એક વાર નિયત કરેલા સમયે જતા. અનાદિનાથના નામે અઘોરપંથમાં અર્બુદામંડલ સાધુ-સમાજમાં તેઓ સુવિખ્યાત હતા. અટલગિરિજા સાથે આવેલા ઓઘડ મહાત્મા નાથ-સંપ્રદાયના હતા. તેઓ નાથ-સંપ્રદાયના નવદીક્ષિત સાધુ હતા. કર્ણછેદન સંસ્કાર નહીં થવાથી તે ઓઘડ તરીકે ઓળખાતા. જોકે આ નિયમ નાથ-સંપ્રદાયમાં સર્વમાન્ય છે. કર્ણછેદન સંસ્કાર પછી તેને દર્શની કહેવામાં આવે છે, તે પહેલાં તે ઓઘડ તરીકે ઓળખાય છે.

તેઓ અઘોરપંથની દીક્ષા લઈ અઘોર-સંપ્રદાયમાં જવા માગતા હોઈ અટલગિરિજાના ગુરુ અનાદિનાથની પાસે રહી તેમની સેવાચક્રી કરીને તેમની કૃપા મેળવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા.

અનાદિનાથની આજ્ઞાથી ઓઘડજી આબુરોડ સમાચાર પહોંચાડવા આવેલા એ દરમ્યાન મારી મુલાકાત થઈ. અટલગિરિજાએ સ્વામી રામતીર્થજીને માઉન્ટ આબુ આવવા અનુરોધ કર્યો, પણ સ્વામીજીએ 'હું આવ્યો છું' એવું કારણ દર્શાવીને માઉન્ટ જવા અંગે ઓછી ઈચ્છા દર્શાવી. અટલગિરિજાની વાતોથી મારી જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સળવળી ઊઠી હતી, પણ સ્વામીજીની વાત ઉપરથી બાજી બગડતી નજરે આવવા લાગી.

મેં સ્વામીજીને વિનંતીયુક્ત ભાષામાં કહ્યું : "મારા કારણે જ જો આપ જવાનું ટાળતા હો તો એવું ન કરશો. આપ સુખેથી જાઓ અને આપને વાંધો ન હોય તો મને પણ સાથે લઈ જાઓ." એમ કહીને મેં મારી ઈચ્છા જાહેર કરી દીધી. અટલગિરિજા મારા સ્વભાવથી પરિચિત હોઈને મારી સામે મૂછમાં હસ્યા. હવે અટલગિરિજાએ વધુ આગ્રહ કરી સ્વામીજીને તૈયાર કરી લીધા. હું તો ફક્ત તૈયારીની જ રાહ જોતો હતો. મારે સાથે જવાની વાત નક્કી થઈ ગઈ.

મારી સાથે આવવાની વાત નક્કી થવાથી ઓઘડજીએ કાંઈક આશ્ચર્ય, આશંકા, અણગમાના મિશ્રભાવથી અટલગિરિજાના કાનમાં કાંઈક વાત કરી. જવાબમાં અટલગિરિજા હસીને બોલ્યા : "અરે ગુરુભાઈ ! જો આમને (મને) હું મારા બદલે મોકલું તો મારાથી પણ વહેલા તૈયાર થાય તેવા જિજ્ઞાસુ છે." તેઓની આ ગુસપુસથી મને થોડો ક્ષોભ થયો અને થોડો ગુસ્સો પણ ઓઘડ મહાત્મા ઉપર આવ્યો. પણ સાથે જવાની ઈચ્છાથી ચૂપ રહ્યો.

સાંજની છેલ્લી બસ દ્વારા જવાનું નક્કી થયું. અટલગિરિજા એક કાગળમાં લિસ્ટ ઉતારીને લાવ્યા હતા, જે બજારમાંથી મગાવવાનું હતું. સ્વામીજીએ એક સેવક-ને બોલાવી લિસ્ટ, પૈસા આપીને બજારમાંથી તરત વસ્તુઓ લાવવા સૂચના આપી. મેં આસ્તેથી ઓઘડજીને પૂછ્યું : "શું મહાત્મા ચીલમ-ગાંજો પીઓ છો કે નહીં ?" જવાબમાં તેમણે ઠાવકું મોઢું રાખીને જણાવ્યું : "હાં, કભી પી લેતે હૈ." એટલે મંદિરની બહાર જઈ એક દમબાજ સેવકને બોલાવ્યો. (દમબાજ એટલે ગાંજો, ચરસ વગેરેના વ્યસનીને દમબાજ કહેવામાં આવે છે.) તેને પૈસા આપી સારો 'બાલુચર ગાંજો' પાંચ તોલા લઈ આવવા કહ્યું. મેં પણ માઉન્ટ માટેની જરૂરી તૈયારી કરી લીધી. સિગારેટ, ટોર્ચ, માચીસ, ચલમ, સાફી, ચાકુ એવો મારી જરૂરિયાતનો સામાન કમરથેલામાં ભરી લીધો. રતન ગાંજો લઈને આવી ગયો. તેની જ હું રાહ જોતો હતો. તેને બે રૂપિયા ફૂંક મારવાના આપી હું મેડી પર ગયો. સ્વામીજી પણ તૈયાર હતા. મારી જ રાહ જોવાતી હતી. અમે ચારે મૂર્તિ માઉન્ટ જવા માટે નીકળ્યા ત્યારે સાંજના આશરે છનો સમય થયો હતો.

બજારમાં થઈને બસ-સ્ટેન્ડ તરફ જવાનું હતું. કારણ કે, પેલા સેવકને સામાન લેવા મોકલેલ હતો. તેને અમુક દુકાને સામાન લઈ ઊભા રહેવા સૂચવેલું. તેની પાસેથી સામાનનો થેલો થઈ અમે બસ-સ્ટેન્ડ પર પહોંચ્યા. ત્યાંના રિવાજ પ્રમાણે ટિકિટબારીએથી ટિકિટો લઈને બસમાં બેઠા. સમયસર બસ રવાના થઈ.

અટલગિરિજીએ મને પોતાની પાસે બેસવા કહ્યું. હું તેમની પાસે બેઠો. જ્યારે બસે શહેરી વિસ્તાર છોડી દીધો અને માઉન્ટના રસ્તે આગળ વધવાની શરૂઆત કરી ત્યારે અટલગિરિજીએ મને એક-બે ગંભીર સૂચનો આપ્યાં કે, આપણે જઈએ છીએ તે અધોરી મહાત્મા પાસે ઊટપટાંગ પ્રશ્નો ન કરવા, તેમ જ વાણી અને વર્તનમાં સંયમ જાળવવો. તેમના સૂચનથી હું વિચારવા લાગ્યો કે, અટલગિરિજી એમના ગુરુ પાસે જઈ રહ્યા છે એ માટે આવાં નિયંત્રણ લાવવાનાં સૂચનો કરે છે કે પછી એમાં કાંઈ બીજું કારણ સંકળાયેલું છે?

જે હોય તે. 'આગે આગે ગોરખ જાગે' એમ વિચારી આવનાર સમય-સંજોગો વિશે વિચારવા લાગ્યો. મુસાફરી દરમ્યાન મેં અટલગિરિજી સાથે પ્રાસંગિક વાર્તાલાપ ચાલુ રાખ્યો. તેઓએ જણાવ્યું કે હું જે યક્ષિણીની સાધના કરી રહ્યો છું તેની પાછળ મારો શુદ્ધ હેતુ છે, આ યક્ષિણી સિદ્ધ થયા બાદ દરેક પ્રકારની મનોકામના પૂર્ણ કરે છે. અમારા સાધુ લોકો પોતાની યુક્તિ-મુક્તિ માટે આવું સાધન તૈયાર કરીને રાખતા હોય છે કારણ કે અમુક કક્ષામાં આવ્યા પછી ભિક્ષાવૃત્તિ કરવાને પૂરતો સગવડ નથી રહેતો, તેમ જ આપણા આશ્રમે આવેલા સાધુને ભિક્ષા માટે મોકલીએ એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન છે, તે સિવાય પણ અનેક કારણો છે જે મને આ કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પ્રેરી રહ્યાં છે.

મેં તેઓને પૂછ્યું : "તમે જે વિદ્યાને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છો છો તે શુદ્ધ ક્રિયા ગણાય કે અશુદ્ધ ગણાય?" જવાબમાં તેમણે સસ્મિત જણાવ્યું : "કોઈ પણ ક્રિયા અશુદ્ધ છે જ નહીં, પણ તેને શીખનારનો હેતુ શું છે એનું વધારે મહત્ત્વ છે. શીખ્યા પછી તેના ઉપયોગ પાછળ કયાં કારણો સમાયેલાં છે એનું વધારે મહત્ત્વ છે. ભગવાન મહાકાલ શિવશંકરે જ્યારે અધોર વિદ્યા પોતાના સ્વમુખેથી માતા પાર્વતીજીને સંભળાવી હતી ત્યારે તેમનો હેતુ સર્વને માટે મંગલદાયી તથા કલ્યાણકારી હતો. કુપાત્ર સાધક આ મહાવિદ્યાનો દુરુપયોગ કરીને પોતે જ દુઃખ, યાતનાઓ, પીડાઓ વહોરી લે છે તેમાં વિદ્યાને દોષ દેવો યોગ્ય ન લેખાય.

“કુદરતે સર્જેલાં વાયુ, અગ્નિ, જલ, તેજ તથા અન્ય તત્ત્વો માનવજાત માટે ખૂબ જ ઉપયોગી હોઈ લાભકર્તા છે. પરંતુ જો તે સર્વેની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે

તો વિનાશકર્તા નીવડે છે. આપણા સૌના સંપૂર્ણ અસ્તિત્વમાં મહાશક્તિ એક યા બીજા પ્રકારે સમાયેલી છે. તેનો તમે સદુપયોગ કરો છો યા દુરુપયોગ કરો છો તે તમારે જ વિચારવાનું છે. સર્જનકર્તા તેમ જ સંહારકર્તા શક્તિને નહીં."

અટલગિરિજીની તટસ્થ સ્પષ્ટતા અંગે હું વિચારી રહ્યો. થોડી વાર મૌન સેવ્યા બાદ ફરી મેં પૂછ્યું : "આ યક્ષિણી તમારું શું શું કામ કરશે?" તેઓ ટૂંકમાં જણાવ્યું કે : "આલોક વિશે મનુષ્યોને અન્યની કૃપા, દયા, કરુણાની ભૌતિક જરૂરિયાતો માટે આવશ્યકતા ઊભી થાય છે તે સર્વ આવશ્યકતાઓ યક્ષિણી પૂર્ણ કરી આપે છે, જેથી પરલોક માટે કાંઈક કરવાનો, વિચારવાનો અને પામવાનો પૂરેપૂરો અવસર મળે છે. આશ્રમની જરૂરિયાતો ત્યાં આવનાર સાધુસંતોની સેવા માટે સાધનસામગ્રી તેમ જ અંગત જરૂરિયાતોને પૂર્ણપણે સંતોષે છે. આ હેતુથી જ મેં આ કાર્યનો આરંભ કર્યો છે. સદ્ભાગ્યે ગુરુ પણ સમર્થ મળ્યા છે. પછી શા માટે બીજા કોઈના આધાર પર રહેવાની જરૂર છે?"

અમારી આવી જ વાતોમાં ઊતરવાનું નિયત સ્થળ આવ્યું. બીજા બસસ્ટોપ પર ઊતરીને પગપાળા મુસાફરી કરવાની શરૂઆત થઈ. સૂર્ય સંપૂર્ણ અસ્ત થઈ ચૂકેલ હતો. સંધ્યા અને રાત્રિ બન્ને વચ્ચે જે છેલ્લું અંતર હોય છે તેવું વાતાવરણ હતું. ઓઘડ મહાત્મા રસ્તાથી માહિતગાર હોઈ રસ્તો ભૂલી જવાની ચિંતા નહોતી. માઉન્ટ વિસ્તાર હોવાથી વાતાવરણમાં ઠંડીનું પ્રમાણ કાંઈક વધારે હતું. અમે ચારે ટોચના પ્રકાશમાં લાકડી તથા ફરસીના આધારે આગળ વધી રહ્યા હતા. વાતાવરણમાં અંધારું, જંગલી નિશાચર પ્રાણીઓના અસ્પષ્ટ અવાજો — આ બધાં કારણો મનમાં થોડો ભય ઉદ્ભવી રહ્યો હતો. કહેવા પૂરતો રસ્તો પણ સૂકાં પાંદડાં, ડાળી, ઘાસ, કાંકરાથી છવાયેલો હતો.

જ્યાં અમે જઈ રહ્યા હતા તે અધોરી મહાત્મા વિશે મને વિચારો આવી રહ્યા હતા. સાથોસાથ આ વિદ્યા આપણે જો શીખીએ તો કેમ? — એવું પણ વિચારતો હતો. આવા વિચારથી પ્રેરાઈને મન કાલ્પનિક તરંગો પર સવાર થઈ અનેક પ્રકારના મનોરથ ઘડવા લાગ્યું. અમે ચારેય ક્યારેક કાંઈક વાત કરી લેતા હતા. શિકારનો શોખ હોવાથી રાત્રિ સમયે જંગલમાં ફરવું મારા માટે નવી વાત ન હતી પરંતુ અજાણી ભૂમિ હોવાથી સાવચેતી રાખવી જરૂરી હતી.

એકાદ કલાક રસ્તો કાપ્યા બાદ થોડે દૂર ઊંચાણવાળી જગ્યા પર આછા અગ્નિનો પ્રકાશ જોવામાં આવ્યો. ઓઘડજીએ જણાવ્યું કે આપણે હવે નજીક આવી ગયા છીએ. તે દિશામાં આગળ વધતાં સપાટ જમીન અને ઘાસવાળી કેડી છોડીને

ખડક-શિલાવાળો રસ્તો આવ્યો. થોડું ચડાણ કર્યા બાદ અમે સૌ લગભગ નિયત સ્થળ પાસે પહોંચી ગયા હતા. મારા મનમાં આનંદ, ભય, જુગુપ્સાના મિશ્રિત ભાવો આવજા કરી રહ્યા હતા. અધોરી મહારાજ સાથે કઈ રીતે વર્તન કરવું, શું બોલવું એ વિશેની માનસિક તૈયારી કરવા લાગ્યો.

એક ગુફા જેવા જણાતા દ્વાર પાસે આવી અમે ઊભા રહ્યા. ઓઘડ મહાત્માએ 'દંડવત્', 'ઓમ્ નમોનારાયણ'નો મોટેથી અવાજ કરી અધોરી મહાત્માને અમારા સૌના આવવા વિશે જાણ કરતી આલબેલ પોકારી. શાંત, નીરવ વાતાવરણમાં આ શબ્દોના ચારે દિશાએ પડ્યા ગાજી ઊઠ્યા. બીજી ક્ષણે અંદરથી ધોર કરતો ગંભીર અવાજ સંભળાયો : "આ જાઈએ. મેં ચેતન હું."

આજુબાજુનું ભૌગોલિક નિરીક્ષણ પળવાર માટે મેં કરી લીધું. અમે સૌ નીચા નમીને ગુફામાં દાખલ થયા, અંદરથી આવતા ઝાંખા પ્રકાશ તથા અમારી ટોચના પ્રકાશથી અંદર જવા લાગ્યા. ગુફા બહુ ઊંડી ન હતી. આગળના ભાગમાં જ બે નાંસી મોટી શિલાઓ એકબીજા સાથે ઉપરના છેડાથી અડેલી અંગ્રેજી 'એ' અક્ષરના આધારે પડેલી હતી. તેની આગળ થોડું ચાલતાં કુદરતી રીતે જ ગુંબજ આકારની કોરાયેલી ગુફા હતી, જેમાં ઊભા રહી શકાય એટલી ઊંચાઈ હતી. દરેક માણસ બેસી શકે એટલી જગ્યા હતી. ભોંયતળિયાની શિલાને માટીગારથી લીપીને સમતળ બનાવી હતી. ગુફામાં દાખલ થયા પછી મેં ખાસ એક અનુભવ કર્યો. મને એવું લાગતું હતું કે જાણે હું પરિચિત જગ્યા પર આવેલો છું અને પોતાના ઘરમાં દાખલ થવાથી જે સાંત્વન મળે છે એવી લાગણી મને થઈ, જેથી અધોરી મહાત્મા માટે મને અકારણે લાગણી તથા આદરભાવ ઉત્પન્ન થયાં.

ગુફામાં એક લાંબી પથ્થરની શિલાને કોરીને સૂઈ-બેસી શકાય એવું આસન મનાવેલું હતું. તે ઉપર કાળો ધાબળો પાથરેલ. તેના ઉપર વ્યાઘ્રામ્બર બિછાવીને અધોરી મહાત્મા અનાદિનાથ બિરાજમાન હતા. સૌ પ્રથમ ઓઘડજીએ તેમનો ચરણસ્પર્શ કરી પ્રણામ કર્યા. અટલજીએ દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. રામતીર્થજીએ હાથ જોડી અભિવાદન કર્યું. મેં પણ નજીક જવાનો અવસર શા માટે ચૂકવો જોઈએ એમ સમજી પ્રણામ કરી ચરણસ્પર્શ કર્યો.

અધોરી મહાત્માએ સૌના કુશળક્ષેમ પૂછ્યા. અધોરી મહાત્માએ મારા વિશે કાંઈ પણ પરિચય માગ્યો નહીં તેમ જ હું જેઓની સાથે ગયેલ તે મહાનુભાવોએ મારો પરિચય આપવાની ચેષ્ટા કરી નહીં. મને થોડો ક્ષોભ થયો. હું વિચારવા લાગ્યો, મારી હાજરી ઈચ્છનીય નહીં હોય ? મારું આગમન શું અધોરી મહાત્માને

રુચ્યું નહીં હોય ? શું મને પાછા ફરી જવાનું કહેવામાં આવશે ? — આવા અનેક વિચારો મગજમાં ઝડપથી આંટો મારી ગયા. મેં 'જાત ન પૂછોએ સાધુ કી, પૂછ લીજીએ જ્ઞાન, મોલ કરો તલવાર કા, પડા રહને દો મ્યાન' એવું વિચારી મનને આસ્વાસન આપ્યું.

અધોરી મહાત્માએ અટલગિરિજી સાથે તેમ જ ઓઘડજી સાથે થોડી ઔપચારિક વાતો શરૂ કરી. તે દરમ્યાન હું અધોરી મહાત્માનું રૂપ જોઈ રહ્યો હતો. તેમનું વિશાળ તેમ જ ખખડધજ હાથીની ચામડી જેવી ચામડીવાળું સ્થૂળ છતાં તેજસ્વી શરીર ભસ્મ દ્વારા વિભૂષિત હતું. તેમનો સમગ્ર દેખાવ ધીરગંભીર વૃદ્ધ વનરાજ સમો જણાતો હતો. જૂના ખોખર વડલાની વડવાઈઓ સમી ફેલાઈને જમીન સાથે અડતી સફેદ ભૂખરી જટાઓની શોભા અલૌકિક જણાતી હતી. વિશાળ કપાળ-માં સિંદૂરનું આડતિલક, ભસ્મનું ત્રિપુંડ, અર્ધનારીશ્વરના પ્રતીક સમું દેખાતું હતું. બન્ને ભુજાઓ ઉપર ચામુક જાતની વનસ્પતિઓના વેલાને ગૂંથીને બનાવેલાં કડાં પહેર્યાં હતાં. જમણા હાથની ભુજામાં ભૈરવ કડું (જે નેપાળમાં બને છે અને ત્યાં જ ભૈરવસંસ્કાર કરી પહેરાવવામાં આવે છે, તે કડા ઉપર શિવ-પંચાયતન તેમ જ દશાવતાર દસ નામનાં ચિત્રો, ચિહ્નો અંકિત હોય છે) પહેર્યું હતું. હાથમાં એક સફેદ અને એક કાળું કડું પહેરેલ હતું, જે હું ઓળખી શક્યો નહીં. ગળામાં મોટા રુદ્રાક્ષનો કંઠો, ડબલસેરની દ્વિમુખી ધામણ સર્પની કરોડના મણકાની માળા પહેરેલી હતી. (ધામણ સર્પમાં એક ખાસ પ્રકારની ધમણ વાય છે, જેનાં હાડકાંના મણકાને તાંત્રિક ક્રિયાથી સિદ્ધ કરી ઈચ્છિત રૂપ ધારણ કરવાનું સાધન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. આ ક્રિયા કાપાલિક-પંથના કાપાલિકોમાં વધુ પ્રચલિત છે.) એક માળા જુદાં જુદાં હાડકાંની હતી, જે નાનાં નાનાં પશુ-પક્ષીઓનાં હાડકાંની હોય તેમ જણાતું હતું. લાલ રંગની લંગોટી કાથીના અગડબંધમાં ભેરવીને પહેરેલ હતી. ડાબા પગમાં એક વણેલો દોરો પહેર્યો હતો. તે દોરામાં કોઈક પથ્થરનો લંબગોળ પારો પરોવેલો હતો.

હું તેમનો બાહ્ય દેખાવ તથા વસ્ત્રાભૂષણ જોઈ રહ્યો હતો. તેમની આંખોમાં જાણે અનંત ઊંડાણનો અભ્યાસ થતો હતો. આંખો મોટી, ભયાનક, કૂર અને અનિમેષ દેખાતી હોવા છતાં તેના ઊંડાણમાં જાણે વાત્સલ્યનો દરિયો ફૂરવતો હોય એમ જણાતું હતું. અગ્નિ પ્રચંડ તીવ્ર હોઈ સર્વસ્વ ભસ્મ કરવાની શક્તિ ધરાવતો હોવા છતાં શિયાળામાં પ્રિય લાગે છે. તે પ્રમાણે તેમની આંખોમાંથી ભાવ નીતરતો જણાતો હતો. એક વાત ન સમજાય એવી મને જણાઈ. ક્યારેક તેઓ મારી સામે જોતા અને અમારી ચાર આંખો ભેગી થતી ત્યારે મને જાણે કેફ અગર નશો આવતો હોય એવું

લાગતું. તેઓ નજર ફેરવી લે પછી કંઈ નહીં. આમ થવાનું કારણ પછીથી મને જાણવા મળેલું.

અધોરી લોકો મુખ્યત્વે ચાટક, ત્રિકોણબિંદુ, દૃષ્ટિવેધ જેવી ક્રિયાઓને શરૂઆતમાં જ સિદ્ધ કરી લેતા હોય છે, જે તેઓને આગળ ઉપર ઉપયોગી નીવડે છે. આ પંથના એટલે કે અધોરી, ઓઘડ, કાપાલિક, તેમ જ શક્તિસંપ્રદાયના તાંત્રિક લોકો એ સર્વમાં આંખનું ઘણું મહત્ત્વ સમાયેલું છે. આ લોકોની આંખ વિશે જેટલું કહીએ, સમજીએ અને અનુભવીએ તેટલું ઓછું છે.

આ લોકોનું પ્રબળ શક્તિ આંખો જ છે. જ્યારે અસરપરસ સિદ્ધ લોકો મળે છે ત્યારે એકબીજા ઔપચારિકતાની વાતો નથી કરતા; તબિયત, તંદુરસ્તી, ભજન, તપસ્યા, સિદ્ધિ, મુશ્કેલી, પશ્ચાત્તાપ આદિ પ્રશ્નોની ચર્ચાનું માધ્યમ ફક્ત આંખ જ હોય છે. બહુ જ ગણતરીના સમયમાં અસરપરસ ચર્ચા પૂરી થઈ જાય છે. આંખોની શક્તિ દ્વારા જ આ લોકો સાધારણ અને ઓછા મનોબળવાળા માણસોને ઈચ્છા પ્રમાણે દેશ્ય બતાવી શકે છે, ઈચ્છિત અનુભવ કરાવી શકે છે, માનસ પલટાવી શકે છે, ન કલ્પી શકાય એવા કૃત્રિમ ચમત્કારો ફક્ત આંખના ઈશારાથી કરી શકે છે.

આવું કોઈક કારણ મારી સાથે બનતું હોવાથી માનસિક સમતુલા ક્ષણેક માટે અસંતુલિત બની જતી હતી.

અધોરી મહાત્માએ ઓઘડજીને કાવો બનાવવાનો આદેશ કર્યો. અટલગિરિજીને સાથે લાવેલ સામાન વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવવા જણાવ્યું. અટલગિરિજીએ થેલામાંથી સામાન બહાર કાઢીને નાનાંમોટાં માટીનાં પાત્રોમાં ગોઠવણી કરવા માંડી. સફેદ, કાળા, લાલ કપડાના ટુકડાઓ; સરસવ, અડદ, (સુગંધી દ્રવ્યો) અને હવિષ્ય સામગ્રી બધી વ્યવસ્થિત ગોઠવાઈ ગઈ. એ દરમિયાન ઓઘડજી કાવો લઈને આવ્યા. સૌ પ્રથમ અધોરી મહાત્મા પાસે તેઓ કાવો આપવા માટે ગયા. અધોરી મહાત્માએ પોતાની ઝોળીમાંથી નારિયેળની એક અર્ધા કાચલાની માફક આકૃતિવાળી માનવખોપરી બહાર કાઢીને તેમાં કાવો લીધો....

નેપથ્ય

વાચક મિત્રો,

હું અધોરી મહાત્માની ગુફામાં યક્ષિણી-સાધનાના પ્રયોગને જોઈ રહ્યો હતો. અધોરી મહાત્મા અનાદિનાથ ક્રિયા શરૂ કરે તે પહેલાં મારા ભૂતકાળના પ્રસંગો ચિત્રપટની જેમ નજર સમક્ષ ઝડપથી પસાર થઈ રહ્યા હતા.

હું આ અલૌકિક દુનિયામાં એકાએક નહોતો આવી ચડ્યો. એ માટે કુદરત મને વર્ષોથી તૈયાર કરી રહી હતી.

એ સમય હતો ઈ.સ. ૧૯૫૨નો.

આજથી અઢાવીસ વર્ષ પૂર્વે ઈ.સ. ૧૯૫૨થી મારી યાદદાસ્ત મને સાથ આપે છે તે મુજબ સાધુ, સંત, સંન્યાસી, અવધૂત, ફક્કડ, ઓઘડ, અધોરી, નાગા, વૈરાગી, યોગી, યતિ — એવી અનેક વિભૂતિઓના ઓછાવત્તા સંપર્કમાં આજ દિવસ સુધી આવતો રહ્યો છું. એ લોકોના સંપ્રદાય, ભાષા, રીતભાત, રહેણીકરણી તથા ભજન-તપસ્યા કરવાની પદ્ધતિઓથી આછોપાતળો માહિતગાર થતો રહ્યો છું.

આ બધી બાબતો પાછળ મારી તીવ્ર જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, જુગુપ્સાપ્રેરક શોખ, સ્વભાવ તથા કૌટુંબિક સંસ્કાર કારણરૂપ છે. મારા અંગત જીવનના ઘડતરમાં પણ અમુક સંતોનો પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે સહયોગ સંકળાયેલો છે. અત્યાર સુધીમાં સાધુસમાજ માંહેના અનેક સંતો દ્વારા મને દરેક પ્રકારની સહાય અને માર્ગદર્શન મળતાં આવ્યાં છે. સાધુશાહી સાધુસમાજ અને તેઓનાં ચરિત્રોની ગહનતાને સમજવા માટે કેટલા અવતાર લેવા પડે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ તેઓના સંપર્કમાં નિરંતર રહેવાથી જીવન સરળતાથી જીવી જાણવાનો માર્ગ જરૂર મળી રહે એવું મારું ચોક્કસપણે માનવું છે.

આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિમાં હરક્ષેત્રે સાધુસમાજનો મહત્ત્વનો ફાળો આદિ-

અનાદિ સમયથી છે અને આજે પણ છે. અત્યારે આપણા સાંસારિક સમાજમાં બે પ્રકારની સમજણ સાધુસમાજ અંગે પ્રવર્તે છે : એક છે અંધશ્રદ્ધા અને બીજી છે અશ્રદ્ધા. જે વર્ગ અભણ અને અજ્ઞાત છે તે અંધશ્રદ્ધા તરફ દોરાય છે. આજનો કહેવાતો ભણેલો, સંસ્કારી વર્ગ અશ્રદ્ધા તરફ વળે છે. આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ હોવા માટે બે સ્પષ્ટ કારણો છે : એક સત્યાસત્યને તોળી શકવાનું અજ્ઞાન, બીજું કારણ છે આપણા સાંસારિક સમાજ ઉપર નિર્ભર રહેનાર અને આપણી વચ્ચે રહીને ગેરરસ્તે દોરનાર લોભી, લાલચુ અને પાખંડી અસાધુઓ. આ બે કારણો સાધુસમાજની વાસ્તવિકતાથી અજાણ રાખે છે.

આ વિષયે જે કાંઈ લખવામાં આવી રહ્યું છે તેની પાછળનો હેતુ એ જ કે આપણે સાધુસમાજને અને તેઓની દરેક જાહેર ક્રિયાઓને સાચા અર્થમાં ઓળખી શકીએ અને પાખંડને જુદું તારવી શકીએ. દરેક વ્યક્તિ એક યા બીજી રીતે જુદા જુદા પ્રકારના સાધુસંતોના સમાગમમાં આવે છે. તેઓની સાથે કઈ રીતે વ્યવહાર કરવો, કેટલી અગત્યતા આપવી એ અંગે તટસ્થપણે વિવેકબુદ્ધિથી આપણે વિચારી શકીએ, એટલું તો આપણા માટે જરૂરી છે જ.

ભારતવર્ષમાં અનેક સંપ્રદાયો અને અસંખ્ય સાધુઓ વર્તમાન છે. હવે અત્યારના સમયમાં આપણી વચ્ચે અને સાધુઓ વચ્ચે અરસપરસ વ્યવહારની પરિસ્થિતિનું ચિત્ર જરા વિચારી લઈએ : ઉત્તર ભારત એટલે કે બદરીનાથ, કેદારનાથ, હપીકેશ, હરિદ્વાર, અન્ય આજુબાજુનો પ્રદેશ — આ પ્રદેશની પ્રજા કર્મકાંડી અને આચારવિચારવાળા સાધુસમાજને વધુ માન્યતા આપે છે. પંજાબ, હરિયાણા, મધ્ય પ્રદેશ જ્ઞાની સાધુઓને માન્યતા આપે છે. દક્ષિણ વિભાગ વિદ્વત્તા અને વેદવેદાંત આદિને માન્યતા આપે છે. બંગાળ વિભાગ દેવી-ઉપાસકો તથા તાંત્રિકોને વધુ માન્યતા આપે છે. ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્રમાં અંધશ્રદ્ધા અને પાખંડ વધારે પ્રમાણમાં પૂજાય છે, જ્યારે વાસ્તવિકતા ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં જોવા-જાણવા મળે છે. આ મત મારો પોતાનો નહીં પણ જેમણે તપસ્યામાં રહીને પોતાનાં ગાત્રો ગાળી નાખ્યાં છે અને હંમેશાં પરકાજે જ દેહ ધારણ કર્યો છે એવા મહાત્માઓનો છે.

હવે તટસ્થ ભાવે થોડું જોઈએ :

**“લોભી ગુરુ ઔર લાલચી ચેલા
દોનો નરકમેં ફીર ઠેલમઠેલા.”**

બહુ જ ટૂંકી અને સરળ સમજી શકાય તેવી આ વાત છે. લગભગ દરેક સંસ્કારી સ્ત્રી યા પુરુષના જીવનમાં કાંઈક ને કાંઈક ઊણપ હોય છે. આ ઊણપ પૂરી કરવા માટે જો કોઈ સિદ્ધ સાધુસંતના આશીર્વાદ મળી જાય એવી માન્યતા જાહેર અગર ગુપ્ત

રીતે આપણા માનસમાં પૂર્વકાલીન પ્રસંગો તેમ જ સનાતન સંસ્કૃતિના કારણે રહેલી હોય છે. આપણા ઉપર જ અવલંબન કરનાર સાધુઓ આપણી વચ્ચે જ રહેતા હોય છે અને તેઓ એક યા બીજા કારણે સંસારભાર ઉતારી, સ્વતંત્ર થઈ સાધુતાનો અંગીકાર કરે છે. તેઓ પોતાના સાધુધર્મથી વિમુખ બને છે ત્યારે આપણા સમાજને ભારરૂપ બને છે. વાક્યપદ્ધતા, અંગળો, ભેખનાં સાધનોથી તેઓ પોતાનું શાસન ચલાવતા હોય છે. જ્યારે ગરજવાન વ્યક્તિ અને અસાધુનો સંયોગ થાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારના અનર્થો સર્જાય છે, જેનાં ફળ રૂપે આપણે સાધુસમાજને દોષિત ગણીએ છીએ. ખરેખર તો આપણું અજ્ઞાન અને અણઆવડત વિશે પણ થોડું વિચારવું જોઈએ.

સાચા અર્થમાં જેને સાધુસંત કહીએ તે તો સર્વદા મંગળકારી, કલ્યાણકર્તા જ હોય છે. ત્યાં સુધી કે બીજાની આપત્તિ પોતે સહન કરી બીજાને સુખશાંતિનો અનુભવ કરાવે છે. આ પ્રકારની રખડપટ્ટીમાં મેં કડવામીઠા ઘણા અનુભવો કર્યા છે. ગાળો-અપમાન પણ સહન કરવાં પડ્યાં છે, તો ક્યાંકથી વિશેષ મમતા અને પ્રેમ મળ્યાં છે. છેતરાયો છું પણ ખૂબ તેમ જ કાંઈક મેળવ્યું પણ છે. આ વિષયમાં ક્યારેક વધુ ગુમાવીને થોડું મળ્યું છે, ક્યારેક થોડામાં ઘણું બધું મળ્યું છે, કારણ કે, ‘રાજા કી કૌજ ઔર સાધુ કી મૌજ’ ક્યારે ચડે તે કહેવાય નહીં.

મારા જીવનમાંના અમુક પ્રસંગો અહીં રજૂ કરું છું. ઈ.સ. ૧૯૩૦ની સાલમાં મારા પિતાજી ઉત્તર પ્રદેશમાં આવેલ મેરઠ જિલ્લામાંથી વ્યવસાય અર્થે વઢવાણ કેમ્પ આવેલા. હાલનું સુરેન્દ્રનગર જે ૧૯૩૦ની સાલમાં વઢવાણ કેમ્પના નામથી પરિચિત હતું. સુરેન્દ્રનગર જંકશન ઉપર તેઓનો ચા-કોફીનો સ્ટોલ હતો. સ્ટેશન ઉપર વ્યવસાય હોવાથી અનેક સાધુસંતોની અવરજવર ત્યાં રહેતી. મારા પિતાજી સરળ અને ધાર્મિક વૃત્તિના તેમ જ યથાશક્તિ મુજબ અતિથિસત્કાર કરવામાં માનતા તેથી સાધુઓ એમના આશ્રયે રહેતા. એ સમય દરમિયાન આત્માગિરિજી નામક મહાત્મા સાથે તેમનો સંપર્ક થયો.

આત્માગિરિજી વયોવૃદ્ધ, શીતળ અને તપસ્વી હોવાથી મારા પિતાજી તેમનાથી પ્રભાવિત થયા અને વધુ સમય સહવાસમાં રહેવા આગ્રહ કર્યો. મારા પિતાજીના આગ્રહને વશ થઈને તેઓ વઢવાણ કેમ્પ મુકામે રોકાયા. મારા પિતાજીના મિત્રોના સંપર્કમાં આત્માગિરિજી આવ્યા અને તે સૌએ એકત્ર થઈ કાયમી મુકામ માટે આત્માગિરિજીને વિનંતીપૂર્વક આગ્રહ કર્યો. પોતાનું અન્નજળ અને અંતિમ સંસ્કાર અહીં જ છે એમ દૂરગામી આત્માગિરિજીએ વિચારી રહેવા માટે અનુમતિ આપી. સૌ ભાવિકોએ ખરડો-ફંડ કરીને રતનપર ગામે જમીન લઈ ત્યાં દત્તાત્રેય ભગવાનના

મંદિરનું નિર્માણ કર્યું. મારા પિતાજીએ આત્માગિરિજીને પોતાના ગુરુ તરીકે સ્થાપી તે દત્તાત્રેય મંદિરમાં સ્વતંત્ર રીતે રહેવાની જોગવાઈ કરી આપી.

જ્યારે આ મંદિરની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી ત્યારે ધ્રાંગધ્રાથી નર્મદાગિરિજી મહારાજ આવેલા. તેઓ ભજનાનંદી સિદ્ધ મહાત્મા હતા. ભગવાન દત્તાત્રેયની મૂર્તિ તેમણે સ્વયં પોતાના હાથે કંડારીને મંદિરમાં વેદોક્ત વિધિપૂર્વક સ્થાપિત કરાવરાવી હતી. હાલ જે મૂર્તિ દત્તાત્રેય મંદિરમાં છે તે શ્રી નર્મદાગિરિજી મહારાજની કૃતિ છે. એવી જ બીજી મૂર્તિ ધ્રાંગધ્રામાં 'વાવની જગ્યા' નામે જગ્યા છે, જ્યાં તેઓનું આસન હતું ત્યાં ભોંયરામાં આજે પણ મોજૂદ છે. દત્તબાવનીના એકતાળીસ દિવસ સુધી ૧૦૮ પાઠ કરવાથી મનવાંછિત ફળ મળે છે જે પ્રમાણભૂત છે.

મારા પિતાજી રોજ સાંજે પોતાના વ્યવસાયથી પરવારી મંદિરે જતા. આ એમનો નિત્યક્રમ હતો. ત્યાં જઈને આત્માગિરિજી મહારાજ સાથે સત્સંગ, આધ્યાત્મિક, ધાર્મિક, રાજનૈતિક તેમ જ આયુર્વેદ વિશે ચર્ચાવિચારણાઓ કરતા. હું પણ મારા પિતાજી સાથે અઠવાડિયામાં એકાદ-બે વખત મંદિર જતો. મને ત્યાં જવું ગમતું કારણ કે ત્યાંનું વાતાવરણ, દાર્શનિક વસ્તુઓ મારા મનને આકર્ષણ રૂપ હતાં. આત્માગિરિજીનો દેખાવ, ધૂણી, કમંડલ, શંખ, નાગફણી ચીપિયો, ધૂણીમાંથી આવતી ખાસ પ્રકારની મનને આનંદિત કરનાર સુગંધ — આ બધા વિશે કાંઈ સમજણ ન હોવા છતાં આ બધું મને ગમતું. આત્માગિરિજી મહારાજને ફક્ત ભજન, ધ્યાન, તપસ્યા સિવાય બીજા કશામાં વધુ રસ ન હતો.

મારા પિતાજી એમના પ્રિયપાત્ર હતા. તેમની અમારા પરિવાર ઉપર હંમેશાં અમીદેષિ રહેતી. આજે પણ અમે ખૂબ સુખી છીએ. તેમણે પ્રસંગોપાત્ત પોતાના જીવિત દરમ્યાન અનેક પ્રમાણો રતનપર અને જોરાવરનગરની પ્રજાને આપેલાં. માતા અન્નપૂર્ણાની આત્માગિરિજી ઉપર કૃપા હોઈ તેઓ હંમેશાં લોકોને, સાધુઓને, બાળકોને ભોજન કરાવવામાં ખૂબ આનંદપૂર્વક રુચિ ધરાવતા હતા. ક્યારેક તેઓ તેમના સેવકોને સુવિચાર આપતા કે યજ્ઞમાં આહુતિ આપવા કરતાં જઠરાગ્નિ રૂપી યજ્ઞમાં ભોજનરૂપી દ્રવ્યની આહુતિ વધુ ઉત્તમ છે. શંખનાદ કરવા કરતાં ઉદરરૂપી શંખનો તૃપ્તિના કારણે ઓડકાર રૂપી નાદ ઈશ્વરને વધુ વહાલો છે.

તેમણે જીવતાં જ સમાધિ લઈ લીધેલ અને તે પ્રસંગે મારા પિતાજી વ્યાવહારિક કારણોસર મેરઠ, સહરાનપુર તરફ ગયેલા. આ બાજુ આત્માગિરિજીએ એકાએક સમાધિ લીધી. બીજી બાજુ મારા પિતાજીને બીજે દિવસે, મેરઠ ખાતે, મળ્યા !

'બદરીનાથ' જાઉં છું — એવું કારણ દર્શાવ્યું. મારા પિતાજી સાથે ચલમ, ચા-પાણી લીધાં. ઘણી વાર સુધી સાથે બેઠા. મારા પિતાજીએ તેમને પૂછ્યું કે સાથે આવવાની જરૂર જણાય તો સાથે આવું. જવાબમાં આત્માગિરિજીએ જણાવ્યું કે અનિશ્ચિત મુદતનું મારું રોકાણ છે તેથી તમે અહીં તમારું કાર્ય સુખશાંતિથી કરો. છૂટા પડતી વખતે તેમણે ઝોળીમાંથી બે-ત્રણ ચીજો મારા પિતાજીને આપી અને કહ્યું કે, આ ચીજો ઘરમાં સંભાળીને રાખશો. પછી વિધિપૂર્વક 'નમોનારાયણ' કરી વિદાય થયા. આ પ્રસંગ બની ગયા બાદ ત્રીજા-ચોથા દિવસે સુરેન્દ્રનગરથી લખેલી ટપાલ મારા પિતાજીને મળી જેમાં આત્માગિરિજીની સમાધિ વિશેના સમાચાર હતા. મારા પિતાજીને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું અને તરત જ પોતાનાં કામ આટોપી લઈ સુરેન્દ્રનગર પાછા ફર્યા. બધી હકીકતથી માહિતગાર થયા બાદ તેમને ખૂબ અફસોસ અને આનંદ થયો. અફસોસ એ હતો કે આવી વિરલ વિભૂતિને સમજી ન શક્યા અને જીવન સાર્થક કરવાનો માર્ગ એકલોઅટૂલો થઈ ગયો. આનંદ એ વાતનો હતો કે આવા સિદ્ધના સાંનિધ્યમાં પોતે રહ્યા હતા.

અલબત્ત, ત્યાર બાદ પણ મારા પિતાજીને તેમની ધૂણી પાસેથી જુદાં જુદાં પ્રમાણો મળ્યાં હતાં અને આજે પણ મળે છે. ઈ.સ. ૧૯૬૨માં મારા પિતાજીનો દેહાંત થયો ત્યારે મને આપેલી વારસાની ચીજો પૈકીની આત્માગિરિજીએ આપેલી વસ્તુઓ પણ છે. મને ખબર નથી કે તે શું છે પણ પૂજાસ્થાને રાખું છું.

આત્માગિરિજી મહારાજના એક ગુરુભાઈ હતા, જે માઉન્ટ આબુ પર નખી સરોવરની દક્ષિણે અર્બુદાદેવીની ગુફા નીચે રહેતા. મારા પિતાજીના સમયે માઉન્ટ આબુ ઉપર જ અમારી એક કોટેજ સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજીના લાલ આશ્રમ પાછળ હતી. ત્યાં ઉનાળામાં વેકેશન ગાળવા માટે અમે ઘરનાં સૌ જતાં. મારા પિતાજી તે મહાત્માના દર્શનાર્થે રોજ જતા. ક્યારેક સાથે મને પણ લઈ જતા. તેઓ આત્માગિરિજીના ગુરુભાઈ હોવાથી રતનપર પણ આવતા અને રતનપરમાં જ મારા પિતાજી સાથે તેમનો સંપર્ક થયેલો. તેઓ માઉન્ટ આબુ ઉપર તથા નીચે આબુરોડમાં મૌનીબાબાના નામથી પ્રખ્યાત હતા.

અમુક વર્ષો સુધી તેઓએ મૌનવ્રત કાષ્ઠ અવસ્થામાં રાખેલું. કાષ્ઠવત્ અવસ્થા એટલે જેમ લાકડું કાંઈ ચેષ્ટા નથી કરતું, કોઈ તેના ઉપર પ્રહાર કરે તો ના પાડતું નથી એ જ અવસ્થામાં રહી તપ કરવું તે કાષ્ઠમૌન કહેવાય છે. કોઈ પાસે ખાવા-પીવાનું કાંઈ માંગવું નહીં, કોઈ ગમે તેટલું ખાવા માટે પીરસે તો ના પાડવી નહીં અને ખાઈ જવું. પાણી કોઈ ન પીવરાવે તો ગમે એટલા દિવસો સુધી માંગવું નહીં અને કોઈ ગમે

તેટલું પીવરાવે તો ના પાડવી નહીં. (ટૂંકમાં સંપૂર્ણ સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહીને તપસ્યા કરવી.) આ પ્રમાણે તેમણે બાર વર્ષ તપસ્યા કરેલી. અર્બુદામંડલના તેઓ સિદ્ધ ગણાતા, ખૂબ ક્રોધી અને ધૂની. તેજસ્વી સ્વભાવના હતા.

મને સારી રીતે યાદ છે એમનું દૂબળું પણ સ્વસ્થ ચૈતન્યપૂર્ણ તેજસ્વી શરીર, અવસ્થાના કારણે ઓછા વાળવાળી જટા જાણે ચાંદીના તાર હોય તેવાં જ દાઢી-મૂછ તેમ જ, ખુમારીવાળી ઝીણી આંખો, ચહેરો જાણે મનના ભાવોને સ્પષ્ટ કરીને બતાવતો અરીસો, તેમની આજસરહિત વ્યવહારકુશળતા ઘણી પ્રશંસનીય હતી. એ જ મહાત્મા ક્યારેક બિલકુલ અવ્યવહારુ, એકદમ રુક્ષ વર્તન પણ બતાવતા. એ જ રહસ્ય હજુ મારી સમજણમાં નથી આવ્યું. તે આનંદમાં હોય તો તેમની ગોદમાં બાળક બનીને રમવાનું મન થઈ જાય, અને જો ગુસ્સે હોય તો તીવ્ર અગ્નિ સમાન, તેમની પાસે જવામાં પણ જોખમ લાગે. વાત કરવાની તો જગ્યા જ ક્યાં રહે છે ? તેઓ સદા આકાશવૃત્તિ ઉપર રહેતા. (આકાશવૃત્તિ એટલે જે સાધુને જગ્યા, મંદિર, વર્ષાસન, સેવક તરફથી આવક, ખેતી, ખરડો કાંઈ જ આવક અંગેનું સાધન ન હોય તે આકાશવૃત્તિ કહેવાય છે.)

તેઓ ગમે તે પ્રસંગે લખલૂટ ખર્ચ કરતા પણ કદી કોઈ પાસે તેમણે માગણી નથી કરી. કુંભમેળામાં પંગત આપવી હોય તો પણ તેઓ પોતા થકી જ ખર્ચ ભોગવતા. ગમે ત્યાં ગમે એટલું ખર્ચ પોતાની ઝોળીમાંથી જ આપતા. તેમના આશ્રમે ગમે તેટલી મૂર્તિ આવે (સાધુઓ) તો કોઈ ચીજવસ્તુ લેવા જવું પડતું નહીં.

એમની સુવાસ લોકોમાં દરિદ્રતાનિવારક, રોગ કષ્ટમુક્તિદાયક તેમ જ કપરી મુશ્કેલીભર્યા સંજોગોમાંથી માર્ગદર્શન આપનાર તરીકેની હતી. નાનામોટા રોગીને ફક્ત એક જ વાર તેમની મુલાકાત લેવી પડતી. બીજી વાર જવાની જરૂર રહેતી નહીં. કાષ્ઠઔષધિ, નૈસર્ગિક ઉપાય અને દિવ્ય ઔષધ દ્વારા લોકોને સુખ આપતા. પ્રાચીન વિદ્યાઓમાં જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં એક રમલ વિદ્યાનો ઉલ્લેખ છે, તે વિદ્યા તેઓને સારી રીતે હસ્તગત હતી.

મારા પિતાજી પ્રત્યે તેમને ખૂબ સ્નેહ હતો. હું સાથે જતો ત્યારે પ્રેમપૂર્વક પાસે બેસાડી ફળફળાદિ આપતા. સ્મિતભરી આંખોથી મને જોયા કરતા અને ક્યારેક મારા પિતાજીને સંબોધીને કહેતા : “યે તો તુમહારે ઘર મેં પીછલે જન્મ કા કોઈ મહાત્મા આ ગયા હૈ. ઈસે મેરે પાસ હી છોડ જાઓ.” મારા પિતાજી વળતા જવાબમાં સંમતિ દર્શાવી કહેતા, “એ આપનું જ બાળક છે.” ત્યારે હું બાવો બની જવાની બીકથી તરત ત્યાંથી ઊઠી મારા પિતાજી પાસે જઈ સંકોચાઈને બેસી જતો

અને મૌનીબાબાનું મુક્ત હાસ્ય સરી પડતું.

મારા પિતાજી પાસેથી સાંભળેલ એક પ્રસંગ મૌની બાબાનો અહીં રજૂ કરું છું :

આબુરોડથી બે-ત્રણ સ્ટેશન આગળ સિરોહી રોડ નામનું સ્ટેશન આવે છે. રાજાશાહીના જમાનામાં સિરોહી નામથી તે ઓળખાતું હતું; અને સિરોહીની તલવાર ભારતભરમાં વખણાતી. ખાસ કરીને સંકેલો આ અહીંનું ગુજરાતી નામ છે. મારવાડી ભાષામાં તે તલવાર સંકેલો નામથી વિખ્યાત છે. તેનો પ્રચલિત દુહો પણ છે : ‘તરવાર સંકેલો લડણરો અકેલો’ મતલબ જો ‘સંકેલો’ નામક બનાવટની તલવાર હોય તો લડનાર એક જ યોદ્ધો બધાને પૂરો પડે.

આ સિરોહીના રાજાની બે રાણીઓ હતી. બન્ને આગળપાછળ સમયે લગ્નગ્રંથિથી જોડાયેલ હોઈ નવીજૂની તરીકે ઓળખાતી. બન્ને રાણીઓને સંતાનોમાં એક એક પુત્ર હતો. કાળક્રમે કરીને રાજાના અચાનક દેહાંતથી રાજગાદી, વારસા વિશે વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થયો. બન્ને રાજકુમારો વચ્ચે મતભેદ ઊભા થયા, અને દુશ્મનાવટના રૂપમાં વાતાવરણ બદલાઈ ગયું. જૂની રાણીનો કુમાર મોટો હોઈ હકવારસો તેનો હતો. પણ નવી રાણીના પિયરિયા પક્ષે જોરદાર હોઈ નાનો કુમાર રોકડ, ઝવેરાત, જમીનની વધુ માગણી કરી રહ્યો હતો, તેમ જ તે રાજ્યના અગાઉના દરબારી, કારભારી, વહીવટકર્તાઓ નાના કુમારના પક્ષે હતા. આ દરમિયાન મોટા કુમારને રસ્તામાંથી દૂર કરી નાખવાની યોજના ઘડવામાં આવી. આ બાબતે જૂની રાણીને ખ્યાલ આવી જતાં તેણે પોતાના પુત્રને મૌની બાબાનો આશ્રય લેવાનું સૂચન કરી તરત સિરોહી છોડી દેવા જણાવ્યું. આ રાજકુટુંબના રાજવીઓ મૌની બાબા માટે આદરભાવ કેળવતા તેથી જ જૂની રાણીએ મૌની બાબાનો આશ્રય લેવાનું સૂચન કરેલું.

મોટા કુંવરે મૌની બાબા પાસે જઈ સર્વ વૃત્તાંતથી તેમને વાકેફ કર્યા. મૌની બાબા થોડી વાર સુધી વિચાર કરતા રહ્યા અને તરત જ પોતાના સેવકોને બોલાવી તેમને આજ્ઞા કરી કે આ નાલાયકને સામેના ઝાડ સાથે બાંધી દો અને ત્રણ દિવસ સુધી કાંઈ પણ ખાવાપીવા આપશો નહીં. આ હુકમની સાથોસાથ રાજકુમારને અસંખ્ય ગાળો પણ સંભળાવી. તેમના શિષ્યવર્ગે અને સેવકોએ મૌની બાબાની આજ્ઞાનું પાલન કરીને યુવરાજને ઝાડ સાથે બાંધી દીધા, યુવરાજે પણ કાંઈ જ આનાકાની કે વિરોધ ન દર્શાવ્યો. ત્રણ દિવસ બાદ પોતે જઈને યુવરાજને બંધનમુક્ત કર્યા. પ્રેમપૂર્વક માથા ઉપર હાથ ફેરવી તરત જ સિરોહી જવા આજ્ઞા કરી. તેથી યુવરાજ એ જ સમયે સિરોહી જવા નીકળી પડ્યા. સિરોહી પહોંચ્યા બાદ ત્યાંનું

વાતાવરણ બદલાઈ ગયું હતું. જે વિરુદ્ધ હવામાન હતું તે સાનુકૂળ થઈ ગયું હતું. સર્વનાં મન અને વિચારોમાંથી ભેદભાવ દૂર થઈ ગયા હતા. જે પ્રમાણે વહેંચણી થવી જોઈએ તે પ્રમાણે ન્યાયપૂર્વક વહેંચણી કરવામાં આવી. એક સમજવા જેવી વાત આ પ્રસંગમાં છે.

મારું મંતવ્ય છે અને તે કેટલા અંશે સાચું છે એ તો ઈશ્વર જાણે પણ કર્મવાદની પદ્ધતિ અનુસાર મૌની બાબાએ યુવરાજની સહાયતા કરવા માટે યુવરાજનાં કર્મને ભોગવવાની અનિવાર્યતા વિચારી લીધી. એ જ અનિવાર્ય કર્મને એકીસાથે ભોગવરાવીને કુમારને કર્મબંધનથી મુક્તિ અપાવી તેના મનોરથ સફળ કર્યા.

આ પ્રસંગ ઉપરથી એવું પણ તારવી શકાય કે કર્મવાદનાં શુભાશુભ ફળ ભોગવવાં માનવી માટે અનિવાર્ય છે.

મૌની બાબાના જીવન દરમ્યાન અનેક પ્રસંગો નોંધપાત્ર બન્યા છે જે આજે પણ ત્યાંની પ્રજા પ્રસંગોપાત્ત જૂનાં સંસ્મરણો સંભારી લે છે. મૌની બાબાનો સ્વભાવ બાળક જેવો નિર્દોષ, આનંદી અને મસ્ત હતો. માઉન્ટ ઉપરથી તેઓ ક્યારેક આબુરોડ તરફ ફરતા ફરતા આવી ચડતા. એ સમયે આબુરોડના લગભગ બધા લોકો એમનાં દર્શને એકત્ર થઈ જતા. તેમનો ચરણસ્પર્શ કરી ધન્યતા અનુભવતા.

મૌની બાબા આ બધી લૌકિક ક્રિયા તરફ ખાસ લક્ષ નહીં આપતાં, પોતાની જ મસ્તીમાં ફક્ત એક લંગોટીભેર બજારમાં ફર્યા કરતા. ક્યાંક કોઈની દુકાનમાં ઘૂસી જઈ મરજી મુજબનો માલ ઉઠાવી લેતા. પછી તે કાપડની દુકાન હોય કે હોઝિયરીની હોય, યા વાસણ, મીઠાઈ, ઈલેક્ટ્રિક, દરજી, મોચી, કોઈ પણની દુકાન હોય — અંદર જઈ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે માલનો બહાર ઢગલો કરી ગમે તે વ્યક્તિને વહેંચી બધું પૂર્ણ કરી એ જ મસ્તીથી પાછા પોતાના આસને ચાલ્યા જતા.

આબુરોડની પ્રજામાં એવા પ્રકારની માન્યતા પ્રસરેલી હતી કે મૌની બાબા જેની દુકાન લૂંટાવે તે ન્યાલ થઈ જતો અને વાસ્તવિક રૂપે એવું બનતું પણ ખરું. લોકો એમનાં પગલાં પોતાનાં ઘર-દુકાનમાં થાય એવું ઈચ્છતા. મહાત્મા મૌની બાબા કોઈની શેહશરમમાં આવ્યા વિના જ સ્વેચ્છાવિહાર કરતા. તેઓ પરોપકારી, ભજનાનંદી, તપસ્વી, સૌમ્ય અને શીલવંત સાધુ હતા. ધર્મ માટે તેઓ હંમેશાં ક્રિયાશીલ રહેતા.

એમની સમાધિ માઉન્ટ ઉપર જ છે. એમના સેવકો, એમનો શિષ્યવર્ગ આજે પણ એમની નિર્વાણ-જયંતી ઊજવે છે. કોઈ કોઈ ભાગ્યશાળી એમની હાજરીનો પણ અનુભવ કરે છે.

મૌની બાબા તેમ જ આત્માગિરિજીના પરિચયના કારણે મારા પિતાજી આબુરોડમાં રહેતા એક મહાત્મા — જેઓ બનાસ નદીના કિનારે સુંદર આશ્રમમાં રહેતા, શંકર ભગવાનનું મંદિર પણ ત્યાં છે. આનંદેશ્વર મહાદેવના નામથી તેને આબુરોડની સમસ્ત પ્રજા ઓળખે છે. એ આશ્રમમાં રહેતા મહાત્મા રામતીર્થજીના પરિચયમાં આવ્યા.

બ્રિટિશના સમય દરમ્યાન તેઓ ગ્રેજ્યુએટ થયેલા. રાજકારણમાં આગળપડતો રસ ધરાવતા હતા. યોગક્રિયા દ્વારા ઘડાયેલું સશક્ત શરીર, બુલંદ અવાજ, દેઢ મનોબળ, કોમળ સ્વભાવ એમની ખાસ વિશિષ્ટતાઓ હતી. તેમના આશ્રમમાં રાજનીતિજોનું તથા મહાત્માઓનું હંમેશાં સુખદ મિલન જોવામાં આવતું. સ્વામીજીને બગીચાનો, ફૂલ-ઝાડનો તેમ જ પશુ-પંખી પાળવાનો ખૂબ શોખ હતો. બગીચો ખૂબ વિસ્તારમાં ન હોવા છતાં જંગલની ઝાંખી કરાવે તેવો હતો. આશ્ચર્યની વાત મને એ લાગી કે પક્ષીઓ, જાનવરો મુક્ત હોવા છતાં પાળેલાં હોય તેવી રીતે સ્વામીજી સાથે રમતાં, ખાતાં પીતાં અને સ્વામીજીની વાતો જાણે સમજતાં હોય તેમ વર્તન કરતાં.

તેમના બગીચામાં સુગંધી ફૂલપાન તો હતાં જ પણ એ સિવાય અમુક પ્રકારની સિદ્ધ વનસ્પતિઓ પણ તેઓ ઉછેરીને લોકોના કલ્યાણ અર્થે વાપરતા. ઔષધિ વનસ્પતિના ઉપયોગો ખૂબ સારી રીતે જાણતા.

મને વનસ્પતિ વિશે કાંઈક જાણવા-જોવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ. તેથી વનસ્પતિ વિશે પુસ્તકો, લેખો વગેરે સાહિત્ય એકત્ર કરી ફાલતુ સમયમાં તેનો અભ્યાસ કરતો. વેકેશન દરમ્યાન એક-દોઢ મહિનો હું સ્વામીજી પાસે જ રહેતો અને ત્યાં ખૂબ જ આનંદ આવતો. નદીએ નાહવા જવું, સવારે બગીચામાંથી ફૂલ-પાન લાવી શંકર ભગવાનની પૂજાઆરતી કરવી, બપોરે હાથે જ રોટલા ઘડવા ત્યાં આવેલ સાધુઓને જમાડવા, બગીચાને પાણી પાવું, જુદાં જુદાં પક્ષીઓને જોવાં, સાંજે ફરી પાછી પૂજા-આરતી, સત્સંગ — આમ દિવસ પસાર થઈ જતો.

સ્વામીજી પાસે અનેક પ્રકારના મહાત્માઓ આવતા જેથી અનેક પ્રકારના સંપ્રદાયો, વેષભૂષા, નિયમ, સાધુશાહીના અલંકારો, તેઓની ગુપ્ત ભાષા — આવી ઘણી બાબતો જાણવા મળતી. હું સ્વામીજી પાસે રહી વનસ્પતિ વિશે રોજ નવું નવું જાણતો. તેઓ મને જંગલમાં સાથે લઈ જઈને વનસ્પતિ, ઝાડ, વેલ, છોડ વગેરે સર્વ પ્રકારની વનસ્પતિથી પરિચિત કરાવતા.

✓ ભગવાન ધન્વંતરિ, મહામુનિ ચરક અને ખ્યાતનામ ભિષગવરોએ આયુર્વેદનું નિર્માણ કરી માનવજાતિની અમૂલ્ય એવી યુક્તિમુક્તિની ચાવી આપી છે.

વનસ્પતિના મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકાર સૂચવેલા છે : એક દિવ્ય વનસ્પતિ, બીજી સિદ્ધ વનસ્પતિ, ત્રીજી ઔષધ વનસ્પતિ. આ ત્રણે પ્રકારોની વિશિષ્ટ બાબતો વિશે થોડું જાણી લઈએ.

દિવ્ય વનસ્પતિ એટલે જે વનસ્પતિ સાક્ષાત્ દેવ સમાન ફળ આપનારી હોય તેને દિવ્ય વનસ્પતિ કહેવામાં આવે છે. સંજીવની, આકાશગમન કરવું, અદેશ્ય થવું, જલગમન કરવું, ઈચ્છિત સ્વરૂપ ધારણ કરવું, ત્રિવિધ તાપને હરવું — આવાં દેવી કાર્યોને કરનાર વનસ્પતિ તે દિવ્ય વનસ્પતિ કહેવાય છે. જે વનસ્પતિના સાંનિધ્યમાં રહેવાથી અગર જેને પાસે રાખવાથી ઈચ્છિત કાર્ય પૂર્ણ કરે તે સિદ્ધ વનસ્પતિ કહેવાય છે. પુત્રપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ, સુખ, વૈભવ, ચોર, અગ્નિ, અકસ્માત, સર્પદંશ, વીંછી, અન્નપૂર્ણા, સ્વયંરક્ષા, ભૂતપ્રેતકષ્ટ, પ્રાણીબંધન — આવાં અનેક લૌકિક કાર્યોથી માંડી રસાયણક્રિયા-સહિત કાયાકલ્પમાં સિદ્ધ વનસ્પતિ કાર્ય આપે છે. અનેક પ્રકારના રોગ ઈત્યાદિ, શારીરિક, માનસિક રોગોમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે તે બધી ઔષધ વનસ્પતિ ગણાય છે. દિવ્ય વનસ્પતિ મળવી ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે. લગભગ તે દુર્લભ જ ગણાય. સિદ્ધ વનસ્પતિ, પ્રયત્નથી, ભાગ્યથી, ભજન, પૂજા-જપ-તપ ઈત્યાદિથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઔષધ વનસ્પતિ જુદા જુદા પ્રદેશોમાં વિભિન્ન પ્રકારે મળતી હોય છે.

સ્વામીજી સાથે આબુમાંડલ, ગિરનાર, હષીકેશ, બદરીનાથ, આસામ જેવાં સ્થળોએ વનવિસ્તારમાં કરીને પશુ-પ્રાણી-પક્ષી તથા વનસ્પતિ વિશે સારી એવી જાણકારી પ્રાપ્ત થઈ. દિવ્ય વનસ્પતિ મારી પાસે તો નથી પણ એનાં દર્શન જરૂર કર્યાં છે. એકમુખી રુદ્રાક્ષ દિવ્ય વનસ્પતિ છે. જોકે એ સ્વયં શિવરૂપ જ ગણવામાં આવે છે. તેની વનસ્પતિ સાથે સરખામણી કરવી એ અયોગ્ય લેખાય. પરંતુ વનસ્પતિ વિશે આપણે ચર્ચા કરી રહ્યા છીએ તેથી તેને વનસ્પતિવર્ગમાં લીધેલ છે. એકમુખી રુદ્રાક્ષનાં દર્શન આબુમાં જ એક મહાત્મા પાસે કરેલાં જેનું પ્રમાણ જોવાથી તે યથાર્થ છે એવી ખાતરી થઈ ગઈ. પાણીના પ્રવાહને રોકી દેનાર વારુણી જોઈ. અગ્નિ આગળ વધતો રોકી દેનાર શિખાબંધ જોઈ. વિભિન્ન ઋતુઓનું એક જ સમયે જ્ઞાન કરાવનાર ઋતુપૂર્ણ જોઈ. આટલી દિવ્ય વનસ્પતિઓ અનુભવસહિત જોવાને હું નસીબદાર થયો છું. સિદ્ધ વનસ્પતિ પૈકી ઘણી વનસ્પતિઓ જોઈ જે માંહેની અમુક મારી પાસે છે, જે મને જુદા જુદા મહાત્માઓએ પ્રસન્નતાથી યાદી રૂપે આપેલ છે જેનો ટૂંકમાં આપને ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કરું છું. સર્વ કાર્ય સિદ્ધ કરનાર, સંતાનપ્રાપ્તિ, નાલપલટો કરનાર, કૂવામાં પાણીની આવને ગતિ આપનાર, દંશ દેનાર જંતુઓ-પ્રાણીઓને

પોતાના પ્રભાવથી મર્યાદિત હદ સુધી દૂર રાખનાર, અકસ્માત નિવારનાર, આકર્ષણ કરનાર, ઈચ્છિત પ્રભાવ સ્થાપિત કરનાર, દાવ જીતનાર, શત્રુને રોકનારો એવાં અનેક કાર્યો આ સિદ્ધ વનસ્પતિ દ્વારા થઈ શકે છે. હવે આ અંગે થોડી સ્પષ્ટતા કરી દઈ છું જેથી સિદ્ધ વનસ્પતિની ગણના ભાજીમૂળા સાથે ન થાય. સિદ્ધ વનસ્પતિને મેળવવા માટે અગર ઉપયોગ કરવા માટે તે વનસ્પતિઓને સંબંધિત દેવો, નક્ષત્રો, સમય, મંત્ર ઈત્યાદિ બાબતો ઘણું મહત્ત્વ ધરાવે છે. આ બધી જ વાતોનો શાસ્ત્રોક્ત સુમેળ કરી જ્યારે તે વનસ્પતિને ઉપયોગમાં લેવામાં આવે ત્યારે તે સંપૂર્ણ ફળ આપી કાર્ય સિદ્ધ કરે છે.

સિદ્ધ વનસ્પતિની મહત્તા અને પ્રભાવ એ સત્ય હકીકત છે. પરંતુ એ બાબતથી પ્રભાવિત થવાની જરૂર નથી તેમ જ તે અંગે શંકા લાવવાની પણ આવશ્યકતા નથી કારણ કે કોઈ પણ મનુષ્ય આ અંગે રુચિ કેળવે તો શા માટે ન પામી શકે ? તુલસીદાસજીએ પરસ્પર વિરોધાભાસ દેખાવ એવી ચોપાઈની રચના કરીને પણ બન્નેનું અર્થઘટન એક જ થાય એવી સહજ વાત કહી છે :

**“સકલ પદારથ હૈ જગ માંહી,
ભાગ્યહીન નર પાવત નાહી.”**

આ ચોપાઈના વિરોધાભાસ જેવી આ રચના છે :

**“જે હી ઈચ્છા કરહી મન માંહી,
રાજકૃપા કછુ દુર્લભ નાહી.”**

બન્ને ચોપાઈમાં ભાગ્ય અને રામને વધુ મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે, જે બન્ને શબ્દો એક જ અર્થમાં સમાયેલા છે કારણ કે ભાગ્યથી રામ મળે છે અને રામ જ ભાગ્યની રચના કરે છે, ખેર !

વિષયાન્તર નથી કરવું.

મંત્રતંત્રશાસ્ત્રમાં પણ વનસ્પતિ ઘણો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે. મારી જિજ્ઞાસાને સ્વામીજીએ શક્ય એટલી સંતોષી છે અને સંભાળપૂર્વક મારા જીવનનું ઘડતર કર્યું છે. આબુ તથા રાજસ્થાનમાં વસતા અનેક સાધુઓનાં દર્શન તેમના દ્વારા સુલભ થયાં. ઈ.સ. ૧૯૫૬થી ૧૯૬૩ સુધી મારા જીવનનાં જુદાં જુદાં પાસાંનું તેમણે અવલોકન કરી મને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી, યોગ્ય વિચારો તેમ જ ભાવને સમજવાની દૃષ્ટિ આપી, જેથી મારા જીવન દરમ્યાન અનેક સારા-ખરાબ પ્રસંગોમાં કાંઈક સાચવી શક્યો છું. શું સાચવી શક્યો છું એ હું નથી જાણતો પણ ઊંડે ઊંડે મનનંદ વ્યાપ્ત થાય એવું કશુંક જળવાઈ રહ્યું છે. તેને શું નામ આપવું તે સમજાતું નથી.

આબુ પર્વતની તળેટીમાં બનાસ નદીના કિનારે, આબુરોડથી આશરે આઠ-દસ કિલોમીટર દૂર હષીકેશ નામે એક સ્થાન આવેલું છે. સ્વામીજી સાથે એક વાર ત્યાં ગયેલો. સ્વામીજીના એક મિત્ર જેમનું નામ અટલગિરિજી હતું તેમને મળવા અમે ગયેલા. હષીકેશ નામ સાંભળી મને આશ્ચર્ય થયું કે હષીકેશ અહીંયાં? એ તો હરદ્વારથી આગળ છે. અહીં ક્યાંથી? પણ સ્વામીજીએ કહ્યું કે આ સ્થાનનું નામ હષીકેશ છે. આ ખૂબ પુરાતન સ્થળ છે અને ઘણાં વર્ષો પહેલાં કોઈ ઋષિએ સ્થાપિત કરેલ છે. સાધુસમાજમાં એવી માન્યતા છે કે હષીકેશ તીર્થમાં રહીને કરવામાં આવેલ તપસ્યાના ફળ જેટલું જ મહત્ત્વ આ સ્થાનનું છે. અહીં અનેક સિદ્ધ તપસ્વીઓ, શંભુદેવી, રામાદેવી, ઉદાસી, નાથ, નિર્વાણ, ઓઘડ, જોગી એવા ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના સાધુઓ આવે છે. પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે મુકામ કરીને રહે છે. તેમને મંદિર તરફથી બધી સુવિધા આપવામાં આવે છે. સાધુઓ અહીં રહીને આલોકપરલોકનું સાધન કરે છે.

આબુરોડથી આ હષીકેશ નામક સ્થળ પર જવા માટે કહી શકાય એવો રસ્તો હતો. વાહન સહેલાઈથી ત્યાં જઈ શકે એવી શક્યતા નથી. તે મંદિરની સામે એક મોટી વાવ રાજસ્થાનની ઢબે બનાવેલી જોવામાં આવે છે. મંદિર ઉપરનું પુરાતન શિખર તેની ભૂતકાળની ભવ્યતાનો ખ્યાલ આપતું હતું. અંદર દાખલ થતાં મોટા પથ્થરથી બાંધેલો ચોક, ડાબી બાજુએ ખુલ્લી પણ નળિયાંની પરસાળ, સામેની બાજુએ દીવાલ અને એક નાની ડેલી — જે જંગલ તરફ જતી હતી. ચોક વચ્ચે ખૂબ જ સુંદર કલાત્મક કોતરણીવાળું શિખરબંધી મંદિર અને તેમાં ભગવાન વિષ્ણુની ખૂબ જ આકર્ષક અને સુંદર પ્રતિમા, જે કસોટીના કાળા પથ્થરમાંથી કંડારેલી છે. આરસ પથ્થરનો ઓટો બાંધી તેને ફરતી નાની જાળી મૂકેલી છે. જમણી બાજુ ભગવાન શંકરનું, શક્તિનું બે નાનાં પણ ખૂબ સુંદર મંદિર છે. તેની બાજુમાં ઉપર જવા માટે પગથિયાં છે. ઉપર મેડી તથા જુદા ઓરડાઓ છે, જ્યાં મહંત તેમ જ જગ્યાના સેવકોને રહેવાની સગવડ છે.

મહાત્માઓ ત્યાં પોતાના સ્વતંત્ર આસન પર બેસી ઈચ્છિત સમય સુધી ભજનતપસ્યા કરી શકે એવી વ્યવસ્થા છે. વાતાવરણ શાંત, પ્રસન્ન, પવિત્ર અને નિર્વિકાર હોવાનો મેં અનુભવ કર્યો છે. મારા મન ઉપર આ વાતાવરણની ઘેરી અસર થતી. એવા વિચારો આવતા કે અહીં રહીને ભજન કરી જીવન પૂરું કરવું એ જ જીવનનું ધ્યેય હોય એમ લાગે છે. પણ આ વિચારો સ્મશાનવૈરાગ્યની માફક ત્યાં જગ્યામાં જ રહેતા. ત્યાંથી આવ્યા પછી પાછા હતા ત્યાં ને ત્યાં. મારું મંતવ્ય છે કે આ જગ્યાનો જ પ્રભાવ હોવો જોઈએ, જે મનના ઉદ્વેગોને શાંત કરીને ઈશ્વર પ્રત્યે ભાવના

જાગ્રત કરે છે. મન વિના પ્રયત્ને શીઘ્રતાથી એકાગ્ર થઈ જતું. મનમાં ગમે તે વિચાર ચાલી રહ્યા હોય તેમાં જ એકધ્યાન થઈ જવું એ પણ વિના પ્રયત્ને ! આ સ્થાનનો જ પ્રભાવ હોઈ શકે.

અટલગિરિજી મહારાજ ત્યાં મહંત હતા. આ જગ્યાને અનુરૂપ કઈ કક્ષાના મહાત્માને શું સગવડ આપવી, કયા પ્રકારનો વ્યવહાર કરવો, વ્યાવહારિક જ્ઞાન અને વર્તનમાં તેઓ નિપુણ હતા. એક સારા વ્યવસ્થાપકમાં જે ગુણો હોવા જોઈએ તે બધા જ તેમનામાં હતા. આ સિવાય જ્યોતિષશાસ્ત્રના સારા એવા જ્ઞાતા હતા. જ્યોતિષ શું છે, તેની આવશ્યકતા શું છે, તેના લાભાલાભ શું છે એ વિશે એમણે બહુ સુંદર અને સચોટ વ્યાખ્યામાં વર્ણન કરી દરેક રીતે માન્ય રાખવું પડે એ રીતે મારી સમજણમાં ઉતારી દીધું.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર ખૂબ જ સૂક્ષ્મ ગણિત છે. હસ્તરેખા, અંકવિજ્ઞાન, જન્માક્ષર, સામુદ્રિક વિજ્ઞાન, ખગોળજ્ઞાન, આટલા વિષયો જ્યોતિષશાસ્ત્રનાં મુખ્ય અંગો છે. આ સિવાય પરાશક્તિ, શુકનશાસ્ત્ર, ખગભાષા, દૈવીશક્તિ, ઉપાસના, કલ્પનાશક્તિ, તંત્ર આદિ દ્વારા પણ સચોટ ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન કહી શકાય છે. પણ તેનો સમાવેશ જ્યોતિષવિદ્યામાં કરવો યોગ્ય નથી. જ્યોતિષ બાબતે જેટલી ગણતરી તથા ગણિત સચોટ હોય તેટલું સાચું કહી શકાય. આ સરળ જવાબ જ્યોતિષ-વિજ્ઞાનનો છે.

જ્યોતિષ સિવાય પથ્થરો વિશે પણ અટલગિરિજીને ઘણું સારું જ્ઞાન હતું. ઋષીને પથ્થરો સાથે શો સંબંધ છે, ઋષી સિવાયના પથ્થરો જે ભારતભરમાં જુદાં જુદાં સ્થળો-એથી મળે છે તેનાં શું રૂપ, ગુણ છે, કહેવાને તો તે પથ્થર છે પણ માણસનું પાણી માપી લેવાની શક્તિ તેનામાં સમાયેલી હોય છે.

મેં મારી શક્તિ અનુસાર તેમની પાસેથી જ્યોતિષ વિશે જરૂરિયાત પૂરતું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, જે વ્યવહારુ જીવનમાં ઘણી વખત ઉપયોગી થઈ પડે છે. પથ્થરો, રત્નો, ઉપરત્નો, સ્ફટિક ઓળખવાનો અભ્યાસ પણ તેમના સાંનિધ્યમાં જ મળ્યો છે. પથ્થરોમાં પણ જુદા જુદા પ્રકારની ચમત્કારી શક્તિઓ સમાયેલી હોય છે, જે માનવજીવન માટે સારી અને ખરાબ અસર સચોટ રીતે પુરવાર કરે છે. મારી પાસે પણ એવા થોડા પથ્થરો છે, જેમાં વિભિન્ન પ્રકારના ગુણો છે. રોગ, કષ્ટ, ભૂત-પ્રેતાદિ કષ્ટ, આવા પ્રકારનાં કાર્યોમાં તેની વિધિ પ્રમાણે તેને લઈ શકાય છે. આ પથ્થરો અને રત્ન મને ભટકવામાં અને મહાત્મા દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલા છે.

પથ્થરો એકત્ર કરવાનો શોખ તેમના સંસર્ગના કારણે જ થયો. તેઓ મને પથ્થરો વિશે ઝીણી ઝીણી બાબતો ધ્યાનપૂર્વક સમજાવતા હું બરોબર સમજ્યો છું કે

નહીં તેની પણ તકેદારી રાખતા. ક્યારેક મને કહેતા, તમારી દૃષ્ટિ જો પથ્થરના હૃદય સુધી ભેદીને જઈ શકતી હોય તો જ એ પથ્થર તમને યશ, કીર્તિ, માન આપશે, અન્યથા નહીં.

અટલગિરિજા સાથે હું જંગલ વિશે વનસ્પતિ, સર્પ, ભૂતસૃષ્ટિ, સાધુસંતોનો ઇતિહાસ, રત્ન, ઉપરત્ન, લૌકિક, અલૌકિક બાબતો અંગે ખૂબ રસપૂર્વક પ્રશ્નો કરતો. તેઓ પણ સંતોષકારક રીતે મને સમજાવતા. હું તેમની એક વાત ઉપર ખૂબ મુગ્ધ હતો. તેઓ કદી પણ કોઈ પણ વિષયમાં બિલકુલ પક્ષપાત કર્યા વિના તટસ્થ ભાવે રહેલા દ્રષ્ટાની જેમ ચર્ચા કરતા. કોઈ પણ વાત, વ્યક્તિ કે પદાર્થને અતિશયોક્તિ ભરેલું મહત્વ કદી ન આપતા. તેઓના આ સ્વભાવથી હું ખૂબ પ્રભાવિત થતો. તેથી મારા સ્વભાવનું ઘડતર પણ એ શૈલીથી થઈ ગયું.

કંકાલ-મુંડ

અનાદિનાથની ગુફામાં હું જે કાંઈ અનુભવ કરવા માટે આવ્યો હતો તેની શરૂઆત થતી જણાઈ. અટલગિરિજાએ પ્રશ્નો પૂછવાની ના પાડેલી તેથી પ્રશ્નો એકત્રિત કરવા લાગ્યો. અમને સૌને માટીનાં કુલડાંમાં કાવો આપવામાં આવ્યો. કાવો પિવાઈ ગયા બાદ હું અને સ્વામી રામતીર્થજી થોડેક દૂર દીવાલને ટેકો દઈને ચટાઈ ઉપર બેસી ગયા. આ તરફ અઘોરી મહાત્માએ અટલગિરિજાને યક્ષિણી-સાધના માટે તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. અટલજીએ બહાર જઈ દેહ-શુદ્ધિ કરી અંદર આવીને ચમકતાં લાલ વસ્ત્રો પહેર્યા. લાલ લંગોટી, લાલ વસ્ત્ર, લાલ ઉપવસ્ત્ર ધારણ કરી અઘોરી મહાત્માની જમણી બાજુએ કોઈ પ્રાણીના ચામડા ઉપર લાલ આસન નાખી સ્વસ્થ થઈને બેઠા.

અઘોરી મહાત્માએ એક બાજોઠ ઉપર અડદનો ચોક પૂરી કંકુ-હળદરથી મંત્રો જેવી રેખાઓ દોરી ઉપર એક સંપૂર્ણ માનવખોપરી સ્થાપિત કરી જેના દાંત અકબંધ જણાતા હતા. માથાના ભાગે સિંદૂર, ઘેરા રંગનું લાલ કંકુ તેલ સાથે મિશ્ર કરીને ચોપડેલું હતું. મુખ્ય આસન ઉપર અનાદિનાથ મહાત્મા, તેમની જમણી બાજુએ અટલગિરિજા અને અટલગિરિજાની સન્મુખ ધૂણી તથા બાજોઠ પર સ્થાપિત કરેલી ખોપરી — આ પ્રમાણે ગોઠવાયા બાદ અઘોરી મહાત્માએ એક હાથમાં પાણી અને સરસવના દાણા લઈ કશાક મંત્ર બોલવાની શરૂઆત કરી.

હું સ્વામીજીની નજીક થોડો ખસ્યો. સ્વસ્થ હતો છતાં શરીરમાં શું થશે એવા ભયની આછી ધ્રુજારી ફરી વળી હતી. સહેજ હોઠ સુકાયા, પગની આંગળીઓ ઠંડી પડી. આ સ્થિતિને ખંખેરીને વધુ સ્વસ્થ થવા એક સિગારેટ કાઢીને સળગાવી સ્વસ્થ થયાનો કૃત્રિમ અનુભવ કરતાં કરતાં સામેના દેશ્યને જોઈ રહ્યો હતો.

અઘોરી મહાત્માએ સરસવ ચારે દિશામાં ફેંકીને પાણીનો આછો છંટકાવ કર્યો.

join in telegram

For safari ----- <https://t.me/safarigujaratis>

For Gujarati novel and magazine-- <https://t.me/gujaratibookandnovels>

For Hindi novel and magazine - <https://t.me/hindibookandnovels>

For English novel and magazine -- <https://t.me/Englishbookandnovels>

થોડા અડદના દાણા લઈ અમુક સંજ્ઞા અને મુદ્રાઓ કરીને આકાશ-પાતાળ તરફ ફેંક્યા. આ વિધિ વાતાવરણ શુદ્ધ, દિશાબંધન તેમ જ દેવીના આહ્વાન માટેની હોય એવું મેં અનુમાન કર્યું. ત્યાર બાદ અધોરીજીના કહેવાથી અટલગિરિજીએ (અગાઉ કરતા હશે તે પ્રમાણે) ખોપરીની પૂજા, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય કરી હવિષ્યસામગ્રીને અમુક પ્રકારની હાથની મુદ્રાથી પકડીને ધૂણીમાં આહુતિ આપવી શરૂ કરી. જુદી જુદી સામગ્રીની આહુતિઓ જુદા જુદા મંત્રોથી અપાઈ રહી હતી. મંત્રો કાંઈ સમજાતા ન હતા. પરંતુ તે મંત્રોનો ક્યારેક ધીમો, ક્યારેક ઉગ્ર ઉચ્ચાર મનમાં ભય તેમ જ જુસ્સો પ્રેરતો હતો, આહુતિઓ પૂરી થયા બાદ અટલગિરિજીએ મંત્રોચ્ચાર બંધ કર્યા એટલે અધોરીજીએ જુદા પ્રકારના સ્વરમાં મોટેથી મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા. તેનું અનુકરણ અટલગિરિજી કરી રહ્યા હતા. મંત્રો વિચિત્ર પ્રકારના મિશ્રભાષામાંથી બનાવેલા હોય એવા હતા. કોઈ શબ્દ સમજાતો હતો, કોઈ નહોતો સમજાતો. અમુક શબ્દોનું વારંવાર પુનરાવર્તન થતું હતું. મંત્રોચ્ચાર પૂરો થતાં અટલગિરિજીના ચહેરાના ભાવો સ્થિર-ગંભીર થતા દેખાયા. એમણે છેલ્લો મંત્રોચ્ચાર કરીને ધૂણીમાં આહુતિ આપી કે ખોપરી પોતાની જગ્યા ઉપરથી એક જ આંચકે લગભગ એક ફૂટ ઉપર હવામાં તોળાઈ રહી. નીચેનો ભાગ આધારરહિત હોઈ ખોપરીનું મોં ખૂલી ગયું. ખોપરી હવામાં તોળાતી વખતે થયેલો પવનનો આછો સુસવાટ જાણે બાજુમાંથી તીવ્ર ગતિથી સર્પ પસાર થયો હોય એમ લાગ્યું. ક્ષણવારમાં જ તેનું મોં ખૂલવાનો, હાડકાં ખખડતાં હોય તેવો અવાજ, મંત્રોચ્ચારનો પડઘો, હૃદયના ધબકારા એક પળ માટે જાણે થંભી ગયા હોય તેમ લાગ્યું.

ખોપરી અધ્ધર તોળાતાંની સાથે જ તેની આંખોની બખોલમાં આછો ભૂરો પ્રકાશ સ્વયં પ્રકાશિત થયો. આ દેશ્ય જોઈ મારી હિંમત મને છોડી જવા તૈયાર થઈ ગઈ પરંતુ બાજુમાં બેઠેલ રામતીર્થજી તથા ઓઘડજીના કારણે હિંમત ટકી રહી. હવે શું થશે — ના વિચારે મનમાં અસંખ્ય સંકલ્પ-વિકલ્પ થવા લાગ્યા. મેં ફરી ભય ખંખેરીને સ્વસ્થતા મેળવવા એક પ્રબળ પ્રયત્ન કર્યો.

અટલગિરિજીએ કોઈક ટૂંકા મંત્રજાપ શરૂ કર્યા અને મંત્ર પૂરો થયે ધૂણીમાં આહુતિ આપવા લાગ્યા. આ ક્રિયા થોડી વાર ચાલ્યા બાદ એક મોટી આહુતિ ફૂલ, નૈવેદ્યસહિત આપવામાં આવી. આ બાજુ ખોપરી હજુ અધ્ધર જ તોળાઈ રહી હતી. તેની આંખો માંહેનો ભૂરો પ્રકાશ જાણે ચારે તરફના વાતાવરણને જોઈ રહ્યો હતો. આ વિચારે વારંવાર ભયથી મારી રુવાંટી ઊભી થઈ જતી હતી.

છેલ્લી આહુતિ આપીને દૂધચોખાની રાંધેલી ખીર એક પડિયામાં બાજોઠ

આગળ મૂકવામાં આવી. એક કાળું મોટું કપડું અધોરી મહાત્માએ ખોપરી ઉપર ઢાંક્યું જે ખોપરી, બાજોઠ તથા ખીરના પડિયાને ઢાંકી દેતું હતું. આ પ્રમાણે કર્યા પછી અધોરી મહાત્મા કાંઈક મંત્ર બોલ્યા જેથી પેલી ખોપરી તેની મૂળ જગ્યા ઉપર પુનઃ સ્થાપિત થઈ ગઈ.

અધોરી મહાત્માએ ખોપરી ઉપર ઢાંકેલું કાળું કપડું આસ્તેથી ખસેડી લીધું. તેમણે પડિયા તરફ દેષ્ટિ કરી તો તેમાં ખીર ન હતી. આ દેશ્ય જોઈ અટલગિરિજીના ચહેરા ઉપર પ્રસન્નતાના ભાવો સ્પષ્ટ ઊપસેલા જણાતા હતા.

આજના દિવસ પૂરતી ક્રિયા પૂર્ણ થઈ હોય એમ જણાતું હતું. અધોરી મહાત્માએ જે યક્ષિણીનું આહ્વાન કર્યું હતું તેને પોતાના સ્થાન પર જવાની ઉત્થાપનવિધિ કરી. અટલગિરિજીને આસન છોડવા આજ્ઞા કરી એટલે અટલગિરિજીએ દંડવત્ પ્રણામ કરી આસન છોડ્યું.

અધોરી મહાત્મા હજુ જાણે યક્ષિણી-સાધનાની ક્રિયાના વિચારોમાંથી મુક્ત ન થયા હોય એમ જણાતું હતું.

આ ક્રિયા, મંત્રોચ્ચાર, દેશ્ય, ખોપરી, ધૂણી, ધુમાડો, વાતાવરણમાં છવાઈ ગયાં હોય તેમ જણાતું હતું. બધા શાંત હતા, હું સ્તબ્ધ બની અનુક્રમે બધાને જોઈ રહ્યો હતો. અહીં હું એકલો જ હોત અને આ દેશ્ય ભજવાયું હોત તો મારી માનસિક પરિસ્થિતિ શું હોત એ વિચારે મારી આંખો મીંચાઈ ગઈ.

ઓઘડજીએ ઊભા થઈ અટલગિરિજીને તથા બધાને પાણી આપ્યું. અધોરી મહાત્મા જાણે વાતાવરણની તંગદિલી હળવી કરવા માટે રામતીર્થજીને સંબોધીને બોલ્યા, “કહિયે મહારાજ, તુમ્હારી રાજનીતિ કેસી ચલ રહી હે?” સ્વામીજી તેમનો વ્યંગપૂર્ણ પ્રશ્ન પામી ગયા અને જવાબ વાળ્યો : “મહારાજજી, આપ તો સમર્થ છો. આપને આવી બધી ઝંઝટની શું દરકાર હોય ? પરંતુ અમારે તો ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવન પસાર કરવાનું હોઈ આવી અનેક લૌકિક પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધ્યાન આપવું પડે છે. આપનો ભાવાર્થ હું સમજું છું. આપની કૃપાદેષ્ટિ હોય તો જ આપનાં સાંનિધ્યમાં રહીને એકાગ્ર ચિત્તે ભજન કરી શકાય. બાકી લોકો સાથે રહીને સંપૂર્ણ ભજનમય જીવન જીવવું અઘરું પડે છે.”

અધોરી મહાત્મા રામતીર્થજીના પ્રત્યુત્તરથી આનંદિત થઈ બોલ્યા : “તમે લોકો સાથે વ્યવહારમાં રહીને પણ જે જાત્રત મન અને દ્રષ્ટાભાવ કેળવી જાણો છો તે જ તમારા જીવનની સાર્થકતાનું કારણ બનશે.” આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની વાતો ચાલી રહી હતી. અત્યાર સુધી હું લગભગ મૌન જ રહ્યો હતો, પરંતુ અધોરીજીએ મારી

સામે જોઈ મને પ્રશ્ન કર્યો : “આપકા પરિચય ?” એકાએક આ પ્રશ્નથી હું થોડો અકળાયો અને અટલગિરિજી સામે જોયું. તેઓ મારી અકળામણ સમજી ગયા અને મારો પરિચય આપવા લાગ્યા એટલે અધોરીજી ફરી બોલ્યા : “ઉનકા પરિચય વહી દેંગે.” એમના આ આગ્રહથી હું ગૂંચવાયો. ક્ષણવાર મૌન રહી મેં ઝડપથી વિચારી લીધું અને બોલ્યો : “મહારાજ, આપના પરિચયને પાત્ર ગણી આપે મારો પરિચય માગ્યો એથી વિશેષ શું પરિચય હોઈ શકે ? છતાં મારો લૌકિક પરિચય આ પ્રમાણે છે : ” એમ કહી ટૂંકમાં મારો પરિચય આપી દીધો. વાતની શરૂઆત કયા છેડાથી કરવી તે હું વિચારી રહ્યો હતો.

તેમણે થોડી વાર કાંઈક વિચાર કરીને મને પૂછ્યું : “ગાંજા-તમાકુ કુછ પીતે હો ?” મેં હકારમાં માથું હલાવ્યું. સાથે જવાબ પણ આપ્યો : “ક્યારેક સાધુસંગતમાં લઈ છું.” તેમણે આછું સ્મિત કરી ઓઘડજીને ચલમ તૈયાર કરવા કહ્યું એટલે મેં ખિસ્સામાંથી ગાંજો કાઢીને ઓઘડજીને આપ્યો. તેમણે ગાંજો સાફ કરી, ઘોઈ, ચલમમાં ભરી, સાફી ઠંડી કરીને અધોરી મહાત્માને આપી. તેમણે ધૂણીમાંથી અંગાર મૂકી ચલમ ચેતાવી. ‘ચેત ચંડી ભરદે હડી’ એવું કાંઈક બોલીને શ્વાસના સુસવાટાથી દમ ખેંચ્યો. એક જ સુસવાટામાં જાણે સમસ્ત સૃષ્ટિના રહસ્યને ખેંચી લીધું હોય તેવું મને લાગ્યું. ચલમ તેમણે ઓઘડજીને આપી. ઓઘડજીએ અટલગિરિજીને, અટલગિરિજી પાસેથી રામતીર્થજી પાસે ગઈ. તેમણે મને આપી. આ સ્થળે બહુ મોભો પાડવામાં મજા નથી એમ સમજી ચલમ હાથમાં લઈ ગુરુમહારાજનું સ્મરણ કરી આસ્તેથી ફૂંક ખેંચી. બસ, એ ફૂંક ખેંચી પછી મને યાદ નથી મને શું થયું. મારી આંખો બંધ હતી છતાં અંતર્મુખ દેશ્યો જોઈ રહી હતી. અનેક દેશ્યો સામેથી પસાર થઈ રહ્યાં હતાં છતાં આંખો નહોતી ખૂલતી, જાણે કોઈ બીજી દુનિયામાં જ મારું અસ્તિત્વ હતું. એ દેશ્યોનું તેમ જ એ અલૌકિક દુનિયાનું વર્ણન કરવા મારી પાસે શબ્દો નથી.

થોડી વાર પછી અધોરી મહાત્માએ મારા ખભા પર હાથ મૂકી કહ્યું : “જાગો પ્યારે ભોર ભઈ.” આ શબ્દો મને બરોબર સંભળાયા અને જાણે સ્વપ્નસૃષ્ટિ અલોપ થઈ હોય તેમ બિલકુલ સ્વસ્થ થઈ ગયો. આ બધું કેમ બન્યું તે અંગે હું વિચારી રહ્યો. મેં ઘડિયાળ તરફ જોયું. બારની આસપાસનો સમય હતો.

અધોરી મહારાજે સૌને સંબોધીને કહ્યું : “થોડું ભોજન ઇત્યાદિ કરીશું અને પછી સૌ આરામ કરો.” ઓઘડજીને બોલાવી ટિક્કડ ઘડી નાખવા આજ્ઞા કરી. થોડું ટિક્કડ વિશે જાણી લઈએ :

સાધુ લોકો પોતાની જરૂરિયાત પ્રમાણે ઘઉં, બાજરી, જુવાર, મકાઈ ઇત્યાદિનો લોટ લઈ તેને પાણીથી બાંધી જાડો રોટલા જેવું હાથેથી ઘડી નાખે અને ધૂણી ઉપર જ શેકીને સિદ્ધ કરી લે તેનું નામ ટિક્કડ. આ ટૂંકી વ્યાખ્યા થઈ.

આ ટિક્કડના બે-ચાર પ્રકાર હોય છે. ટિક્કડ વાંચવા-સાંભળવામાં જેવા સરળ અને સાધારણ દેખાય છે તેવા રોટલા નથી. તેના સંદર્ભમાં તો ઘણી વાતો પડેલી છે. અનેક સાધુસંતોનાં જીવનચરિત્રો સંકળાયેલાં છે. આપણે વિષયાન્તર નહીં કરતાં આપણી મૂળ વાત પર જ રહીએ.

એક પ્રકાર છે ગિરનારી ટિક્કડ. આ ટિક્કડમાં ઘઉં તથા ચણાનો લોટ લેવામાં આવે છે. તેમાં લોટ બાંધતી વખતે જ ઘી, મીઠું, મરચું નાખી બાંધવામાં આવે છે. તેને હાથ વડે જ જાડો ઘડી નાખવામાં આવે છે. ધૂણીના અંગાર પર તેને શેકીને સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. અમુક સાધુઓ તેને ગરમ રાખમાં ભારી દે છે. તે પંદર-વીસ મિનિટમાં પાકી જાય છે. તેનો સ્વાદ પોતાનો આગવો જ હોય છે.

બીજો પ્રકાર છે ચાદની ટિક્કડ. આ પ્રકારમાં ફક્ત મીઠું જ લેવામાં આવે છે. લોટ, ઘઉં તથા મકાઈનો હોય છે. હથેળી જેટલો જાડો રોટલો ઘડીને તેને ધૂણીમાં શેકી લેવામાં આવે છે. આ ટિક્કડની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે ત્રણ-ચાર દિવસ સુધી ખાવા-લાયક નરમ રહે છે. આથી અમુક સાધુઓ બે-ત્રણ દિવસનું સાથે જ રાંધીને મૂકી દેતા હોય છે. આ કાર્ય જંગલમાં રહેતા સાધુઓને વધુ સુગમ પડતું હોય છે.

ત્રીજો પ્રકાર છે મખના ટિક્કડ. આ પ્રકારના ટિક્કડને સાધુ લોકો જુદી જુદી રીતે બનાવે છે. તેને સિદ્ધ કરવાની ક્રિયા તો ઉપરોક્ત મુજબ છે. આ ટિક્કડમાં ઘઉં, ચોખા, મકાઈ — ત્રણ જાતના લોટનો ઉપયોગ થાય છે. પાણીના બદલે દહીં અગર દૂધથી બાંધવામાં આવે છે. ઘણા સાધુ પહેલાંથી ગોળ નાખે છે, ઘણા પાછળથી તેનો ચૂરો કરી ગોળ ભેળવી ઘી નાખી ઉપયોગમાં લે છે.

એક પ્રકાર છે સત્તુનો. સત્તુ એટલે ઘઉંના લોટમાં અલ્પ માત્રામાં ઘી નાખી કોરો જ સારી રીતે શેકી લેવો. તેમાં પછીથી દળેલી સાકર ભેળવી થેલીમાં અગર ઝોળીમાં ભરી રાખવો — જ્યારે ભૂખ લાગે ત્યારે ઈચ્છા પ્રમાણે લોટ લઈ પાણી સાથે ઓગાળીને પી લેવો. દેશાટન કરનાર સાધુ આ પ્રકારથી ઉદરપૂર્તિ કરે છે.

એક પ્રકાર છે, ‘કાલી રોટી ધોલી દાલ.’ કાલી રોટી એટલે ખૂબ સારી રીતે ચકાયક ઘીમાં બનાવેલા માલપૂઆ — ધોલી દાલ એટલે દૂધપાક. આ ભોજનને ઉચ્ચ પ્રકારનું ગણવામાં આવે છે. પણ આ ભોજન મોટે ભાગે આશ્રમ-જગ્યાધારી-ઓમાં જ થતું હોય છે અગર તો સાધુસમાજનો કોઈ મેળો. પ્રસંગ હોય ત્યારે આ મિષ્ટ ભોજનનો ઉપયોગ થાય છે.

ઓઘડજીએ ધૂણી ઉપર જ ટિક્કડ પકવી એકઠા કરી લીધા. શાકભાજી, દાળ કાંઈ હતું નહીં. દૂધ, ઘી, સાકર સાથે ટિક્કડ ખાખરાના પાનની પતરાવળીમાં પીરસવામાં આવ્યા. સૌએ પોતપોતાની વિધિ પ્રમાણે ભોજન પહેલાંની ક્રિયાઓ કરી. મારે તો ફક્ત જમવાની જ ક્રિયા કરવાની હતી. ભોજન શરૂ થયું અને પૂરું પણ થયું. કોઈ કોઈને આગ્રહ કરતું ન હતું. ઈચ્છા પ્રમાણે ઓઘડજી પાસે માગી લેતા હતા.

અઘોરી મહાત્મા જમ્યા પછી આસન ઉપર બેઠા અને બોલ્યા : “આજ તો પ્રેત-ભોજન હો ગયા.” મને આશ્ચર્ય થયું : આ પ્રેતભોજન એટલે શું ? મેં રામતીર્થજીને પૂછ્યું કે આ પ્રેતભોજન એટલે શું ? આપણી સાથે કોઈ ભૂતપ્રેત પણ જમી રહ્યાં હતાં કે પ્રેતલોકોએ ભોજન કર્યું ? જવાબમાં રામતીર્થજીએ મારી શંકાનું સમાધાન કરતાં જણાવ્યું કે, રાત્રે બાર પછીના ભોજનને પ્રેતભોજન કહેવામાં આવે છે. લગભગ ભજનાનંદી સાધુમહાત્માઓ બાર પછી ભોજન નથી લેતા કારણ તે ભજન તપસ્યામાં બાધારૂપ હોય છે.

અઘોરી મહાત્મા તેમનું ખપ્પર, ઝોળી અને દંડ લઈને ઊભા થયા. અમને સૌને સંબોધીને તેઓ બોલ્યા :

“મેં” અપને કાર્ય સે જંગલ મેં જા રહા હૂં. સુબહ આ જાઉં ગા. આપ સબ આરામ કરો.” એમનું આ વાક્ય સાંભળીને મને વિચાર આવ્યો : અત્યારે તેઓ ક્યાં જતા હશે ? શા માટે જતા હશે ? આ વિચારથી હું એમની સામે જોઈ રહ્યો હતો અને એમ કહેવા જતો હતો કે હું પણ સાથે આવું ? પણ હું બોલું તે પહેલાં ફક્ત મને જ સંબોધીને તેઓ બોલ્યા : “આપ ભી આરામ કરો.” આટલું બોલી મારા જવાબની રાહ જોયા વિના તેમણે ચાલતી પકડી અને ગુફા બહાર જતા રહ્યા.

હું અઘોરી મહાત્મા વિશે વિચારી રહ્યો. આ મહાત્મા વ્યંગભાષી, વિચક્ષણ, તીવ્ર બુદ્ધિશાળી અને ઝડપી નિર્ણય લેનાર સ્વભાવવાળા હોય એવી મારા માનસ પર છાપ ઊભી થઈ. સૌને સૂવા માટે ઓઘડજી ચટાઈ પાથરી રહ્યા હતા. મુસાફરી, થાક, માનસિક તાણ તેમ જ જમવાના કારણે બધાને ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ઊંઘ આવી રહી હતી. સૌ પોતપોતાની ચટાઈ ઉપર લંબાવી સૂવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા.

ઓઘડ મહાત્મા બહારથી સૂકાં લાકડાં, ડાળખી, ઘાસ જેવું કાંઈક સળિયોવાળું સૂકું ઘાસ લાવીને ધૂણીમાં નાખીને બાકીનું ધૂણી પાસે ગોઠવી રહ્યા હતા. મેં સિગારેટ સળગાવીને અને કંટાળો ઓછો કરવા અટલગિરિજીને પૂછ્યું : “આ મહાત્મા અત્યારે ક્યાં ગયા હશે ?” જવાબમાં અટલગિરિજીએ જણાવ્યું : “આ સિદ્ધ લોકો પોતાની રોજિંદી ક્રિયા, ભજન, કર્મકાંડ આદિ અચૂક કરી જ લે છે. તેથી જ નિરંતર

અભ્યાસ રહે છે. આ અભ્યાસ જ નિશ્ચિત લક્ષ સુધી પહોંચાડે છે. સિદ્ધ હોય કે સાધક, તે જો નિરંતર પોતાનું કર્મ ન કરે તો તેની ચેતનાને જડતામાં બદલાતાં વાર નથી લાગતી. (મનની, વિચારોની, કાર્યની, કર્મની અંદરની ચેતનાને સતત જાગ્રત રાખવી એ સાધુનું મુખ્ય કર્મ છે. આ કાર્યમાં જો શિથિલતા આવે તો પછી સાધુપણાનો કશો અર્થ નથી રહેતો.)

મેં વધુમાં ફરી એમને પૂછ્યું, સાથે સિગારેટ પણ આપી. તેમણે સિગારેટ સળગાવી ઓઘડજીને આપી દીધી. હું વિવેક ભૂલી ગયો એનું મને તરત જ ભાન થઈ ગયું. મેં ફરી બીજી સિગારેટ અટલગિરિજીને આપી, તેમણે સળગાવી. મને પણ સિગારેટ સળગાવવા કહ્યું. વાત આગળ ચાલી : “આપની આ ક્રિયા અને સાધના ક્યારે પૂર્ણ થશે ?” એમણે ઘડીભર વિચારીને કહ્યું : “હજુ ચાર વેધ બાકી છે.” (આ વેધ એટલે દશાંશ હોમપદ્ધતિને મળતી ક્રિયા.) મેં પૂછ્યું : “છેલ્લી વિધિ ક્યારે કરવામાં આવશે ?” જવાબમાં હસીને કહેવા લાગ્યા : “હું જાણું છું, તમે શા માટે પૂછી રહ્યા છો. છેલ્લી વિધિમાં તમારે હાજરી આપવાની ઈચ્છા છે એમ જ ને ?” મેં હકારમાં માથું ધુણાવી હા પાડી. અટલજીએ કહ્યું : “આ બાબત વિશે મહારાજજીને પૂછીને જ નિર્ણય કરી શકાય.” મેં તેમને સવારે પૂછી લેવા માટે ફરી આગ્રહ કર્યો. જવાબમાં તેમણે સૂઈ જવાની સૂચના આપી.

ઓઘડ મહાત્મા ધૂણી પાસે બેઠા બેઠા ચલમ પી રહ્યા હતા. અમે સૌ નિદ્રાધીન થયા. સવારે લગભગ પાંચ વાગ્યાના સુમારે અઘોરી મહારાજ આવ્યા ત્યારે ઓઘડ મહારાજે સૌને જાગ્રત કર્યા. હું ઊઠીને સામેની દીવાલના ટેકે ચૂપચાપ બેસી સૌની સવારની હિલચાલ જોઈ રહ્યો હતો. સહુ પોતપોતાની રીતે પોતાના કાર્યમાં મગ્ન હતા. સૌ જ્યારે પ્રાતઃકર્મથી નિવૃત્ત થયા ત્યારે સૂર્યોદય થવાની તૈયારી હતી. અઘોરી લોકોમાં સ્નાન આદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી અગર અલ્પ હોય છે. તેઓ પોતાની સાંપ્રદાયિક વિધિથી જ પ્રાતઃક્રિયા કરતા હોય છે.

સવારની ઉષાના પ્રકાશમાં ગુફા અનોખા રૂપમાં જણાતી હતી. અઘોરી મહાત્માનું રાત્રિસ્વરૂપ અને અત્યારનું સ્વરૂપ મને જુદું જુદું જણાતું હતું. રાત્રિનું કાંઈક પ્રમાણમાં રુદ્ર રૂપ અત્યારે સૌમ્ય દેખાતું હતું. તેઓ એક મોટી ચલમમાં ગાંજો ભરીને પી રહ્યા હતા. સૌ પોતાના નિત્યકર્મથી પરવાર્યા એટલે અઘોરી મહાત્માએ જાતે ધૂણી ઉપર કાવો બનાવ્યો. સૌને આળસ અને સુસ્તી દૂર કરવા માટે કાવો આપવામાં આવ્યો. મને કાવો નહીં ફાવતો હોવાથી મેં અનિચ્છા દર્શાવી. આમ તો કાવો એટલે દૂધ વિનાની ચા. પણ આ કાવામાં કાંઈક વધુપડતી વિશિષ્ટતા એ હતી કે તેમાં કાંઈક

જડીબુટ્ટીના દાણા તથા કાંઈક ઘાસ નાખવામાં આવતું હતું. મારી અનિચ્છા સાંભળી અધોરી મહાત્માએ ઓઘડજીને કહ્યું : “સાહબ કે લિયે દૂધ લે આઓ.” મને ખબર હતી કે દૂધ રાત્રે જમતી વખતે પૂરું થઈ ગયું હતું. છતાં ઓઘડજી ઊભા થયા એટલે અધોરી મહાત્મા ફરીને બોલ્યા : “ધૂની કે પાસ કમંડલ મેં દૂધ હૈ ઉસે ધૂની પર રખ કર, ગરમ કર લો.” ઓઘડજીએ કમંડલ ધૂણીની ગરમ રાખમાં મૂક્યું. મને આશ્ચર્ય એ હતું કે દૂધ લઈને કોઈ આવ્યું તો છે જ નહીં તો આ દૂધ કોણ લાવ્યું હશે ? શું મારી અલ્પ ગેરહાજરીમાં કોઈ આપી ગયું હશે ? પણ મને સંતોષકારક સમાધાન મળ્યું નહીં.

ઓઘડજીએ થોડી વાર પછી માટીના એક પાત્રમાં દૂધ આપ્યું. હું વિચારોના જાળામાં વધુ ગૂંચાઈ રહ્યો હતો. દૂધ પીવાનું શરૂ કર્યું. દૂધના સ્વાદનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. જેમ માના દૂધનું વર્ણન થઈ શકે નહીં તેમ આ પણ અલૌકિક અને અવર્ણનીય હતું. દૂધ પી લીધા પછી સંપૂર્ણ તૃપ્તિનો અનુભવ થયો.

ઓઘડજીએ ગાંજાની માગણીનો સંકેત કરતાં મેં મારી પાસેથી તેમને ગાંજો આપ્યો. ગાંજો લઈ તેમણે થોડી દૂર પર બેસી સાફ કરવાની તૈયારી કરી. અધોરી મહાત્મા શાંત ભાવે, સ્થિર દેષ્ટિએ અનંત ઊંડાણમાં જાણે કાંઈક જોઈ રહ્યા હોય તેમ ક્ષિતિજ તરફ જોઈ રહ્યા હતા. હું, અટલગિરિજી, રામતીર્થજી મૌન સેવી બેઠા હતા. આ પરિસ્થિતિથી મને થોડી અકળામણ થવા માંડી. મેં ખૂબ વિચાર કરી પછી અધોરી મહાત્માને નમ્ર અને મૃદુપણે પૂછ્યું : “મહારાજજી, મારી શંકાના સમાધાન માટે થોડું જાણવું છે ! જો હું યોગ્ય હોઉં તો !” મારી વાતના જવાબમાં એમણે મારી સામે જોઈ જણાવ્યું : “ચલમ ચેતાને દો ફીર પૂછના.” આટલું બોલી ફરી પોતાના ધ્યાનમાં મશગૂલ થઈ ગયા.

મને એમ થયું કે કાંઈક ઉતાવળ થઈ ગઈ લાગે છે. મેં થોડા ક્ષોભથી અટલગિરિજી સામે જોયું. એમણે ઈશારાથી ધીરજ રાખવા કહ્યું. થોડી જ વારમાં ઓઘડજીએ ચલમ તૈયાર કરીને ઉપર અંગાર મૂકી સાફી લપેટીને અધોરીજીને બંને હાથ દ્વારા માનપૂર્વક આપી. અધોરી મહાત્માએ ચલમ લઈ સાફી પોતાની સગવડતા પ્રમાણે લપેટી. એક નજરે ચલમ સામે જોઈ ‘અલખ’ શબ્દનો ખૂબ મોટેથી ઉચ્ચાર કર્યો જે સાંભળી ક્ષણવાર માટે અમે બધા જ ચોંકી ઊઠ્યા.

આ બધી બાબતોમાં લગભગ સાડા સાત-આઠનો સમય થઈ ગયો. અટલગિરિજીએ રજા માગવા માટે હાથ જોડી જવાની અનુમતિ માગી. એમણે અટલજીની માગણીનો જવાબ આપવાને બદલે મને પ્રશ્ન કર્યો : “હાં, તુમ કુછ કહ

રહે થે ?” એમની આ એકાએક પ્રશ્ન કરવાની તેમ જ આપણે કરેલા પ્રશ્ન અંગે મૌન સેવવાની આદત એમની એક વિશિષ્ટ શૈલી હોય એમ મેં મનોમન નક્કી કર્યું. જવાબમાં મેં તરત જ માનસિક સ્વસ્થતા જાળવીને પ્રશ્ન કર્યો : “આલોક અને પરલોકને સફળ બનાવવા માટેનું ઉત્તમ સાધન આપની દેષ્ટિમાં કયું છે ? તેમ જ અધોર તંત્ર અને ઓઘડક્રિયા કલ્યાણકારી છે કે કેમ ?”

મારો પ્રશ્ન સાંભળી એમણે બાળક સામે જોતા હોય એવા ભાવથી મારી સામે જોયું. ઘડીભર જોઈ રહ્યા બાદ આ પ્રશ્નના જવાબ માટે હું અનુરૂપ છું કે કેમ ? મારા પ્રશ્નનું ઊંડાણ અને તેના માટે યોગ્ય વિચારોનું ઊંડાણ છે કે કેમ એવું વિચારતા હોય તેમ લાગ્યું.

હવે અહીં થોડી સ્પષ્ટતા કરી દઉં. અમારી વચ્ચે થયેલ સંપૂર્ણ સંવાદ હિન્દી ભાષામાં જ હતો પરંતુ વાચકોની સરળતા માટે ગુજરાતીમાં જ તે સંવાદ લખવામાં આવ્યો છે.

મરજીવો જેમ મહાસાગરમાં ડૂબકી મારી હાથમાં મોતીની ભરેલી છીપો લઈને બહાર આવે તેમ સમસ્ત જીવનરૂપી સાગરના ઊંડાણમાંથી અનુભૂતિરૂપ મોતી લઈ વાસ્તવિકતાની સપાટી પર હોય તેમ તેમણે ખૂબ સરળ-સુંદર સમાધાન મને આપ્યું. આપણે ઘણીબધી વાતો કરતા-સાંભળતા હોઈએ છીએ પણ ક્યારેક કોઈ વાત જ ઘેરી અસરકર્તા નીવડે છે તેનાં કારણો તો ઘણાં અને વિભિન્ન પ્રકારે છે. એક જ પ્રમાણની અનુભૂતિ અલગ અલગ વ્યક્તિઓને પોતપોતાની રીતે થતી હોય છે. તેથી દરેક માણસે પોતાની અનુભૂતિના કારણનું વર્ગીકરણ પોતાની જાતે જ કરવું જરૂરી હોય છે. અનુભૂતિ એ જ મુખ્ય છે, કારણ ગૌણ છે.

તેમ છતાં જે લોકો અનુભૂતિ માટે પ્રયત્નશીલ છે તેમના માટે કારણનું મહત્ત્વ છે જ કિન્તુ અનુભૂતિ થતાંની સાથે જ કારણ આપોઆપ છૂટી જાય છે. ઉદાહરણ રૂપે તમોને સૂચિત કરવામાં આવે કે બીજનો ઉદય પામતો ચંદ્ર તમારે જોવો હોય તો સામે દેખાતા પર્વતના શિખરની જમણી બાજુની ટોચ પર દેષ્ટિ રાખો. બીજનો ચંદ્ર તેની પાછળના ભાગથી જ ઉદય થાય છે. તે ઉદય થશે એટલે ત્યાં જ દેખાશે. હવે જ્યાં સુધી ચંદ્રદર્શન ન થાય ત્યાં સુધી પર્વતશિખર પર દેષ્ટિ કેન્દ્રિત થશે પણ ચંદ્રોદય થતાં જ આપોઆપ દેષ્ટિ પર્વતશિખરને છોડીને બીજના ચંદ્ર પર લાગી જાય છે.

✓ (આ પ્રમાણે જ દરેક સંપ્રદાય, જપ, તપ, નિયમ, આચાર, કર્મકાંડ, યોગ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ભક્તિ સાધનો છે. આપણું શરીર પણ એક સાધન છે. એ સાધનનો શું ઉપયોગ કરવો તે આપણે વિચારવાનું છે.)

આ પ્રમાણે તેમણે વિસ્તૃત રીતે દરેક વિષયનું પૃથક્કરણ કરીને મને સમજાવતાં અંતે ટૂંકમાં કહ્યું : “સંસારી ગૃહસ્થીઓ માટે ઉત્તમોત્તમ બે જ સાધન છે : ‘દેને કો ટુકડા ભલા લેને કો હરિનામ.’ આ સિવાય બધું જ વ્યર્થ હોવાનાં પણ સબળ કારણો દર્શાવ્યાં જેની વિસ્તૃત ચર્ચા આગળ કરીશું.

અધોરતંત્ર અને ઓઘડક્રિયા વિશે તેમણે સ્પષ્ટતા કરતાં જણાવ્યું કે, “દેવાધિદેવ ભગવાન શંકર સ્વયં સ્મશાનમાં રહેવાવાળા, અમંગળ વેષભૂષા ધારણ કરનારા, ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વૈતાલ આદિ ગણના દેવ હોવા છતાં પણ કલ્યાણકારી, મનોવાંછિત દાતા, મંગલકારી અને આનંદદાયક છે. અમે સૌ તેનું બાનું (બાનું એટલે ભેખ. ભગવાં વસ્ત્રો તેમ જ રૂપકચિહ્નો ધારણ કરવાં તે) ધારણ કરીને તેમના જ નામનો ટુકડો ખાઈએ છીએ. નિરંતર તેમના જ ધ્યાનમાં રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ.”

અધોર-સંપ્રદાય ભયાવહ, અનર્થ ઉત્પન્ન કરનાર, દુઃખદાયક કે દૂષિત છે જ નહીં. જોકે આ સંપ્રદાયમાં જે ક્રિયાકર્મ કરવામાં આવે છે તે તમારી દૃષ્ટિએ વિચિત્ર, ઘૃણા ઉત્પન્ન કરનાર લાગે, પણ તેનું ગૂઢ રહસ્ય તમને અત્યારે નહીં સમજાવું કારણ કે તે બધી ગુપ્ત ક્રિયાઓ હોય છે. સાંપ્રદાયિક મર્યાદા હોવાથી તે તમને નહીં જણાવી શકું.

પણ એ અંગે મુખ્ય સમજણ આપી દઉં. (આ અધોરક્રિયા-કર્મ તામસગુણપ્રેરિત સાધનાનું એક અંગ છે.) તેથી તેમાં રહેનાર સાધુની ક્ષમતા, વિચાર, સંસ્કાર, જાતિ, ગુરુ — આ દરેક બાબતોનું ઘણું મહત્ત્વ છે. આ સંપ્રદાયના સાધકને સિદ્ધિ તો શીઘ્ર મળે છે પણ ઉપરોક્ત કારણોસર તે સાધક જો અયોગ્ય હોય તો તે દુરુપયોગ કરે છે. તેથી જ અનેક અનર્થો ઊભા થાય છે, જે કારણથી ધીરગંભીર ભજનાનંદી સાધુઓને શોષવું પડે છે.

આ અધોરતંત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થતી શક્તિઓ અને સિદ્ધિઓનું પચન કરી તેને મર્યાદાપૂર્વક ઉપયોગમાં લેવામાં આવે તો અમૃત સમાન છે. પરંતુ મર્યાદા-ઉલ્લંઘનથી તે હળાહળ વિષ સમાન સંહારક છે. બસ, આ જ ભેદ સમજનાર ધન્ય છે, તે જ મહાન છે.

અમારા સંપ્રદાયમાં ઘણા મહાત્માઓ હઠયોગથી તેમ જ અનેક કષ્ટ સહન કરીને પણ વિરલ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરે છે, પરંતુ ક્યારેક નિરક્ષરતાના કારણે, ક્યારેક સંસ્કાર વિહીન હોવાથી, તો ક્યારેક ગુરુના યોગ્ય માર્ગદર્શન વિના પોતાની મર્યાદાથી ચલિત થઈ જાય છે, જે તેના પોતાના માટે જ ધ્વનિકર્તા સાબિત થાય છે. ફક્ત સિદ્ધિ

મળી જવાથી જ કાંઈ સમર્થપણું આવી જતું નથી. સહજભાવમાં સમર્થતા રહેલી હોય તેની જ મહત્તા છે.

દોઢથી બે કલાકની અધોરી મહાત્માની વાતો મને ખૂબ જ ગમી. તેમાંથી ઘણું જાણવાનું મળ્યું તેમ જ વ્યક્તિએ ‘નિર્લેપદ્રષ્ટા’ હોવું જોઈએ એ વાતનું બીજારોપણ વિચારોમાં થઈ ગયું.

આશરે દસેક વાગ્યે અટલજીએ ફરી જવા માટે આજ્ઞા માગી ત્યારે મેં તેઓને ઈશારાથી એમ પૂછવા જણાવ્યું કે છેલ્લી ક્રિયામાં મને હાજર રહેવા દેવામાં આવશે કે નહીં ? તે અંગે અનુમતિ મેળવી લેવા જણાવ્યું. અટલજીએ મને સાંત્વન આપતાં કહ્યું કે, “એમાં પૂછવાની જરૂર નથી. તમારી હાજરી માટે કોઈ બાધ નથી.” છતાં મેં પૂછી લેવા આગ્રહ રાખ્યો.

તેથી તેમણે અધોરી મહાત્માને મારા વિશે પૂછી મને સાથે લાવવાની સંમતિ માગી. અધોરી મહાત્મા થોડી વાર વિચાર કરીને બોલ્યા : “આવી બાબતોમાં ઊંડો રસ લેવો તમારા માટે હાનિકર્તા નીવડે, માટે આવાં કાર્યોમાં બને તેમ ઓછો ભાગ લેવો.” એમની વાત સાંભળી હું નિરાશ થઈ ગયો. મને ફરી સંબોધન કરી તેમણે કહ્યું : “તમારી ખૂબ જ જિજ્ઞાસા છે માટે થોડી તૈયારી કરીને આવજો.” આવવાની અનુમતિ મળતાં મને આનંદ થયો. શી તૈયારી કરવી તે અંગે તેઓને મેં પૂછ્યું. જવાબમાં અધોરી મહાત્માએ મને કહ્યું : “ચાર સોમવાર કરી નાખો, ઉપવાસ કરવા, રાત્રે બારના સુમારે શિવસ્મરણ, પંચાક્ષરી મંત્રથી કરી દૂધ-ચોખા જમી સૂઈ જવું.” મેં તેમની વાત સ્વીકારીને હા પાડી.

અમે બધાએ ઊભા થઈ તેમની રજા માગી. તેમણે અભયમુદ્રાથી આશીર્વાદ આપતાં રજા આપી. અમે સૌ ગુફા બહાર આવ્યા. અધોરી મહાત્માએ પોતાનું આસન છોડ્યું નહીં તેમ જ ‘આવજો’નો શિષ્ટાચાર પણ કર્યો નહીં. તે વિશે હું વિચારી રહ્યો કે આમ શા માટે હશે ? છતાં મેં પૂછપરછ કરી નહીં. બપોરનો સમય હતો છતાં ગરમીની અસર ખૂબ ઓછી હતી. અમે સૌ બસ-સ્ટોપ પર આવવા માટે ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં અમુક ચિહ્નો અને વૃક્ષોની યાદી હું નોંધ્યે જતો હતો, જે ભવિષ્યમાં ઉપયોગી નીવડવાની ગણતરી હતી. રસ્તામાં અટલજીને મેં પૂછ્યું : “આપણને મહારાજે વિદાય કેમ નહીં આપી હોય ?” જવાબમાં અટલજીએ મને કહ્યું તે સાંભળી હું પણ વિચારમાં અટવાઈ ગયો.

તેમણે કહ્યું કે, “તમારા સંસારી લોકોના શિષ્ટાચારમાં અને અધોરી લોકોના શિષ્ટાચારમાં ઘણો તફાવત હોય છે. તમે લોકો મોટે ભાગે અર્થહીન શિષ્ટાચાર

કરતા રહો છો, જેનું કાંઈ જ પ્રયોજન હોતું નથી. સિવાય કે કહેવાતાં સ્વજન, આપ્તજનને સારું મનાવવા ! બીજો કોઈ આશય હોય છે ખરો ? તમે તમારા કોઈ પણ મિત્ર-સંબંધીને ખબરઅંતર પૂછો અને ધારો કે તે તમને જણાવે કે પોતે આર્થિક, શારીરિક અગર બાહ્ય કોઈ પણ પ્રકારની તકલીફમાં છે તો તમે ઠાવકાઈથી ફક્ત એટલું જ કહેશો કે, 'ભાઈ ! આ તો સંસાર છે, એમ જ ચાલ્યા કરે.' જો મિત્ર કે આપ્તજનના ખબર-સમાચાર જાણ્યા પછી તેના કામમાં આવવાનું સામર્થ્ય તમારામાં ન હોય તો પૂછવાનો અર્થ શું ?

“અમારામાં એવું નથી હોતું. એમાંય જો સિદ્ધસંત ક્ષેમકુશળ પૂછે તો તે પોતાની પૂરી જવાબદારી સમજીને પૂછતા હોય છે. અને સામેની વ્યક્તિની તકલીફને દૂર કરવાની શક્તિ ધરાવતા હોય છે. કારણરહિત શિષ્ટાચાર કરવો તે અપમાન બરોબર ગણવામાં આવે છે.”

એમના આ સ્પષ્ટીકરણે મને વિચારતો કરી મૂક્યો. અટલજીની વાત ઘણી જ સ્પષ્ટ અને વાસ્તવિકતાપૂર્ણ હતી. આ રીતે સમય સાથે રસ્તો પસાર કરતા કરતા મુખ્ય રસ્તા સુધી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બસની રાહ જોવા માટે બેઠા. ઓઘડજીએ ચલમની સામગ્રી તૈયાર કરી ચલમ બનાવી. અમે સૌએ તેને ન્યાય આપી પૂર્ણ કરી. એ દરમ્યાન બસ આવી પહોંચતાં સૌ બસમાં બેઠા.

મુસાફરી પૂરી કરી સૌ આબુરોડ પહોંચ્યા. અમે સૌ આનંદેશ્વર મહાદેવ પહોંચ્યા, ત્યાં આગામી કાર્યક્રમ માટે મેં અટલજી સાથે વાત શરૂ કરી. તેમણે મને જણાવ્યું કે, “હું જરૂર તમોને જાણ કરીશ. મારો પત્ર મળ્યા પછી તમે તરત આવી જજો.” સ્વામી રામતીર્થજીએ સેવકો પાસે રસોઈ તૈયાર કરાવી. સૌ ત્યાં જ જમ્યા. પછી અટલજી અને ઓઘડજી બન્ને સાથે વિદાય થયા. અરસપરસ શિષ્ટાચાર થયો. મેં ફરીને પત્ર દ્વારા જાણ કરવા આગ્રહ દર્શાવ્યો. તેમણે વિશ્વાસપૂર્ણ ખાતરી આપી. અમે છૂટા પડ્યા.

સાંજની ટ્રેન દ્વારા હું સુરેન્દ્રનગર પાછો ફર્યો. રાત્રે ઘેર પહોંચી આબુરોડ તેમ જ માઉન્ટના વિચારો વાગોળતો સૂઈ ગયો.

લક્ષ્યવેધ

સમય પસાર થવા લાગ્યો. સમય હંમેશાં એક જ ગતિથી પસાર થાય છે, છતાં ખૂબી એ છે કે ક્યારેક ખૂબ ઝડપથી પસાર થવાનો અનુભવ કરાવે છે અને ક્યારેક માંડ માંડ પસાર થાય છે. જોકે સમય માટે ગમે તેટલું લખીએ તે ઓછું છે.

હું જે સમયની વાટ જોતો હતો તે એક સવારે ટપાલના રૂપમાં મને મળ્યો. અક્ષરો ઓળખી મને રોમાંચ થયો. પત્ર વાંચ્યો. કુશળ સમાચાર, આવવા માટે આમંત્રણ તેમ જ સોમવાર કરું છું કે નહીં ? આટલી વિગતો તેમાં હતી. ટપાલના સૂચન મુજબ જવાને ચારપાંચ દિવસની વાર હતી માટે તેનો પ્રત્યુત્તર લખીને પોસ્ટ કરી દીધો. આ પ્રવાસ માટે જોકે મારે કાંઈ પૂર્વતૈયારી કરવાપણું હતું જ નહીં, છતાં એક અઠવાડિયા માટેની સહજ તૈયારી કરી લીધી.

ગુરુવારની રાત્રે નીકળી શુક્રવારે સવારે નવદસ વાગ્યે આબુરોડ પહોંચી ગયો. ત્યાં જઈ સૌ પહેલાં આનંદેશ્વર મહાદેવ પહોંચ્યો. રામતીર્થ સ્વામીને મળી ઔપચારિકતા પૂરી કરી સાઈકલ લઈને અટલગિરિજી પાસે પહોંચ્યો. તેઓ ઉપર રૂમમાં હતા. નીચે સાધુઓને 'નમોનારાયણ' કરતો તરત ઉપર પહોંચ્યો. અટલગિરિજી શરીરે કાંઈક કૃષ્ણ જણાતા હતા. છતાં મોઢા ઉપરની તાજગી અને તેજ યથાવત્ હતાં. મને જોઈને તેઓ ખૂબ આનંદિત થયા. મેં નમસ્કાર કર્યા. તેમણે પ્રેમ-પૂર્વક મારો હાથ પકડી બાજુમાં બેસાડી ક્ષેમકુશળ પૂછ્યા. તેઓએ પૂજારીને ઉપર બોલાવી જમવા અંગે વ્યવસ્થાની જાણ કરી તથા ચા, સિગારેટ મોકલવા જણાવ્યું.

મેં તેઓને શરીરની દુર્બળતા વિશે પૂછ્યું. તેમણે હસીને જણાવ્યું : “આ દુર્બળ લાગતું શરીર ફરજિયાત કર્મકાંડનાં બંધનોમાં જકડાયેલું હોવાથી ક્ષીણ થયેલું જણાય છે. પણ માનસિક અવસ્થા સંપૂર્ણ ચેતન છે.” મેં સાધના વિશે પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું : “ગુરુમહારાજની કૃપાથી બધું સરળતાથી પાર ઊતરી રહ્યું છે.” તેમણે થોડી ગંભીરતા

ધારણ કરતાં કહ્યું : “હવેની છેલ્લી ક્રિયામાં જ સૌથી વધુ લક્ષ આપવાનું છે, કારણ કે આ પ્રસંગે જ્યારે યક્ષિણીના આહ્વાન બાદ તેનું પ્રાગટ્ય થાય તે પળ બહુ જ નાજુક હોય છે. જીવનમૃત્યુની એ ક્ષણ હોય છે.” મને સંબોધીને તેમણે કહ્યું : “તમે આવી ગયા તે ખૂબ સારું થયું. મારા મનને આનંદ થયો. કદાચ પછી ન મળી શકાય તો ?”

મેં તેઓને કહ્યું : “આવી વ્યર્થ ચિંતા શા માટે સેવો છે ? તમારા ગુરુમહારાજ સમર્થ પુરુષ છે. તેમનામાં તથા તમારા આત્મબળમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખો.” વધુમાં મેં કહ્યું : “તમને આવાં સલાહસૂચન આપવાં મારા માટે યોગ્ય નથી. પણ તમારા માટેનો પ્રેમભાવ ઉપદેશક વાણીમાં પ્રગટ થઈ જાય છે. એથી આવો અવિવેક થઈ જાય છે તેને શુભ હેતુ તરીકે સમજણમાં લેશો.” ત્યાર બાદ થોડીઘણી બીજા મહાત્માઓ વિશે, વનસ્પતિ અંગે ચર્ચાઓ થઈ. ચા-પાણી તેમ જ ભોજન આદિથી નિવૃત્ત થઈ બપોરના આરામ કરી સાંજે આનંદેશ્વર મહાદેવ આવવા માટે નીકળતાં પહેલાં બીજા દિવસે સવારે અટલગિરિજીએ આનંદેશ્વર આવવું. ત્યાંથી સાથે જઈશું એમ નિર્ણય લઈ રવાના થયો. આનંદેશ્વર મંદિરે આવીને સ્વામી રામતીર્થને મળ્યો. તેમની સાથે આવતી કાલના કાર્યક્રમની વિચારણા કરી. રામતીર્થજીએ મને જણાવ્યું કે, “આવતી કાલે હું તમારી સાથે નહીં આવી શકું કારણ કે મારે સિરોહી જવું અનિવાર્ય છે.” એમના આ કથનથી મને થોડી નિરાશા થઈ. એમણે મને મહત્ત્વનાં સૂચનો કરતાં જણાવ્યું કે, “ત્યાં ગયા પછી શાંતિથી બધું જોયા કરવું. ક્રિયા ચાલતી હોય ત્યારે ચર્ચાથી અગર પ્રવૃત્તિથી હસ્તક્ષેપ ન કરવો. ખોરાક અને ઊંઘ ઓછાં લેવાં. કોઈ પણ વાત અઘોરી મહાત્મા કરે તેનો જવાબ ખૂબ વિચારીને આપવો. કારણ કે આવતી કાલે રાત્રે અઘોરી મહાત્મા તેમના અસલ રૂપમાં તેમ જ પૂર્ણ ચેતન અવસ્થામાં હશે. માટે તમારા તરફથી કોઈ પણ જાતની ત્રુટી ન થાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખજો.”

રામતીર્થજીની આ શિખામણ મને આશીર્વાદ રૂપ લાગી પણ સાથોસાથ એ પણ સમજાયું કે આવતી કાલે રાત્રે સિનેમાનો શો કે મેસ્મેરિઝમનો ખેલ જોવા જવાનું નથી પણ તાંત્રિકક્રિયા જોવાનું સાક્ષીત્વ મેળવવા જવાનું છે. માટે બેદરકારી અગર મૂર્છાવસ્થા હાનિકારક પણ નીવડે. મનોમન હું મારી માનસિક અવસ્થાને વ્યવસ્થિત ગોઠવવા લાગ્યો. ત્યાં આરતી-પૂજાનો સમય થતાં તેમાં જોડાયો. એમાંથી પરવારી સ્વામીજી પાસે આવીને બેઠો. તેમની પાસે તે ક્ષેત્રના રાજનીતિજ્ઞો તેમ જ વિભિન્ન ખાતાના અધિકારીઓ બેઠા હતા. તેઓ અલકમલકની ચર્ચાઓ કરી રહ્યા હતા. મને તેમાં કાંઈ રસ ન હતો. હું થાંભલીને ટેકો દઈ પગથિયા ઉપર બેસી સિગારેટ પી રહ્યો

હતો. મારી તરફ સ્વામીજીનું ધ્યાન ખેંચાતાં, જમી લેવા જણાવ્યું. મેં અનિચ્છા દર્શાવતાં તેમણે મંદિરના સેવકને દૂધ આપવા જણાવ્યું. થોડી વારે દૂધ પી લઈ સામે પડેલી પાટ ઉપર સાદડી નાખી આડે પડખે થયો. એ જ જગ્યાએ સૂઈ ગયો.

વહેલી સવારે આરતી સમયે જાગી ગયો. દિનચર્યાથી પરવારી રસોડામાં જઈને સ્વામીજી પાસે બેઠો. તેમણે સવારમાં જ બાટી તૈયાર કરીને રાખમાં મૂકી દીધી હતી. એક બાટી ચૂલામાંથી બહાર કાઢી તેની રાખ સાફ કરી તેને કોડીને ઘીમાં મૂકી દીધી. પછી બહાર કાઢી ગોળ સાથે ચોળી મને આપી. તેમ જ દૂધ આપ્યું. હું બાટી તથા દૂધ લેતી વખતે રામતીર્થજીના નિર્દોષ વાત્સલ્યને જોઈ રહ્યો અને વિચારી રહ્યો કે આવું નિર્દોષ, માતૃત્વ સરખું વાત્સલ્ય આ લોકોને ક્યાંથી મળતું હશે ? કોણ આપતું હશે ? પણ જેમ આંતરિક દુનિયામાં અમુક પ્રશ્નોના ઉત્તર નથી હોતા તેમ મને પણ કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહીં.

લગભગ આઠ વાગ્યે અટલગિરિજી આવી પહોંચ્યા. સ્વામીજીએ ચા-પાણીથી સત્કાર કરી મારા માટે ભલામણ કરી. અટલજીને જણાવ્યું કે, “આ થાપણ તમને સોંપું છું. તેને હેમખેમ પાછી પહોંચાડશો.” એમ કહી મારી તરફ નિર્દેશન કર્યું. અટલજીએ જણાવ્યું કે તમે જરા પણ ચિંતા ન કરશો. આ રીતે વાતચીત ચાલી રહી હતી એ દરમ્યાન અટલગિરિજીનો સેવક બે-ત્રણ થેલા સામાનના મૂકવા માટે આવ્યો. એટલે સ્વામીજીએ ઘોડાગાડી લઈ આવવા તેને સૂચન કર્યું. થોડી વારે ઘોડાગાડી આવતાં સ્વામીજીએ અમને વિદાય આપી. વિદાય આપતાંની સાથે મને એક બાજુ બોલાવી તેમણે પોતાની ઝોળીમાંથી એક શિવલિંગ બહાર કાઢી મને આપતાં કહ્યું કે, “જ્યારે ક્રિયા શરૂ થાય અને પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી આ શિવલિંગ જમણા હાથની મુઠ્ઠીમાં રાખવું અને મૌન રહી શિવસ્મરણ કરવું.” મેં શિવલિંગ ખિસ્સામાં મૂક્યું અને પ્રણામ કરી ઘોડાગાડીમાં બેસી ગયો.

આનંદેશ્વર મહાદેવથી બસ-સ્ટેન્ડ સુધી પહોંચતાં રાત્રિની ગંભીરતા વિશે વિચારી રહ્યો હતો. બસ-સ્ટેન્ડ આવી પહોંચતાં અમે બન્ને ઘોડાગાડીમાંથી ઊતરી એક ઓટા ઉપર બેઠા. સામાનમાં અટલગિરિજીની સાધનાની સામગ્રીના થેલા અને મારી એક નાની બેગ હતાં. ટિકિટબારી પરથી ટિકિટ લઈ આવ્યો. બસની ટિકિટો પણ ટિકિટબારીએ મળતી હોઈ મને વિચાર આવ્યો કે અહીં કંડક્ટરો અભણ હશે કે અવિશ્વાસુ ? જે હોય તે, એમાં હું શું કરી શકું એમ છું ? એવું વિચારી અટલજી સાથે વાતોએ વળગ્યો. એ દરમ્યાન બસ આવી જતાં તેમાં જગ્યા પ્રમાણે બેસી મુસાફરી શરૂ કરી. એકાદ-બે ઝોકાં-લેતાં અટલજીએ મને સચેત કરી ઊતરવા

જણાવ્યું. હું થેલાસામાન લઈ તેમની સાથે બસમાંથી નીચે ઊતર્યો. જ્યાં અમે ઊતર્યા તે સ્થાન પહેલાં કરતાં જુદું હોય એમ લાગતાં મેં અટલજીને પૂછ્યું : "આપણે કોઈ અજાણી જગ્યાએ ઊતરી ગયા છીએ કે શું?" તેમણે કહ્યું : "આપણે ટૂંકા રસ્તેથી જવા માટે વહેલા બસ રોકાવીને ઊતરવાનું રાખ્યું છે." અમે બન્નેએ અરધો અરધો સામાન ઊંચકીને ચાલવાનું શરૂ કર્યું. બપોરનો સમય હતો. અટલગિરિજી આગળ અને હું પાછળ, એ રીતે મજલ કાપવી શરૂ થઈ. રસ્તા જેવું કાંઈ હતું જ નહીં. ક્યારેક કઠિયારાઓને ચાલવાની કેડી આવી જતી હતી તે ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે અહીં માણસોની અવરજવર થાય છે ખરી ! અટલગિરિજી વિચારોની હારમાળામાં શાંત થઈને રસ્તો કાપ્યે જતા હતા અને હું આગામી વાતાવરણ, પ્રસંગ, વાતો, દેશ્ય વિશે વિચારતો ચાલી રહ્યો હતો.

આશરે અર્ધો-પોણો કલાક ચાલ્યા પછી પરિચિત રસ્તો, પથ્થરો, ચડાણ, વૃક્ષ, દેશ્યો દેખાવા લાગ્યાં, જે ગુફા નજીક હોવાનું સૂચન કરી રહ્યાં હતાં. અમે ગુફાથી થોડે દૂર હતા ત્યાં જ ગુફામાંથી અઘોરી મહારાજના શિષ્ય ઓઘડજી બહાર આવ્યા અને દૂરથી જ અભિવાદન કરવા લાગ્યા. અમે પણ અભિવાદન કર્યું. ગુફા નજીક આવ્યા પછી અટલગિરિજી અને ઓઘડજી મળ્યા. મેં પણ ઓઘડજીને નમસ્કાર કર્યા. ઓઘડજીએ મને આવકાર આપી કુશળ પૂછ્યા.

અમે સૌ અંદર ગયા ત્યાં અઘોરી મહાત્મા અનાદિનાથ એમના આસન ઉપર વનકેસરીની જેમ બિરાજમાન હતા. અટલગિરિજીએ દંડવત્ કર્યા. મેં પણ વંદના કરી. અઘોરી મહાત્મા આજે કાંઈક વિશેષ આનંદમાં હોય તેમ જણાતું હતું. તેમની બોલચાલ, વાણીવર્તનમાં બાળક જેવી માસૂમ અને નિર્દોષ ભાવુકતા સ્પષ્ટ થતી હતી. તેમણે અટલગિરિજીને સાંજ માટેની તૈયારી કરવા માટે લાવેલા સામાનની જરૂરી વિગતો પૂછી લીધી. ઓઘડજીને બોલાવી રસોઈ પીરસી દેવાની સૂચના આપી. અટલગિરિજીને ઉપવાસ કરવાનો હોઈ જમવાનું ફક્ત મારે જ હતું. મારી ઈચ્છા ન હોવા છતાં મૌન રહી જમવા બેસી ગયો. જમવામાં ફક્ત બાફેલું કાંઈક જંગલી કંદમૂળ હતું જેનો આછો પીળો રંગ હતો. સ્વાદમાં તે અલૌકિક હતું. સાથે દૂધ હતું. ભોજન લઈ પાંદડાં તથા પડિયા ઉપાડી બહાર ફેંક્યાં. પાણી પીધું અને સ્વસ્થ થઈ એક તરફ શાંતિથી બેઠો.

અઘોરીજીએ મને સિગારેટ અથવા ધૂમ્રપાન કરવાનો વિલેક કર્યો. મેં તરત મારા ખિસ્સામાંથી સિગારેટ કાઢીને તેમની સામે મૂકી. તેઓ કાંઈક મૂડમાં જણાતા હતા. તેમણે સિગારેટ કાઢીને હાથમાં લીધી. હાથમાં લીધેલ સિગારેટ સામે જોઈ મને

તે સિગારેટ આપી ત્યારે તે સળગતી હતી — જ્યારે કે તેને સળગાવવામાં આવી ન હતી. હું આશ્ચર્યથી તેમની સામે જોઈ રહ્યો ત્યાં જ તેઓએ કહ્યું : "આ ચમત્કાર નથી. સહેજ તમારું મનોરંજન છે." વધુમાં મને પૂછ્યું કે, "સોમવાર, ઉપવાસ વગેરે કર્યું છે કે કેમ?" મેં હા પાડી.

બપોરના સમયે અટલગિરિજીએ મને સૂઈ જવા જણાવ્યું. હું પણ રાત્રે ઉજાગરો કરવાનો છે એ સમજણથી સૂઈ ગયો.

આશરે છ વાગ્યે સાંજે હું ઊઠ્યો. હાથમોં ધોઈ સહેજ ફેશ થયો. ગુફામાં રાત્રિના કાર્યક્રમની પૂર્વતૈયારી ચાલી રહી હતી. ઓઘડજી ધૂણી તથા વેદીને ગાર કરી તેના ઉપર કંકુ તેમ જ હળદરથી રેખાઓ, ત્રિકોણ, અક્ષરો એવું બધું અઘોરી મહારાજની સૂચના પ્રમાણે કરી રહ્યા હતા. અટલગિરિજી નવી હાંડી તથા માટીનાં શકોરાંઓમાં બધી સામગ્રીને કમવાર ગોઠવી રહ્યા હતા. અઘોરી મહાત્મા એમને પણ જરૂરી સૂચના આપી રહ્યા હતા. ત્યાં ગોઠવાયેલ સામાનનું દેશ્ય વિચિત્ર પ્રભાવ ઉત્પન્ન કરી રહ્યું હતું. કંકુ, હળદર, ચાંદલો, ચૂડલી, ચૂંદડી, અત્તર, મીઠાઈ, અડદ, સરસવ, કપૂર, લાલ ચંદન, ખીલા, દારૂની બાટલી, માટીમાંથી બનાવેલા નાનકડા જુદા જુદા રંગો, એક કૂકડો — આવી અનેક પ્રકારની સામગ્રીને કમવાર ગોઠવવામાં આવી રહી હતી.

આ બધી ગોઠવણ આવનાર પળ કેટલી સૂક્ષ્મ હશે તેનું સૂચન કરતી હોય તેમ મને લાગ્યું. તે ત્રણે પોતપોતાના કામમાં મગ્ન હતા. હું મૂક પ્રેક્ષક હતો.

આશરે રાતના દસના સુમારે મહાત્માએ અટલગિરિજીને શરીરશુદ્ધિનું સૂચન કર્યું એટલે અટલગિરિજી બહાર જઈ સ્નાન કરી ભીના કપડે અંદર આવ્યા. અઘોરીજીએ કાંઈક મંત્રોચ્ચાર કરી પાસે પડેલી ખોપરીમાંથી થોડાં જળબિંદુઓનો અટલજી ઉપર છંટકાવ કર્યો. અઘોરીજીએ નવી લંગોટી પોતાના હાથેથી અટલજીને પહેરાવી. એક મોટા કેળ જેવા કોઈક પાન ઉપર લાલ ચંદનથી કાંઈક લખીને નીચે મૂકી તેના ઉપર રીંછ જેવા પ્રાણીનું રુવાંટીવાળું કાળું ચામડું નાખી તેના ઉપર અટલગિરિજીને સરળ આસને બેસવા જણાવ્યું.

અઘોરી મહાત્માએ મંત્રોચ્ચાર શરૂ કરતાં પહેલાં ચારે તરફ નજર ફેરવીને જોઈ લીધું કે કોઈ તુટી તો નથી રહી જતી ને? ઓઘડજી ગુફાની દીવાલના ટેકે ઊભા હતા. હું પણ દૂર બેસી ધૂણીના અગ્નિપ્રકાશમાં ચાલી રહેલી વિધિ જોઈ રહ્યો હતો. સ્વામીજીએ કરેલ સૂચનને ધ્યાનમાં રાખી શિવલિંગ મુકીમાં બંધ કરી શિવસ્મરણ કરી રહ્યો હતો. અલબત્ત, મારું સ્મરણ યંત્રવત્ જ થઈ રહ્યું પણ ધ્યાન ચાલી રહેલી ક્રિયામાં હતું. અઘોરી મહાત્માએ મને ગંભીરતાપૂર્વક સૂચના આપી : 'ડરના નહીં.' મેં હકારમાં ફક્ત ડોકું હલાવ્યું પણ એ જ ક્ષણે ડરનું બીજ અંદર રોપાઈ ગયું હોય એમ લાગ્યું.

અઘોરી મહાત્માએ આહ્વાન પૂર્વેની દિશાબંધન આડબંધ એવી અન્ય વિધિઓ એમની રીતે પૂરી કરી. એક હાડકાની નળીને જમણા હાથમાં લઈ ખોપરીને ડાબા હાથમાં લઈ અમુક મુદ્રાઓથી મંત્રોચ્ચાર કરવા લાગ્યા. અટલગિરિજી વેદી ઉપર સ્થાપિત કરેલી ખોપરી ઉપર દેષ્ટિ સ્થિર કરીને જાણે ત્રાટક કરતા હોય તેમ જોઈ રહ્યા હતા. અઘોરી મહાત્માએ એમની જરૂરી વિધિ પૂરી કર્યા બાદ અટલજીને મંત્રોચ્ચાર સાથે આહુતિ આપવા સૂચન કર્યું. અટલજીએ બેસવાની પદ્ધતિમાં કાંઈક ફેરફાર કર્યો. ડાબો હાથ જમણા હાથના ખભા પર અડાડીને ખાસ પ્રકારની મુદ્રા રાખીને મંત્રોચ્ચારસહિત હવિષ્યદ્રવ્યની આહુતિ આપવી શરૂ કરી.

એમના દ્વારા બોલવામાં આવતા મંત્રો શુદ્ધ સંસ્કૃત નહીં હોઈ કાંઈક આગવી શૈલીના હોય તેમ જણાયું. આહુતિ આપતી વખતે છેલ્લે સ્વાહા પણ નહોતા બોલતા. હું સ્વસ્થતા જાળવીને બેઠો બેઠો સિગારેટ પી રહ્યો હતો. આહુતિ આપવાથી થતો ધુમાડો તેમ જ બળતાં દ્રવ્યોની ગંધ ગુફામાં પોતાનો પ્રભાવ જમાવી રહ્યાં હતાં. ઓઘડજી જરૂરી સામગ્રી આઘીપાછી મૂકી રહ્યા હતા.

અટલગિરિજી ધીમી ગતિએ આહુતિઓ આપી રહ્યા હતા. અઘોરી મહાત્મા તેમની ક્રિયાને સાવધાનીપૂર્વક જોઈ રહ્યા હતા. આ બધી ક્રિયાઓમાં ખોપરીને સિંદૂર, અત્તર, પીળી કરેણનાં ફૂલ, અડદ, સરસવ ઇત્યાદિ ચીજો દ્વારા પૂજવામાં આવી રહી હતી. ચૂંદડી, ચાંદલો, ચૂડલી પણ ખોપરીને ઓઢાડવા-પહેરાવવામાં આવ્યાં. સાથે મંત્રોચ્ચાર પણ ચાલતા હતા. અઘોરી મહાત્માની સૂચના પ્રમાણે કાર્ય ચાલી રહ્યું હતું. આશરે કલાક વિધિ ચાલ્યા બાદ અઘોરી મહાત્માએ કૂકડાને પકડી તેના ઉપર પાણી અભિમંત્રિત કરી છાંટ્યું અને છોડી દીધો. તે જાણે હવે સ્વેચ્છાએ બલિદાન આપવા માગતો હોય તેમ ઊભો હતો.

અટલજીએ તેને પીળા કરેણની ફૂલની માળા પહેરાવી. તેને ધૂપ, દીપ કરી વેદી સામે ઊભો રાખ્યો. તે કૂકડો એકીનજરે વેદી પર રહેલી ખોપરીને જોઈ રહ્યો હતો. મંત્રોચ્ચાર ચાલી રહ્યા હતા. આસ્તે આસ્તે કૂકડામાં ફેરફાર થવા લાગ્યા. તે સીધો અને ટટ્ટાર થઈ ઊંચી ગરદન કરી શરીરનાં બધાં પીછાં ફુલાવી ધૂજી રહ્યો હતો. વાતાવરણમાં ચુપકીદી અને ભય છવાઈ રહ્યો હતો. હું શક્ય એટલો સ્વસ્થ રહેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. અઘોરીજીએ હાથમાં એક નાનું ધારદાર ખડગ લઈ કાંઈક મંત્ર બોલી એક જ ઝાટકાથી કૂકડાનું માથું અલગ કરી હાથમાં લઈ લીધું. તે કપાયેલા માથામાંથી નીકળતાં લોહીનાં ટીપાં સંભાળપૂર્વક વેદી પર રહેલી ખોપરી પર ટપકવાં દીધાં. આ બાજુ અટલજીની આહુતિ ચાલુ હતી. ખોપરી ઉપર લોહીનાં બુંદ પડતાંની

સાથે જ એક પવનનો જોરદાર સુસવાટ ગુફામાં પ્રવેશ્યો અને ઘોર અદ્ભુત સ્થિતિ થયાનો જાણે આત્માસ થયો. વાતાવરણ પળવારમાં જ બદલાઈ ગયું. ભયથી મારાં રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં. હું સ્તબ્ધ બની ગયો. સામેના દેશને જોઈ મારી સમગ્ર ચેતના જાણે જડ બની ગઈ હતી.

હાડકાં ખખડતાં હોય એવો અવાજ થયો અને પેલી ખોપરી હવામાં અધ્ધર તોળાઈ ગઈ. અધ્ધર તોળાવાને કારણે તેનાં જડબાં ખૂલી ગયાં હતાં. એવું લાગતું હતું જાણે હમણાં જ તે બધાનો ગ્રાસ કરી જશે. તેની આંખોના પોલાણમાં ભૂરો પ્રકાશ અને ધૂણીના અગ્નિનો રાતો પ્રકાશ ખોપરીને વધુ બિહામણી બનાવી રહ્યાં હતાં. અઘોરી મહાત્મા વિધિમાં કાંઈ ભૂલ ન થાય તેની તકેદારી રાખી રહ્યા હતા. અટલગિરિ પૂર્ણ સ્વસ્થ જણાતા હતા. ઓઘડજી પણ પોતાના કાર્યમાં સજાગપણે ફરજ બજાવી રહ્યા હતા. આ પ્રમાણે ચારપાંચ મિનિટ ચાલ્યા પછી અટલજીએ પેલા કૂકડાનું ઘડ અને દારૂની બાટલી વેદી પાસે મૂક્યાં. એક કાળું કપડું તે સર્વ ચીજોને ઢાંકી દે એ રીતે ઓઢાડવામાં આવ્યું.

મંત્રોચ્ચારનો પ્રકાર બદલાયો. ખોપરી આસ્તેથી વેદી ઉપર પૂર્વવત્ સ્થાપિત થઈ. થોડી વારે અમુક મંત્રોચ્ચાર કરી કપડું હટાવી લેવામાં આવ્યું. કૂકડાના ઘડમાંથી માંસ ખાલી થઈ ગયું હતું. ફક્ત તેનાં પીછાં પડ્યાં હતાં. દારૂની બાટલી પણ ખાલી હતી. આ ક્રિયા બાદ અઘોરી મહારાજ મોટેથી થોડી સ્તુતિ જેવું કાંઈક બોલ્યા, જેમાં બેચાર વાર સાધન કરવામાં આવેલી યક્ષિણીના નામનો સમાવેશ થતો હતો.

ત્યાર બાદ ફરી હવનક્રિયા ચાલુ જ રહી. છેલ્લી આહુતિ તૈયાર કરીને મૂકવામાં આવી અને અઘોરી મહારાજે અટલગિરિને આસન છોડવાનો આદેશ આપ્યો. અગાઉથી નિયત કરેલા ગુફાની બહાર આવેલા વડના વૃક્ષ ઉપર બેસીને બાકીની ક્રિયા પૂર્ણ કરવાની હતી. અટલગિરિ એક ફૂંડામાં માંસ, દારૂ, સુગંધી પદાર્થો, સુહાગચિહ્નો લઈ અઘોરીજીના સૂચન પ્રમાણે વડ ઉપર મંત્રજાપ કરવા ચાલ્યા ગયા. અઘોરી મહાત્મા પોતાના આસન ઉપર બેસી મંત્રજાપ કરવા લાગ્યા અને અગ્નિને ચીવટપૂર્વક પ્રજ્વલિત રાખવા લાગ્યા.

ઓઘડજી આસ્તેથી મારી પાસે આવીને બેઠા. ઈશારાથી મને કુશળતાના સમાચાર પૂછ્યા. મેં પરાણે પણ સારું છે એમ મૌન જાળવીને જણાવ્યું. ઓઘડજીએ મને હાથના ઈશારાથી ચલમ પીવા માટે પૂછ્યું. મેં હળવાશ અનુભવવા હા પાડી. તેમણે ઝોળીમાંથી ગાંજો-તમાકુ કાઢ્યાં. ગાંજાને સાફ કરી, ઘોઈ, તમાકુ ભેળવી ચલમ ભરીને તૈયાર કરી. નારિયેળનાં છોતરાંનો અગ્નિ બનાવી તેમણે ચલમ સરદમ કરી.

ચલમની આપલે ચાલતી રહી. ગાંજાની અસરથી આપોઆપ ભય દૂર થયો. થોડી ખુમારી આવી. વાતાવરણ સંપૂર્ણ શાંત હતું. ક્યારેક દૂર દૂર જંગલી પશુઓના ન ઓળખાય તેવા અવાજ આવતા હતા તેમ જ આડ પર પક્ષીઓ એકાએક અવાજ કરીને શાંત થઈ જતાં હતાં. મને અટલગિરિજીના વિચારો આવી રહ્યા હતા.

ઓઘડજીએ સૂઈ જવા અથવા આડાપડખે થવા સૂચન કર્યું પણ આટલી તીવ્ર ઉત્તેજનામય પળોમાં ઊંઘ ક્યાંથી આવે ? અધોરી મહાત્મા આસન ઉપર આંખો બંધ કરીને ધ્યાનસ્થ હતા. ઓઘડજી ધૂણીના અગિને ચેતન રાખવા માટે અવારનવાર લાકડાં, હવિષ્ય દ્રવ્ય આદિ તેમાં નાખી રહ્યા હતા. એટલામાં બહાર ચક્રવાક પક્ષીનો વિચિત્ર અવાજ વારંવાર આવવાથી અધોરી મહાત્માનું ધ્યાન ખૂલ્યું. તેઓ આસન ઉપર બેઠા બેઠા ગુફાની બહાર જોવા લાગ્યા. હું પણ બહાર જોવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. મેં વિચાર્યું : કદાચ કોઈ જંગલી પશુ ગુફા તરફ આવતું હશે તેથી અધોરી મહાત્મા ગુફા બહાર જોઈ રહ્યા છે. પણ ખરેખર તો યક્ષિણીનું આગમન થવાની તૈયારી હતી તેથી તેઓ ગુફા બહાર જોઈ રહ્યા હતા. (આ વાત સવારે મને ઓઘડજીએ જણાવી હતી.) વાતાવરણમાં વધુ તંગદિલી સર્જાઈ. મને અટલગિરિની ચિંતા થવા લાગી. મનમાં એમ પણ થયું કે અધોરી મહાત્માને કહું કે તેમની મદદે જાય પણ વાતાવરણની સ્તબ્ધતામાં મારી બધી ઈન્દ્રિયો શિથિલ થઈ ગઈ હતી.

વીસેક મિનિટનો સમય ખૂબ નાજુક, ભયગ્રસ્ત, જોખમી હોય તેમ ડસાર થયો. અધોરીજીએ છેલ્લી આહુતિ ધૂણીમાં આપી દીધી અને હાથમાં પાણી લઈ ધૂણી ફરતી અંજલિ આપી નમસ્કાર કર્યા. પછી શાંતિથી બેઠા હોય તેમ જણાયું. આશરે ચારેક વાગ્યે બહારથી કોઈના આવવાનો અવાજ થયો. મારું તથા સૌનું ધ્યાન ગુફાની બહાર કેન્દ્રિત થયું. તે અટલગિરિજી હતા. કાંઈક અંશે થાકેલા જણાતા હતા. છતાં કાર્ય-સફળતાની પ્રસન્નતા ચહેરા ઉપર ઝળકી રહી હતી. સાથે જ એમણે અધોરી મહાત્મા અનાદિનાથને દંડવત્ પ્રમાણ કર્યા. અધોરી મહાત્માએ તેમને ઊભા કરી પ્રેમપૂર્વક તેમના માથા ઉપર હાથ ફેરવ્યો. અટલગિરિજી હર્ષવિશમાં ગળગળા થઈ ગયા હતા. તેઓ કાંઈ બોલી શક્યા નહીં.

અધોરી મહાત્માએ અટલગિરિજીને કહ્યું : "હવે બધાને મીઠાઈ તથા મેવા-મિશ્રી ખવરાવી મીઠાં મોં કરાવો." અટલગિરિજી એક ક્ષણ વિચારી તરત જ ખપ્પર લઈ તેના ઉપર ચૂંદડી ઢાંકી એક ક્ષણ ઉપર દૃષ્ટિ કરી ચૂંદડી હટાવી, ખપ્પરમાં બે-તણ તાજી મીઠાઈ, કિસમિસ, સાકર, કાજુ ભરેલાં હતાં.

અટલજીએ ખપ્પર અધોરીજીની પાસે મૂક્યું. અધોરી મહાત્માએ પ્રસન્ન થઈ

મૂઠી ભરીને અટલજીને, ઓઘડજીને, મને આપી ખાવા માટે જણાવ્યું. અમે સૌ શાંતિથી પ્રસાદરૂપ સમજી ખાઈ ગયા.

મેં મનોમન એવું વિચાર્યું કે અધોરી મહાત્માએ તરત પ્રમાણ પણ જોઈ-જાણી લીધું. કેટલી બધી ચોકસાઈપૂર્વક કાળજી લેવી પડે છે ત્યારે અલૌકિક સાધન હસ્તગત થાય છે તેનું આ જીવંત ઉદાહરણ હતું.

અધોરી મહાત્મા અટલગિરિજીને તથા સૌને સ્નાન-ધ્યાન અંગે સૂચન કરી પોતે બહાર ચાલ્યા ગયા. અટલજીએ મારી સામે જોયું. અમે બંને હર્ષવિશમાં નજીક આવી ગયા. હું નમી પડ્યો. તેમણે મને બાથમાં લઈ મારી પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો. ઓઘડજી અને અટલજી બંને પ્રેમપૂર્વક મળ્યા. ઓઘડજીએ અટલજીને માર્મિકતાથી કહ્યું : "તમે તો મેદાન જીતી લીધું. અમારે તો હજુ હથિયાર સાફ કરવાનાં પણ બાકી છે." અટલજીએ તેમને આશ્વાસન આપતાં જણાવ્યું કે હું અને તમે કાંઈ વિભિન્ન થોડા છીએ ? મારા સંપૂર્ણ અસ્તિત્વ ઉપર તમારો અધિકાર છે.

પો ફાટવાની તૈયારી હતી. અટલજી અને ઓઘડજી નિત્યકર્મ માટે જવા લાગ્યા. માનસિક તાણ ઓછી થવાથી થાક જણાતો હતો તથા ઠંડી પણ લાગવા માંડી હતી. હું ધૂણી પાસે તાપવાના આશયથી નજીક ગયો. ધૂણીના અંગારા પણ થાકીને આરામ કરવા માગતા હોય તેમ રાખ ઓઢી ટમટમી રહ્યા હતા, છતાં પણ પોતાના અસ્તિત્વનું બિરુદ રાખવા એટલા વાતાવરણમાં ગરમી આપી રહ્યા હતા.

સિગારેટ સળગાવી એકલો બેઠો બેઠો સામે બિરાજમાન થયેલી ખોપરીને જોઈ રહ્યો હતો. કોણ જાણે કેમ પણ મારામાંથી ભયની લાગણી બિલકુલ દૂર થઈ ગઈ હતી. અધોરી મહાત્માનું આસન, ધૂણી, ગુફા, મારા જીવનમાં અમૂલ્ય યાદગીરી રૂપે મને લાગતું હતું. હું એ જ વિચારી રહ્યો હતો કે ક્યાં દુનિયાદારીમાં દુકાન ખોલીને બેઠેલા સાધુઓ અને ક્યાં નિઃસ્વાર્થ, નિરભિમાની, નિખાલસ, નિર્મળ સંત. ફક્ત એમના સાંનિધ્યમાં આવવા માત્રથી ચિંતા, દાહ, શોક, મોહ દૂર થઈ જતાં હોય તો એમના કૃપાપાત્ર થવાથી ત્રિવિધ તાપ કેમ ન શાંત થાય ? આવા અનેક વિચારોમાં તલ્લીન બની બેઠો હતો ત્યાં જ અધોરી મહાત્મા અંદર આવ્યા.

તેઓ આવીને પોતાના આસન ઉપર બેઠા. હું સહેજ દૂર જઈને બેઠો. મને તેમણે પૂછ્યું : "જંગલની રાત્રિ કેવી લાગી ? તમારી જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સંતોષાઈ કે કેમ ? કે પછી તમે પણ આવું જ કાંઈક સિદ્ધ કરવા વિચારી રહ્યા છો ?" હસતાં હસતાં આનંદમાં આ બધા પ્રશ્નો તેમણે મને પૂછી નાખ્યા. મેં જવાબમાં જણાવ્યું : "ગઈ રાત્રિ મારા જીવનનો અદ્ભુત યાદગાર પ્રસંગ બની ગઈ છે. જિજ્ઞાસાને સંતોષ મળી જાય તો એ

જિજ્ઞાસા જ નથી પણ હવેથી તે સુનિશ્ચિત અને વ્યવસ્થિત બનવાનો જરૂર પ્રયત્ન કરશે. સાથોસાથ એ પણ મેં જણાવ્યું કે આપની કૃપાદષ્ટિ એ જ મારા માટે કોઈ પણ સિદ્ધિથી વિશેષ છે. તેમણે સહેજ ગંભીરતા ધારણ કરતાં કહ્યું : “મનુષ્ય જો કુદરતી તત્ત્વો પર અવલંબન કરે અને કૃત્રિમતા ઓછી કરે તો એના ઘણા બધા પ્રશ્નો ઉકેલાવાને બદલે ઉપસ્થિત જ ન થાય” મેં તેમને કહ્યું કે તમે શહેરી વિસ્તારમાં અગર વસ્તીમાં શા માટે નથી આવતા અને તમોને મળેલી ઈશ્વરી સંપત્તિને શા માટે ઈશ્વરનાં બાળકોમાં નથી વહેંચતા ? મારા પ્રશ્નથી તેઓ થોડી વાર શાંત રહ્યા. મેં વિચાર્યું કે મારો પ્રશ્ન તેમને ગમ્યો નથી અથવા તેઓ જવાબ આપવા માગતા નથી. થોડી વારે તેઓ ગંભીર ભાવથી બોલ્યા : “તમારી વાતમાં ભાવનાનો આવેશ વધારે પ્રમાણમાં દેખાય છે. અને આવેશ કોઈ પણ પ્રકારનો જરૂરથી વધારે હોય તે હાનિકર્તા છે. છતાં તમારા આવેશની પાછળનો હેતુ શુભ જણાય છે.”

ફક્ત એક વાત દેઢપણે સમજી લો : “કોઈ પણ વ્યક્તિને કાંઈ પણ બનવું હોય અથવા કાંઈ પણ મેળવવું હોય તો તેના માટે તેને યોગ્ય પાત્ર બનવું પડે છે, ત્યારે યોગ્યતા આપોઆપ જ તે પાત્રમાં આવી વસે છે. અયોગ્ય પાત્રમાં આવેલી સિદ્ધિ અથવા યોગ્યતા તે ખુદ પોતાના માટે તેમ જ બીજા માટે હાનિકર્તા નીવડે છે. માટે વાસ્તવિકતાને બુદ્ધિથી સમજવાનો હંમેશાં પ્રયત્ન કરો.” તેમના સ્પષ્ટીકરણથી હું ચૂપ થઈ ગયો. તેમણે આ વાતને ટૂંકાવતાં ફરી મને કહ્યું : “જો યોગ્ય બનવા માટે શક્તિ ન હોય, સમય ન હોય, સંજોગો ન હોય તો આધીનતા સ્વીકારો. તે વધુ ઝડપથી શ્રેય કરે છે.” અધોરી મહાત્માએ સાહજિકપણે કરેલી સ્પષ્ટતા હૃદયસ્પર્શી હતી. તેઓની વાતમાં અનુભવનો રણકાર હતો, જ્યારે મારા પ્રશ્નોમાં ફક્ત શૂન્યાવકાશ અને ખાલીપણું હતું. હું તેમને સાંભળતો જ રહ્યો. મને ખૂબ સંતોષ અને સાંત્વના તેમની વાતો દ્વારા મળી.

સવાર થઈ ચૂક્યું હતું. અટલગિરિજી અને ઓઘડજી બંને ક્યારના આવીને પાછળ શાંતિપૂર્વક બેસી અધોરી મહાત્માની અનુભૂતિ સાંભળી રહ્યા હતા. ઓઘડજી કાવા માટે વ્યવસ્થા કરવા લાગ્યા તે દરમ્યાન અટલજીએ ચલમ બનાવીને તૈયાર કરી લીધી. અધોરી મહાત્માએ અટલગિરિજીને જરૂરી સૂચના અને સમજણ આપતાં જણાવ્યું કે કેવા પ્રસંગે સિદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો અને કયા કયા સમયે તેનો ઉપયોગ ન કરવો તે બધી વિગત ભારપૂર્વક સમજાવી. કાવો, ચલમ બંનેને ન્યાય આપી સૌ ગુફાની બહાર આવીને બેઠા. ઓઘડજી ગુફામાં રહીને રાત્રિની બધી હવનસામગ્રી તેમ જ અન્ય ચીજવસ્તુ વ્યવસ્થિત કરી રહ્યા. હું સહેજ આજુબાજુ ફરવા અર્થે

ચાલવા લાગ્યો. ખૂબ સુંદર પવન, વાતાવરણ, કુદરતી સૌંદર્યનો સુમેળ હતો. મન ‘જા’ ખૂબ પ્રસન્ન હતું. અટલગિરિજીને સિદ્ધિ વરવાથી હું ખૂબ ખુશ હતો કારણ કે પરસ્વાર્થમાં તેઓ પોતાની સિદ્ધિનો ઉપયોગ કરશે એ મારા માટે સૌથી વધુ સંતોષકારક વાત હતી. આશરે નવદસના સુમારે અટલગિરિજીએ રજા માગી. અધોરી મહાત્માએ જમીને જવા આગ્રહ કર્યો એટલે વધુ એક કલાકનું રોકાણ થયું.

મેં અધોરી મહાત્મા પાસે બેસીને કહ્યું : “મહારાજજી ! આપના સાંનિધ્યમાં આવવાથી મને ખૂબ સંતોષ થયો છે, તે ઉપરાંત આપના જેવા સંતના સંપર્કમાં આવવાનું પણ હું ગૌરવ લઉં છું.” અધોરીજીએ વચ્ચેથી મને અટકાવીને કહ્યું : “જે તમે કહેવા માગો છો તે હું સમજું છું. માટે ટૂંકાણમાં કહો.” મારા મનનો ભાવ તેઓ સમજી ગયા હોય તેમ મને લાગ્યું એટલે હું ફરી પાછો ચૂપ થઈ ગયો. અધોરી મહાત્માએ વ્યંગવાણીમાં મારાં વખાણ કરતાં ઓઘડજીને હાક મારી બોલાવ્યા અને પોતાની ઝોળી મંગાવી તેમાંથી કાંઈક કાઢીને મને આપ્યું અને કહ્યું : “મારી યાદી જ તમારે જોઈએ છે ને ? લ્યો, આ મારી યાદી રાખો. આ તમારા મનને શાંતિ આપશે.” આજે પણ મારી પાસે એમની આપેલી યાદી મોજૂદ છે.

મને લગભગ સ્પષ્ટ પ્રકારે ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે આ મહાત્મા મનના સંકલ્પ પણ વાંચી-સમજી શકે છે. અત્યાર સુધીના સહવાસમાં આ વાત મેં ખાસ નોંધી હતી. તેથી જેવા અંદર તેવા જ બહાર રહેવાથી વધુ આત્મીયતા મેળવી શકાશે. સાથે એ પણ વિચાર આવ્યો કે એક સંત જો મનની વાત જાણી લેતા હોય અને તેમની પાસે છુપાવવાથી કાંઈ ફાયદો થવાને બદલે આપણી પોકળતા ઉઘાડી પડે છે તો પછી સર્વસત્તાધીશ, સર્વોપરી, સર્વજ્ઞ, ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં શા માટે જુદાં જુદાં મહોરાં પહેરવાં ? અને એમ કરીને આપણે કોને છેતરવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ ! ખેર, જવા દઈએ ઉપદેશ-વાણીને.

અમે બપોરના કંદમૂળ, બટેટા, દહીં — એ બધાનું મિશ્ર શાક જેવું જમીને શાંતિપૂર્વક વિદાય માગી. અધોરી મહાત્માએ પ્રેમથી વિદાય આપી. મેં કૃપાભાવની યાચના કરી જે ખરેખર સાચા હૃદયપૂર્વક હતી. તેમણે પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું : “જંગલ મેં ભી મંગલ કરોગે.”

હું અને અટલગિરિજી ગુફા બહાર આવીને ઓઘડજી સાથે વિદાયશિષ્ટાચાર કરીને રવાના થયા. ઓઘડજી થોડે દૂર સાથે આવ્યા. અટલજીએ ઝોળીમાંથી કાંઈક રકમ કાઢીને ઓઘડજીની મુઠ્ઠીમાં મૂકીને આગ્રહપૂર્વક રાખી લેવા જણાવ્યું. થોડે દૂર આવ્યા બાદ ઓઘડજીને અટલજીએ પાછા વળવા વિનંતી કરી. તેઓ બે-ત્રણ દિવસ પછી આવશે એમ જણાવી પાછા વળ્યા.

અમે બન્ને સામાન નહીં હોવાથી વાતો કરતાં કરતાં ટૂંકા રસ્તે આગળ જઈ રહ્યા હતા. અર્ધા કલાક બાદ મુખ્ય માર્ગ ઉપર પહોંચી વિસામો લેવા બેઠા. બસ આવતાં તેમાં બેસી બપોરે બે વાગ્યાની આસપાસ આબુરોડ આવ્યા. હું અટલગિરિજીની સાથે તેમના આશ્રમે ગયો, કારણ કે તેમણે સિદ્ધ કરેલી યક્ષિણી-સાધના વિશે જાણવાની મને ખૂબ ઉત્કંઠા હતી. તેમના સેવકોએ તરત સાદા ભોજનની વ્યવસ્થા કરી દીધી. તે જમી હું અને અટલગિરિજી આરામ કરવા મેડી ઉપર ગયા. ખૂબ થાક જણાતો હતો તેથી બન્ને નિદ્રાધીન થયા.

હું સાંજે સાડા સાત વાગ્યે લગભગ જાગ્યો. અટલજી વહેલા જાગી ગયા હતા. મેં ઊઠીને હાથ, પગ, મોં ધોઈ ચા પીધી અને નાહવા માટે તળાવડીએ ગયો. નાહીને આવ્યા બાદ અટલજી પાસે બેઠો. તેઓ આરતી-પૂજાની તૈયારી કરાવી રહ્યા હતા. તેમના એક-બે સેવકો પણ બેઠા હતા. તેમણે ચલમ તૈયાર કરી, એ પીવાનો કમ શરૂ થયો. આ રીતે પરચૂરણ વાતોમાં રાત્રિના દસ વાગી ગયા. પેલા સેવકો રજા લઈને ગયા. મેડી ઉપર હું અને અટલજી બે જ રહ્યા.

અટલજીએ પૂજારીને ચા લાવવા કહ્યું. ઝોળીમાંથી સિગારેટ કાઢી મને આપી. અમે બન્નેએ સિગારેટ સળગાવી. મૌન બેઠા હતા. મૌનભંગ કરતાં હું બોલ્યો : "મહારાજ ! યક્ષિણી-દર્શન કેવું હતું ?" અટલજીએ થોડી વાર શાંત રહી મને જણાવ્યું : "હું બધી જ વાત અને માહિતી તો તમને નહીં આપી શકું કારણ કે એમાં અમુક પ્રકારની મર્યાદાઓ રહેલી છે. માટે ટૂંકસારથી જ તમારે સંતોષ માનવો." મેં કહ્યું : "તમે ઉચિત હોય તેટલું જ મને કહેશો તોપણ મારા માટે ઘણું છે." તેમણે કહ્યું : "ગુફા છોડીને બહાર ગયા પછી વડના ઝાડ પર ચડી ત્યાં અગાઉથી નક્કી કરેલી જગ્યા ઉપર બેસી બધી સામગ્રી પાસે મૂકી મેં મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા. અમુક સમય મંત્રોચ્ચાર થયા બાદ આપોઆપ જાણે વાતાવરણ ભયજનક બનવા લાગ્યું. મને પણ થોડો ભય વ્યાપી ગયો. વિના કારણે ઝાડનાં પાન ફફડવા લાગ્યાં. મગજ ખૂબ તાણ અનુભવી રહ્યું હતું. હાથપગ જાણે ચેતનહીન બનવા લાગ્યા હતા. મારો મુખ્ય ઉદ્દેશ મંત્રોચ્ચાર ચાલુ રાખવાનો હતો. જાણે કોઈ અગમ્ય શક્તિ મંત્રોચ્ચાર કરવામાં રુકાવટ કરતી હોય તેવું લાગતું હતું, થોડી ક્ષણ તો થયું કે મંત્રજાપ નહીં કરી શકાય. પણ ગુરુમહારાજનું સ્મરણ કરી મનોબળ એકત્ર કરી જાપ ચાલુ જ રાખ્યા. સમયનું ધ્યાન નથી પણ અમુક જાપ થયા બાદ યક્ષિણીના આગમનના ચિહ્ન રૂપે ચક્રવાક પક્ષીનો અવાજ વારંવાર સંભળાવા લાગ્યો, જે તેના વાહનરૂપ ગણવામાં આવે છે.

"એકસામટા કેટલાય આગિયા એક જગ્યાએ નિશ્ચિત આકૃતિ ધારણ કરતા

હોય તેમ એક ખૂબ સુકોમળ, સુંદર સ્વરૂપવાન યુવાન સ્ત્રી પ્રગટ થઈ. તેણે પહેરેલાં આભૂષણો તથા કપડાંનું વર્ણન નથી આપતો.

"તે મારાથી ત્રણ-ચાર વાર દૂર અવકાશમાં જ સ્થિર ઊભી રહી. મને જોઈ મંદ હાસ્ય વેરી રહી હતી. મેં તેની સામે જોઈ બન્ને હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા. પણ અધોરીજીના આદેશના લીધે મંત્રોચ્ચાર ચાલુ જ રાખ્યા. તે સમયે મારું મગજ, આંખ અને જીભ — આટલી ઈન્દ્રિયો જ જાણે કામ આપી રહી હતી. દેહભાન સંપૂર્ણ વીસરાઈ ગયું હતું. તે યક્ષિણી એ જ રીતે થોડી ક્ષણ ઊભી રહી. મારી મંત્રક્રિયા ચાલુ જ હતી. અધોરી મહાત્માના પ્રેમના કારણે મને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે ગમે તે ક્ષણે પણ મારું અનિષ્ટ તો નહીં જ થાય.

"થોડી પળ બાદ યક્ષિણી સુંદર વાજિંત્રનો પડઘો ગુંજતો હોય તેવા સ્વરમાં બોલી. મને વચન માગવા જણાવ્યું. છતાં તેની વાત ધ્યાન પર ન લેતાં જાપ ચાલુ રાખ્યા. જ્યારે તેણીએ ત્રણ વાર વચન માગવા કહ્યું ત્યારે મેં જાપ બંધ કરી નમસ્કાર કર્યા. ભોગ્ય સામગ્રી તેની સમક્ષ મૂકી. તેણે પ્રસન્નવદને તે સામગ્રી ઉપર દ્રષ્ટિ કરી. મેં મારું ઈચ્છિત વચન માગ્યું. તેણીએ સોગંદ લઈને વચન આપ્યું તથા નિશાન આપ્યું. હવે તેણીને બોલાવવા તથા પાછી મોકલવા વિશે, તેની પાસેથી કામ લેવાની પદ્ધતિ વિશે, તેની સાથે ભવિષ્યમાં થનાર સંવાદ વિશે, મારે દૃઢપણે મર્યાદા જાળવવાની છે. એમાં જ મારી સિદ્ધિનું શ્રેય છે."

એમની આટલી વાતથી મને ખૂબ આનંદ થયો. હું એમને ધન્યવાદ આપી તેમના ભાગ્ય તથા ગુરુનાં વખાણ કરવા લાગ્યો. તેઓ પણ પ્રસન્ન હતા. રાત્રે મોડે સુધી વાતો કરી અમે સૂતા.

બીજા દિવસે સવારે નિત્યકર્મ કરી ચા-નાસ્તો લઈ મેં જવા માટે અનુમતિ માગી. તેમણે એકાદ-બે દિવસ વધુ રોકાવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો. હું આગ્રહવશ થઈ એક દિવસ વધુ રોકાઈ ગયો.

દિવસ દરમ્યાન એ જ સાધારણ દિનચર્યા રહી. ફરી રાત્રે મેડી ઉપર બેઠક શરૂ થઈ. આશરે રાત્રે અગિયાર વાગ્યે એમણે મને થોડી વાર માટે બીજા રૂમમાં જવા સૂચવ્યું. હું સમજી ગયો કે યક્ષિણીને આહવાન કરવા માટે મારી ગેરહાજરીની જરૂર છે. હું નીચે મંદિર પાસે ચાલ્યો ગયો. સિગારેટ સળગાવી મંદિરના ઓટે બેઠો. પૂજારી સૂવા જવાની તૈયારી કરતા હતા. તે મારી પાસે આવીને પૂછવા લાગ્યા : "કેમ અત્યારે અહીં ?" મેં કહ્યું : "મહંતજી જરા ધ્યાનસ્થ છે માટે હું અહીં આવતો રહ્યો છું." થોડી વાર અમે બન્નેએ ત્યાં હાજર રહેલા (મહે) ન તરીકે) મહાત્માઓ વિશે ચર્ચા કરી.

એક ખડેશ્રી મહારાજ જૂલો ટાંગીને જૂલી રહ્યા હતા. ખડેશ્રી એટલું નિશ્ચિત કનેલા સમય સુધી અખંડ ઊભા જ રહેવું. દરેક ક્રિયા, જેમ કે ખાવું, પીવું, મળ-મૂત્રત્યાગ, ઊંઘવું, નાહવું ઇત્યાદિ દરેક ક્રિયા, ઊભા ઊભા જ કરવી તેનું નામ ખડેશ્રી તપસ્યા. આ પ્રકાર ખૂબ કઠિન છે. કારણ કે બંને પગ પંદર દિવસમાં જ સૂજવા માંડે છે અને લોહીનું ભ્રમણ ગતિ ઘટાડી દે છે. સૂજેલા પગની ચામડી બહેરી બની જાય છે અને ફાટવા માંડે છે. તેથી કળતર, પીડા, તાવ, અશક્તિ જણાય છે. ખાવાપીવા અંગે અને ભ્રમણ બાબતે કડક નિયંત્રણો રાખવાં પડે છે. કોઈ મહાત્મા સાડા ચાર મહિનાનું વ્રત લે છે, કોઈ બાર મહિનાનું વ્રત ધારણ કરે છે, તો કોઈ અટંકી બાર વર્ષનું વ્રત પણ ધારણ કરે છે. આ તપસ્યામાં શરૂઆતના બે મહિના વધુમાં વધુ તકલીફ સહન કરવી પડે છે. પછી શરીર ટેવાઈ જાય છે.

એ ખડેશ્રી મને જોઈને ત્યાંથી જ અવાજ લગાવીને બોલ્યા : “દત્ત દાતાર.” મેં પ્રત્યુત્તર આપ્યો : “કર દે બેડા પાર.” ટૂંકમાં એમણે ચલમ માટે ઈચ્છા દર્શાવી હતી. મેં પૂજારી પાસેથી ગાંજો-ચલમ લઈ ચલમ તૈયાર કરી તેમને આપી અને ત્યાં જ પાસે ઊભા રહી ચલમની આપલે કરતો રહ્યો. ચલમ પૂરી થવાની તૈયારી હતી કે અટલગિરિજીએ ઉપરથી મને બોલાવ્યો.

ખડેશ્રી મહારાજ પાસેથી અવિવેકની ક્ષમા માગી ઉપર ગયો. અટલજી પૂર્વવત્ શાંત બેઠા હતા. પરંતુ સામે પાટ ઉપર જે મારી સૂવાની જગ્યા હતી તેના પર અમુક સામગ્રી પડેલી હતી. અટલજીએ મને તે તરફ આંગળીથી સંકેત કરી જઈને જોવા માટે સૂચન કર્યું.

કુતૂહલપૂર્વક હું પાટ પાસે ગયો. એક મોટા જર્મન-સિલ્વરના થાળ ઉપર ગરમ ચાદર ઢાંકેલી હતી. તે ઉઠાવીને જોયું તો થાળમાં સૂકો મેવો, એક શાલ, લવિંગ, એલચી, ચાંદીની એક ડબ્બી — જેમાં કસ્તૂરી મૂકેલી હતી, ચાંદીના રૂપિયાની ઢગલી, રેશમી સાફો, મોતીની માળા તેમ જ રેશમી કાપડ ગોઠવીને મૂકેલાં હતાં. મેં પ્રશ્નાર્થસૂચક દૃષ્ટિથી અટલજી સામે જોયું એટલે તેમણે સ્પષ્ટતા કરી : “મારા તરફથી આ નાનકડી ભેટ અથવા યક્ષિણી તરફનાં યાદી.” હું ઘડીભર વિચારી રહ્યો. પછી મેં અટલજીને કહ્યું : “મહારાજ ! તમે એક સાધના પૂર્ણ કરી સફળતા પ્રાપ્ત કરી એ મારા માટે સૌથી વધુ આનંદની વાત છે. આ બધું આપી મને શા માટે ઋણી બનાવો છો ?”

એમણે કહ્યું : “એ બધો વિવેકવાદ જવા દો. આત્મીયતામાં વિવેકને અવકાશ નથી હોતો.” વધુ આનાકાની કરવાથી કદાચ અટલજીને માર્દુ લાગે એ ગણતરીથી હું ચૂપ રહ્યો. રાત્રે મોડે સુધી વાતો થતી રહી. તેમણે આગામી કામગીરી વિશેનું

વિચારો રજૂ કર્યા જેમાં અન્નક્ષેત્ર, મંદિર તેમ જ આશ્રમોના જીર્ણોદ્ધાર ઉપર વધુ ભારપૂર્વક પોતાનું મંતવ્ય જાહેર કર્યું. આ બન્ને બાબતો તેમની મુખ્ય પસંદગી હતી. મને નિઃસંકોચપણે ગમે ત્યારે આવવા તેમ જ ધર્મકાર્યમાં પોતાનો સહયોગ આપવા જણાવ્યું. મોડી રાત્રે અમે બંને સૂતા. સવારે ઊઠી નિત્યકર્મથી પરવારી મેં રજા માગી. તેમણે અગાઉથી ઘોડાગાડી મગાવી બધો સામાન તેમાં મુકાવી દીધો હતો. હું ભાવભીની વિદાય લઈ રવાના થયો. ત્યાંથી સીધો આનંદેશ્વર મહાદેવ આવ્યો. સ્વામી રામતીર્થજી સિરોહીથી આવ્યા કે નહીં તે પૂછવા આશ્રમમાં ગયો ત્યારે જાણવા મળ્યું કે તેઓ હજુ એકાદ-બે દિવસ વધુ રોકાવાના છે.

હવે તરત સ્ટેશન પર જવું જોઈએ એમ વિચારી એ જ ઘોડાગાડીમાં સ્ટેશને પહોંચ્યો. ટ્રેન આવવાને કલાકની વાર હતી. ટિકિટ લઈ પ્લેટફોર્મ પર બેસી વીતેલા બે-ત્રણ દિવસોની યાદ વાગોળી રહ્યો હતો. અટલજીની સિદ્ધિ, ઉદારતા, સ્નેહ, સ્પષ્ટતા, અધોરી મહાત્માની ભવ્ય પ્રતિભા, વ્યંગયુક્ત મર્મવાણી, નિખાલસ સ્પષ્ટીકરણ, સહજભાવ — આ બધું મારા વિચારોમાં ક્રમવાર આવજા કરી રહ્યું હતું. સૂર્યોદય થાય અને પશુપક્ષીઓનો કલરવ થવા લાગે તેમ ટ્રેન આવતાં ખૂમચાવાળા, ફુલી, પેસેંજરો, ચા-બીડીવાળાનો અવાજ ઉગ્ર બનતાં મારી વિચાર-તંદ્રા તૂટી. ટ્રેનમાં બેસી ગયા પછી આ દુનિયા અને પેલી દુનિયા બન્નેની તુલના કરવા લાગ્યો. કેટલી અસમાનતા પ્રવર્તે છે છતાં બન્ને જગત પોતપોતાની વાસ્તવિક ભૂમિકા ઉપર ચાલ્યા જ કરે છે. એકબીજામાં ડોકિયું કરવાની બન્ને પક્ષે કુરસદ નથી.

સાંજે સુરેન્દ્રનગર પહોંચી હું પણ મારી દુનિયાદારીની ઘટમાળમાં જોડાઈ ગયો. આજે પણ મારી પાસે એ યાદી માંહેની ચીજો છે જેને જોઈ ભૂતકાળને પંપાળી લઉં છું.

join in telegram

For safari ----- <https://t.me/safarigujaratis>

For Gujarati novel and magazine-- <https://t.me/gujaratibookandnovels>

For Hindi novel and magazine - <https://t.me/hindibookandnovels>

For English novel and magazine -- <https://t.me/Englishbookandnovels>

દસનામ પરિચય

સમય અને જીવન વિશે થોડી વાર માટે વિચારીએ તો ક્યારેક જીવનને અનુકૂળ સમય હોય છે તો ક્યારેક સમયને અનુરૂપ જીવન હોય છે. સમય એ જીવન છે કે જીવન એ સમય છે ? તેમ જ બંને એકબીજા ઉપર આધારિત છે કે સ્વતંત્ર ? બન્ને એક જ છે કે જુદાં જુદાં ? આ અંગેની કોઈ નિર્ણયરેખા દોરી શકાઈ નથી.

ઈ. સ. ૧૮૬૬થી '૬૮ સુધીના સમયમાં હું મારાં માતાપિતા તેમ જ દાદાના વાતસલ્યસ્રોતથી વંચિત થઈ ગયો. તેઓ સૌ કાળયકની ગતિમાં લય પામી ગયા. કુટુંબની સર્વ પ્રકારની જવાબદારી હવે મારે સંભાળવાની હતી કારણ કે કુટુંબમાં વડીલ કોઈ જ રહ્યું નહીં. સૂત્રધાર હું બન્યો. વ્યવસાય, ઘર, સગાંવહાલાં, બધું હું જ સંભાળવા લાગ્યો. સગા ભાઈઓ અમે બે હોઈ વેપારધંધામાં ખૂબ સરળતા હતી. સંયુક્ત કુટુંબ હોઈ ઘર પક્ષે પણ ખૂબ શાંતિ હતી. હું એમ માનું છું કે ઈશ્વર મારા માટે વધુ પ્રમાણમાં દયાળુ છે. કારણ કે બન્ને ભાઈઓમાં ખૂબ જ પ્રેમ-સંપ. એ જ રીતે કુટુંબમાં પણ ખૂબ સંપ તથા માનમર્યાદા. શારીરિક સ્વસ્થતા, ક્લેશરહિત જીવન, આ બધી ઈશ્વરીય કૃપા હોવાથી હું મારા પોતાના શોખ તથા વિષયોને સારી રીતે પોષી શકતો, બલકે સુનિશ્ચિત રૂપે વિકાસ કરવા લાગ્યો.

સાધુ-સંત, અઘોર, ઓઘડ, નાથ, અવધૂત, દર્શની, વૈરાગી, ત્યાગી, રામાદલી, શંભુદલી, દસનામ, નિર્વાહ, ઉદાસી — આ બધાના સંપર્કમાં રહેવા માટે સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ, મારવાડ, રાજસ્થાન, ઉત્તર પ્રદેશ, નેપાળ, મધ્ય પ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર — આટલા વિસ્તારોમાં હું પરિભ્રમણ કરતો. આબુ પર્વત મારું દૈષ્ટિબિંદુ જ ન હતું, એ તો મારું આશ્રયસ્થાન હતું. જેના પીઠબળ ઉપર હું ગમે તેવું દુઃસાહસ પણ ખેડી લેતો. એવા જ અનિચ્છાએ આવી પડેલા દુઃસાહસમાં આબુમંડલના જોગીએ મારા પ્રાણની રક્ષા કરી મને જીવનદાન આપ્યું છે. આ કાર્ય કરવા માટે એમણે પોતાની પૂર્ણ શક્તિનો ઉપયોગ

કરવો પડેલો. આ વાત આગળ ચર્ચાશું.

ઉનાળાના દિવસોમાં એક વાર અટલજીની ટપાલ મળી. તેમણે મને આમંત્રણ આપી તેડાવ્યો હતો. એમના એક ગુરુભાઈ કાળધર્મ પામેલા તેનો ભંડારો હોઈ તે પ્રસંગે મને જરૂર આવવા સૂચવેલું. એમણે લખેલા સમયથી ત્રણ-ચાર દિવસ વહેલો હું તેમની પાસે જઈ પહોંચ્યો. અરસપરસ કુશળ સમાચાર પૂછ્યા બાદ તેમણે મને જણાવ્યું કે મારા ઓરડામાં જ તમારો સામાન મુકાવરાવી દઈ છું કારણ કે સાધુસમાજ ઘણો એકત્ર થયો છે. એમની સાથે તમને નહીં કાવે. એમના આવા પ્રકારના સૂચન અને આગ્રહથી હું સમજી ગયો હતો કે સાધુસમાજની નજીક રહેવામાં કદાચ કોઈ સાધુને અણગમો ઊપજે અગર કોઈ નારાજ થાય એવું શા માટે થવા દેવું ? આ કારણથી મારી વ્યવસ્થા તેમણે પોતાની સાથે રાખી. મને કામગીરીની સોંપણી કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે, "લ્યો આ જીપની ચાવી અને આ રૂપિયા. બજારમાંથી ખરીદીને લગતી તથા વ્યવસ્થાને લગતી બધી જવાબદારી તમને સોંપું છું. ખરીદીનો યાદીપત્ર પણ હમણાં જ તમને મગાવી આપું છું." આ બધી કામગીરી સોંપવા પાછળ મને એવું કારણ જણાયું કે ત્રણ-ચાર દિવસ નવરાશના લીધે મને કંટાળો ન આવે તેમ જ કયા કયા સાધુસંતને કઈ વસ્તુની જરૂરિયાત છે તેની પૂછપરછ કરવાના બહાના નીચે તેની સાથે સંપર્કમાં આવી શકાય. મેં સહર્ષ મારી જવાબદારી સંભાળી લીધી.

આબુ પર્વતની તળેટીમાં આવેલી આ હષીકેશ નામક જગ્યામાં આ પ્રસંગે કેવા સાધુઓ એકત્ર થયા હતા તે જાણી લઈએ :

આશરે બસોથી અઢીના સંતસાધુઓને આ પ્રસંગે નિમંત્રણ આપીને બોલાવવામાં આવ્યા હતા, જે અર્બુદમંડલ સિવાયનાં અન્ય ક્ષેત્રોમાંથી પણ આવેલા હતા. ભગવાન શંકરની જાનમાં જેમ ભૂતપિશાચોનો પાર ન હોય તેમ સિદ્ધને ત્યાં પ્રસંગ હોય તેમાં સાધુ-સંત અને સિદ્ધો કેમ ન હોય ? આ પ્રસંગમાં વિવિધ પ્રકારના અનેક સાધુઓ પોતપોતાના સ્વતંત્ર ડેરાતંબૂ નાખી પોતાની આસનમર્યાદામાં પોતાના શાસનનું પ્રભુત્વ દર્શાવી રહ્યા હતા.

અટલગિરિજી ગિરિનામા દસનામ સાધુ હોઈ મોટે ભાગે એમને ત્યાં શંભુદલી, દસનામ સાધુઓ વધુ માત્રામાં આવેલ હતા. હવે અહીં આપણે દસનામ સમાજ વિશે સમજણ લઈ લઈએ :

ભારતવર્ષમાં જ્યારે બૌદ્ધ ધર્મનો સૂર્ય મધ્યાહને તપતો હતો ત્યારે આઘગુરુ શંકરાચાર્યે સનાતન ધર્મને દેઢ કરવા આ ભૂમિ ઉપર જન્મ લીધો. માત્ર ચોત્રીસ વર્ષની આયુષ્યમર્યાદામાં ચારે દિશામાં સનાતન ધર્મના ખૂંટ સ્થાપિત કરીને

દિગ્વિજય મેળવીને દેઢ, સ્થિર, ધર્મરચના કરી. ચારે દિશામાં ચાર મઠ સ્થાપી ધર્મનું યુગપરિવર્તન કરીને વિદાય લીધી.

આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે સનાતન ધર્મ પ્રત્યે લોકોને એકત્ર કરી શિવધર્મની ભગવી ધજા નીચે મહાન રચના કરી. અજંટા-ઈલોરાની ગુફાઓ તેની શાખ પૂરે છે. ઈલોરાની છન્નુ ગુફાઓ પૈકીની શરૂઆતની છવ્વીસ ગુફાઓ બૌદ્ધ ધર્મના પ્રતીક સમી દેશ્યમાન છે, જ્યારે સત્તાવીસમી ગુફા સનાતન ધર્મનાં ચિહ્નો, પ્રતીકોમાં ફેરવાઈ ગયેલી નજરે પડે છે. ત્યાંથી દશાવતાર, મહાભારત, રામાયણ, રાવણે કૈલાસપતિનું ઉપાડવું, આ પ્રકારે સંપૂર્ણ સનાતન ધર્મનાં દેવ-દેવીઓની ટોચાઈ ગયેલી સુંદર પ્રતિમાઓ જોવામાં આવે છે. એક જ પથ્થરને કોરીને બનાવેલું ચાર માળનું શિવમંદિર અદ્ભુત-અલૌકિક શિલ્પકલાનું પ્રમાણ છે. શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે નિર્માણ થયેલું શિવમંદિર અખંડિતતાના કારણે પોતાની આગવી વિશિષ્ટતા ધરાવે છે. આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે કરેલા મહાન ધર્મયુગપરિવર્તનનું તે પ્રબળ પ્રમાણ છે.

સનાતન ધર્મના મત પ્રમાણે સતયુગના સંન્યાસી શિવ, બ્રહ્મા તેમ જ વિષ્ણુને સંન્યાસી આચાર્ય ગણવામાં આવ્યા છે. સંન્યાસની ઉત્પત્તિ શિવ દ્વારા ગણવામાં આવે છે. ત્રેતા યુગના આચાર્ય શિવ-શક્તિ તેમ જ પરાશરને માનવામાં આવે છે. દ્વાપર યુગના આચાર્ય વ્યાસ, શુકદેવને માનવામાં આવે છે. કલિયુગમાં ગૌડ ગોવંદાચાર્ય તથા આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યને માનવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આદિઅનાદિથી સંન્યાસી, આચાર્યો સનાતન ધર્મની ધજાનું રક્ષણ કરી, સનાતન ધર્મને અવિચળપણે સ્થાયી ભારતીય સંસ્કૃતિને જાળવવામાં મહત્ત્વનો ફાળો આપી રહ્યા છે.

આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે કાશીના મહાન પંડિત મંડનમિશ્રને શાસ્ત્રાર્થમાં પરાજય આપી પોતાના શિષ્ય બનાવ્યા. તેમને પોતાની સાથે લઈ ભારતવર્ષમાં ચારે દિશાઓમાં શિવધર્મની સ્થાપના કરી. ચાર મઠ, ચાર ગાદી, ચાર આચાર્યો, દસનામ, સાધુસમાજ, સાત અખાડા, બાવન મઢી, ચાર ભાલા, ચાર ધૂણી, ચાર મહાવાક્ય, ચાર સંન્યાસ અને સંપૂર્ણ વ્યવસ્થિત ધર્મતંત્રની રચના કરી.

હવે આપણે ઉપરોક્ત ધર્મતંત્રની રચનાને વ્યવસ્થિત રીતે સમજી લઈએ :

આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે ભગવાન શંકરનાં અંગો દ્વારા દસનામની ઉત્પત્તિનું સૂચન કર્યું છે. આ દસનામ છે :

૧. ગિરિ, ૨. પર્વત, ૩. સાગર, ૪. વન, ૫. અરણ્ય, ૬. પુરી, ૭. ભારતી, ૮. સરસ્વતી, ૯. તીર્થ, ૧૦. આશ્રમ.

આ રીતે દસનામ સાધુસમાજની શાખાઓ છે. આ દસનામની ઉત્પત્તિનું સૂચન આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે આ રીતે કર્યું છે :

બ્રહ્માંડ દ્વારા પુરી

લલાટ દ્વારા ભારતી

જિહ્વા દ્વારા સરસ્વતી

બાહુ દ્વારા ગિરિ-પર્વત-સાગર

કુક્ષ દ્વારા વન-અરણ્ય

ચરણ દ્વારા તીર્થ-આશ્રમ

આ રીતે દસનામની ઉત્પત્તિ સૂચવવામાં આવેલી છે. આ જોતાં એમ લાગે છે કે આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યજીએ ઈશ્વરના વિરાટ સ્વરૂપને ચિંતનમાં રાખી તેમાં અસ્તિત્વના સ્થાપત્યને પ્રતીક રૂપ માની તેની કાર્યક્ષમતા પ્રમાણે નામવરણી કરી હશે તેમ જણાય છે.

હવે ચાર મઠ : (૧) જોશી મઠ, (૨) દક્ષિણશૃંગેરી મઠ, (૩) પશ્ચિમ શારદા મઠ, (૪) પૂર્વ ગોવર્ધન મઠ. એ જ રીતે ચાર ભાલા પૈકીના : (૧) દત્તપ્રકાશ, (૨) સૂર્ય-પ્રકાશ, (૩) ભૈરવપ્રકાશ, (૪) ચંદ્રપ્રકાશ. આ ચાર ભાલાઓનાં નામ છે, જેના નેજા નીચે સાધુસમાજના શિષ્યમુંડનસંસ્કાર કરવામાં આવે છે અને ભાલા ઉપરથી જ તેની શાખા નક્કી થાય છે. હવે ચાર ધૂણી : (૧) ગોપાલ ધૂણી, (૨) અજયમેઘ ધૂણી, (૩) દત્ત ધૂણી, (૪) સૂર્યમુખી ધૂણી. આ ચારે પ્રકારની ધૂણી દસનામ સંપ્રદાયનો સાધુસમાજ પોતપોતાના ગોત્ર, વેદ, તીર્થ, દેવદેવી, આચાર્ય, બ્રહ્મચારીની વરણી પ્રમાણે ધૂણીની સ્થાપના કરે છે. કઈ કક્ષાના સાધુઓ — સિદ્ધો કયા પ્રકારની ધૂણી સ્થાપિત કરે છે તેમ જ તેમાં ચીપિયો રાખી તેમાં અમુક જ ગણતરીની કડીઓ રાખે છે તે બાબત વિશે આગળ ચર્ચા કરીશું.

દસનામ સાધુસમાજના મુખ્ય સાત અખાડા છે. બાવન મઢીઓ છે. આદ્યગુરુ શંકરાચાર્યે સ્થાપિત કરેલ સાત અખાડાની નામાવલી આ પ્રકારે છે :

(૧) શ્રી પંચઆવાહન અખાડા, (૨) શ્રી પંચ જૂના અખાડા, (૨) શ્રી પંચ નિરંજન અખાડા, (૪) શ્રી પંચ આનંદ અખાડા, (૫) શ્રી પંચ નિર્વાણી અખાડા, (૬) શ્રી પંચ અટલ અખાડા, (૭) પંચ અગ્નિ અખાડા.

શંભુદેવી સર્વ પ્રકારના સાધુસમાજનો આ સાત અખાડામાં સમાવેશ થઈ જાય છે. આ લોકોનાં ચાર મહાવાક્ય આ પ્રમાણે છે :

(૧) અહં બ્રહ્મ, (૨) અયમાત્મા બ્રહ્મ, (૩) તત્ત્વમસિ બ્રહ્મ, (૪) પ્રજ્ઞાન બ્રહ્મ.

આ ચાર વાક્યો ગુપ્ત સંજ્ઞાત્મક વાક્યો છે. તેનો ભેદ અહીં એટલા માટે ચર્ચવામાં નથી આવતો કે અમુક ગુપ્ત વાતોને જાહેરમાં લાવવાથી સાધુસમાજની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય છે તેમ જ બનાવટી સાધુ — ખાડિયા પલટન લોકો — તેનો દુરુપયોગ પણ કરે. આ કારણોથી અમુક પ્રકારના ભેદ જે ખૂબ જ સૂક્ષ્મ છે તે ગુપ્ત રાખવાની અનિવાર્યતા ઉપસ્થિત થાય છે.

શંભુદલી સંપ્રદાયની બાવન મઢીઓ અત્યારે આ પ્રમાણે માનવવામાં આવે છે :

ગિરિ, પર્વત, સાગરની ૨૭ મઢી.

(૧) રામદત્તી (૨) ઓંકારી (૩) ચંદનનાથી બોદલા (૪) બ્રહ્મનાથી (૫) દુર્ગાનાથી (૬) બ્રહ્મભદ્રનાથી (૭) સેજનાથી (૮) જગજીવનનાથી (૯) પાટમ્બરનાથી (૧૦) જ્ઞાનીનાથી (૧૧) અધોરનાથી (૧૨) ભાવનાથી (૧૩) સાગરનાથી (૧૪) રુદ્રનાથી (૧૫) ચાંદનાથી (૧૬) કુસુમનાથી (૧૭) અપારનાથી (૧૮) રત્નનાથી (૧૯) નાગેન્દ્રનાથી (૨૦) રુદ્રનાથી (૨૧) મહેશનાથી (૨૨) અજરજનાથી (૨૩) મેઘનાથી (૨૪) પર્વતનાથી (૨૫) માનનાથી (૨૬) પારસનાથી (૨૭) દરિયાનાથી.

ગિરિ, પર્વત અને સાગરનામા સાધુઓ ૨૭ મઢી પૈકીના સંન્યાસી ગણાય છે.

પુરીની ૧૬ મઢીઓ વર્ણવવામાં આવે છે :

(૧) વૈકુંઠપુરી (૨) કૈશવપુરી મુલતાની (૩) ગંગાદરિયાપુરી (૪) ત્રિલોકપુરી (૫) વનમેઘનાથપુરી (૬) સેજપુરી (૭) ભગવન્તપુરી (૮) પૂર્ણિકરી (૯) ભંડારી હનુમંતપુરી (૧૦) જડભરતપુરી (૧૧) લહેર દરિયાપુરી (૧૨) સંગ દરિયાપુરી (૧૩) સોમ દરિયાપુરી (૧૪) નીલકંઠપુરી (૧૫) તામકભિયાપુરી (૧૬) મુયાપુરી નિરંજની.

આ પ્રમાણેની ૧૬ મઢીઓ પુરીનામા સાધુઓની ગણાય છે.

ભારતીની ચાર મઢીઓ આ પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવી છે :

(૧) મનમુકુંદ ભારતી (૨) નૃસિંહ ભારતી (૩) પદ્મનાભ ભારતી (૪) બાલવિષ્ણુનાથ ભારતી.

આજ પ્રમાણેના વનનામા સાધુઓની પણ ચાર મઢી નિયુક્ત થયેલી છે :

(૧) ગંગાસની વન (૨) સિંહાસની વન (૩) બાલવન કુંડલીશ્રી વન (૪) હોડસરી વન આત્મપૌહારીની છાપ.

મહત્વની બાબત અહીં એ છે કે લામાગુરુની મઢી જે દસનામ સંપ્રદાય સાથે સંકળાયેલી છે તે એક મઢી તિબેટમાં છે. આ પ્રમાણે ગિરિઓની ૨૭, પુરીની ૧૬, ભારતીની ૪, વનની ૪ અને લામાની ૧ થઈને કુલ બાવન મઢીનો સમાવેશ દસનામ સંપ્રદાયમાં થાય છે.

તે ઉપરાંત યતિ, જ્યોતિ, પ્રગટ અને નન્દ સંન્યાસીઓનો સમાવેશ પણ આ બાબત મઢીઓમાં જ થઈ જાય છે.

(સામાયાયના : ઉપરોક્ત દર્શાવેલ મઢીની યાદીમાં કોઈ ક્ષતિ રહી ગઈ હોય તો જાણકાર મહાત્મા તે સુધારી શકે છે.)

હવે આપણે મૂળ પ્રસંગ તરફ વળીએ :

અટલગિરિજીને ત્યાં આવેલા અનેક પ્રકારના સાધુઓમાં નાગા, સંન્યાસી, મહંતશ્રી મહારાજ, મંડલેશ્વર, કંટકધારી મહાત્મા, કરપાત્રી, ઓઘડ, લોહલંગડી, ખડેશ્રી — એવા અનેક પ્રકારના સાધુઓ ચિત્રવિચિત્ર રૂપરંગથી શોભતા હતા. કંટકધારી એટલે કાંટાનાં જાળાં પહેરવાં તેમ જ તેની પથારી કરીને સુનાર મહાત્મા, કરપાત્રી એટલે હાથમાં જ દરેક ચીજ ખાનાર-પીનાર મહાત્મા, લોહલંગડી એટલે શરીર પર લંગોટી પણ લોખંડની પહેરનાર અને હાથ-પગમાં લોખંડનાં વજનદાર કડાં પહેરનાર. આ લોહલંગડીના અમુક નાગા મહાત્મા જનનેન્દ્રિયમાં છેદ કરી તેમાં લોખંડની કડી પહેરે છે. કોઈ મહાત્મા વાઘાંબર ઉપર પોતાનાં આસન કરીને બેઠા હતા. ઘણાખરા દિગંબર અવસ્થામાં ભસ્મ ચોળી પોતાની કામગીરીમાં મસ્ત હતા. અમુક ભજનાનંદી મહાત્માઓ એકાંતમાં બેસી સ્મરણ કરતા નજરે પડતા હતા. કોઈની પાસે નાગફણી (યુદ્ધ સમયે વગાડવામાં આવતી ભેરીની નાની આવૃત્તિ), કોઈ ચામરછડીવાળા, કોઈ નાની ઉંમરના ભૂરા ભૂરા લટૂરિયાવાળા મહાત્મા નિર્દોષ બાળક જેવા પોતાના કાર્યમાં મસ્ત દેખાતા હતા.

આ લોકોમાં કારભારી, કોઠારી, કોટવાલ, ભંડારી, પૂજારી, છડીદાર, ચોપદારનાં દરેક કાર્યો સમૂહભોજન સમયે બહુ જ વ્યવસ્થિત થાય છે. જમણવારને પંગતના નામથી સંબોધવામાં આવે છે. જ્યારે સૌ પંગતમાં બેસી જાય ત્યારે શિસ્તનું કડક પાલન કરવાનું હોય છે. અમુક મંત્રો તથા શ્લોકોનું ઉચ્ચારણ કર્યા બાદ 'નમઃ પાર્વતે પતયે હર હર મહાદેવ' બોલ્યા પછી જ ભોજન કરાય. તેમના ભંડારામાં બીજા કોઈથી જઈ ન શકાય. જ્યારે સૌ જમી લે પછી 'એકમત્તા' એ શબ્દનો પોકાર થાય. જ્યારે બધા 'એકમત્તા' એમ બોલે પછી જ સૌથી ઉઠાય. જો કોઈ સાધુ કોઈ પણ ઉચિત કારણ જણાવ્યા સિવાય ઊઠી જાય તો તેના ઉપર જાજમ બિછાવવામાં આવે. 'જાજમ બિછાવવી' એટલે પંચમાં તેની કરેલી ભૂલની ચર્ચાવિચારણા અને દંડની જોગવાઈ કરવી. શ્રી મહંત, મહારાજ, શ્રી મહારાજ, મંડલેશ્વર, મહામંડલેશ્વર, આ પાંચ વ્યક્તિઓ દ્વારા શિક્ષા અગર ક્ષમાનો નિર્ણય લેવામાં આવે છે, જે ભૂલ કરનારને શિરોમાન્ય કરવો પડે છે.

કુંભના મેળામાં મોટે ભાગે આ પ્રકારની દરેક વ્યવસ્થિત રચના આ લોકો દેહ-પણે જાળવતા હોય છે. કુંભના મેળામાં એક અખાડાની ફક્ત એક પંગતનું ખર્ચ ૮૦ હજારથી દોઢ લાખ રૂપિયા સુધીનું આવે છે. આ લોકોમાં ઘણાં વર્ષો પૂર્વે પોતાનું જ છાપેલું ચલણ ચાલતું, જે પૈકીના અમુક સિક્કા મારી પાસે છે. આ સિક્કાઓનાં મુખ્ય મુદ્રણસ્થાન કાશી તથા અયોધ્યા હતાં. કાશીમાં શંભુદેવી સાધુઓનું ચલણ છપાતું અને અયોધ્યામાં રામાદેવી સાધુઓનું ચલણ છપાતું હતું. તે ચલણ તાંબું, કાંસું, પિત્તળ અને રૂપામાં છાપવામાં આવતું હતું. આ ચલણનો વ્યવહાર ફક્ત તેમના પોતાના સમાજમાં જ મર્યાદિત ચાલતો.

અહીં એકત્ર થયેલ સાધુસમાજમાં મારે મારી કામગીરી એટલી જ કરવાની હતી કે બધાને નમ્રતાપૂર્વક તેમની જે જરૂરિયાતો હોય તેની યાદી ઉતારી બને તેટલી જલદી તેની વ્યવસ્થા કરવી જેથી દરેકના અંગત પરિચયમાં મારે આવવું પડતું. અહીં આવેલ સાધુઓ લગભગ ૯૫ ટકા વ્યસનીઓ હતા. ગાંજો, ચરસ, અફીણ, મદક, ચંડૂલ, સુલ્ફો, ધતૂરો, વચ્છનાગ — આ બધા માદક ઉત્તેજિત પદાર્થોનો તેઓ ખૂબ પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરતા. આ બધાની વ્યવસ્થા મારે જ કરવાની રહેતી, જેથી તેઓ-માંના ઘણા મારા પ્રત્યે વધુ સ્નેહ રાખતા તથા નશાબાજીમાં મને પણ પોતાનો સહભાગી બનાવતા. એક જોધપુરની છોટી પહાડીના મહાત્મા બખડખજ મૂર્તિ હતા. તેઓ પંચમુખી ચલમ બનાવીને સરદમ કરતા. પંચમુખી ચલમ એટલે નીચેની દમ ખેંચવાની નળી એક હોય અને ઉપર પાંચ જુદાં જુદાં મોઢિયાં હોય તેને પંચમુખી કહેવામાં આવે છે. તેનાં પાંચેય ખાનામાં ગાંજો, ચરસ, ધતૂરો, સોમલ અને અફીણ ભરી તેનો દમ ખેંચવામાં આવે છે. આ ચલમનું પીવું અને તેનું ખેંચવું એ કાર્ય કોઈ ગુરુના લાલનું છે. જેવાતેવાનું તાળવું ફાટી જાય. આ ચલમ પીવા માટે અમુક સાધુઓ ગોળ કૂંડાળામાં ઝાડ નીચે બેસતા. ચલમની વચ્ચે કડી જેવું હોય તેમાં દોરી બાંધી દોરીને ઝાડ સાથે બાંધી ચલમને ટિંગાતી રાખવામાં આવે. પછી અનુક્રમે સૌ વારા પ્રમાણે દમ ખેંચતા હોય. આ ચલમ પિવાતી હોય ત્યારે સૌની ચર્ચા, વાણી, મર્મ, ભેદ, આ બધી વાતોમાં ખૂબ જાણવાનું મળે છે. તેઓ સમકક્ષના હોઈ એકબીજા પાસેથી માર્ગદર્શન તેમ જ સલાહસૂચન કરતા હોય છે તે સાંભળવાનો એક અલૌકિક લાભો છે.

એક નાગાજી મહાત્મા મંદિરની બહાર આવેલા કુંડ પાસેના મોટા પથ્થર ઉપર બેસીને ઝોળીમાંથી ભસ્મ કાઢીને પોતાના લિંગ ઉપર ભસ્મલેપન કરી રહ્યા હતા. દૂરથી આ મહાત્માને જોઈ તેમની પાસે જવાના વિચારથી હું નજીક જવા લાગ્યો. તે નાગાજી પોતાના કાર્યમાં મગ્ન હતા. હું સારી રીતે જોઈ શકાય એટલે દૂર ઊભો રહી

નાગાજીની ક્રિયા શાંતિપૂર્વક જોવા લાગ્યો. એક સીસમના દંડ ઉપર લિંગને બે-ત્રણ આંટા વીંટાળીને આસ્તેથી ઝાટકો મારી ખેંચતા હતા. પછી છોડી દઈને ભસ્મ ઘસતા હતા. ફરી દંડ ઉપર વીંટાળીને ઝાટકો મારતા હતા. પાંચ-છ વાર આ ક્રિયા બાદ એક સૂતરની દોરી લઈ તેનો એક છેડો લિંગને બાંધ્યો, બીજો છેડો પથ્થરની કડીમાં બાંધી તેઓ પથ્થરને લિંગ દ્વારા ઊંચકવા-મૂકવાની ક્રિયા કરવા લાગ્યા. અચાનક તેમનું મારી તરફ ધ્યાન ગયું અને પોતાની કસરત રોકી દઈ એમ જ ઊભા રહી મને સંબોધીને એક બીભત્સ ગાળ બોલીને મને ચાલ્યા જવા માટે જણાવ્યું. અલબત્ત, તેઓ મને સારી રીતે ઓળખતા હતા, છતાં તેમના આ પ્રકારના વ્યવહારથી હું વિચારમાં ડૂબી ગયો. નીચું જોઈ વિચારવા લાગ્યો ત્યાં ફરીથી તેમણે એ જ રીતે ગાળ દઈને ચાલ્યા જવાનું કડક સૂચન કર્યું. હું અપમાન, માનહાનિ ગણી ગયો તથા ચાલ્યા જવાને બદલે શાંતિપૂર્વક તેમની પાસે વધુ નજીક ગયો. હું સમજતો હતો કે કોઈ પણ સાધુ પોતાના કોઈ પણ કાર્યમાં મગ્ન હોય અને તેની મોજમાં ખલેલ પડે તો તે ક્રોધા-વેશમાં આવી જાય છે. આ ક્રોધનું કારણ તપનું બળ અને બ્રહ્મચર્યપાલન છે. સાધુ જ્યારે શરીરને સાધન બનાવી સિદ્ધ બનવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે શરૂઆતમાં ક્રોધના વેગને ખાળી નથી શકતો. મારી સાથે પણ આમ જ બન્યું હોવું જોઈએ.

મને વધુ નજીક આવતો જોઈ તેઓ મૌન રહ્યા. મેં નજીક જઈ હાથ જોડીને ક્ષમા માગી, પછી કહ્યું : “મહાત્મા ! આપ તો સંત છો, દયાળુ છો અને હું તો તમારો બાળક ગણાઉં. આવો ક્રોધ આપને ન શોભે. હું તો ફક્ત જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી પ્રેરાઈને અહીં આપની ક્રિયાને જોઈ રહ્યો હતો. મારું જોવું જો મારો ગુનો ગણાતો હોય તો મને ક્ષમા કરશો.” મારી વાતની તેમને કાંઈક અસર થઈ હોય તેમ જણાયું. તેમણે મને કહ્યું : “સારું અહીં બેસો.” હું સામે ઓટા ઉપર બેસી ગયો. તેમણે પોતાની બાકીની ક્રિયા આશરે ૧૫-૨૦ મિનિટ સુધી કરીને આટોપી લીધી. તેમની જનનેન્દ્રિય સુષુપ્ત અવસ્થામાં આશરે દસ-બાર ઈંચની લંબાઈમાં જણાતી હતી. તેમણે લંગોટી ખેંચીને બાંધી, મારી સામે તેઓ બેઠા. એક ગમદાથી પોતાનું શરીર લૂછવા લાગ્યા. કસરતને કારણે શ્વાસ ઝડપી ગતિમાં ચાલતો હતો. શ્વાસની ગતિ સાથે તેમની કસરત વ્યવસ્થિત રીતે સંકળાયેલી હતી તેવું મને લાગ્યું હતું. મારી સામે બેઠા પછી તેમણે મને પ્રશ્ન કર્યો : “કહાં રહતે હો ?” એટલે જવાબમાં મેં મારો ટૂંકમાં પરિચય આપ્યો. તેમણે મને બીજા બે-ત્રણ પ્રશ્નો મારી જાત વિશે, મારા અને અટલજીના સંબંધ વિશે, મારા અભ્યાસ વિશે પૂછ્યા. મેં શાંતિથી જવાબ આપ્યો. તેઓ થોડી વાર શાંત બેસી રહ્યા તથા કાંઈક વિચારી રહ્યા હોય એમ લાગ્યું.

મેં ખિસ્સામાંથી સિગારેટ કાઢી તેમની સામે ધરી. તેમણે શુષ્ક ભાવથી સિગારેટ લઈને સળગાવી. મેં પણ એમનું અવલોકન કરવાનું શરૂ કરી દીધું કે ક્યારે વાત કરવાની જગ્યા મળે અને હું વાતની શરૂઆત કરું. છેવટે મેં કંટાળીને નમ્ર તથા દીનભાવે તેમને પૂછ્યું : “મહારાજ ! આપ જે આ ક્રિયા કરો છો તે ક્રિયા કઈ કહેવાય છે ? તેનાથી શું શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે તે મને જણાવો તો હું આપનો આભારી થઈશ.” ઘડીભર મારી સામે તેઓ એકીટશે જોઈ રહ્યા. મને એમ થયું કે હમણાં વૈખરી શરૂ થશે. પણ તેમ ન થતાં તેઓ બોલ્યા : “આ બધું જાણીને તારે શું કામ છે ? આ બધાં સાધુનાં કર્મો છે, સંસારીનાં નહીં. તમે જે સંસારમાં રહો છો તેનાં જ કર્મો વિશે તમારે જિજ્ઞાસા રાખવી જોઈએ, એમાં જ તમારું શ્રેય છે. અમારી ક્રિયાઓ તો ફક્કડની ક્રિયાઓ છે. તમારા માટે કાંઈ કામની નથી.”

મેં થોડી વાર વિચાર કરીને તર્કબુદ્ધિ અને વિવેકબુદ્ધિનો આશરો લઈને વિનયપૂર્વક જણાવ્યું : “મહારાજજી ! હું ભારતની સંસ્કૃતિમાં જન્મેલો બાળક છું. તમે તો ધર્મ અને સંસ્કૃતિના રક્ષક તેમ જ પોષક છો. તમારી પાસેથી હું મારી સાધુસંસ્કૃતિ વિશે નહીં શીખું તો કોની પાસે જઈને શીખીશ ? સંત તો શીતળતા સ્થાપિત કરવા માટે જ આ જગતમાં વિદ્યમાન છે.” મારી વાતની ધારી અસર થઈ. તેઓ એકદમ પ્રેમથી નિર્દોષ ભાવે મારી પ્રશંસા કરતાં કહેવા લાગ્યા : “ખરેખર, તમે ગુણગ્રાહી છો, તમારાથી હું ખૂબ પ્રસન્ન છું. સદા તમારામાં નિર્મળતા રહે એવી હું પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું.” તેમની નિખાલસતાને હું જોઈ રહ્યો; જાણે પ્રેમ અને વાત્સલ્યના ધોધ છૂટી પડ્યા હોય એવું મને જણાતું હતું.

અમે બન્ને એક પારસપીપળાના વૃક્ષ નીચે જઈને બેઠા. મેં સિગારેટ કાઢી તેમની સામે ધરી. તેમણે એક સિગારેટ કાઢીને સળગાવી. તેઓ વિવેકબુદ્ધિને વાપરે છે કે કેમ તે જોવા માટે મેં સિગારેટ સળગાવવાના બદલે ખિસ્સામાં મૂકી. તેઓ કાંઈક વિચાર કરતાં કરતાં જ બોલ્યા : “કેમ તમે નથી પીતા ?” મેં હકારમાં ડોકું હલાવ્યું. તેમણે મને સિગારેટ સળગાવવા કહ્યું. મેં સિગારેટ સળગાવી. તેઓ મને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા :

અષ્ટાંગ યોગ પૈકીની આ એક બજરૌલી નામક ક્રિયા છે, જે ક્રિયાથી લિંગને ઈચ્છિત અવસ્થામાં રાખી શકાય છે. સવા ઈંચથી માંડી સવા ગજ સુધીની સાધારણ અવસ્થામાં તેનું સાધન કરવામાં આવે છે.

“લિંગ દ્વારા પાણી ખેંચવું, પછી દૂધ ખેંચવું, ત્યાર બાદ ઘી, મધ ખેંચવું. આ બધા પદાર્થો અનુક્રમે લિંગ દ્વારા ખેંચ્યા પછી મૂત્રત્યાગની જેમ છોડી દેવાનો

અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. જ્યારે સહેલાઈથી આ અભ્યાસ હસ્તગત થઈ જાય ત્યારે છેલ્લે પારો લિંગ દ્વારા ખેંચવામાં આવે છે. આ અભ્યાસ આગળ વધીને જ્યારે પાંચ તોલા પારાને ખેંચવાની ક્રિયા સિદ્ધ થાય ત્યારે આ અભ્યાસ પૂર્ણ થાય છે. આ ક્રિયા સિદ્ધ કરવાથી મૈથુનસૃષ્ટિમાં આવવાથી વીર્ય સ્ખલિત થતું નથી. આ બજરૌલી ક્રિયા દ્વારા મૈથુન કરવામાં આવે છે. મૈથુન માટે રજસ્વલા ન થઈ હોય તેવી કન્યાને તેનાં માતાપિતા અને અમારા ગુરુની સંમતિથી લાવવામાં આવે છે અને મૈથુન દ્વારા તે કન્યાના રજસ્નાવને લિંગથી ખેંચી લેવામાં આવે છે.

“આ પ્રમાણે અમુક નિશ્ચિત સમય સુધી અભ્યાસ કરવામાં આવે છે. છેલ્લી ક્રિયામાં સિદ્ધ ગુરુના માર્ગદર્શનની ઘણી જરૂર પડે છે. જ્યારે રજ લિંગ દ્વારા ખેંચાઈને શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે રૂપાંતર પામી એક ઊર્જાનો પ્રચંડ વેગ ઉત્પન્ન કરે છે. શરીરમાં આવેલાં બધાં ચક્રો ગતિમાન થવા માટે ઝણઝણવા લાગે છે. અપૂર્વ ઓજસ, સ્ફૂર્તિ, તાજગીનો અનુભવ થાય છે. તે સમયે યોગ્ય માર્ગદર્શન ઘણું મહત્ત્વનું હોય છે.”

એમની આ વાત સાંભળી હું વિચારમગ્ન થઈ ગયો. હવે શું પૂછવું તે સમજાતું ન હતું. વિચારમાળામાં અટવાઈ ગયો હતો. તેમણે જ વધુમાં કહ્યું : “આ બાબતનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે. તેમને આઠ સિદ્ધિ, સોળ કળા હસ્તગત હતી. તે આ જ બજરૌલી છે જેના દ્વારા તેઓ અનેક રાણીઓના સહવાસમાં રહીને પણ અખંડ બ્રહ્મચર્ય જાળવી શક્યા હતા. આ એક જ ક્રિયા સિદ્ધ કરવાથી બધી ક્રિયાઓ એક પછી એક સરળતાપૂર્વક સિદ્ધ કરી શકાય છે.”

મેં પૂછ્યું : “આપનો યોગાભ્યાસ ક્યાં સુધી છે ?” મારો પ્રશ્ન સાંભળી તેઓ ધીમું હસીને બોલ્યા : “હજુ એકડો ઘૂંટી રહ્યો છું.” તેઓ ખરેખર સાચું બોલ્યા કે પછી જવાબ ટાળવા માટે વાત ટૂંકાવી નાખી તે મને સમજાયું નહીં. પણ મને આટલું જાણવા મળ્યું તે આજના દિવસ માટે ઘણું છે એમ માની તેમની સાથે મંદિરે પાછો ફર્યો.

અટલગિરિજી પાસે બે-ત્રણ દિવસ રહ્યો તે દરમ્યાન ઘણાખરા સાધુઓના સંપર્કમાં આવીને સાધુસમાજની અનેક અલૌકિક વાતો, ક્રિયા, કર્મકાંડ વિશે જાણવા મળ્યું. તે લોકોમાં શિષ્ય બનવાની પદ્ધતિ, નાગા બનવા માટેની વિરજા, હોમક્રિયા, લંગોટીના પ્રકાર, તેના અધિકાર, ચીપિયા, કમંડલ, ધૂણી, સાફી, ચલમ, ઝોળી, આસન, આયુધ, અલંકાર, આભૂષણો, વસ્ત્રો — આ બધા વિષયોમાં ખૂબ ઊંડાણપૂર્વક જાણવા-સમજવા મળ્યું. આ અંગેની ચર્ચા આગળ આવતા પ્રસંગોએ કરીશું.

અટલજીએ સંપૂર્ણ કાર્યક્રમ સફળતાપૂર્વક પાર પાડ્યો. દરેક સાધુઓને સંતોષકારક રીતે વસ્ત્રો, પાત્રો, દક્ષિણા આપી વિદાય કર્યા. છેલ્લે થોડા સાધુઓ એક દિવસ વધુ રોકાયા. તે દિવસે બધાની ઈચ્છાથી કઢી-ભાત બનાવવામાં આવ્યાં હતાં. સાધુસમાજમાં કઢી-ભાતની સૂચક સમજણ હોય છે. કહેવાય છે કે, 'કઢી પકોડી બેસનકી ઔર રાસ્તા પકડો ટેસન કી.' મતલબ જે દિવસે કઢી-પકોડી બને તે દિવસે બધાને વિદાય આપવામાં આવી રહી છે એમ જાહેર કરવામાં આવે છે. સાધુસમાજના અમુક ગુપ્ત વર્તન, વિવેક અને ભાષા પાછળ ઘણા વ્યવહારુ પ્રશ્નો તથા ઉત્તર સંકળાયેલા હોય છે.

હું પણ અટલજીના આગ્રહથી એક દિવસ વધુ રોકાઈ થોડી વનસ્પતિ, ઔષધિ લઈને સુરેન્દ્રનગર પાછો ફર્યો.

અમેરિકન યુવતી — અક્ષમાત કે ચમત્કાર ?

ઈ.સ. ૧૯૭૦નો ઓગસ્ટ માસ ચાલી રહ્યો હતો. સ્વામી રામતીર્થજી એમના બે-ત્રણ સાધુ ગુરુભાઈઓ સાથે સોમનાથથી પાછા ફરતાં મારી પાસે રોકાયા હતાં. મારી પાસે સાધુ-સંત, ફકીર-ફક્કડોને સગવડતા રહે તેવી અલગ ઉતારાની વ્યવસ્થા હોઈ તેમને ત્યાં ઉતારો આપ્યો. એક-બે દિવસ રોકાઈને તેમણે આબુરોડ જવા માટે જણાવ્યું અને સાથોસાથ મને પણ આવવાનું કહ્યું. ધંધાકીય રીતે હું પણ થોડા દિવસોથી નવરાશ અનુભવી રહ્યો હતો. મેં પણ એકાદ-બે દિવસ જઈ આવવાનું નક્કી કર્યું.

રાત્રે જામનગર-દિલ્હી કોચમાં રવાના થયા. સવારે આશરે અગિયારના સુમારે આબુરોડ પહોંચી સ્વામીજીના નિવાસસ્થાન આનંદેશ્વર મહાદેવ ગયા. સ્નાન-પૂજા આદિથી પરવારી અમે બેઠા અને અટલગિરિજી પાસે જવાની ઈચ્છા થઈ. સ્વામીજીએ મને સામેથી જ કહ્યું : "અટલજી પાસે જવાની ઈચ્છા હોય તો જઈ આવો." હું અટલજી પાસે જવા માટે બપોરે બે-અઢીના સમયે નીકળ્યો. જતાં પહેલાં મેં સ્વામીજીને જણાવ્યું કે રાત્રે હું અટલજી પાસે જ રોકાઈશ. ત્યાંથી સ્ટેશન ઉપર આવી ટેક્સી દ્વારા અટલજી પાસે પહોંચ્યો.

અટલગિરિજી મંદિરની પરસાળમાં બે-ત્રણ સાધુઓ સાથે બેઠા બેઠા વાતો કરી રહ્યા હતા. મને આવેલો જોઈ તેઓ ખુશ થઈ ઊઠ્યા. મારા કુશળ સમાચાર પૂછ્યા. એમની પાસે બેઠેલા સાધુઓને મારો પરિચય આપ્યો. મેં સૌને 'ઓમ્ નમોનારાયણ' કર્યા. થોડી ઔપચારિક વાતો થઈ, ચા-પાણીની વ્યવસ્થા માટે પૂજારીને કહીને અટલગિરિજીએ એમની બાજુમાં બેઠેલા નાગાજીને ચલમસાફી તૈયાર કરવા માટે જણાવ્યું. એમણે ચલમ સાફ કરીને ગાંજો-સૂકો ભરી અટલજીને આપી. થોડી વારે ચા આવી જતાં તેને ન્યાય આપી અટલજીએ ચલમ ચેતાવી. ચલમનો દોર શરૂ થયો.

અમારી સાથે બેઠેલા સાધુઓમાં એક કચ્છી સાધુ પણ હતા. તે દાદા મેકરણની જગ્યામાં મોટે ભાગે રહેતા અને ક્યારેક આ રીતે ફરવા નીકળતા. તેમની સાથે પરિચય થતાં મને એમનો સ્વભાવ સરળ અને કલાપ્રેમી લાગ્યો. ગાંજાની મસ્તી લાગતાં તેઓએ ઊભા થઈ પોતાના આસન પાસેથી કચ્છી સિતાર ઉપાડી અને તેના તાર સ્વરમાં કરી, સિદ્ધાસન જમાવી આંખો બંધ કરી ધીમી ગતિએ સિતારવાદન શરૂ કર્યું. એમનો દેખાવ એવો લાગતો હતો જાણે કોઈ ગાંધર્વ મનમાનિની કિન્નરીને મેળવવા માટે ભેખ ધારણ કરી નટેશ્વરને રીઝવવા તપસ્યા કરી રહ્યો હોય.

સિતારના તારોમાંથી પ્રગટ થતું સ્વરોનું આંદોલન વાતાવરણમાં પોતાની અસર ઊભી કરી રહ્યું હતું. આ મહાત્મા સિતાર ઉપર કચ્છી પરજના સ્વરો છોડી રહ્યા હતા. તેઓ ફક્ત આ એક કચ્છી પરજ સિવાય કાંઈ જ વગાડતા ન હતા, પણ ફક્ત એક જ ધૂનમાં તેમણે અદ્ભુત અસર ઊભી કરી દીધી. જાણે હવા થંભી ગઈ હતી, બધા મસ્ત બનીને ડોલી રહ્યા હતા. મહાત્મા, સિતાર, પરજ જાણે એકાકાર થઈ ગયાં હતાં. સિતાર ખુદ વાગી રહ્યો હતો કે તેની ધૂનમાં આંગળીઓ તેના ઉપર નૃત્ય કરતી હતી તે સમજાતું ન હતું. મેં તંતુવાદના સારા સારા ફનકારોને સાંભળ્યા છે. એ બધાની અસરનો અનુભવ બુદ્ધિ સમજી શકે ત્યાં સુધીનો હોય છે. પરંતુ આ સાદોસીધો એક પરજનો પ્રકાર સમસ્ત અસ્તિત્વને વીસરાવી શકે તો એમ જ સ્વીકારવું રહ્યું કે સ્વરલહેરીઓમાં ભરપૂર ભાવ ભર્યો છે. 'એક સાધે સબ સધે, અરૂ સબ સાધે સબ જાય' આ પંક્તિને જાણે કચ્છી પરજ વગાડીને તેમણે પુરવાર કરી દીધી હોય તેમ સ્પષ્ટ થતું હતું.

એકાદ કલાક સુધી તેમણે ખૂબ મગ્ન થઈ સિતારવાદન કર્યું. પછી એકાએક સ્વપ્નમાંથી જાગ્રત થયા હોય તેમ આંખો ખોલી સિતાર વગાડવાનું બંધ કરી ઊભા થઈને શાંતિથી પોતાના આસન ઉપર ચાલ્યા ગયા. અમારા સૌના મગજમાંથી હજુ સ્વરોની છાયા ભૂંસાઈ ન હતી. બધા મહાત્મા પોતપોતાના આસને ચાલ્યા ગયા. હું અને અટલગિરિજા પણ ત્યાંથી ઊઠી મંદિરના ઓટા ઉપર આવીને બેઠા.

છેલ્લા ચાર-છ મહિના દરમ્યાન કેવા કેવા સિદ્ધ-સાધુઓને મળ્યા ? એ સિવાયના આબુના સમાચાર વિશે હું અટલગિરિજાને પૂછી રહ્યો હતો. તેમ જ કાંઈ નવું જાણવા યોગ્ય હોય તો તે જાણવા માટે પૂછપરછ કરી રહ્યો હતો. તેઓ નાનીમોટી વાતો દ્વારા ઓછોવત્તો ઉલ્લેખ કરતા હતા. સાંજે આરતી-પૂજા બાદ હળવું ભોજન લઈ જંગલ તરફ ફરવા માટે અમે બન્ને બહાર આવ્યા પણ આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું હોઈ જંગલ તરફ જવાનું માંડી વાળીને સામે આવેલી

વાવની પાળી ઉપર બેઠા. અમે બન્ને ચુપચાપ સિગારેટ પી રહ્યા હતા. અંધારું થવાની તૈયારી થતાં અમે બન્ને મંદિરે પાછા આવ્યા. મેડી ઉપર જ મારી સૂવાની વ્યવસ્થા હતી. બન્ને વાતો કરતાં કરતાં નિદ્રાધીન થયા.

સવારે નિત્યાર્મથી પરવારી ચા-પાણી લઈ બેઠા હતા. સિગારેટ સળગાવીને વાતો કરી રહ્યા હતા. અટલગિરિજા મારા ડાબા હાથ તરફ એકનજરે થોડી જણી સુધી જોઈ રહ્યા. તેઓ શું જોઈ રહ્યા છે તે જાણવા માટે મેં પણ મારા ડાબા હાથ તરફ જોયું પણ મને કાંઈ જણાયું નહીં તેથી સમાધાન ખાતર તેમને જ મેં પૂછ્યું : "મહારાજજી, ધ્યાનથી શું જોઈ રહ્યા છો ?" તેમણે મારા ડાબા હાથની આંગળીમાં પહેરેલી ફિરોજાની વીંટી બતાવતાં કહ્યું : "તમારી વીંટીને જુઓ, કાંઈ કેરફાર દેખાતો નથી ?" આ વીંટી એમણે જ મને આપી હતી. તે કદાચ મેં બદલી નાખી છે અથવા ફિરોજો બદલી નાખ્યો છે, એ કારણે મને આ રીતે પૂછી રહ્યા છે એમ જાણી મેં સ્પષ્ટતા કરી : "આ તમારી જ આપેલી વીંટી છે અને યથાવત્ છે." તેઓ મારી સામે જોઈ બોલ્યા : "એ તો હું પણ જાણું છું કે આ મારી જ આપેલી વીંટી છે, પણ તેના ફિરોજાનો રંગ કાંઈક ઝાંખો અને સફેદ ડાઘાવાળો દેખાય છે કે કેમ તે જુઓ." મેં વીંટી જોઈને કહ્યું : "હા, દેખાય છે !" પછી મેં જ તેમને પ્રશ્ન કર્યો કે, "આ બાબતે તમે શું કહેવા માગો છો ?" તેમણે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું : "આ ફિરોજો મને એક ફકીરે આપ્યો હતો. આ ફિરોજો તેણે પોતાની ઈસ્લામી ક્રિયાથી તૈયાર કરી મને આપ્યો હતો. હું વીંટી પહેરતો નથી તેથી તમને આપી દીધી."

"આ ફિરોજામાં એવી તાસીર અને ગુણ છે કે જ્યારે કાંઈ આનંદનો અવસર કે લાભ થવાનો હોય ત્યારે આપોઆપ તેનો રંગ ઘેરો અને મનમોહક બની જાય છે, તેમ જ જ્યારે મુશ્કેલી અગર કપરો સમય આવતો હોય તો તેની સૂચના આપતો હોય તેમ તેનો રંગ ફિક્કો પડી જઈને સફેદ ડાઘા દેખાવા લાગે છે."

ઘડીભર માટે એમની વાત હું વિચારી રહ્યો. મને વહેમમાં ન પડવાનું જણાવી શંકાકુશંકા ન કરવાનું કહી મારો હવે પછીનો શો કાર્યક્રમ છે તે વિશે તેઓ પૂછવા લાગ્યા. મેં તેમને જણાવ્યું, અહીંથી સ્વામી રામતીર્થજીને મળી ત્યાં જમી બપોરે એક-બે વાગ્યે માઉન્ટ આબુ જઈશ. ત્યાં મધ, જાંબુડાનો સરકો એવી પરચૂરણ ખરીદી કરીને રાત્રે રઘુનાથજીના મંદિરમાં લખનદાસજી પાસે રોકાઈશ. એમની સાથે અલકમલકની ચર્ચા કરી, સવારે ત્યાંથી નીકળી સ્વામી રામતીર્થજીને મળી તથા બપોરે તમને મળી સાંજે સાડા ચારની ટ્રેન દ્વારા ઘેર જવાનો મારો કાર્યક્રમ છે. તેમણે થોડી વાર વિચાર કરી મને કહ્યું : કાલે જતાં પહેલાં મને મળીને જાજો. મેં પૂછ્યું : કાંઈ

ખાસ કામ છે ? તેમણે જવાબમાં જણાવ્યું : મારો જૂનાગઢ જવાનો વિચાર છે તો આપણે બંને સાથે નીકળીશું. મેં તેમને ખુશ થઈને ભારપૂર્વક કહ્યું કે હું જરૂર આવીશ અને આપણે સાથે જ જઈશું.

હું ત્યાંથી તેમની ટમટમ ગાડીમાં આનંદેશ્વર મહાદેવ આવ્યો. સ્વામી રામતીર્થજી હાજર ન હતા. કોઈક કામ અંગે રેવન્યૂ ઓફિસમાં ગયા છે એમ જાણવા મળતાં મેં જમવાનું માંડી વાળ્યું અને મારા સામાનમાંથી એક જોડી કપડાં, ચાદર તેમ જ રોજિંદા ઉપયોગની ચીજો એક બગલથેલામાં ભરી નીચે ચોકમાં આવ્યો ત્યાં સ્વામી રામતીર્થજીના એક સેવકને મેં કહ્યું કે, સ્વામીજીને સમાચાર આપજો કે હું આવતી કાલે બપોરે બે વાગ્યા સુધીમાં આવી જઈશ.

આ પ્રમાણે કહીને હું રવાના થયો. બસ-સ્ટેન્ડ પર આવી માઉન્ટની બસ પકડીને આબુ જવા માટે રવાના થયો. બસરસ્તે જતાં જતાં અધોરી મહાત્મા- (અટલગિરિજીના ગુરુ)ની ગુફા તરફ જવાનો વળાંક આવતાં તેમની સ્મૃતિ તાજી થઈ. જુદા જુદા વિચારો વાગોળતો સફર પૂરી કરીને માઉન્ટ પહોંચ્યો. બસ-સ્ટેન્ડથી ઊતરી ચાલતાં જ રઘુનાથજી મંદિર પહોંચ્યો. એકાદ-બે દિવસ માટે હું હંમેશાં નખી સરોવર સામે આવેલાં રઘુનાથજીના મંદિરમાં જ ઊતરતો. ત્યાં લખનદાસજી મહારાજ મારા પિતાજીના પરિચયમાં હોઈ મારા પ્રત્યે ખૂબ સ્નેહ રાખતા. આબુ ઉપર અમારું પોતાનું પણ એક કોટેજ હતું જેનો ઉપયોગ વેકેશન દરમ્યાન ઉનાળામાં અમે કરતાં.

રઘુનાથજી મંદિરમાં દર્શન-પ્રસાદ કરી લખનદાસજી પાસે ગયો. તેમને નમસ્કાર કરી મેં કહ્યું : હું જમ્યા વિના જ આવ્યો છું માટે જમવાની વ્યવસ્થા કરશો. તેમણે તરત તેમના શિષ્યને બોલાવી ભંડારમાંથી થાળી પીરસી લાવવા કહ્યું. જમવાનું આવ્યું તે દરમિયાન અરસપરસ ખબર-સમાચાર પૂછ્યા. ભોજન આવી જતાં લખનદાસજીએ જમી લેવા કહ્યું. સારી રીતે જમીને હું લખનદાસજી પાસે ગયો. મેં તેમને જણાવ્યું : “હું સાંજે આરતી સમયે અથવા થોડો મોડેથી આવી જઈશ.” તેમણે મને કહ્યું : “અત્યારે વરસાદ અવારનવાર આવ્યા કરે છે માટે આ કામળી અને ગૌમુખી લઈ જાઓ.” (ગૌમુખી એટલે એક પ્રકારની વાંસની લાકડી. આ વાંસ મોટે ભાગે નક્કર હોય છે. તેનાં મૂળ જમીનમાંથી બહાર કાઢવામાં આવે ત્યારે અમુકના મૂળનો આકાર ગાયના મુખ જેવો, કોઈનો આકાર હરણના મુખ જેવો હોય છે. તેને આબેહૂબ કાનનાક એવાં સ્પષ્ટ ચિહ્નો હોય છે. આ લાકડીને સાત્ત્વિક સાધુઓ રાખતા હોય છે. તેને ગૌમુખી દંડ કહેવામાં આવે છે.) “બંને ત્યાં સુધી મોડું કરશો

નહિ.” સમયસર આવી જઈશ એમ જણાવી હું બહાર આવ્યો.

મારે પરચૂરણ ખરીદી તેમ જ થોડું ફરવાનું બંને કામ સાથે જ કરવાનું હતું. તેથી મંદિર સામે આવેલ બગીચામાં જઈને માળીના છોકરાને સાથે લીધો. હું જ્યારે આબુ આવતો ત્યારે નખી સરોવરના કિનારે આવેલા બગીચામાં સિમેન્ટની બેઠક પર કલાકો સુધી બેસી સુંદર દેશ્યો અને વાતાવરણને માણ્યા કરતો. વનસ્પતિના શોખને કારણે માળી સાથે સારો પરિચય કેળવાયેલ હતો.

તેના છોકરાને લઈ બજારમાં ગયો. ખરીદીનું લિસ્ટ પૂરું કરી બધી ચીજો છોકરાને આપીને મેં કહ્યું કે, આ બધો સામાન રઘુનાથજી મંદિરમાં જઈ લખનદાસજીને સોંપી દેજે. તે ચાલ્યો ગયો.

હું બજારમાં ફરતો ફરતો પોલો ગ્રાઉન્ડ તરફ જવાનું વિચારી રહ્યો હતો ત્યાં બે ટટ્ટવાળા તેમના ટટ્ટને દોરીને જઈ રહ્યા હતા. આ જોઈ મેં વિચાર બદલ્યો. તેની સાથે મેં સનસેટ પોઈન્ટ જવા માટે ભાડું નક્કી કરી તેને સાથે લઈ સનસેટ પોઈન્ટ તરફ ધીરે ધીરે કુદરતના સૌંદર્યવૈભવને જોતો-માણતો સનસેટ પોઈન્ટ પહોંચ્યો.

ઓફ સિઝનના કારણે વધુ માણસો ન હતા. ટટ્ટવાળાને ભાડું આપતાં વિચાર આવ્યો કે વળતી વખતે સાધન નહીં મળે તો તકલીફ થશે. તેથી તેને ભાડું નહીં આપતાં સનસેટ સુધી રોકાવા કહ્યું. તે રોકાઈ ગયો. હું સનસેટ પોઈન્ટ તરફ આગળ વધ્યો. સૂર્યાસ્ત થવાને વાર હતી. હું એક શિલા ઉપર જઈને બેઠો. સામે હજારો ફૂટ ઊંડી ખાઈ દેખાતી હતી. આજુબાજુ નાનામોટા અર્બુદ પર્વતોની હારમાળામાં આ એક માત્ર એવી જગ્યા હતી જ્યાંથી સૂર્યાસ્ત થતો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. સૂર્ય ધીરે ધીરે નીચે ઊતરતો દેખાય છે અને છેવટે જાણે પાતાળમાં ગરક થઈ જતો હોય તેમ ક્ષિતિજમાં ડૂબી જાય છે. આ દેશ્ય અમુક વિસ્તારમાંથી જ જોઈ શકાય છે માટે આ સ્થળને સનસેટ પોઈન્ટ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ સ્થળ કોઈ અંગ્રેજે શોધી કાઢ્યું હતું એવો એક લેખ ત્યાં દર્શાવેલો છે.

શિલા ઉપર બેસી સિગારેટ સળગાવી હું વિચારી રહ્યો હતો. જે સૂર્યનો ઉદય સમસ્ત સૃષ્ટિને અજવાળી મૂકે છે, જેનાં પ્રખર તેજ સામે મીટ માંડીને જોઈ નથી શકાતું, ત્યારે લોકો તેને બે હાથ જોડી માથું નમાવી દે છે. પોતાની પામરતાનો સ્વીકાર કરે છે; જ્યારે એ જ સૂર્ય અસ્તાચળ પર જાય છે ત્યારે લોકો તેને ડૂબતો જોવા માટે આનંદપૂર્વક એકઠા થઈ તેની ડૂબતી દશા જોઈ અકથ્ય આનંદ મેળવે છે.

વાસ્તવિક વ્યવહાર-જગતમાં પણ કાંઈક આવું જ જોવા-જાણવા મળે છે. કોઈ પણ મહાન હસ્તી જ્યારે ક્ષીણ થઈ પોતાનું અસ્તિત્વ ગુમાવવા માંડે છે ત્યારે મોટા

ભાગે જે ગુપ્ત આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે તેના સંદર્ભમાં ઈર્ષ્યા હોય છે કે સ્વયંની અશક્ત પામરતા કે પછી અષ્ટ દુર્ગુણવૃત્તિ તે વિચારવા જેવું છે.

નિર્દોષ કુદરત, દોષિત માનવ, બંને પોતાની રીતે સ્થિર અને અડગ રહીને એકબીજા પર વિજય મેળવવા આદિઅનાદિથી પ્રયત્નશીલ છે. 'કિતને પરવાને જલે હૈ રાઝ યે પાને કે લિયે શમા જલને કે લિયે હૈ યા જલાને કે લિયે' આવા પ્રકારના અનેક વિચારો એક પછી એક આવજા કરી રહ્યા હતા. સૂર્ય પણ આજના દિવસની છેલ્લી ડૂબકીનો ખેલ દેખાડવા ધીમી ગતિએ ડૂબી રહ્યો હતો.

'પ્લીઝ એક્સ્ક્યૂઝ મી.' આ વાક્યથી મારી વિચારશૃંખલા તૂટી. મેં જમણી દિશામાં ફરીને જોયું. એક વિદેશી યુવતી મને કાંઈક કહેવા માગતી હતી. મેં કામચલાઉ અંગ્રેજીમાં પૂછ્યું : "તમે મને કાંઈ કહેવા માંગો છો?" તેણીએ કહ્યું : "તમારી પાસે આ લાકડી છે તે હું જોવા ઈચ્છું છું." મેં કામળી ઉપરથી લાકડી લઈને તેણીને જોવા આપી. તે લાકડીનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરવા લાગી. તે દરમ્યાન હું તેનું નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. તેની સાથે એક આઘેડ ઉંમરના અંગ્રેજ સાહેબ હતા તેમ જ આઘેડ વયમાં પ્રવેશ કરતી એક સ્ત્રી હતી.

થોડી વાર પછી તેણીએ લાકડી મને પાછી આપી અને પૂછ્યું : "આવી લાકડી ક્યાં મળે છે?" મેં કહ્યું : "જંગલમાં." તેણીએ કહ્યું : "આ લાકડી તમે મને વેચાણ આપશો?" મેં ના પાડી. તે સહેજ સંકોચ પામી. એ સંકોચને ખંખેરવા તેણીએ તેની સાથેના અંગ્રેજ દંપતીની ઓળખાણ કરાવી. મેંય મારી ટૂંકી ઓળખાણ આપીને તેઓ સૌને બેસવાની ઔપચારિકતા બતાવી.

ફરી પેલી યુવતીએ લાકડીની વાત ઉચ્ચારી અને પૂછ્યું : "આ લાકડી કઈ રીતે મેળવી શકાય?" મેં ખુલાસો કરતાં કહ્યું : "આવા પ્રકારની લાકડી સાધુ-સંત લોકો રાખતા હોવાથી બજારમાં મળવાની શક્યતા ઓછી ગણાય, તેમ જ આ લાકડી મારી માલિકીની નથી, નહીં તો હું તમને નિરાશ ન કરત." "

તેણીએ પ્રશ્નનો દોર પકડી રાખતાં મને પૂછ્યું : "સાધુ-સંત શા માટે આવી લાકડી રાખતા હોય છે? તમને સાધુ-સંતે શા માટે આપી?" તેના આ પ્રશ્નથી હું થોડો અકળાયો છતાં તેને સંતોષકારક જવાબ આપ્યો. લાકડીની માહિતી ટૂંકમાં તેને જણાવી દીધી.

તેણીએ નવો પ્રશ્ન કર્યો : અહીં ભારતમાં સાધુઓ વિશે મેં વાંચ્યું છે કે તેઓ ચમત્કાર કરી શકતા હોય છે. શું એ સાચી વાત છે? તમારા કોઈ એવા સાધુ મિત્ર છે જે ચમત્કાર બતાવી શકે? હું ભારતના ત્રણ મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ

કરી તે વિશે સાહિત્ય તૈયાર કરવાનો વિષય લઈને ભારતમાં આવી છું. સ્વામી વિવેકાનંદના જીવનચરિત્રની રૂપરેખાનું સ્થિતિચિત્ર, તેની સાથે અત્યારની વર્તમાન પરિસ્થિતિ દર્શાવતી સરખામણી મેં તૈયાર કરીને રાખી છે. અત્યારે હું ગાંધીજીના જીવનચરિત્રનો અભ્યાસ કરી રહી છું, આ દરમ્યાન ભારતીય સાધુસંસ્કૃતિ વિશે જાણવા મળે તો હું તમારી આભારી થઈશ."

તેની બાવિશતપૂર્ણ જિજ્ઞાસા, સાહિત્ય-સંશોધન, ઔપચારિકતા, વાસ્તવિકતા - આ બધા વિશે હું વિચારી રહ્યો. થોડી વાર વિચાર કરીને મેં તેને કહ્યું : "કાલે મારી સાથે આવજો. તમને ચમત્કાર દેખાડવા લઈ જઈશ." તે ખૂબ ખુશ થઈ. તેણે પર્સમાંથી કાગળ-પેન કાઢી ગેસ્ટ હાઉસનું સરનામું આપ્યું. તેનું નામ કિસ હતું તેણીએ મને કહ્યું : "સવારે તમે ગેસ્ટ હાઉસ આવશો. ત્યાં સાથે જ ચા-નાસ્તો લઈશું. પછી નીકળી જઈશું."

તેણીએ કહ્યું કે, મારી સાથે મારાં કાકાકાકી છે. શિકાગોમાં તેમની ઈલેક્ટ્રિકલ ગુડ્ઝની મોટી દુકાન છે. હું પણ શિકાગોમાં જ રહું છું. અભ્યાસ કરું છું. સાથે સર્વિસ પણ કરું છું. તેણીએ મારું આબુનું સરનામું માગ્યું. મેં તેને રઘુનાથ મંદિર, નખી લેખ લખી લેવા જણાવ્યું. સૂર્ય આથમી જતાં અંધારું થવા લાગ્યું હતું તેમ જ ઠંડી પણ હતી. મેં કામળી ઓઢીને ટક્રવાળાને ટક્ર લાવવા કહ્યું. તેઓ સૌ જીપમાં આવેલાં. મને સાથે આવવા માટે કિસે આગ્રહ કર્યો, પણ મેં તેને કહ્યું કે આ ટક્રવાળાને મારા માટે જ અત્યાર સુધી રોકી રાખ્યો છે.

અમે છૂટાં પડ્યાં. હું આરતી સમયે રઘુનાથ મંદિર પહોંચ્યો. આરતી-પૂજા થયા બાદ લખનદાસજી ઓરડીમાં આવ્યા. મારી સાથે દિવસ દરમ્યાનની કામગીરી વિશે પૂછપરછ કરી. માળીનો છોકરો સામાન મૂકી ગયો છે તે જણાવ્યું. મને જમવા અંગે તેમણે પૂછ્યું. મેં અનિચ્છા દર્શાવી. તેમણે એક સેવકને બોલાવી દૂધ મગાવી આપ્યું. દૂધ પી લઈ મારી પથારીમાં આડો પડ્યો. આવતી કાલે ચમત્કાર બતાવવાનું કહ્યું છે તો ખરું પણ દીનાનાથજી મળે કે ના મળે તે વિચારોથી ઘેરાયેલો હતો. દીનાનાથજી નાથ-સંપ્રદાયના દર્શની મહાત્મા હતા. તેમની સાથે મારે ત્રણેક વર્ષ પહેલાં જોધપુરમાં દાદા ધૂનીવાલેની જગ્યામાં પરિચય થયેલો. તેઓ સ્વભાવે ખૂબ પ્રેમાળ, વ્યવહારુ, સ્પષ્ટવક્તા, સંપૂર્ણ સાધુશાહી રીતરસમ પ્રમાણે જીવન-નિર્વાહ કરવાવાળા, નિરભિમાની સિદ્ધ મહાત્મા હતા.

દીનાનાથજીના વિચારો કરતાં કરતાં જ સૂઈ ગયો. સવારે આરતી વહેલી થતી હતી. આરતીના ઘંટારવથી હું જાગ્યો. ઠંડી હોવાથી ફરીને સૂઈ ગયો. મોડેથી લગભગ

આઠ વાગ્યે ઊઠ્યો. નિત્યકર્મથી પરવારી ચા-નાસ્તો કરી રહ્યો હતો ત્યાં લખનદાસજીના સેવકે આવીને મને કહ્યું કે, લખનદાસજી મહારાજ પાસે તમારા કોઈ મહેમાન આવ્યા છે, તેઓ બોલાવે છે. હું એની સાથે જ ઓરડીમાંથી બહાર આવ્યો. પરસાળ વટાવતાં વિચારવા લાગ્યો : અહીં કોણ મહેમાન ટપકી પડ્યા હશે ? લખનદાસજી પાસે પહોંચતાં જોયું તો કિસ અને તેના અંકલ વિલિયમ બેઠા હતા. મેં બંનેનો સત્કાર કર્યો. લખનદાસજીને બંનેનો પરિચય આપ્યો. ભાષાની તકલીફના કારણે મહારાજે ઔપચારિકતા સિવાય વધુ વાત કરી નહિ.

કિસે મને કહ્યું : "તમને આવતાં મોડું થયું એટલે હું જ કાકા સાથે અહીં આવી ગઈ છું. મારા કાકા અહીં સુધી મૂકવા જ આવ્યા છે." કિસના કાકાને મેં સાથે આવવા આગ્રહ કર્યો, પણ તેમણે વધુ નહીં ચાલી શકવાની તકલીફ દર્શાવીને સાથે આવવાની અનિચ્છા બતાવી. કિસે મને પૂછ્યું : "આપણે આશરે ક્યારે પાછાં આવીશું?" મેં કહ્યું : "મોડામાં મોડાં ચાર-પાંચ વાગ્યે આવી જઈશું." તેણીએ તેના વિલિયમકાકાને પરત આવવાનો સમય સૂચિત કર્યો. મારો પણ સાંજ સુધીમાં આબુરોડ પહોંચી જવા વિચાર હતો.

અમે જવા માટે રજા માગી. લખનદાસજી આંગણા સુધી સાથે આવ્યા. અમે પગથિયાં ઊતરતાં હતાં કે એકાએક લખનદાસજીએ પાછા આવી મને અટકાવતાં કહ્યું : "પક્ષી અશુભ સ્વર કરે છે. જવાનું મુલતવી રાખો. કાલે જઈ આવજો." એમની વાત સાંભળી હું દ્વિધામાં પડ્યો. જો કિસને ના પાડું તો મારા વિશે ખોટો અભિપ્રાય બંધાય અને હા કહું તો લખનદાસજીના સૂચનનું ઉલ્લંઘન થાય. મને ગૂંચવાયેલો જોઈને લખનદાસજીએ પૂછ્યું : "શું વિચારો છો ? નિર્ણય લેવામાં શું અવરોધ છે?" મેં તેમને બધી વાત ટૂંકમાં જણાવી. તેમણે થોડી વાર વિચાર કરી મને કહ્યું : "સારું, જાઓ, હોઈ હૈ વહી જો રામ રચી રાખા, કો કરી તરફ બઢાવે સાખા." એમ કહી તેમણે ઝોળીમાંથી એક તુલસીની માળા કાઢી મને પહેરાવી દીધી અને કહ્યું : "સાંજે આવો ત્યારે પાછી આપજો." મેં આભાર માનતાં પગથિયાં ઊતરવાનું શરૂ કર્યું.

લખનદાસજીની વાત થોડી વાર ધ્યાનમાં રહી. મનોમન નિર્ણય કર્યો કે સાવચેત રહીને દરેક કામ કરવું. કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં બેદરકારી ન રાખવી. હું અને કિસ ચાલતાં જ બગીચા પાસે જઈ પહોંચ્યાં. ત્યાંથી બે ઘોડા લઈ અચલગઢ રવાના થયાં. ધીમી ગતિએ ઘોડા ચાલ્યા જતા હતા. કિસ ભારત વિશેના વિચારો સંભળાવી રહી હતી. પણ તેના વિચારોને ક્યારેક સમર્થન આપતો, તો ક્યારેક વિરોધ દર્શાવી વાસ્તવિકતાનો ખ્યાલ આપતો. આ રીતે અચલગઢ જવાનો મુખ્ય ચોક આવી ગયો.

ત્યાં અમે ઘોડા છોડી દઈ પગપાળા ચાલવાનું શરૂ કર્યું. આ ચોક માંહેનો એક રસ્તો અચલગઢ, બીજો માઉન્ટના પાછળના ભાગમાં જવા માટે, ત્રીજો વશિષ્ઠ આશ્રમે જવા વળતો હતો. અમે તે રસ્તે આગળ ચાલ્યાં. આશરે અર્ધો કિ. મી. ચાલ્યા બાદ દીનાનાથજીના સ્થાન પર પહોંચી ગયાં. મેં બહારથી જ 'ઓમ્ નમોનારાયણ'નો મોટેથી ઉચ્ચાર કર્યો. ઘણા સમય પછી પણ તેઓ મારો અવાજ ઓળખી ગયા. વળતા જવાબમાં 'નમોનારાયણ' કહેતાં જ ઝૂંપડી બહાર આવ્યા. તેમને જોઈ મને આનંદ અને સંતોષ થયો. સહેજ ટેકરા જેવું હોઈ હું અને કિસ બંને ટેકરા ઉપર ચડીને ઝૂંપડી પાસે ગયાં. મેં ચરણસ્પર્શ કરી પ્રમાણ કર્યા. કિસે પણ મારું અનુકરણ કર્યું.

મને જોઈ દીનાનાથજી ખૂબ ખુશ થયા. તેઓને હું એકીનજરે જોઈ રહ્યો હતો. પાતળો ગૌરવર્ણ દેહ, કાળી કફની, હંમેશાં ધતૂરાના નશામાં તામ્રવર્ણી રહેતી મોટી આંખો, એમનું ભસ્મઅર્ચિત લલાટ, તપસ્યાનું તેજ - આ બધું જોઈ મને ખૂબ જ શાંતિનો અનુભવ થઈ રહ્યો હતો. તેમણે કિસનો પરિચય માગ્યો. પરિચય આપવામાં થોડું મોડું થવા બદલ મને પણ સહેજ ક્ષોભ થયો. મેં કિસનો પરિચય આપ્યો. કિસે બંને હાથ જોડી અભિવાદન કર્યું.

ઘણા સમયે મળ્યા હોવાથી અમે એકબીજાને કુશળક્ષેમ પૂછ્યા. બાદ હાલ વર્તમાન પરિસ્થિતિ અંગે વાતચીત કરી રહ્યા હતા. કિસ ભાંગ્યુંતૂટ્યું હિંદી સમજી શકતી હતી એટલે તે પણ રસપૂર્વક વાત સમજવાનો પ્રયત્ન કરતી સાંભળી રહી હતી. આ દરમિયાન દીનાનાથજીએ ચલમ તૈયાર કરી. અંગાર લેવા માટે ધૂણી પાસે પર્ણિકુટીમાં ગયા ત્યારે મેં કિસને ચલમ પીવા વિશે અમસ્તું જ ઔપચારિક પૂછ્યું. તેણે ઉત્સાહપૂર્વક સંમતિ દર્શાવી. હું સહેજ ગૂંચવાયો કે દીનાનાથજી આ વાતને ચલાવી નહિ લે તો જરા સારું નહીં લાગે. એમના આવતાંની સાથે જ મેં તેમની સાથે સ્પષ્ટપણે કિસની ચલમ પીવા અંગેની વાત રજૂ કરી દીધી. તેમણે મને પૂછ્યું : "કિસ ધૂમ્રપાન કરે છે?" મેં કહ્યું : "સિગારેટ પીએ છે. ચલમ વિશે હું જાણતો નથી." દીનાનાથજીએ કિસને પૂછ્યું : "અગાઉ ચલમ પીધી છે કે આ પહેલો જ અનુભવ છે?" કિસ તેમની વાત નહીં સમજી શકતાં મારી સામે જોવા લાગી. મેં તેને દીનાનાથજીની વાત અંગ્રેજીમાં કહી સંભળાવી. તેણીએ કહ્યું : "અગાઉ બે-ત્રણ વખત હષીકેશ તથા બનારસમાં અનુભવ કર્યો છે."

દીનાનાથજીએ કિસને એક અલગ સાફી આપી. કિસ પ્રશ્નાર્થ ભાવે મારી સામે જોવા લાગી. મેં તેને અનુકરણ કરવા જણાવ્યું. દીનાનાથજીએ ચલમ સરદમ કરી મને આપી. મેં દમ ખેંચી કિસને આપી, અને ધીમેથી દમ ખેંચવા જણાવ્યું, પણ બિડસ્કી

અને સિગારેટ પીનાર કિસે મારી વાત પર ધ્યાન આપ્યું નહીં. ગજા ઉપરાંત ઊંડો દમ ખેંચી લીધો. બસ એક જ ફૂંકે તેના સંપૂર્ણ અસ્તિત્વને બેકાબૂ બનાવી દીધું. તેણે ચલમ મને આપી. મેં દીનાનાથજીને આપી. તેઓ કિસને જોઈ રહ્યા હતા. મારું ધ્યાન પણ કિસ ઉપર જ હતું. તેણીએ પર્ણકુટીની થાંભલીનો માંડ માંડ આશ્રય લીધો. તે ભાનમાં હતી. પણ શરીરનો કાબૂ ગુમાવી બેઠી હતી. મેં ચિંતિત નજરે દીનાનાથજી સામે જોયું. તેમણે મને જરા પણ ચિંતા નહીં કરવા જણાવ્યું. તેમની પાસે પડેલી ચિપ્પીમાંથી પાણી લઈ કિસને છાંટ્યું. પર્ણકુટીમાં જઈને તેઓ કાંઈક નાના ચણીબોર જેવા ત્રણ-ચાર ધાણા લઈ આવ્યા. કિસને ખાઈ જવા જણાવ્યું, પણ કિસ કાંઈ પણ સમજી શકતી ન હતી. મેં દીનાનાથજી પાસેથી તે દાણા લઈ કિસના મોંમાં મૂકતાં તેને ચાવીને ખાઈ જવા કહ્યું. તે અવ્યવસ્થિત રીતે બેઠી હતી. તેને સહેજ આડે પડખે કરી દીનાનાથજીએ ફરી થોડું પાણી કિસના મોં પર છાંટ્યું. જેમ અંગારો ઓલવાઈ જાય તેમ કિસ એકદમ સ્વસ્થ થઈ ગઈ. આ જોઈ મને આનંદ અને આશ્ચર્ય થયાં.

દીનાનાથજીના સૂચનથી મેં કિસને પાણી આપ્યું. તે પીવાથી તેણે સંપૂર્ણ રાહત અનુભવી. બપોરનો સમય થવા આવ્યો હોઈ દીનાનાથજી ઝૂંપડીમાં જઈ જમવા અંગે રસોઈની તૈયારી કરવા લાગ્યા. મેં મદદમાં આવવા અંગે સંમતિ માગી, પણ તેમણે કહ્યું : “હમણાં જ તૈયાર થાય છે. તમે થોડી વાર બેસો.”

હું કિસને આબુની ભૌગોલિક, ધાર્મિક બાબતો સમજાવી રહ્યો હતો. તેણીમાં પ્રબળ જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જણાતી હતી. અસંખ્ય પ્રશ્નો તેણીએ મહાત્માઓ માટે, ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો, મંદિરોની રચના, અનેક સંપ્રદાયનાં કારણો, સાધુઓ સાથે સંપર્ક રાખવાનાં મારાં કારણો વિશે વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચા કરી. તેની વાતોને ક્યારેક નહીં સમજી શકતાં મારે બે-ત્રણ વાર તેનું વાક્ય પૂછવું પડતું. એ જ રીત અમુક સાધુશાહી પદ્ધતિના શબ્દો સમજાવવા મારે બે-ત્રણ વાર ઉદાહરણ, પ્રતીક આપીને સમજાવવું પડતું.

અમુક વાતો તે પોતાની ડાયરીમાં ટપકાવી લેતી હતી. આ રીતે વાતોમાં અર્ધો-પોણો કલાક પસાર થયો. દીનાનાથજી ઝૂંપડીની બહાર આવી મને સંબોધીને બોલ્યા : “થોડાં ખાખરાનાં પાન જઈને લઈ આવો, જેથી પતરાવળી બનાવી શકાય.” હું તરત ઊઠીને સામે જ ખાખરાનાં ઝાડ હતાં ત્યાંથી મોટાં મોટાં પચીસ-ત્રીસ પાન તોડીને લઈ આવ્યો. સળિયો દ્વારા તેની ત્રણ-ચાર પતરાવળી બનાવી નાખી. કિસને આ બધી પદ્ધતિથી ખૂબ આનંદ આવતો હતો. દીનાનાથજીએ રસોઈ લાવીને બહાર મૂકી. અમને બંનેને દાળ, બાટી તથા જંગલી ટીંડસનું શાક પીરસી દીધું. તાડનો ગોળ

અને ઘી મિશ્ર કરીને આપ્યું. તેઓ પોતે પણ જમવા બેઠા.

અમે ત્રણે જણ જમી-પરવારી સિગારેટો સળગાવી વાતો કરતાં બેઠાં. કિસે મને ગઈ કાલની વાતની યાદી આપીને ચમત્કાર જોવા માટે કહ્યું. હું મૂંઝવણમાં હતો જ કે કિસને વાયદો તો આપ્યો છે, પણ દીનાનાથજીને કઈ રીતે કહેવું કે તમે ચમત્કાર બતાવો. અલબત્ત, તેઓ મંત્રક્રિયા, વનસ્પતિ તંત્રક્રિયા સારી રીતે જાણતા હતા, પણ કદી તેનો ઉપયોગ પોતાની અંગત જરૂરિયાત માટે કરતા નહીં. ચમત્કારોને મદારીના ખેલ તરીકે જ ઓળખાવતા. જુક્તિ-મુક્તિના સાધન પૂરતું જ તંત્રક્રિયાને મહત્વ આપતા. મારી મૂંઝવણ તેઓ પામી ગયા. છતાં રમૂજ માટે કહેવા લાગ્યા : “તમે બંને અરસપરસ શું છાની ગુસપુસ કરી રહ્યાં છો ? આ છોકરી શું કહેવા ઈચ્છે છે ?”

મેં તેમને સ્પષ્ટીકરણ કરતાં જણાવ્યું કે કિસને ચમત્કાર અંગે પ્રમાણ જોઈએ છે. પણ હું તમોને કહી નથી શકતો. બસ આ જ ગડમથલ છે. દીનાનાથજીને મારા માટે ખૂબ પ્રેમભાવ હતો કારણ કે એમણે અગાઉ લીધેલી મારી પરીક્ષામાં સારા ગુણો દ્વારા હું પસાર થયો હતો. સહેજ હસીને તેઓ બોલ્યા : “જાણો છો ને સીતાજીએ સુવર્ણમૃગના મોહમાં આવીને કેટલી મોટી આપત્તિ ઊભી કરી હતી.” દીનાનાથજીની દ્વિઅર્થી સાંકેતિક ભાષા મને સમજાઈ નહીં. હું ચૂપ રહ્યો. દીનાનાથજી ઝૂંપડીમાં જઈને એક ખપ્પર અને એક મોટો કાળો રૂમાલ લઈ આવ્યા, મારી પાસે બેસીને કહેવા લાગ્યા : “તમારા મહેમાનને પૂછો શું ચમત્કાર જોવા ઈચ્છે છે ?” મેં કિસને કહ્યું : “બોલ, શું જોવાની ઈચ્છા છે ? ભૂત-પ્રેત જોવાં છે કે કાંઈ ખાવાપીવાની, ઓઢવા-પહેરવાની, મોજશોખની ઈચ્છિત ચીજો મગાવવાની ઈચ્છા છે ?” કિસે થોડી વાર વિચાર કરીને શિકાગોમાં મળતી તેની મનગમતી કંપનીની ચોકલેટ, સિગારેટ અને પર્ફ્યૂમની માગણી કરી. દીનાનાથજી તેની ક્ષુદ્ર માગણી પર હસ્યા અને આકાશ તરફ મીટ માંડી. કાંઈક સંકેત કરીને ખપ્પર ઉપર કાળું કપડું ઢાંક્યું. એકાદ મિનિટ બાદ ખપ્પર ઉપરથી કપડું હટાવી લીધું. તેમાં ઘણીબધી મિકસ ચોકલેટો, બે મેબિલ સિગારેટનાં પેકેટ, એક પર્ફ્યૂમની બોટલ મોજૂદ હતાં. ખપ્પરમાંથી આ સામાન તેમણે કિસને આપ્યો. તે દિગ્મૂઢ જેવી બનીને જોઈ રહી. બે-પાંચ ક્ષણ આશ્ચર્યમગ્ન રહ્યા બાદ તે આનંદ, આદર, જિજ્ઞાસા અને દાસત્વના મિશ્રભાવોથી દીનાનાથને કહેવા લાગી : “આ વિદ્યા મને શીખવશો ? કેટલા સમયમાં હું આ રીતે ચમત્કાર કરી શકીશ ?” હું દુભાષિયા તરીકે કિસ અને દીનાનાથજી વચ્ચેની ચર્ચા એકબીજાને સગજાવી રહ્યો હતો. દીનાનાથજીએ હસીને વાત બદલાવતાં મારી તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું : “તમારા આ મિત્ર તમને દરેક વિદ્યા શિખવાડશે. તેઓ બધી વિદ્યાથી

સારી રીતે માહિતગાર છે." દીનાનાથજીનો વાત ટાળવાનો પ્રયત્ન હું સમજી ગયો. કિસને પણ અષ્ટપદ સમજાવી દીધું. કિસ પ્રભાવિત થઈ હતી. બપોરનો સમય લગભગ પસાર થઈ જતાં દીનાનાથજીએ ચા બનાવી. અમે ત્રણેએ ચા પીધી. ત્યાર બાદ ચાનાં વાસણ કપરકાબી મેં સાફ કરીને ઝૂંપડીમાં મૂક્યાં.

દીનાનાથજીને સુરેન્દ્રનગર આવવાનું આમંત્રણ આપીને જવા માટે રજા માગી. તેમણે પણ ખોટો આગ્રહ ન કરતાં જવાની અનુમતિ આપી. આશીર્વાદરૂપે ઝોળીમાંથી ભસ્મ કાઢીને અમને બન્નેને તિલક કર્યું. મેં ખિસ્સામાંથી થોડી નોટો કાઢીને તેમના આસન નીચે મૂકી. કિસે પણ અનુકરણ કર્યું. દીનાનાથજીને નમસ્કાર કરી અમે બન્નેએ વિદાય લીધી.

માઉન્ટ આબુ ઉપર સૂર્યાસ્ત વહેલો થતો હોય તેવું વાતાવરણ ચાર વાગ્યા પછી થવા લાગે છે. ચોમાસાના દિવસો હોવાથી આકાશ વાદળોથી ઘેરાયેલું હતું. કિસને મેં સૂચના આપી કે આપણે પાછા ફરવામાં ઉતાવળ રાખવી જરૂરી છે. જો વરસાદ શરૂ થશે તો મુશ્કેલી થશે. અમે બન્ને ઉતાવળાં પગલે મુખ્ય રસ્તા તરફ જવા લાગ્યાં. સાંજ થવાની તૈયારી હતી. કેડી લગભગ સૂમસામ પડી હતી. બન્ને તરફ જંગલમાંથી ગળાઈને આવતો ઠંડો પવન શરીરને ધ્રુજારી આપી રહ્યો હતો. મારું મન અકારણે કાંઈક ચિંતા અનુભવી રહ્યું હતું. ઝડપભેર રસ્તો કાપવાની મારી ઈચ્છા હતી કારણ કે મુખ્ય રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી કાંઈ ને કાંઈ સાધન મળી જ રહે. કિસ પણ ઝડપથી મારી સાથે ચાલી રહી હતી. દસેક મિનિટ ચાલ્યા બાદ કિસે મને રોકીને કહ્યું : "મારે લઘુશંકા માટે જવું છે." મેં તેને બહુ દૂર નહીં જવાની સૂચના આપી. તેના તરફ પીઠ ફેરવીને ઊભો રહ્યો.

થોડી વારે તે આવી. ફરી ચાલવાની શરૂઆત કરી. હજુ માંડ દસેક ડગલાં ચાલ્યાં હતાં કે ડાબી તરફની ઝાડીમાંથી એકાએક કોણ જાણે ક્યાંથી એક ભયાનક પહેરવેશવાળો, કૂર ચહેરાવાળો, ઘાતકી આંખો તેમ જ પાતળો સશક્ત દેહધારી મહાત્મા બહાર નીકળ્યો. અમારી સામે આવીને તે ઊભો રહ્યો. દેખાવ ઉપરથી તે અઘોરી હોય તેમ લાગતું હતું. મેં ભેખ-મર્યાદાને જાળવવા 'ઓમ્ નમોનારાયણ' કર્યા. તેનો જવાબ નહીં આપતાં તેણે પ્રશ્ન કર્યો : "કહાં જા રહે હો?" મેં જવાબ આપ્યો :

"અચલગઢ હો કર રઘુનાથજી મંદિર જાના હૈ." મારા જવાબને પૂરો સાંભળવાની દરકાર નહીં કરતાં તે કિસ સામે સ્થિર દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યો હતો. મને જાતજાતની અમંગળ શંકાકુશંકાઓ થવા લાગી. તેનો દેખાવ નરપિશાય જેવો દેખાતો હતો. સાડા

છ ફૂટની પાતળી સશક્ત કાપા, લાલ લંગોટી ઉપર કાળું કપડું બાંધ્યું હતું. અવ્યવસ્થિત રુક્ષ જટા, મેલ અને ચીકાશને કારણે એકબીજા સાથે ચોટી ગયેલા દાઢી-મૂછ, હિંસક પ્રાણી જેવી પીંગળી આંખો, કોહવાઈ ગયેલા મોટા દાંત, ગળામાં ભેરવ કંઠી, જુદાં જુદાં પશુપક્ષીઓનાં હાડકાંની માળા, એક ખભે કપડું પહેરાવીને લટકાવેલ માનવખોપરી, બીજા ખભે ટૂંકી ઝોળી અને માથા ઉપર ખપ્પર ઝિંધું ઢાંકેલું આ દેશ્ય સ્મશાનના કાપાલિક જેવું દેખાતું હતું. તેની આંખોમાં કૂરતા સિવાય કાંઈ જ જણાતું ન હતું. તે સ્થિર દૃષ્ટિએ મને તથા કિસને જોઈ રહ્યો હતો. તેની આ ચેષ્ટા મને અકળાવી રહી હતી.

તેની સામેથી નીકળી જવા કિસનો હાથ પકડી ચાલવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં તેણે પોતાની ઝોળીમાંથી ચલમ કાઢીને પીવા માટે આગ્રહ કર્યો. મેં હાથ જોડીને ક્ષમાયાચના સાથે અનિચ્છા દર્શાવી. તેણે ચલમ મોઢે માંડીને દમ ખેંચ્યો. હું વિચારી રહ્યો કે ચલમ તેણે સળગાવી નથી તો શું સળગેલી જ ઝોળીમાં મૂકી હશે કે પછી આપોઆપ સળગી ગઈ હશે? તેણે કિસ તરફ હાથ લંબાવ્યો. કિસ તેની તરફ જોઈ રહી અને તેણે લંબાવેલા હાથમાંથી ચલમ લઈ લીધી. મેં તરત કિસને અટકાવતાં કહ્યું કે, ચલમ પીશ નહીં. મને આ નવાગંતુક બાવા ઉપર નફ્ટાઈના કારણે ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો હતો. કિસે મારી વાત ઉપર ધ્યાન નહીં આપતાં ચલમનો દમ ખેંચ્યો. મને થયું કે હમણાં બેહોશ થઈને પડી જશે પણ એમ બન્યું નહીં. તેની પાસેથી પેલા અઘોરીએ ચલમ લઈને ઝોળીમાં મૂકી દીધી. કિસને સંબોધીને તે બોલ્યા : "ચલ મેરે સાથ." આટલું બોલી તે પીઠ ફેરવીને જંગલ તરફ ચાલતો થયો. કિસે બે ડગલાં ભર્યાં કે તરત મેં તેનો હાથ પકડી તેને ઊભી રાખી. હું તેની આંખોમાં ઊપસેલા ભાવ વાંચવા મથી રહ્યો. કિસે મને સંબોધીને કહ્યું : "ચાલો મારી સાથે." તેના આ ફેરફારથી મારા શરીરમાં ભયની આછી ધ્રુજારી વ્યાપી ગઈ. હું આસપાસ કોઈ માણસની અવરજવર હોય તો મદદ માટે નજર દોડાવવા લાગ્યો. કમનસીબે કેડી અને જંગલ સિવાય કોઈ જ ન હતું. અઘોરી જંગલ તરફ જતી કેડી પાસે કિસની વાટ જોઈને ઊભો હતો. ફરીથી તેણે કિસને સાથે ચાલવા કહ્યું. કિસ તેની આજ્ઞાને અનુસરતી હોય તેમ મારો હાથ છોડાવીને તેની પાસે જવા લાગી. હું નિઃસહાય બની ક્ષણભર જોઈ રહ્યો. સેંકડો શંકાકુશંકા મગજમાં ઘેરાવા લાગી. શું કરવું તે સૂજતું ન હતું. અઘોરીને મારી જાણે કાંઈ પરવા જ ન હતી. કિસ તેની પાછળ દોરાવા લાગી. મારે ફરજિયાત કિસ પાછળ જવાની અનિવાર્યતા ઊભી થઈ. હું ઝડપી પગલે કિસની સાથે ચાલવા લાગ્યો. મેં ચાલતાં ચાલતાં તેને કહ્યું : "તારા અંકલ તારી રાહ જોતા હશે. સાંજ થઈ ગઈ છે.

તું વિચાર કર ! અત્યારે જંગલ તરફ શા માટે જઈ રહી છે ?” કિસે મારી વાતનો કાંઈ પણ જવાબ ન આપ્યો. અધોરી નિશ્ચિંતપણે આગળ વધી રહ્યો હતો, ક્યારેક પાછળ નજર કરી લેતો હતો. હું પરિસ્થિતિને પામી ગયો હતો. હવે આવનાર આપત્તિનો સામનો કરવો જ રહ્યો. એ સિવાય કાંઈ જ છૂટકો ન હતો. ચાલતાં ચાલતાં આજુબાજુ નજર કરીને હું ભૌગોલિક ચિહ્નો પ્રયત્નપૂર્વક યાદ રાખવા કોશિશ કરી રહ્યો હતો. સાંજ ઢળી ચૂકી હતી. અંધારું જાણે અમારા અંધારા ભાવિનું પ્રતીક હોય તેમ ઘેરાતું જતું હતું. હું કિસની સાથોસાથ ઢસડાયે જતો હતો. કિસ અધોરીની તંત્રજાળમાં ફસાઈ ચૂકી હતી. હવે શું થશે એ વિચાર મને વારંવાર કંપાવી મૂકતો હતો. એકસામટા અનેક વિચારો પુરઝડપે મગજમાં પસાર થઈ રહ્યા હતા.

કિસને હું વારંવાર સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતો જતો હતો. મારી જવાબદારી, તેણીના આ વર્તનથી ઉપસ્થિત થનાર ઉપાધિ, અજાણી ભૂમિ, અજાણ અધોરી, આ બધાં ભયસ્થાનો તેને કહી સંભળાવ્યાં પણ તેને કાંઈ અસર થતી ન હતી. તે પરવશ બની ચૂકી હતી. તે કાંઈ જ વિચારી શકતી ન હતી. તેના શરીરમાં જાણે કોઈ બીજા આત્માએ પ્રવેશ કરી તેનો કબજો મેળવી તેને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે અનુસરવા માટે વિવશ બનાવી નાખી હોય તેમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. કિસ હિન્દી ભાષાને સારી રીતે નહીં સમજવા છતાં શા માટે અધોરીની આજ્ઞાનું પાલન કરી રહી હતી તે મારા માટે મૂંઝવણનો પ્રશ્ન થઈ ગયો હતો. આશરે દસ-પંદર મિનિટ ચાલ્યા પછી એક મોટો પથ્થર જે પહાડ સાથે જોડાયેલો હતો તેને અડીને તેના જ ટેકાથી એક શિલા ત્રાંસી પડી હતી તે કારણે તે બન્ને પથ્થરો વચ્ચે ગલી જેવી નવેળી જેવો રસ્તો પસાર થતો હતો. તેમાંથી નીકળી આગળ જમણી બાજુ ઢાળ ઊતરવા લાગ્યા. અહીં ઝાડપાન કરતાં પથ્થરો વિશેષ પ્રમાણમાં હતા. આશરે પચાસેક ફૂટ નીચે ઊતર્યા બાદ થોડો સપાટ ખુલ્લો ભાગ જણાતો હતો. ચારે તરફ નાનાંમોટાં પર્વતશિખરો દેખાતાં હતાં. એક નાનકડું ઝરણું ક્યાંકથી આવી એક કુદરતી પથ્થરોના બનેલા પોલાણમાં પડતું હતું. તે કુંડમાંથી ઊભરાઈને ચાર-પાંચ ધારાઓ ઢોળાવ તરફ જતી હતી.

એક સપાટ શિલા ઉપર ઝાડી, પાન, વેલા, ડાળીઓ વડે બનાવેલી ઝૂંપડી દેખાતી હતી. અધોરી એ ઝૂંપડી નજીક જઈને ઊભો રહ્યો. કિસ તેનાથી છેટે ઊભી રહી ગઈ. હું પણ યંત્રવત્ ઊભો રહ્યો. હવે મારું અને કિસનું ભાવિ અધોરીના હાથમાં નક્કી થઈ ચૂક્યું હતું.

યોનિપૂજા

અધોરી ઝૂંપડીમાં દાખલ થયો, કિસને પાછળ આવવા સંજ્ઞા કરી. કિસ પણ ઝૂંપડીમાં દાખલ થઈ. મારા હૃદયના ધબકારા અવ્યવસ્થિત થવા લાગ્યા. કિસની સાથે હું પણ ઝૂંપડીમાં દાખલ થયો. ઝૂંપડી પ્રમાણમાં સહેજ મોટી હતી. ઝૂંપડી તો ફક્ત કહેવા પૂરતી જ હતી. પરંતુ તેની વચ્ચેથી આશરે ચાર ફૂટ પહોળો પગથિયાંવાળો રસ્તો નીચે ઊતરતો હતો. મોટા પથ્થરો ગોઠવીને પગથિયાં બનાવેલાં જણાતાં હતાં, ત્યાંથી અગ્નિનો પ્રકાશ આવતો હતો. પહેલાં અધોરી, પાછળ કિસ, તેની પાછળ હું. આ રીતે ઝૂંપડીની મધ્યમાં નીચે આવેલા ભોંયરામાં અમે ઊતર્યા. આ ભોંયરું ત્રણ-ચાર મોટી શિલાઓ ભૂતકાળમાં ક્યારેક તૂટી પડતાં બખોલ જેમ ગોઠવાઈ ગઈ હતી, તે કુદરતી પથ્થરોની બની ગયેલી મોટી ગુફા જેવી બખોલનો આ અધોરીએ ગુપ્ત આવાસ પોતાના આશ્રય માટે બનાવી લીધેલો.

સ્મશાનવત્ શાંતિ છવાયેલી હતી. ભોંયરામાં એક મોટી ધૂણી હતી. તેની સામે કોઈ જંગલી જાનવરના ચામડાનું આસન બિછાવેલું હતું. એક જાડી ડાળખી સામેની શિલાને ટેકો દેવા માટે રાખી હોય તેમ રાખવામાં આવી હતી. તેની જુદી જુદી શાખાઓને કાપીને ખીંટી જેવો આકાર કરી તેમાં એક મોટી ઝોળી, બે-ત્રણ માનવ-ખોપરી, એક નાનું ખડગ ટાંગેલાં હતાં. ધૂણીમાં લાકડાં સળગી રહ્યાં હતાં. તેના ધુમાડાના કારણે ચોતરફથી શિલાઓ વધુ કાળી બનેલી દેખાતી હતી. એક પ્રકારની વિચિત્ર વાસ આવી રહી હતી — જાણે કશી ચીજનો કોહવાટ થતો હોય તેવી આછી વાસ વાતાવરણમાં ફેલાયેલી હતી. ધૂણીના અગ્નિની જવાળાઓના પ્રકાશમાં અધોરી, તેની ધૂણીમાં ખોડેલું ત્રિશૂળ, ચોતરફનું દેશ્ય જોઈ મારાં ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયાં હતાં. કાંઈ જ સૂઝ પડતી ન હતી. મારું સંપૂર્ણ શારીરિક, માનસિક અસ્તિત્વ સ્તબ્ધ અને ભયગ્રસ્ત થઈ ચૂક્યું હતું. કિસ ચાવી દીધેલા પૂતળાની જેમ

વર્તન કરી રહી હતી. અધોરીએ બનાવટી સહાનુભૂતિ દર્શાવવા અમને બન્નેને બેસવા માટે જણાવ્યું. મેં બેસવા માટે જમીન તરફ નજર કરી, ત્યાં સુકાયેલાં પાંદડાં, કચરો, નાનાંમોટાં પશુપક્ષીઓનાં હાડકાં, રાખ, એવું છૂંદુંછવાયું પડેલું જણાતું હતું. અધોરીએ સામે પડેલું એક રીંછનું ચામડું તથા એક ફાટેલું ગોદડું લઈને પાથરવા આજ્ઞાવાહી અવાજમાં જણાવ્યું.

હું કાંઈક અંશે સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. 'લૂંટાયા પછી ભો શો?' 'આગે આગે ગોરખ જાગે' — એવા બધા વિચારોથી મનને આશ્વાસન આપવા લાગ્યો. મેં રીંછનું વજનદાર ચામડું પાથર્યું. તેના ઉપર ફાટેલા ગોદડાને ખંખેરીને પાથર્યું, હું અને કિસ બન્ને પાસે પાસે તેના ઉપર બેઠાં. કિસ જાણે કોઈ સંગ્રહસ્થાન અથવા ખજૂરાહોની ગુફા જોવા આવી હોય તેમ ચારે તરફ જોઈ રહી હતી. અધોરીએ પોતાના આસન ઉપર બેસી સામે ટાંગેલી મોટી ઝોળીમાંથી ખપ્પર બહાર કાઢ્યું. તેણે માથા ઉપર એક ખપ્પર ઢાંક્યું હતું તે ઉતારીને બાજુમાં મૂક્યું. એક લાલ રંગની પામરી જેવી ઓઢણી તેણે માથા ઉપર બાંધી. તેનો એક છેડો લટકતો રાખ્યો. ઝોળીમાંથી કાઢેલા ખપ્પરને હાથમાં લઈ કાંઈક હોઠ ફફડાવીને ફૂંક મારીને ઓઢણીનો છેડો ખપ્પર ઉપર ઢાંકી તરત ખસેડી લીધો. આ કામગીરી એકાદ મિનિટમાં જ તેણે કરી લીધી. ખપ્પર તેણે કિસ સામે મૂક્યું, તેમાં બેત્રણ પડિયા હતા જેમાં પૂરી, પેંડા, દહીં ભરેલાં હતાં. કિસને તેણે ખાઈ લેવા જણાવ્યું. કિસ કાંઈ પણ ક્ષોભ વિના, મારા વિશે વિચાર્યા વિના, ખપ્પરમાંથી વસ્તુઓ લઈને ખાવા લાગી. મારાં ભૂખ-તરસ અદેશ્ય થઈ ગયાં હતાં. ગળું સુકાતું હતું. મેં બેઠાં બેઠાં જ આજુબાજુમાં નજર ફેરવી. મારી પાછળ બે નાની હાંડી અને એક કાંઠો તૂટેલી માટલી પડી હતી. હાંડી ઉપર માટીનાં શકોરાં ઊંધાં ઢાંકેલાં હતાં. બાજુમાં સૂકાં લાકડાં પડ્યાં હતાં. તેની પાસે એક મોટો તબલ પડ્યો હતો. (તબલ એટલે ફરસીના ઘાટનો મોટો ફરસો, જેના બન્ને ખૂણા ગોળાકાર હોય છે. લાકડાં કાપવાના કામમાં મોટે ભાગે સાધુલોકો વાપરતા હોય છે.) મેં મનોમન આ તબલને આત્મરક્ષાના સાધન તરીકે વિચારી લીધું.

કિસે જમી લીધું. એ દરમિયાન અધોરી તેના આસન પાસે પડેલા ડબલામાંથી તથા માટી ઝોળીમાંથી તેલ, સિંદૂર, અડદ, કાળા તલ, કશાક પદાર્થનો ભૂકો — એવો સામાન ધૂણી પાસે મૂકવા લાગ્યો. બધું બરાબર ગોઠવી તેની ચકાસણી કરી લીધી. મારા મનમાં ભય અને શંકાઓ ઉત્પન્ન થવા લાગી. અધોરીની આ તૈયારી જાણે બલિ આપવાની તૈયારી હોય તેમ મને જણાયું. તેણે કિસને બધાં વસ્ત્રો દૂર કરી સામે બેસવા આજ્ઞા કરી. કિસે પોતાના બેડરૂમમાં વસ્ત્રો ઉતારતી હોય તેમ પેન્ટ-શર્ટ ઉતારી

બાજુમાં મૂકી દીધાં અને નગ્નાવસ્થામાં અધોરીએ દર્શાવેલ જગ્યા ઉપર બેસી ગઈ. અધોરીનો ચહેરો ગંભીર જણાતો હતો. તે કિસની આંખોમાં આંખો પરોવી કશુંક મંત્રોચ્ચાર જેવું બોલી રહ્યો હતો. તેને જોઈ હું ભય, તિરસ્કારની તીવ્ર લાગણી સાથે શૂન્યમસ્તકે વિચારતો હતો કે, હમણાં આ અધોરી ભયાનક રૂપ ધારણ કરી કિસને તથા મને ખાઈ જશે અગર તો ખડ્ગ લઈને બલિદાન ચડાવી દેશે. તેના ભયથી મારા અવયવો ગિથિલ થઈ ઠંડા પડી ગયા હતા. જંગલની સ્મશાનવત્ શાંતિમાં પશુપક્ષીઓના અવાજો આ વાતાવરણને વધારે ભયાનક બનાવી રહ્યા હતા.

અધોરીએ એક મૂઠીમાં હવિષ્યદ્રવ્ય રાખી ડાબા હાથમાં ખોપરી પકડી કાંઈક મંત્રો બોલી મોઢેથી જોરદાર શ્વાસ ખેંચી આહુતિ આપી. આહુતિ આપતાંની સાથે જ લીલા રંગની મોટી જવાળા પ્રકાશિત થઈ. ગુફામાં ક્ષણભર માટે લીલો પ્રકાશ પથરાઈને ધૂણીમાં જ સમાઈ ગયો. હવે તેણે કિસ તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. તેણે એક ઝીણા સફેદ દાણાની લાંબી માળા બે-ત્રણ આંટી કરીને પહેરી લીધી અને ઊભા થઈને લંગોટી તથા લંગોટી ઉપર બાંધેલ કાળા કપડાની ભેટ છોડીને બાજુ પર મૂકી દીધી. પોતે દિગંબર થઈને ધૂણી પાસે પોતાના આસન ઉપર ઊભા પગે ઉભડક બેઠો.

મારી સહનશક્તિની સીમા આવી ગઈ હતી. ભય ક્રોધમાં ફેરવાઈ ગયો હતો. મેં પાછળ પડેલ તબલને સરકાવી મારી બાજુમાં ખેંચી લીધો. મેં મનોમન નક્કી કર્યું કે બાવો કિસ સાથે અયોગ્ય વર્તન કરે તો ભલે જે કાંઈ પરિણામ આવવું હોય તે આવે. પણ તેને પહેલા ઘાએ પોંખી લેવો. આ દેઢ નિશ્ચયથી મારું મનોબળ એકાગ્ર થયું. હુમલાની સંપૂર્ણ તૈયારી સાથે હવે શું થાય છે તે જોવા લાગ્યો. અધોરીએ ડાબા હાથ માંહેની ખોપરીમાંથી મંત્રોચ્ચાર કરી કિસ ઉપર છંટકાવ કર્યો. કિસનું શરીર આછી ધુજારીથી ફરકવા લાગ્યું. અધોરી સ્થિર નજરે કિસને જોઈ રહ્યો હતો. કિસ બંને હાથ ઊંચા કરી જુદી જુદી રીતે બે-ત્રણ વાર હલાવી પૂર્વવત્ બેસી ગઈ. આ પ્રમાણે કરવાનું કારણ, કિસના શરીરમાં દાખલ કરેલ માધ્યમ દ્વારા અપાયેલો સંકેત હશે એમ જણાતું હતું. અધોરીએ પોતાની પાસે પડેલી સામગ્રી દ્વારા કિસનું પૂજન કર્યું. ત્યાર બાદ ધૂણીમાં કાંઈક સુગંધી પદાર્થ નાખીને કાંઈક મિશ્ર પદાર્થ હાથમાં લઈને કિસની યોનિ તરફ આહુતિમુદ્રાથી ત્રણ આહુતિ આપી. પોતાના બન્ને હાથ જોડી માથું જમીન પર ટેકવી પ્રણામ કર્યા. ફરી હવન-દ્રવ્ય હાથમાં લઈ ધૂણીમાં નાખતાં લીલો પ્રકાશ ફેલાઈને અદેશ્ય થઈ ગયો. તેણે કિસને ઊભા થઈ જવાની આજ્ઞા આપી. કિસ ઊભી થઈને પોતાના કપડાં પહેરી મારી પાસે આવીને બેઠી. મને હવે કિસથી પણ ભય લાગવા માંડ્યો હતો.

અધોરી ઊભો થઈ ઝોળી તથા ખોપરી બન્ને ખભા પર ટાંગી, લંગોટી બાંધીને બહાર ચાલ્યો ગયો. થોડી વાર તેની રાહ જોયા બાદ મેં કિસ તરફ જોઈ તેને કહ્યું : “તને શું થાય છે ? કેમ તું મને ઓળખતી નથી ? તું શું કરે છે ? શા માટે કરે છે ? એનું કાંઈ ભાન છે ?” મેં મારું લગભગ બધું મનોબળ એકત્ર કરી વ્યગ્રતાથી તેને પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા. તે ઘડીભર શાંત બેસી રહી. તેની ચુપકીદી મારા માટે કોયડો બની ગઈ હતી. થોડી વારે તેણે મારી સામે જોયું. હું તેની આંખોમાં મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધી રહ્યો હતો. જાણે અર્ધમૂર્છાવસ્થામાં જ તેણે જવાબ આપ્યો : “કાંઈ યાદ નથી. ઊંઘ આવે છે.” આટલું બોલીને જાણે તૂટી પડતી હોય તેમ બેઠી હતી ત્યાં જ નિદ્રાવશ થઈ ગઈ.

એકાએક આવી પડેલા સંકટમાંથી શો માર્ગ કાઢવો તે સૂઝતું ન હતું. ક્ષણવાર માટે કુટુંબીઓ, બાળકો, મિત્રો, સૌનું સ્મરણ થતાં આંખો ભીની બની ગઈ. શું જીવનનો આ રીતે કરુણ અંત આવશે ? અહીં કોણ મદદે આવશે ? આ રીતે જોત-જોતામાં જીવન-મૃત્યુનો વળાંક આવી જશે એવી કલ્પના પણ ન હતી. અધોરી કઈ ઘડીએ શું કરશે તે સમજી શકાય તેમ ન હતું. ગાઢ જંગલ, ચોમાસાનું ભયાનક વાતાવરણ, જુદાં જુદાં પ્રાણીઓના અવાજ, ભયાનક એકાંત, કિસની માનસિક બેહોશી, આ બધાં કારણોથી મારી દયાજનક પરિસ્થિતિનો હું જ સાક્ષી હતો.

મેં કિસ તરફ નજર કરી. તે નિર્ભયતાથી શાંતપણે ઊંઘી રહી હતી. મેં ઊભા થઈને બે-ત્રણ લાકડાં ધૂણીમાં ગોઠવ્યાં. પ્રકાશ તથા ગરમી જળવાઈ રહે તે માટે સળગતાં લાકડાં સાથે નવાં લાકડાં વ્યવસ્થિત ગોઠવી જવાળા નીકળે તે જોતો રહ્યો. કિસની પર્સમાંથી સિગારેટ કાઢીને સળગાવી. ઊંઘ આવતી હતી છતાં ભયના કારણે ઊંઘી શકાતું નહોતું. મેં ઘડિયાળ તરફ જોયું. અઢી વાગ્યા હતા. એકાએક કિસ કાંઈક બબડવા લાગી અને ચીસ પાડીને બેઠી થઈ ગઈ. ભયથી મારાં રૂવાં બેઠાં થઈ ગયાં. તે શું કરે છે તે જોવા માટે શાંત રહ્યો. તેણે આંખો ખોલી મારી સામે જોયું, આજુબાજુ જોયું. કાંઈક ક્ષોભ અને સંકોચના કારણે તે ઊભી થવા પ્રયત્ન કરતી હતી. પણ મેં ઊઠીને તરત તેને આશ્વાસન આપવાના વિચારે બેસી રહેવા જણાવ્યું. હું તેની પાસે બેઠો. તેની માનસિક અવસ્થા જાણવા તેને કુશળતાના સામાન્ય પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યો. મારા હાથમાંની સળગતી સિગારેટ પીવા જણાવ્યું. તેણે સિગારેટ લઈને પીવા માંડી. મેં અનુમાન કર્યું : “કદાચ માનસ ઉપરની અસર ઓછી થઈ ગઈ લાગે છે.” તેણીએ કહ્યું : “હું જે કરું છું તે મને કાંઈ યાદ નથી આવતું પણ ઘણાં વર્ષો પહેલાં તમે કહો છો તેવું જોયું હોય એમ લાગે છે.” મેં તેની સ્મૃતિના અરીસાને વધુ સ્પષ્ટ કરવા કહ્યું :

“અત્યારે તું જે વાતાવરણમાં છે તે વિશે વિચાર ! વર્ષોની વાત જવા દે.” મારા શબ્દો તેને વધુ અકળાવતા હોય તેમ લાગ્યું. તે વ્યાકુળ ભાવે બધું જોઈ રહી હતી. મને એમ લાગતું હતું કે તે જાણે માનસિક સમતુલા જાળવવા મથી રહી હતી. પણ કોઈ અગમ્ય એવી શક્તિ તેને તેમ કરતાં રોકી રહી હતી.

હું ખૂબ જ ક્ષીણ થઈ ગયો હોઈ તેમ મને જણાતું હતું. માનસિક રીતે તાણ ભોગવીને થાકી ગયો હતો. ભૂખ, તરસ નિઃસહાયપણે સહન કર્યા સિવાય છૂટકો ન હતો. કિસના હાવભાવ પરથી જણાતું હતું કે કાંઈક અંશે તે સ્વસ્થ થઈ છે. આ પ્રમાણે ભયગ્રસ્ત વાતાવરણમાંથી બચાવવા માટે આર્તનાદથી મનોમન ઈષ્ટદેવને પોકારી રહ્યો હતો. આપત્તિ, કષ્ટ, ભયની પરાકાષ્ઠાનો અનુભવ થાય ત્યારે જ શરણાગતિ દ્વારા ઈશ્વરનું સ્મરણ સાચી રીતે થાય છે એ અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે.

મેં અને કિસે આ પ્રમાણે જ જાગતાં-ઊંઘતાં સવારના પાંચ વગાડ્યા. આખી રાત કોઈ પણ જાતના હાનિકારક પ્રસંગ વિના પસાર થઈ હોવાથી મનને કાંઈક અંશે સાંત્વન મળ્યું. સવારમાં આકાશની કિનારી પ્રકાશમય થવા લાગી. અધોરી આવતો હોય તેમ જણાયું. તેની ભુજામાં પહેરેલ તાંબાના કડા સાથે ખોપરી ભટકાવાથી આવતો અવાજ તેના આગમનનું સૂચન કરતો હતો. તેના આગમનનો વિચાર આવતાં જ શરીરમાં ભયની ધ્રુજારી ફરી વળી. ક્ષણે ક્ષણે હવે શું થશે ? — એ પ્રશ્ન પર્વતની કાળમીંઢ શિલા સમાન બનીને વિચારોની ગતિને અટકાવી દેતો હતો.

અધોરીએ ઝૂંપડીમાં આવીને અમારી તરફ નજર કરી. એની નજર જાણે સળગાવી મૂકતી હોય તેમ મને જણાતી હતી. તે થોડી વાર ઊભો રહી ફરી બહાર ચાલ્યો ગયો. ધીમે ધીમે સૂર્યોદય થઈ રહ્યો હતો. પ્રકાશ ઝૂંપડીમાં આવતો હોવાથી ગુફામાં પણ અજવાળું થઈ રહ્યું હતું. બે-ત્રણ ચાંદરડાં ઠેઠ ગુફાની અંદર પડતાં હતાં, જે આશાનાં કિરણ સમાં જાણે પ્રતીકરૂપ હતાં. ફક્ત કાલ્પનિક આશ્વાસન સિવાય નક્કર બચાવ કાંઈ જ જણાતો ન હતો. મારું એવું અજવાળું થતાં હું ઊભો થયો. કિસ પણ મારી સાથે ઊઠી. બહારની તરફ ધીમી અને સાવચેત ગતિથી મેં ડગલાં માંડ્યાં. હું અને કિસ ઉપર આવીને ઝૂંપડી બહાર નીકળ્યાં.

મેં ચારે તરફ નજર ફેરવીને જોયું. વાતાવરણ સ્વચ્છ અને શાંત હતું. આકાશમાં થોડાંઘણાં વાદળો હતાં. ભય જાણે હંમેશને માટે મનમાં સ્થિર થઈ ગયેલો હોય તેમ લાગ્યા કરતું હતું. અધોરી આસપાસ છે કે નહીં તે જોવા માટે મેં લાંબે સુધી નજર દોડાવી. તેની હાજરી નહીં જણાતાં મનને થોડી રાહત થઈ. સાથે અહીંથી ભાગી છૂટવા માટેનો વિચાર પણ જાગ્રત થયો. કઈ દિશામાંથી આવ્યા હતા તે જોવા

માટે મેં ચારે તરફ નજર ફેરવી, ઝૂંપડીથી ડાબી બાજુ ખુલ્લા મેદાન તરફથી અમે આવ્યાં હતાં તેમ જણાયું.

સહેજ દૂર આવેલા પથ્થરો દ્વારા બનેલા કુંડ જેવા ખાડા પાસે જઈને મેં મોં ધોયું. તરસના કારણે પાણી પીધું. કિસે પણ હાથ-પગ-મોં ધોઈ પાણી પીધું. મને ભૂખ લાગી હોવાથી મેં આજુબાજુ જોયું. જમણી બાજુ ઢોળાવના ખાડામાં એક ગૂલરનું ઝાડ હતું. (ગૂલર એટલે ઉંબરો) તેનાં પાકાં ગૂલર ખાવાનું વિચાર્યું. તે ખાડામાં સારા એવા પ્રમાણમાં નીચેના ભાગે ઊગેલું હતું. તેનો ઉપરનો ભાગ સીધો જ શિલાને અડીને છવાયેલો હતો. મેં સાવચેતીથી દસ-પંદર પાકાં ગૂલર લઈ લીધાં. મોંમાં મૂકતાં પહેલાં ક્ષણ વાર માટે અધોરીની માયાનો વિચાર આવ્યો. પણ ભૂખ ખૂબ લાગી હોવાથી વધુ વાર વિચારી શકાય તેમ ન હતું. છથી સાત ગૂલર હું ખાઈ ગયો. બે-ત્રણ કિસને આપ્યાં. તેણે પણ ખાધાં, ગૂલર ખાવાથી થોડી શાંતિ મળી.

કિસની માનસિક અવસ્થા કાંઈક પ્રમાણમાં સ્વસ્થ જણાતી હતી. મેં મારા મનને આશ્વાસન આપવા માટે કલ્પના કરી કે, દિવસે કદાચ અધોરીની ક્રિયાકર્મની અસર ઓછી થઈ જતી હશે. આ વિચારે કિસને મારી પાછળ આવવા જણાવ્યું. તે મારી સાથે ચાલવા લાગી. મને આશા બંધાઈ કે, હવે આ યાતનાગારમાંથી છૂટી શકાશે. મારો ઉત્સાહ વધ્યો. મેં સમયનો અને અધોરીની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ ભાગી છૂટવા માટે કિસનો હાથ પકડી ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. હજુ માંડ થોડાંક ડગલાં ચાલ્યો હોઈશ કે એકાએક પેડુમાં સખત દુખાવો ઊપડ્યો. મારે ત્યાં જ ફરજિયાત બેસી જવું પડ્યું. તે દુખાવાના કારણે મને પસીનો વળી ગયો. બન્ને બાજુ દુખાવો એટલો જણાતો હતો જાણે હમણાં પ્રાણ નીકળી જશે. કિસ મારી પાસે આવતાં તે પણ મારી જેમ જ બન્ને હાથ પેડુ પર દબાવીને બેસી ગઈ. દુખાવાના કારણે તેનાથી ચીસ પડાઈ ગઈ. કિસની આ હાલત જોઈને તરત જ મને શંકા ગઈ કે આ અધોરીની જ બાંધેલી હદ હોવી જોઈએ, જેથી અમે છટકી ન શકીએ. હું મહામુસીબતે બે ડગલાં પાછો હટ્યો. તરત જાણે કાંઈ જ ન હોય તેમ દુખાવો બંધ થઈ ગયો. મેં કિસનો હાથ પકડી મારી તરફ ખેંચી લીધી. તેણે પણ તરત જ રાહત અનુભવી.

આ પ્રસંગથી હું ખૂબ હતાશ થઈ ગયો. બાવાની કૂરતા ઉપર ખૂબ ગુસ્સો ચડ્યો. પણ શું થાય ? નિઃસહાય હતો. લથડતે પગલે પાછો ઝૂંપડી પાસે આવ્યો. ઝૂંપડીની બહાર પથ્થર ઉપર બેસી મારી નિઃસહાય પરિસ્થિતિ ઉપર વિચાર કરતાં કરતાં ગળગળો થઈ ગયો. આંખોમાં ઝળઝળિયાં આવી ગયાં. મને જોઈ કિસ પણ ઉદાસ થઈ ગઈ. આમ ઘણી વાર સુધી સૂનમૂન બેસી રહ્યો. હવે જીવનનો અંત

નજીકના ભવિષ્યમાં છે. ક્યારે કઈ આપત્તિ ઊભી થશે તેની કલ્પના થઈ શકે તેમ ન હતું. ઘડીભર એવો વિચાર આવતો કે આ રીતે મોતને ઘાટ ઊતરવું તેના કરતાં બાવાને જ પૂરો કરવો શું ખોટું છે ? અનેક વિચારોથી માથું ભમી ગયું.

કશોક ખડખડાટ થતાં મેં તે તરફ નજર કરી તો ત્રણ-ચાર નાનામોટા કાળા :પોઢાંવાળા વાંદરા કૂદાકૂદ કરી રહ્યા હતા. એક-બે વાંદરાનું ધ્યાન અમારા તરફ જતાં તેઓ નજીક આવવા લાગ્યા. કિસ ભયથી એકદમ મારી બાજુમાં બેસી ગઈ. પણ મને એવો ભાસ થયો કે તેઓ મને ખબરઅંતર પૂછવા અને મદદ કરવા આવો રહ્યા છે. થોડે દૂર અટકી જઈને તેઓ મારી સામે જોઈ રહ્યા. હું વિચારોની તંદ્રામાંથી જાગ્યો. થોડે જ દૂર બન્ને વાંદરા બેસીને અમારું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા. આ એકાંત અને નિઃસહાય વાતાવરણમાં વાંદરાઓ પણ મને આશ્વાસનરૂપ જણાતા હતા. તેઓ જાણે મારા મનના ભાવ વાંચવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. હું પણ મનોમન તેમને મદદ કરવા માટે જાણે વિનંતી કરી રહ્યો હતો. કોણ જાણે કેમ પણ એ વાનરોની હાજરીથી આશ્વાસન મળી રહ્યું હતું.

વાતાવરણ વારંવાર બદલાયા કરતું હતું. વાદળાંઓની ઘટા છવાઈ જતાં થોડાં છાંટા આવવા લાગ્યા તેથી હું અને કિસ બન્ને ઝૂંપડીમાં ચાલ્યાં ગયાં. દિવસે પણ આ જગ્યા પહાડી, વૃક્ષો, વાતાવરણ વગેરેના કારણે બિહામણી જણાતી હતી. બાવાનો ભય જાણે સર્વત્ર છવાઈ ગયેલો જણાતો હતો. આ પ્રમાણે બપોરનો સમય થઈ ગયો. એ દરમિયાન બાવો પથ્થરોની પાછળના રસ્તા તરફથી આવતો જણાયો. હું સાવચેત થઈ તેની તરફ જોઈ રહ્યો. તે બેપરવાહીથી ઝૂંપડી તરફ આવી રહ્યો હતો. તેની સાથે મધ્યમ કદનો એક બકરો પણ હતો, જે તેની સાથે દોરાઈને આવી રહ્યો હતો. તેણે આવીને ઘડીભર મારી સામે જોયું. એકાદ-બે ક્ષણ જોયા પછી તે ખંધું અને લુચ્ચું હસ્યો. તેનું હાસ્ય જાણે કહેવા માગતું હતું કે અહીંથી જવા માટેનો એક જ રસ્તો છે અને તે છે મૃત્યુ. એ સિવાય તમે છટકીને નહીં જઈ શકો. તેની સામે તિરસ્કારભરી એક દૈષ્ટિ કરી હું બહારની તરફ ચાલ્યો ગયો. કિસ પણ મારી પાછળ બહાર આવી ગઈ. બાવો તેની સાથે બકરાને લઈ ઝૂંપડીમાં દાખલ થઈ નીચેની ગુફામાં જતો રહ્યો.

હું પરિસ્થિતિ વિશે ગંભીરતાથી વિચારી રહ્યો હતો. કિસ વિશે તેમ જ મારા અંગત જોખમ અને જવાબદારીના વિચારો અકળાવી મૂકતા હતા. કિસ માનસિક રીતે સંપૂર્ણ અસ્વસ્થ હતી કારણ કે એક વખત પણ તેણે પોતાનાં સગાંવહાલાંને યાદ કર્યાં ન હતાં. એક પણ પ્રશ્ન પોતાની સલામતી વિશે ઉચ્ચાર્યો ન હતો.

વરસાદના છાંટા ઘણા જ ઓછા પ્રમાણમાં આવી રહ્યા હતા. થોડી ભૂખ લાગી હોવાથી ગૂલરના ઝાડ પરથી થોડાં ગૂલર ઉતારી લાવ્યો. થોડાં ગૂલર કિસને આપ્યાં.

તેણે ખાવા માટે શરૂઆત કરી ત્યાં બાવો ઝૂંપડીમાંથી બહાર આવ્યો. તેણે અમને બન્નેને નજીક આવવા ઈશારાથી જણાવ્યું. મને ફરી મનમાં ભયની આશંકાઓ ઊઠવા લાગી. અમને બન્નેને ગુફામાં જઈને બેસવા કહ્યું. અમે બન્ને રીંછના ચામડા પર બેઠાં. ઘડીભર દૂર દેવિથી તે અમને બન્નેને જોઈ રહ્યો. તેની દરેક ચેષ્ટાને હું ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. ગાંજાની ચલમ અગાઉથી તેણે તૈયાર કરીને રાખી હતી તે તેણે સળગાવી. બે-ત્રણ દમ ખેંચ્યા બાદ અર્ધ ખુલ્લી આંખોથી મારી સામે જોઈને તે બોલ્યો : “લો, દમ લગાઓ.” જાણે કોઈ પિશાચ કર્કશ અવાજે ફૂવાના ઊંડાણમાંથી બોલતો હોય તેવો અવાજ સાંભળીને ભયની આછી ધ્રુજારી આખા શરીરમાં ફરી વળી. મેં વિનયપૂર્ક ના પાડી. સાથોસાથ દીનસ્વરે અહીંથી રજા આપવા માટે યાચના કરી. બીજો કોઈ ઉપાય હતો નહીં તેથી નમ્રતાનો આશરો લીધા સિવાય છુટકારો મળે એવું ન હતું. ઘડીભર બાવાએ વિચાર કર્યો. પછી ઉગ્ર સ્વરથી ગુસ્સામાં બોલ્યો : “આ છોકરી અહીંથી નહીં જઈ શકે. તારે જવું હોય તો તું જઈ શકે છે. મારે તારું કાંઈ કામ નથી.” તેનો જવાબ સાંભળીને પહેલી ક્ષણે મારા અવયવો જાણે થીજી ગયા. બાવાને શો પ્રત્યુત્તર આપવો તે સમજાયું નહીં. થોડી વાર શાંત રહી ફરીથી તેને આજીજી કરતાં જણાવ્યું કે, “કિસના અહીં રહેવાથી હું આપત્તિમાં મુકાઈ જઈશ. કિસને જીવનમૃત્યુના સંજોગોમાં છોડીને મારાથી જઈ શકાય નહીં એ વાત મારા સ્વભાવ વિરુદ્ધ છે. માટે તમે દયા કરીને અમને બંનેને મુક્ત કરો. અમે તમારો દોષ ગુનો નથી કર્યો. પછી શા માટે અમને આવી યાતના આપો છો ?” પણ તેને કાંઈ અસર ન થઈ. તેણે ગર્જના કરતાં કહ્યું : “હું તમને બંનેને સદાને માટે મુક્ત કરી દઈશ. હજુ એકાદ દિવસ થોભી જાઓ. પછી તમે હંમેશને માટે મુક્ત થઈ જશો. તમને કોઈ નહીં રોકે, અત્યારે તો ચુપચાપ આ જમવાનું છે તે જમી લો.” એમ કહી એણે પાસે પડેલું ખમ્પર કિસની સામે મૂક્યું. તેમાં શાક, પૂરી, મીઠાઈ, ભજિયાં વગેરે ખાદ્ય સામગ્રી હતી.

કિસને ભૂખ લાગી હોવાથી તેણે જમવાનું શરૂ કરી દીધું. હું ચુપચાપ બેસી રહ્યો. હવે જીવનની મુદત પણ નક્કી થઈ ગઈ હતી. નિઃસહાય અવસ્થામાં વિચારોનો જબરો વંટોળ ચડવા લાગ્યો. ભય, ચિંતા, થાકના કારણે અર્ધબેભાન અવસ્થામાં જ ઊઘી ગયો. એકાદ કલાક પસાર થયો હશે કે કિસે મને જગાડીને બહાર જવા કહ્યું. મેં ચારે તરફ નજર ફેરવીને જોયું તો બાવો ન હતો. હું મહા મુસીબતે ઊઠી શક્યો હું અને કિસ બન્ને ગુફાની બહાર આવ્યાં. સાંજનો સમય નજીક હતો. સૂર્યનો રંગ ફિક્કો સોનેરી જણાતો હતો. તે ડૂબવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. સૂર્યને જોતાં જોતાં હું

ગળગળો થઈ ગયો. શું આ ડૂબતો સૂર્ય મારા ડૂબતા જીવનનો સંકેત છે ? શું કાલે સવારે સૂર્યદર્શન નહીં થાય ? કિસ શૂન્યભાવે મને જોઈ રહી હતી. ધીમે ધીમે સાંજનું વાતાવરણ છવાઈ ગયું. રહ્યાંસહ્યાં કિરણો પણ ચાલ્યાં ગયાં. ઠંડી પણ લાગવા માંડી હતી. હું અને કિસ ગુફામાં ચાલ્યાં ગયાં. ધૂણી સળગી રહી હતી તેમાંનાં લાકડાં સંકેલીને સરખાં મૂકીને તેની પાસે જ બેઠો. કિસ થોડે દૂર બેઠી હતી. ક્ષણે ક્ષણે ભય વધતો જતો હતો. ક્યારે અધોરી આવશે અને શું થશે તે સિવાય કોઈ વિચાર મગજમાં આવતો ન હતો. મેં ગુફામાં ચારે તરફ ઝીણવટથી નજર કરી. સામેની શિલા પાસે પડેલાં બે-ત્રણ હાંડલાં તરફ મારું ધ્યાન ગયું. મેં નજીક જઈને તેને ખોલવા માટે હાથ લંબાવ્યો. એક ક્ષણ માટે વિચાર આવ્યો — કાંઈ આપત્તિ સર્જશે તો ? વળી બીજી ક્ષણે વિચાર્યું કે આથી વધારે આપત્તિ બીજી શું આવી શકવાની હતી ? ધીરેથી માટલું ખોલ્યું. તેમાં વીસપચીસ જેટલા પગના નળા ગોઠવીને મૂક્યા હતા. તે બધાનો ઉપરનો પોલો ભાગ માટીથી છાંદી દઈને બંધ કરેલો હતો. તે હાડકાંના પોલાણમાં કાંઈક ભર્યું હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું. બીજા હાંડલામાં જોયું તો તેમાં બળેલાં હાડકાં તૂટેલી-બળેલી માનવ ખોપરીની નાનીમોટી કરચો, રાખ અને નાનામોટા માનવદાંત પડેલા હતા. આ દેશ્ય જોઈ મારા શરીરમાં ધ્રુજારી વ્યાપી ગઈ. વિચાર આવ્યો કે આ બધા મારા પહેલાં અહીં આવેલા કમનસીબ માણસોના જ અવશેષો હોવા જોઈએ. બાવાની કૂરતા-નિર્દયતા ઉપર મને ખૂબ ઉગ્ર ગુસ્સો ચડ્યો. ત્રીજું માટલું ખોલવા આગળ વધું છું ત્યાં ગુફાની ઉપર ઝૂંપડીમાં બાંધેલો બકરો જોરશોરથી બેં-બેં કરવા લાગ્યો અને બંધનમાંથી છૂટવા માટે ધમપછાડા કરવા લાગ્યો. કિસ ઊભી થઈને એકદમ મારી પાસે આવી. એકાએક આ પ્રસંગ કયા ભયનું સૂચન કરી રહ્યો છે તે ઝડપથી વિચારી રહ્યો હતો. આજુબાજુ જોઈને પેલા તબલને હાથમાં લઈ લીધો. ત્યાં બહારની બાજુએ ભારે વજનદાર પગલાં નજીક આવતાં હોય તેમ જણાયું. ક્ષણવાર હું સ્તબ્ધ થઈને ગુફાના દ્વાર તરફ નજર માંડીને એકધ્યાનથી જોઈ રહ્યો હતો. વિચારો પુરઝડપે આવજા કરી રહ્યા હતા. શું કોઈ જંગલી જાનવર હશે ? શું બાવો કોઈ નવી આપત્તિનું સર્જન કરી રહ્યો છે ? કે કોઈ માયાવી દેશ્ય હાજર થવાનું છે ? બકરો વધુ જોરથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. જે પ્રયત્નમાં તે સફળ થયો અને ગુફા તરફથી પ્રકાશ આવતો હોઈને બકરાએ ગુફામાં જ પડતું મૂક્યું. તેની પાછળ જ એક જોરદાર છીંકોટો સંભળાયો. મેં અનુમાન કરી લીધું કે આ રીંછ જ હોવું જોઈએ. મેં સ્વરક્ષા માટે ધૂણીમાંથી સળગતું લાકડું ઉપાડી લીધું. કિસ મારી પાસે ઊભી હતી તેને પણ એક લાકડું ઉપાડી લેવા કહ્યું. પણ ભયથી તે વ્યાકુળ હતી. તે કાંઈ કરી શકી નહીં. એ દરમ્યાન મેં એક હાથમાં તબલ, બીજા હાથમાં સળગતું લાકડું રાખીને

ગુફાના દ્વાર તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. થોડા થોડા ગુરગુરાટ અને છીંકોટા સહિત એક મોટું ખખડધજ રીંછ ગુફાના ઉપરના દ્વાર પાસે આવીને રોકાયું. તે અંદર આવવા માટે જાણે વિચારી રહ્યું હતું. અંદર આવવા માટે તેનું ભારેખમ શરીર નડતરરૂપ હતું. સાથે ધૂણીનો પ્રજ્વલિત અગ્નિ રીંછ માટે ભયરૂપ હતો. મેં ગણતરી કરી લીધી કે જો આ રીંછ જ હશે તો અંદર નહીં આવી શકે. બન્યું પણ એમ જ. તેણે આગળના બે પંજા પગથિયા ઉપર મૂકીને પ્રયત્ન કરી જોયો પણ પોતે ફસાઈ જશે એ વાત એના ધ્યાનમાં આવી જતાં તેણે પોતાની ડોક લાંબી કરીને અંદર જોવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. જ્યારે મને બરોબર અંદાજ આવી ગયો કે તે અંદર નહીં જ આવી શકે એટલે રાહત અનુભવી. સળગતું લાકડું લઈ આગળ વધ્યો અને તેની લાંબી કરેલી ડોકથી દૂર રહી તેના મોઢા સાથે સળગતો ભાગ દબાણપૂર્વક ભટકાડ્યો. મારી શકાય એવી જગ્યા જ ન હતી. સળગતું લાકડું ભટકાવાથી તેના મોઢાનો તથા નાકનો ભાગ દાઝ્યો હોવાથી તે ઝડપથી પાછું હટી ગયું અને ઝૂંપડીની બહારની તરફ ચાલ્યું ગયું. તેના ગયા પછી થોડી રાહત અનુભવી. પણ ભય તો દૂર ન જ થયો.

આ પ્રસંગથી થોડી હિંમત જાણે એકઠી થઈ. પણ બાવાએ ઉચ્ચારેલ શબ્દો સતત ભયગ્રસ્ત બનાવી રહ્યા હતા. મેં કિસને સમય અંગે પૂછ્યું. તેણે જણાવ્યું : સાડા આઠ થયા છે. મેં નિસાસો મૂકતાં વિચાર્યું : હવે સમય નજીક આવતો જાય છે. થોડી વાર થઈ ત્યાં બાવાના આવવાનો પરિચિત અવાજ સંભળાયો. મેં તબલને સાવચેતી-પૂર્વક શિલા સાથે ટેકવીને મૂકી દીધો. બાવો ઝૂંપડીમાં દાખલ થઈને ગુફામાં આવ્યો. તેની સાથે પાંદડાંના બનાવેલા બે-ત્રણ પડિયા હતા. થોડાં બીજાં પડિકાં હતાં. તે બધી સામગ્રી તેણે પોતાના આસન પાસે મૂકી. ચારે બાજુ નજર ફેરવી લીધા બાદ મારી સામે જોઈને કાંઈક બબડ્યો પણ હું સમજી શક્યો નહીં. તેણે ધૂણીમાં બે-ત્રણ મોટાં લાકડાં ગોઠવ્યાં અને કાંઈક તૈલી વનસ્પતિ નાખી, જેથી અગ્નિજવાળા ઝડપથી લાકડાંને સળગાવવા લાગી. અગ્નિના પ્રકાશમાં બાવાનું સ્વરૂપ ભયાનક જણાતું હતું. તે ધ્યાનપૂર્વક આસન ઉપર બેસીને દરેક ચીજો વ્યવસ્થિત ગોઠવીને મૂકી રહ્યો હતો. ધૂણીની સામે એક શણગારેલું રેશમી આસન ગોઠવ્યું. જુદા જુદા હળદર, ચૂના તથા કંકુના આકારો બનાવ્યા. અડદ, તલ, સરસવનાં ફૂંડાં ગોઠવીને મૂક્યાં. પીળા કરેણનાં ફૂલ, તેની માળા, બધું ગોઠવવા લાગ્યો. આ બધી તૈયારી જાણે બલિદાનની હોય તેવું મને જણાતું હતું. તેની બધી ક્રિયાઓ હું વિસ્મયથી જોઈ રહ્યો હતો. સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ ગયા પછી તે પોતાના આસન ઉપર બેઠો. સૌ પ્રથમ તેણે પોતાની ઝોળીમાંથી કાંઈક દ્રવ્ય કાઢીને મંત્રોચ્ચાર કરીને ધૂણીમાં હોમ્યું. એક ઘેરા લીલા રંગનો પ્રકાશ ચારે બાજુ

ક્ષણવાર ફેલાઈ ગયો. બાવો વધુ ગંભીર બન્યો. તેણે બકરા તરફ જોઈને હાથના ઈશારાથી નજીક આવવા કહ્યું. જાણે ઈશારાથી સમજી ગયો હોય તેમ બકરો નજીક આવીને ઊભો રહ્યો. મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. બાવાએ એક પીળા કરેણનાં ફૂલની માળા બકરાને પહેરાવીને ચાંદલો કર્યો. તેનાં શીંગડાં ઉપર એક દોરા જેવું કાંઈક બાંધ્યું. પછી થોડી વાર અમુક મંત્રો બબડતો રહ્યો. મંત્રો બોલતાં પોતે કાંઈક અકળામણનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો એમ જણાયું. તેણે બકરા સામે દૃષ્ટિ સ્થિર કરી. બકરો ધૂજવા લાગ્યો. તેના શરીરનાં બધાં જ રૂંવાડાં સોયની જેમ ઊભાં થઈ ગયાં. બાવાએ જુદાં જુદાં દ્રવ્યોની એક આહુતિ આપી અને મોટેથી ત્રાડ પાડીને બોલ્યો : “કાલી બજાદે તાલી, ભેજ મુદા હૈ ખાલી.” તેના આ શબ્દો મને આજે પણ સારી રીતે યાદ છે. આ ત્રાડ મારી છાતીમાં ધૂસી ગઈ હોય એવું મને જણાયું. આ પ્રમાણે ત્રાડ મારતાંની સાથે જ તેણે નાનું ખડ્ગ ઉપાડીને બકરાની ડોક ઉપર માર્યું. એક જ ઘાયે તેનું માથું જુદું થઈને ધૂણીમાં પડ્યું. ઘડમાંથી લોહી વેગપૂર્વક વહેવા લાગ્યું. તે લોહીને બાવાએ ખપ્પરમાં ભરી લીધું. લોહીનો સ્રાવ બંધ થતાં સુધી તે ખપ્પર લગભગ ભરાઈ જવા આવ્યું. બકરાના ઘડને સહેજ ધક્કો મારીને તેણે પાડી દીધું અને ખેંચીને આસનથી દૂર મૂક્યું. બકરાના સળગતા માથામાંથી માંસ, વાળની દુર્ગંધ આવી રહી હતી. લોહી ભરેલા ખપ્પર ઉપર બે હાથ રાખી અમુક મંત્રો બોલી પોતાની ઝોળીમાંથી એક ખોપરી કાઢીને ધૂણી પાસે મૂકી અને જમણા હાથનો પંજો લોહીમાં બોળી ખોપરી ઉપર તે લોહીભીનો પંજો છાપીને ફરી કંઈક મંત્રો બોલ્યો. બન્ને હાથ વડે ખપ્પરને ઉપાડી વીરાસને બેસી તેણે ખપ્પર મોઢે માંડી દીધું. એક જ સ્વાસે તે બધું લોહી પી ગયો. જ્યારે તેણે ખપ્પર મોઢાથી દૂર ખસેડ્યું ત્યારે લોહીથી ખરડાયેલી તેની દાઢી-મૂછવાળો ચહેરો હિંસક પશુ જેવો ભયંકર દેખાતો હતો.

તેની આ ક્રિયાથી મારાં ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયાં હતાં. કિસ શૂન્યપણે ભાવહીનપણાથી આ બધું જોઈ રહી હતી. બાવાએ કિસને કપડાં ઉતારીને સામે સ્થાપેલ રેશમી આસન ઉપર બેસવા આદેશ આપ્યો. કિસ પૂતળાની માફક ઊભી થઈ. તેણે શરીર પરથી વસ્ત્રો દૂર કરી દર્શાવેલ આસન ઉપર બેઠક લીધી. તે ટકાર બેઠી હતી. બાવાએ કિસ પાસે આવી તેના વાળ ક્ષિપમાંથી ખોલીને છુટ્ટા કરી નાખ્યા. પોતાના આસન ઉપર બેસતાં પહેલાં તેણે પોતાની ભેટ — લંગોટી ખોલીને દિગંબર થઈને બેઠક જમાવી. આ સમયે મારા મનમાં અસંખ્ય શંકાઓ વિચારો ઝડપથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. મારે શું કરવું તે નિર્ણય લેવા હું મથી રહ્યો હતો. એક વાત તો નિશ્ચિત હતી જ કે આજની રાત એ છેલ્લી રાત છે. પછી કાચરની જેમ શા માટે મરવું ? દેઢ નિર્ણય થતાં જ જાણે ભય, ચિંતા એકદમ દૂર થઈ ગયાં. ભય અને

ચિંતાના સ્થાને ક્રોધ અને યોજના આવી ગઈ. બાવા અને મારી વચ્ચે કેટલું અંતર છે ? ક્યારે ઘા કરવો ? ક્યાં કરવો ? કેટલી ઝડપ અને શક્તિથી કરવો ? આ બધું વિચારી રહ્યો હતો. મારી બાજુમાં પડેલ તબલને ખસ મોકા ઉપર દગો નહીં આપે એવી દૈષ્ટિથી ચકાસી લીધો.

આ બાજુ બાવો એની વિધિમાં પૂર્ણ રીતે મશગૂલ થઈને તૈયારી કરી રહ્યો હતો. ધૂણીમાં લાકડાં વ્યવસ્થિત કરી વધુ અગ્નિજવાળા જાગ્રત કરી રહ્યો હતો. અગ્નિની જવાળામાં સમગ્ર ગુફા, તેમાં પડેલ વસ્તુઓ, અધોરી — બધું જ ભયજનક દેખાઈ રહ્યું હતું. બાવાએ એક ફૂંડામાંથી અડદના દાણા લઈને મૂઠીમાં બંધ કર્યા. કાંઈક મંત્રો ભણી મૂઠીને ફૂંક મારી અને ખોલી નાખી. મંત્રેલા અડદના દાણા મૂઠી ખોલતાંની સાથે જ માખી ઊડી જાય તેમ ઊડીને ગુફાની બહાર ચાલ્યા ગયા.

ત્યાર બાદ તેણે ગંભીરતાથી ક્રિયાઓ શરૂ કરી. કિસને ચાંદલો કરી પીળાં કરેણનાં ફૂલોની માળા પહેરાવી. જુદાં જુદાં દ્રવ્યો ધૂણીમાં હોમતો જતો હતો અને કિસની સામે સ્થિર નજરે જોઈને પૂજન કરી રહ્યો હતો. ઘણી વાર સુધી આ વિધિ ચાલુ રહી. આશરે કલાક પછી તેણે જુદાં દ્રવ્યોથી યોનિપૂજનવિધિ શરૂ કરી. એ વિધિ પૂર્ણ થયે તેણે થેલામાંથી એક દારૂની બાટલી કાઢીને ખોલી. એમાંથી અમુક દારૂ ખોપરીમાં કાઢી બન્ને હાથ વડે ખોપરી પકડીને તે દારૂની આહુતિ ધૂણીમાં આપી રહ્યો. તે આહુતિ આપવાથી ધૂણીની જવાળા એકદમ પ્રજ્વલિત થઈને ઊંચે સુધી ગઈ અને કિસનું શરીર ધૂજવા લાગ્યું. મેં અગાઉ જોયેલા બકરાંની ક્રિયામાં આ છેલ્લું દેશ્ય હતું. મેં વિચાર્યું : હમણાં કિસની ગરદન ઉપર ખડ્ગનો ઘા થશે. અને માથું ધૂણીમાં જઈ પડશે. હવે વિચાર કરવાનો સમય નથી, નહીં તો મોડું થઈ જશે. બાવો સ્થિર નજરે કિસની આંખોમાં જોઈ રહ્યો હતો. મેં તરત નીચે વળીને તબલ ઉપાડી લીધો. આગળ વધીને ઘા કરવાની તૈયારી કરું છું ત્યાં કિસે બન્ને હાથ પહોળા કરી ભયંકર અદ્વિચાર્ય કર્યું, જે સાંભળીને હું ધ્રુજી ઊઠ્યો.

અધોરી બાવો તરત માથું નમાવીને વારંવાર નમસ્કાર કરવા લાગ્યો. કિસની આંખો જાણે અંગારા વરસાવી રહી હોય તેવી જણાતી હતી. બાવો ઊભો થયો. તેણે કિસને કરતે ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી. કરી તે આસન ઉપર આવીને બેઠો. કિસનું મોઢું લાલ અને તેજસ્વી જણાતું હતું. બાવાએ મારી તરફ તેની પીંગળી આંખો દ્વારા એક વેધક દૈષ્ટિ કરી. હું ક્ષણવાર ખળભળી ઊઠ્યો. તેણે મને મોટા ઉગ્ર અવાજથી કહ્યું : "બહાર જા, મારે વચન લેવાં છે." મેં નક્કી કરી લીધું કે હવે છેલ્લો ખેલ ખેલી લઉં. મેં સીને તુચ્છ સમજીને જવાબ આપ્યો : "તારો સમય પૂરો થઈ ગયો છે, સાવધાન થા." આટલું કહેતાંની સાથે જ મારા ક્રોધે અને ધીરજે મર્યાદાઓ છોડી દીધી. મેં

આગળ વધીને તબલનો પૂરી તાકાતથી ઘા કર્યો. તેણે કલ્પના પણ નહીં કરી હોય કે આ રીતે મારા તરફથી વર્તન થશે. તેથી તે માનસિક રીતે તૈયાર ન હતો. છતાં પ્રતિકાર કરવા માટે તેણે ઝડપથી ખડ્ગ ઉપાડી લીધું. પણ તે પહેલાં મારો ઘા તેના ઉપર બેસી ગયો હતો. તેનો જમણો ખભો ચિરાઈ ગયો. તેની જરા પણ પરવા ન કરતાં તે મારા તરફ ખુન્નસ ભરેલી આંખોથી જોતો આગળ વધ્યો. હું સ્વભયાવ સાથે બીજા ઘા માટે તૈયાર જ હતો. પણ ત્યાં જ ગુફાની બહાર ભયાનક જબરજસ્ત અવાજ થયો અને સાથોસાથ એક પ્રચંડ અદ્વિચાર્યનો ઘોર અવાજ સંભળાયો, જે સાંભળીને મારું સમગ્ર અસ્તિત્વ ભયથી ધ્રુજી ઊઠ્યું અને ઘા કરવાની વાત તો બાજુ પર રહી. પણ ઊભા રહેવાની પણ શક્તિ ન રહી.

એ અવાજ અને અદ્વિચાર્ય થતાં જ કિસ બેહોશ થઈને ઢળી પડી. આ જોઈને બાવો ગાંડાની માફક ગુફાની બહાર દોડી ગયો પણ ક્ષણવારમાં શું બની ગયું તે હું સમજી શક્યો નહીં. મેં કિસ તરફ જોયું. તે અચેતન પડી હતી. ધૂણીની પાસે જ હોવાથી મેં તેને ઊંચકીને દૂર સુવડાવી તેના ઉપર રીંછનું ચામડું ઓઢાડ્યું. તેનું શરીર ઠંડું થઈ ગયું હતું. હું ભયથી ઠંડો થઈ ગયો હતો. કાંઈ સૂઝતું ન હતું. હવે બાવો કોઈ પણ રીતે મારી નાખશે તેમાં કાંઈ શંકા નથી માટે હિંમતપૂર્વક સામનો કરી લેવાનો છેલ્લો નિર્ણય મેં કરી લીધો.

બાવાને ગયાને એકાદ મિનિટ થઈ હશે કે ઝૂંપડી બહાર જરા દૂરથી એક કારમો ચિત્કાર સંભળાયો. મારાથી સમજી શકાયું નહીં કે આ આટલો હૃદયદ્રાવક અવાજ શાનો હોઈ શકે ? છેવટે શંકાકુશંકાથી મન ઘેરાઈ વળ્યું અને વિચાર્યું કે બાવો હવે જે છેલ્લી રચના કરી રહ્યો છે તેમાં બચાવ કરવાની કોઈ જગ્યા જ નહીં હોય. મનોમન ઈષ્ટદેવ હનુમાનજીનું સ્મરણ કર્યું. સાથે વિનંતી કરી : "હે નાથ ! તમે પળવારમાં બધું કરવા સમર્થ છો. મારી રક્ષા કરો." એક વાત અહીં કબૂલ કરી લઉં કે તે સમયે જે ઈશ્વરને હૃદયપૂર્વક યાદ કર્યા હતા તે રીતે અગાઉ કે ત્યાર પછી ક્યારેય યાદ નથી કર્યા. પણ ઈશ્વર પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ અને પ્રેમ સ્થાપિત થયો એ હકીકત છે.

આ પ્રમાણે સ્મરણ કરતાં કરતાં સમય પસાર થતો રહ્યો. ઘડિયાળમાં જોતાં જણાયું કે લગભગ ત્રણનો સમય થઈ ગયો છે. આ તરફ કિસ એમ ને એમ જ પડી હતી. તેની ચિંતા થવા લાગી. મેં ધૂણીમાં બે-ત્રણ લાકડાં મૂકી અગ્નિને સતેજ કર્યો. ધૂણીમાં હજી પણ બકરાંનું માથું સળગીને છેલ્લા અવશેષરૂપે બાકી રહ્યું હતું. મેં કિસને સ્પર્શ કર્યો. તેના શરીરમાં ગરમી જણાતી હતી. મેં તેને જગાડવા પ્રયત્ન કર્યો. થોડા જ પ્રયત્ને તે જાગી ગઈ. જાગતાંની સાથે જ તે આજુબાજુ તેમ જ મને ગાંડાની

માફક વ્યાકુળ થઈને જોવા લાગી. મને પણ તેનું વર્તન વિચિત્ર અને ભયજનક જણાયું. મેં શાંતિથી તેને પૂછ્યું : “કિસ, તને શું થાય છે ? તારી તબિયત કેમ છે ?” તેણે પોતાના શરીર તરફ દેષ્ટિ કરી. તે એકદમ સંકોચાઈ ગઈ. મેં તરત તેને તેનાં કપડાં આપ્યાં અને બીજી તરફ મોઢું ફેરવી લીધું. તેણીએ કપડાં પહેરી લીધાં. તેનામાં થયેલા પરિવર્તનથી મને આનંદ થયો. પણ એકાએક પસાર થતા જુદા જુદા પ્રસંગોથી હું ખૂબ જ ગૂંગળાઈ ગયો હતો. કિસ મારી પાસે આવીને બેઠી. મારી સામે સ્થિર નજરે જોઈ રહી. હું તેની સ્વસ્થતા અંગે વિચારી રહ્યો. તેણીએ પૂછ્યું : “આ આપણે ક્યાં આવ્યા છીએ ? કોની પાસે આવ્યા છીએ ? અહીં શું કામ છે ?” આ બધા પ્રશ્નો સાંભળી મને ખૂબ આનંદ થયો પણ આમ થવાનું કારણ સમજાતું ન હતું. મેં કિસને બધું યાદ કરવા કહ્યું. પણ તેને કંઈ યાદ આવતું ન હતું. ફક્ત તેણે દીનાનાથજીને ત્યાંથી નીકળ્યાં અને બીજા કોઈ સાધુએ તેને ચલમ આપી એટલું જ યાદ આવતું હતું. મેં ટૂંકમાં તેને બધી વાત કહી સંભળાવી. તે ખૂબ જ ભયભીત થઈ ગઈ. મેં તેને આશ્વાસન આપીને બિલકુલ નહીં ડરવાનું જણાવ્યું. તેણે અસંખ્ય પ્રશ્નોની ઝડી વરસાવી. મેં ટૂંકમાં તેના મનનું સમાધાન કરતાં જણાવ્યું કે હજુ આપણે ભયમુક્ત નથી માટે સાવચેત રહેવું જરૂરી છે. આ પ્રમાણે અમારી વાતોમાં સમય પસાર થતાં આશરે પાંચ વાગ્યે એકાએક જાણે કાંઈ સુગંધિત દ્રવ્યોનો હવન થયો હોય તેવી સુવાસ આખા વાતાવરણમાં ફેલાઈ ગઈ. મને સમજાયું નહીં, આ શા કારણે બન્યું પણ મન એકદમ નિર્ભય બની ગયું એટલું સ્પષ્ટપણે અનુભવ્યું. મનોમન એવો પણ સંકલ્પ થયો કે ઈશ્વરે પ્રાર્થના સાંભળીને અહીંથી છુટકારાનો માર્ગ તૈયાર કરી દીધો હોવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચારોમાં તથા વાતોમાં સવાર થવાનાં ચિહ્નો શરૂ થયાં. પવનની સુગંધ, ઉષાનો આછો પ્રકાશ ધીમે ધીમે વધુ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો હતો. નવું જીવન મળ્યું છે એમ લાગતું હતું.

સારા પ્રમાણમાં અજવાળું થતાં હું અને કિસ બહાર નીકળ્યાં. બહાર કાંઈ જોખમ હોય તો ? — એવી શંકાથી તબલ પણ સાથે લીધો. સાવચેતીપૂર્વક ચારે તરફ નજર કરી, બધું જ શાંત અને યથાવત્ જણાતું હતું. કિસ પણ વિસ્મયભાવથી બધું જોઈ રહી હતી. તેના ચહેરાના ભાવો હું વારંવાર જોઈને તેના પરિવર્તનનું કારણ શોધવા મથી રહ્યો હતો. હું અને કિસ ઝરણા પાસે જઈ હાથ-મોં ધોઈ થોડું પાણી પીને ત્યાં જ એક શિલા ઉપર બેઠાં.

આકાશ સ્વચ્છ હતું. સૂર્યનારાયણ આકાશમાં પોતાની યથાવત્ ગતિ પ્રમાણે જઈ રહ્યા હતા. કિસ બાથરૂમ જવા માટે મારી પાસેથી ઊઠીને થોડે દૂર ગઈ પણ ચીસ

પાડીને તે દોડતી પાછી આવી. તે ખૂબ ગભરાઈ ગયેલી જણાતી હતી. હું ત્વરાથી ઊભો થઈ ગયો. મેં પૂછ્યું : “શું છે ?” તે કાંઈ બોલી નહીં. જે દિશામાં તે ગઈ હતી તે તરફ આંગળી ચીંધીને મારા બન્ને હાથ પકડી પાછળ સંતાઈ ગઈ. હું ઘડીભર વિચારમાં પડ્યો. શું હશે ? પછી સંભાળપૂર્વક તે દિશામાં આગળ વધ્યો. ત્યાં જોયું તો હું સ્તબ્ધ બની ગયો. એક પીલુડીના વૃક્ષ નીચે અધોરીનો મૃતદેહ વિકૃત રીતે ચૂંથાયેલો પડ્યો હતો. તેનો જમણો પગ જાંઘથી તૂટી જઈને પીલુડીના ઝાડ પર ટિંગાતો હતો. એ જ રીતે આંતરડાંઓ પણ ટિંગાતાં હતાં. પેટનો ભાગ અને છાતીનો ભાગ ખાલી ખોખા પ્રમાણે પીંજરા જેવો પડ્યો હતો. ગરદન મરડી, ખેંચીને લાંબી કરી નાખી હોય તેમ જણાતું હતું. આંખોની જગ્યાએ ઊંડા ખાડા દેખાતા હતા. ચારે તરફ સુકાઈ ગયેલા લોહીના ડાઘા પડેલા જણાતા હતા. કિસનો હાથ પકડી પાછાં ડાઘાં ભરતો હું તરત ઝૂંપડી પાસે આવ્યો. એકદમ ઝડપથી અંદર જઈ બૂટ, કપડાં બધું વ્યવસ્થિત પહેરી, બન્ને આ યાતનાગારમાંથી ભાગી છૂટવા તૈયાર થઈને બહાર આવ્યાં. બહાર મૂકેલો તબલ હાથમાં લઈ ઝડપથી બન્ને ચાલી નીકળ્યાં.

પેલી બાંધેલી હદ આવી એટલે ક્ષણ વાર હું રોકાયો. પછી પગ મૂકીને ખાતરી કરી જોઈ, પણ કાંઈ તકલીફ નહીં થવાથી ઉત્સાહ એકદમ વધી ગયો. સાવચેતીપૂર્વક નવેળી પસાર કરી અમે ઉપર ચડી ગયાં. ઉપરનો ખડકવાળો વિસ્તાર પસાર કરી જંગલના ભાગમાં દાખલ થયાં. મેં કિસને જણાવ્યું : “કોઈ કેડી દેખાય તો તે અંગેનું ધ્યાન રાખજે.” અમારી સામે કોઈ રસ્તો, દિશા, નિશાન કાંઈ હતું નહીં. ફક્ત ભાગી છૂટવા સિવાય બીજો કોઈ વિચાર આવતો ન હતો. કઈ દિશામાં જવું તે નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું. અત્યારે તો શક્ય એટલી ઝડપે નાસી છૂટ્યા સિવાય કોઈ વિચાર હતો જ નહીં.

ઘણે દૂર સુધી આવ્યા પછી થાકીને ઊભાં રહ્યાં. ચારે તરફ જંગલ અને પહાડીઓ સિવાય કાંઈ જ જણાતું ન હતું. હવે વ્યવસ્થિત રીતે રસ્તો શોધીને આગળ વધવા વિચાર્યું, પણ યાદશક્તિ કામ આપતી ન હતી. માનસિક ત્રાસ ભોગવીને વિચારશક્તિ પણ મંદ થઈ ગઈ હતી.

જંગલવિસ્તાર છોડીને શહેરવિસ્તારમાં દાખલ થવાની પ્રબળ ઈચ્છા હતી પણ રસ્તો સૂઝતો ન હતો. ક્યારેક ઝાડીમાંથી પસાર થતાં હતાં, ક્યારેક ખડકવાળો રસ્તો તો ક્યારેક જંગલ આવતાં-જતાં હતાં. ચોક્કસ દિશા પકડાતી ન હતી.

રસ્તાની શોધમાં બપોરનો સમય થઈ ગયો પણ રસ્તો મળતો ન હતો. કિસ થાક અને કંટાળાને કારણે રોવા જેવી થઈ ગઈ હતી. હું પણ અકળામણ અને મૂંઝવણ

અનુભવી રહ્યો હતો. 'આસમાન સે ગીરે ઔર ખજૂર પે લટકે' જેવો ઘાટ થયો હતો. છતાં પણ આગળ વધ્યે જતાં હતાં. કિસને તરસ લાગી હોઈને વારંવાર પાણી માટે કહેતી હતી. નાનામોટા ખાડાઓમાં પાણી ભરેલું હતું પણ કાદવ, માટી, પાંદડાંથી ડોળાયેલું હોઈ પી શકાય એવું ન હતું.

સમય પસાર થતો ગયો. મને ફરી ચિંતા થવા લાગી કે સાંજ થઈ જશે અને રસ્તો નહીં મળે તો શું થશે ? કિસ ખૂબ ભયભીત થઈ ગઈ હતી. હિંસક પ્રાણીઓનો પણ ભય હતો. ક્યાંક તેમનાં ચિહ્નો પણ જોવામાં આવતાં હતાં. હવે શું કરવું એ સમજાતું ન હતું. ખૂબ વિચાર કરી જોયો પણ રસ્તા અગર કેડી વિશે કોઈ અણસાર જણાતો ન હતો.

ફરી નિરાશાએ મને ઘેરી લીધો. ખૂબ થાકી જવાથી એક સપાટ પથ્થર ઉપર હું અને કિસ બેઠાં. હું ચારે તરફ જોઈને નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. સાથે એ પણ વિચારી રહ્યો હતો કે કદાચ રસ્તો ન મળે તો કોઈ ઊંચું ઝાડ શોધી કાઢવું જેના ઉપર રાત્રિ પસાર થઈ શકે.

આવી ગડમથલમાં હતો ત્યાં જ સામેની ઝાડીમાંથી એક સ્ત્રી બહાર નીકળીને પસાર થતી જણાઈ. થોડે દૂર હોવાથી મેં જોરથી બૂમ પાડી તેને ઊભા રહેવા જણાવ્યું. તે બાઈ કઠિયારણ હોય તેવું લાગ્યું. મારવાડી વણજારાની વેશભૂષામાં તે જણાતી હતી. માથા પર નાની ભારી મૂકેલી હતી. એક હાથમાં નાની કુહાડી હતી. તેને જોઈને આનંદનો પાર ન રહ્યો. હું અને કિસ લગભગ દોડતાં જ તેની પાસે પહોંચી ગયાં. ત્યાં જઈને ફરી હું શંકામાં અટવાયો. અહીં જંગલમાં આ દેખાવડી યુવાન સ્ત્રી એકલી કઈ રીતે હોઈ શકે ? શું આ બીજી આપત્તિ છે કે ખરેખર કઠિયારણ બાઈ છે ? મેં સાવચેતીપૂર્વક તેને પ્રશ્ન કર્યો : "તમે આવા ગાઢ જંગલમાં લાકડાં વીણવા આવો છો કે તમારું આટલામાં જ રહેઠાણ છે ?" તે ઘડીભર મારી સામે જોઈ રહી. તેણે સામો પ્રશ્ન કર્યો : "તમે અહીં શું ભૂલાં પડીને તો નથી આવી ગયાં ને ?" મેં તેને ઉત્તર આપ્યો : "હા, અમે ખરેખર રસ્તો ભૂલી જઈને અટવાઈ ગયાં છીએ. તમે રસ્તો બતાવો તો ખૂબ આભાર માનીશું." તેણીએ અમારી સામે જોઈને પાંછળ આવવા જણાવ્યું. હજુ મારી શંકા દૂર થતી ન હતી.

હું તેની દરેક ચેષ્ટાનું ધ્યાનપૂર્વક અવલોકન કરી રહ્યો હતો. સાથે એ પણ વિચારતો હતો કે, 'હોઈ હૈ વહી જો રામ રચી રાખા, કો કરી તરફ બઢાવે સાખા.' પાંછળ ચાલતાં ચાલતાં આશરે પંદર મિનિટ બાદ એક કાચા રસ્તા ઉપર અમે આવી ગયાં. ત્યાં તેણે અટકી જઈને જણાવ્યું કે આ રસ્તા ઉપર ચાલ્યાં જાઓ. આગળ જઈને

ઝાબી બાજુ વળી જશો ત્યાં ઢાળવાળો રસ્તો આવશે તે સીધો આબુ વિસ્તાર તરફ જાય છે. મેં તેને સાથે આવવા માટે વિનંતી કરી પણ તેણે ઘેર જવાનું મોડું થશે એવું કારણ આપીને સાથે આવવાની અનિચ્છા દર્શાવી. મેં તેનો હૃદયપૂર્વક આભાર માન્યો અને ખિસ્સામાંથી પર્સ કાઢીને તેમાં હતી એટલી બધી નોટો તેને આપવા હાથ લંબાવ્યો. તેણે પૈસા લેવાની ના પાડી. મેં વિનંતીથી આગ્રહ કરીને પૈસા આપી દીધા.

આશરે અઢી-ત્રણનો સમય થઈ ચૂક્યો હતો. હું અને કિસ ઝડપથી ચાલવા લાગ્યાં. કાચો રસ્તો આગળ જઈને ઝાબી બાજુ વળતો હતો ત્યાંથી ઢાળ ઊતરતાં જ આશરે અર્ધો કિલોમીટર દૂર આબુનો શહેરી વિસ્તાર દેખાવા લાગ્યો. શહેરી - વિસ્તાર જોઈને અમે બન્ને ખૂબ પ્રસન્ન થયાં. મેં ઈશ્વરનો ખૂબ આભાર માન્યો. શહેરીવિસ્તાર જોઈને ચાલવાની ઝડપ વધી ગઈ. થોડી જ વારમાં મ્યુનિસિપાલિટીની હદ પાસે આવી ગયાં. ત્યાં એક પહાડી નાળાના ઢોળાવમાં તબલનો આભાર માનીને નાળામાં છોડી દીધો.

૮

રહસ્ય-સ્ફોટ

ત્યાંથી પાકા રસ્તા ઉપર આવીને એક ખાનગી વાહનનો મદદ લઈને આબુ પહોંચ્યાં. પોલો ગ્રાઉન્ડ પાસે ઊતરીને ગવર્નમેન્ટ ગેસ્ટ હાઉસ પહોંચ્યાં. કિસ ઝડપથી પોતાના રૂમ તરફ આગળ વધી. રૂમમાં જઈને તે મિસિસ એલનેને વળગી પડી. એલને તેને સાંત્વન આપતાં બેસાડી. મારી તરફ શંકાભરી દૃષ્ટિથી જોઈને પછી કિસને અસંખ્ય પ્રશ્નો પૂછવા લાગી. બન્નેની ઝડપી સવાલ-જવાબની ગતિ હું સાંભળી રહ્યો.

એ દરમ્યાન કિસના કાકા મિસ્ટર વિલિયમ આવી પહોંચ્યા. મને તથા કિસને જોઈ તેઓ આનંદ, આશ્ચર્ય, રોષ, શંકાના મિશ્રિત ભાવોથી કિસ પાસે જઈને પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. એલને શાંતિ જાળવવા કહ્યું. કિસે વિસ્તારપૂર્વક બધી જ વાત કહી સંભળાવી. તેની વાતમાં ખૂટતી કડીઓ હું જોડી આપતો હતો. મેં પણ સંપૂર્ણ બાબત મિસ્ટર વિલિયમને જણાવી. અમારાં કપડાં, દેખાવ એ જ અમારી સ્થિતિનાં સાક્ષી હતાં. વિલિયમસાહેબે મારો ખૂબ આભાર માન્યો. તેમણે મને જણાવ્યું કે, 'પોલીસ સ્ટેશનમાં કિસ ખોવાઈ ગઈ છે એવી ફરિયાદ લખાવી આવ્યો છું તે રદ કરાવતો આવું ત્યાં સુધી તમે અહીં જ રહેજો.' આટલું કહીને તે ચાલ્યા ગયા.

મિસિસ એલને કિસને નાહી લેવા જણાવ્યું. કિસ નાહવા ચાલી ગઈ. એલને મને કોફી, નાસ્તો વગેરે આપીને જમી લેવા જણાવ્યું. ત્રણ દિવસના કડાકા હતા તેથી ભરપેટ જમ્યો.

એ દરમ્યાન કિસ નાહી-કપડાં બદલીને આવી ગઈ. આ તરફ મિ. વિલિયમ એક ઈન્સ્પેક્ટરને લઈને રૂમમાં આવ્યા. ઈન્સ્પેક્ટરે મારું નિરીક્ષણ કરીને મારા વિશે અંગત માહિતી મેળવવા પ્રશ્નો કર્યા. તેનો સંતોષકારક જવાબ મળતાં તેઓ વિદાય થયા.

૯૨

રહસ્ય-સ્ફોટ

૯૩

કિસે મને નાહીને આરામ કરવા જણાવ્યું. મેં થોડી વાર વિચાર કરીને તેઓને જણાવ્યું કે મારું જવું અત્યારે જરૂરી છે. કારણ કે રઘુનાથજી મંદિરમાં લખનદાસજી મારા વિશે ચિંતામાં હશે. ઉપરાંત આબુરોડમાં પણ મારી રાહ જોવાતી હશે. મિ. વિલિયમ મને મારો આગામી કાર્યક્રમ શું છે તે જણાવવા અંગે પ્રશ્ન કર્યો. મેં તેઓને જણાવ્યું કે, સાંજ થવા આવી છે માટે રાત્રે મંદિરમાં રોકાઈને સવારે આઠ વાગ્યે આબુરોડ જઈશ અને ત્યાં એકાદ દિવસ રોકાઈને ઘેર જવા વિચાર છે. મિ. વિલિયમ જણાવ્યું કે, અમે પણ આવતી કાલે અહીંથી નીકળીને અમદાવાદ થઈને મુંબઈ જવાનાં છીએ. તો સવારે સાથે જ નીકળીશું. મેં સંમતિ દર્શાવીને જવા માટે રજા માગી. સવારે આઠ વાગ્યે બસ-સ્ટેન્ડ હું આવી જઈશ એમ નક્કી કરીને રવાના થયો.

રઘુનાથ મંદિરે પહોંચ્યા બાદ ત્યાંના જે મારા પરિચિત સાધુઓ હતા તેઓ વિચિત્ર ભાવે મને જોઈ રહ્યા હતા. તે તરફ ખાસ ધ્યાન નહીં આપતાં હું સીધો જ લખનદાસજી પાસે પહોંચ્યો. મને આવેલ જોઈ ગંભીરતાપૂર્વક મારા કુશળ પૂછ્યા તેમ જ મને જણાવ્યું કે, આરતીથી પરવારીને મળું છું. એક સેવકને મારા માટે બધી વ્યવસ્થાની સૂચના આપીને તેઓ મંદિર તરફ ચાલ્યા ગયા.

તેઓના વર્તન વિશે હું વિચારી રહ્યો. મને એમ નક્કી થઈ ગયું કે અહીં જરૂર કાંઈક ગેરસમજ ઊભી થઈ છે. હવે રૂબરૂ જ ચર્ચા દ્વારા ઉકેલ લાવી શકાશે. એમ વિચારી નાહવા માટે ગયો. ખૂબ સારી રીતે સંતોષકારક સ્નાન કરીને કપડાં નહીં પહેરતાં ફક્ત લુંગીમાં જ લખનદાસજીની રાહ જોવા લાગ્યો. હું જાણતો હતો કે લખનદાસજી આવતાની સાથે જ મને જોઈને કપડાં પહેરવાનું સૂચન કરશે અને કહેશે કે ઠંડી લાગી જશે, તબિયત બગડી જશે. વાત કરવાના બહાને આ યોજના મારે કરવી પડી. મારા અનુમાન પ્રમાણે તેમણે આવી વાત્સલ્યપૂર્ણ ઠપકો આપવાનો શરૂ કર્યો. સાથે આટલા દિવસ શું કર્યું ? અહીં ઈન્સ્પેક્ટર શા માટે તમારી તપાસમાં આવતા હતા ? એ સિવાય કિસ, તેનાં કાકાકાકી વગેરે વિશે ઘણા પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા. મેં બધા પ્રશ્નોના ટૂંકમાં પણ વ્યવસ્થિત જવાબ આપી તેઓને જણાવ્યું કે, સવારે આઠ વાગ્યે મારે બસ-સ્ટેન્ડ પહોંચવું છે. લખનદાસજી ઘડીભર વિચારમાં પડી ગયા અને પછી બોલ્યા : “કોઈ અલૌકિક અથવા ઈશ્વરીય શક્તિએ જ તમારું રક્ષણ કર્યું છે. અન્યથા શું પરિણામ હોત તેની કલ્પના જ કરવી રહી.” રાત્રે મોડે સુધી આ વિશે ચર્ચા ચાલતી રહી. સવારે જવું છે એ વિચારે મેં પથારીમાં લંબાવ્યું.

સવારે આરતી સમયે ઘંટારવથી જાગી ગયો. દિનચર્યાથી પરવારીને લખનદાસજીનો આભાર માની તેમણે આપેલી તુલસીની માળા પરત કરવા લાગ્યો.

તેમણે મને માળા પાસે રાખવા સૂચવ્યું. મેં ગમ્મત ખાતર પ્રશ્ન કર્યો : “શું ફરીથી કોઈ આપત્તિ આવનાર છે કે શું?” તેઓ સહેજ સ્મિત કરી બોલ્યા : “વિધિ, કુદરત, ભાવિ, સમય — એ બધું જ તેના નિયમ પ્રમાણે ચાલ્યા કરે છે. માનવજીવન પણ આ દરેક સાથે દૃઢ રીતે સંકળાયેલું છે. છતાં જે પોતાની નેકીટેકી ઉપર કાયમ રહે તેની જ બલિહારી છે.”

મેં વંદન કરી વિદાય લીધી. બસ-સ્ટેન્ડ પર કિસ અને તેનાં કાકાકાકી આવી ગયાં હતાં. હું તેઓને મળ્યો. થોડી ઔપચારિક વાતો બાદ બસમાં રવાના થયાં. કિસ બસની બહાર નજર ફેરવીને જોઈ રહી હતી. મેં તેને પૂછ્યું : “શું જોઈ રહી છે?” તેણે વિચારતંદ્રામાંથી જાગતાં, સ્વસ્થ થતાં કહ્યું : “કેટલું ભયંકર, ખોફનાક, અધોરીના મૃતદેહનું દેશ્ય હતું?” મેં તેને કહ્યું : “તું જે દેશ્યની વાત કરે છે એ તો છેલ્લું દેશ્ય હતું, આખો પ્રસંગ તો તારા સ્મૃતિપટ ઉપર છે જ નહીં, તે યાદ કરતાં સમજાશે કે એ સમય કેટલો ભયાનક, યાતનાપૂર્ણ હતો?” આ રીતે વાતોમાં આબુરોડ આવ્યું. અમે બસ-સ્ટેન્ડથી બહાર આવી એક મોટા વૃક્ષના છાંયે ઊભાં રહ્યાં. મિ. વિલિયમ કહ્યું : “ટ્રેનનો સમય શું છે તે તપાસ કરીને હું આવું છું.” મેં તેઓને કહ્યું : “ટ્રેન તમને એક અત્યારે મળશે અને એક બપોરે ત્રણ પછી મળશે.” છતાં તેઓએ રૂબરૂ તપાસનો આગ્રહ રાખતાં હું સાથે ગયો. જરૂરી પૂછપરછ કરીને બપોર પછીની ટ્રેનમાં જવાનું નક્કી કર્યું. મિ. વિલિયમ મને કહ્યું : “તમે પણ અહીં ગેસ્ટ હાઉસમાં અમારી સાથે રોકાઈ જાઓ. પછી સાથે જ મુસાફરી કરીશું.” મેં તેઓને જણાવ્યું કે મારે અહીંથી અમુક અંતરે આવેલી જગ્યામાં મારા પરમ સ્નેહી મહાત્માને મળવા જવું જરૂરી છે. યોગ્ય લાગે તો તમે પણ સાથે ચાલો. ટ્રેનના સમય પહેલાં ત્યાંથી આવી શકાશે.

મિ. વિલિયમ અને મિસિસ વિલિયમ બન્ને આ વાત સાથે સહમત થયાં. અમે ત્યાંથી જીપ-ટેક્સી કરીને હ્ષીકેશ પહોંચ્યાં.

સાથે આવેલાં મહેમાનોને ત્યાં જ રોકાવાનું જણાવી હું મંદિરમાં ગયો. તપાસ કરતાં જણાયું કે અટલગિરિજી ઉપર બેઠા છે. મેં મારા આવવાના સમાચાર મોકલ્યા અને મહેમાનોને લેવા માટે બહાર ગયો. ટેક્સીવાળાને ૨-૩૦ વાગ્યે આવી જવાનું નક્કી કરી મહેમાનોને લઈ મંદિરની ખુલ્લી પરસાળમાં દાખલ થયો. અટલગિરિજી પગથિયાં ઊતરીને આવી રહ્યા હતા. તેઓને જોઈને મેં વંદન કર્યું. સૌ મહેમાનોએ પણ વંદન કર્યાં. અટલગિરિજીએ મારી પાસે આવી પ્રેમપૂર્વક માથા પર હાથ ફેરવી પૂછ્યું : “કુશળ છો ને?” કુશળ સમાચાર બાદ મેં અટલગિરિજીને સૌ મહેમાનોનો પરિચય આપ્યો.

જ્યારે કિસનો પરિચય આપવા જઈ રહ્યો હતો ત્યાં વચ્ચેથી જ મને અટકાવીને તેઓએ કહ્યું : “કિસને હું ઓળખું છું.” ઘડીભર માટે મને ક્ષોભ સાથે આશ્ચર્ય થયું. હું કાંઈ પ્રશ્ન કરું તે પહેલાં બધાંને મેડી ઉપર આવવાનું કહી અમારા માટે ચા-નાસ્તો તેમ જ જમવાની વ્યવસ્થા માટે ભંડાર તરફ તેઓ ચાલ્યા ગયા. અમે સૌ મેડી ઉપર ગયાં. ત્યાં મહેમાનો માટે એક મોટા ઓરડાની વ્યવસ્થા હતી ત્યાં જ અમારી વ્યવસ્થા હતી.

અમે સૌ બેઠાં. હું મિ. વિલિયમ તથા કિસને આ આશ્રમ વિશે, સાધુઓ વિશે તથા સાધુ-સંસ્કૃતિ વિશે સમજણ આપી રહ્યો હતો. થોડી વારે અટલગિરિજી પણ આવ્યા. તેઓ પોતાના મૃગચર્મ પર બેઠા. થોડી વારે મેં તેઓને પ્રશ્ન કર્યો : “આપ કિસને કેવી રીતે ઓળખો છો?” જવાબમાં તેમણે હસીને કહ્યું : “તમે કિસને ચમત્કાર બતાવવા લઈ ગયા હતા અને કિસે તમને ચમત્કાર બતાવ્યો, ખરું ને?” એમનો કટાક્ષપૂર્ણ જવાબ સાંભળીને મારા મગજમાં વિચારોનો ખળભળાટ મચી ગયો. ઘડીભર શું પ્રશ્ન પૂછવો કે શું જવાબ આપવો તેમાં ગૂંચવાઈ ગયો. મારી આંખોમાં અસંખ્ય પ્રશ્નો ઊભરાતા જોઈ અટલગિરિજીએ સાંત્વન આપતાં જણાવ્યું : “શાંતિ જાળવો, બધું સમજાઈ જશે.”

થોડી વાર અમારા સૌ વચ્ચે અલકમલકની વાતો થતી રહી. અનુક્રમે ચા-નાસ્તો, જમવાનું કાર્ય પૂરું કરતાં સમય થવા આવ્યો હતો. એ દરમિયાન ટેક્સી આવી જતાં અમે સૌ નીચે ઊતર્યા. અટલગિરિજી પણ સાથે આવ્યા. મિ. વિલિયમ પોતાનું સરનામું, ફોન નંબર આપીને ખૂબ આગ્રહપૂર્વક શિકાગો આવવા જણાવ્યું. કિસ પણ ખૂબ આભારવશ થઈને ઉત્તમ મિત્ર મળવાનો આનંદ દર્શાવી ભાવુકતાથી મને જોઈ રહી હતી. મેં સૌને ટેક્સીમાં બેસાડી ખૂબ સ્નેહપૂર્વક ભાવભરી વિદાય આપી. કિસ અનિમેષ નજરે મને જોઈ રહી હતી. ક્ષણ વારમાં તેની આંખો જે કહી ગઈ તે ઉકેલતાં વર્ષો લાગે છતાં ઉકેલ થાય કે કેમ?

કિસ ચાલી ગઈ. એક ચિત્રપટની જેમ બધા પ્રસંગો ઝડપથી પસાર થઈ ગયા હતા, તે માટે ત્યાં ઊભો રહી ક્ષણવાર વિચારી રહ્યો. અટલગિરિજી સાથે પુનઃ મેડી ઉપર ગયો. મને વિચારોમાં મગ્ન જોઈને સ્વસ્થ થવા કહ્યું. અટલગિરિજીએ ચલમ ચેતાવીને મને આપી. મેં એકાદ-બે ફૂંક મારી ભૂતકાળને ઉડાડવા પ્રયત્ન કર્યો. અટલગિરિજીને મેં વિનંતીપૂર્વક કહ્યું : “હવે આપ વિસ્તારથી જણાવો કે આપ કિસને કેવી રીતે ઓળખો છો? અને ચમત્કાર વિશે શું કહેવા માગતા હતા?”

તેઓ ઘડીભર મારી સામે જોઈને કાંઈક વિચારી રહ્યા. પછી બોલ્યા : “તમે કુશળ અને સ્વસ્થ છો એ ગુરુમહારાજની કૃપા છે. બનવાકાળ બનતું જ રહે છે. તેને

કોઈ અટકાવી નથી શકતું. છતાં ઉન્નતિનાં શિખરો સર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ." અટલગિરિજાની વાત સ્પષ્ટ રીતે નહીં સમજાતાં મેં ફરી તેમને કહ્યું : " જે કાંઈ કહેવાનું છે તે સ્પષ્ટ કહો. આપની આ ભાષા મને નહીં સમજાય." તેમણે સ્પષ્ટતા કરી : "જ્યારે તમે મારી પાસેથી માઉન્ટ જવા નીકળ્યા ત્યારે મને કાંઈક અનિચ્છનીય બનશે એવું લાગ્યા કરતું હતું. શું થશે તે સ્પષ્ટ ન હતું. તમારી ફિરોજાની વીંટી જોઈને મેં સહજ ઈશારો પણ કરેલ." ભૂતકાળને યાદ કરતો હું તેઓની વાત સાંભળી રહ્યો હતો, અટલગિરિજાએ વાત આગળ શરૂ કરી : " જ્યારે તમે આબુ ગયા ત્યારે આપણે વાત નક્કી થઈ હતી કે આવતી કાલે સાંજે જૂનાગઢ જવા માટે સાથે જઈશું તેમ છતાં તમે આવ્યા નહીં, જે મને વિચારતો કરવા માટે પૂરતું કારણરૂપ હતું. સાથે મારા મનમાં અકારણ ચિંતા થઈ રહી હતી અને વારંવાર ઉચ્ચાટન થયા કરતું હતું. જેમતેમ સમય પસાર કરીને મધ્યરાત્રિ થઈ. છતાં મનમાં વ્યાકુળતા ઓછી થઈ ન હતી. છેવટે યક્ષિણીનું આહ્વાન કર્યું. તે હાજર થતાં તમારા વિશે સમાચાર લાવવા જણાવ્યું. થોડી વારે તેણે સમાચાર આપ્યા કે તમે કાપાલિકની જાળમાં ફસાયા છો. સાથે કોઈ વિદેશી યુવતી પણ છે, જેનું નામ કિસ છે. તે કાપાલિક સ્મશાન-ભૈરવના સાધનની ક્રિયા કરી રહ્યો છે, જેમાં કિસને બલિ ચડાવી તેના જ મૃતદેહના માધ્યમથી પોતાની ક્રિયા પૂર્ણ કરવાની પેરવી કરી રહ્યો છે. તમે એના માટે બિનઉપયોગી હોવાથી તમને અસ્થિરચિત્ત કરી રખડતા મૂકી દેવા જેથી તેનો ભેદ સલામત રહે. તેણે કલવાની ચોકી મૂકી હતી જેથી તમે બને છટકીને ક્યાંય જઈ ન શકો." હું મૂર્તિમંત થઈ અટલગિરિજાને સાંભળી રહ્યો. મારી સમજણમાં નહોતું આવતું કે આ બધું શું બની ગયું અને કઈ રીતે હું બચી જવા પામ્યો.

મેં તેઓને પ્રશ્ન કર્યો : "કલવા ચોકીની પાછળ શું રહસ્ય છે ? 'કલવા' એટલે શું?"

અટલગિરિજાએ ઘડીભર માટે મૂળ વાતને બાજુ પર મૂકતાં કલવા અંગે ઉલ્લેખ કર્યો.

આ કલવાને 'કચ્ચા કલવા'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. અત્યારના દેશ-કાળમાં તેની સાધના મોટે ભાગે રાજસ્થાન અને બંગાળમાં વધુ પ્રમાણમાં થાય છે. આ એક મેલી સ્મશાન-સાધનાનો પ્રકાર છે.

જ્યારે કોઈ પણ બાળક જેની ઉંમર પથી ૬ વર્ષની હોય, અને તે મરણ પામ્યું હોય, તેને દાટી દેવામાં આવે છે. જો તે બાળક ક્ષુદ્ર જાતિનું હોય તો વધુ સારું કામ આપે છે.

કૃષ્ણપક્ષની અષ્ટમીની રાત્રિથી તેનું સાધનાકાર્ય શરૂ થાય છે. એ બાળકને જમીન ખોદી બહાર કાઢવામાં આવે છે. બહાર લાવી તેને ગદેડીના દૂધથી સ્નાન કરાવવામાં આવે છે. તે બાળકનું માથું પહેલા દિવસની ક્રિયામાં ઈશાન દિશામાં રાખી સેવડા મંત્રથી અભિમંત્રિત કરવામાં આવે છે. અભિમંત્રિત કરવા માટે ધુવડના પગની નળીનાં હાડકાંની માળાનો ઉપયોગ થાય છે. રાત્રે ૧ થી ૩ સુધી દિગંબર અવસ્થામાં એકાગ્ર ચિત્તે આ ક્રિયા કરવામાં આવે છે. આ ક્રિયા સમયે મનોભાવનો એકસરખો પ્રવાહ એવો એકાગ્ર રીતે બાળકના શબ ઉપર કેન્દ્રિત કરવામાં આવે છે. 'તું મંત્રની શક્તિ, સ્મશાનદેવીની આજ્ઞાથી પ્રગટ થા.' 'તું સેવક બની મારી સેવા કર.' મારી દરેક આજ્ઞાનું પાલન કર."

આવી ભાવનાઓનો પ્રવાહ - મંત્રજાપ સાથે ઉગ્ર રીતે તે શબ ઉપર વહેવડાવામાં આવે છે.

નિશ્ચિત મંત્રજાપ પૂરા થયે પુનઃ તેને યથાવત્ દાટી દેવામાં આવે છે.

બીજા દિવસે બાળકનું માથું રાખવાની દિશા બદલી નાખવામાં આવે છે. ટૂંકમાં પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, વાયવ્ય, નૈર્ઋત્ય, ઈશાન, અગ્નિ એમ આઠ દિશામાં આઠ દિવસ સાધના કરી લીધા બાદ નવમા દિવસે ખૂબ સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાવચેતી રાખવામાં ન આવે તો સાધકની જાનહાનિ થવા સંભવ છે.

સૌ પ્રથમ દિશા બાંધી અને રક્ષામંત્રથી સ્વરક્ષા કરી લીધા બાદ મૃતદેહને બહાર કાઢી પૂર્વ ક્રિયા કરી પોતાના રક્તથી મિશ્રિત રાંધેલા ચોખા તે બાળકના મોંમાં ભરી દેવામાં આવે છે, તેમ જ તેની છાતીમાં લાકડાનો એક તીક્ષ્ણ ખીલો એવી રીતે જડી દેવામાં આવે છે કે તે મૃતદેહ જમીન સાથે સજજડ ચોટી જાય.

ત્યાર બાદ તેની સામે દૈષ્ટિ સ્થિર કરી મંત્રજાપ શરૂ થાય છે. મંત્રજાપ પૂરા થાય તે પહેલાં તે બાળકનો મૃતદેહ મંત્રના બળથી ખીલા સહિત ઊભો થઈ પોતાનું માથું આકાશ તરફ રાખે છે. એનાથી સાધકે ભય નહીં પામતાં મંત્રોચ્ચાર ચાલુ રાખવા જોઈએ.

બાળકનું શબ મંત્રોચ્ચાર પૂરા થાય તે સાથે જ એક ભયાનક ચીસ મારીને આંખો ખોલી નાખે છે. ખુલ્લી આંખે તે સાધકને જુએ છે. ક્રોધાવેશમાં સાધકને સંબોધીને કાર્ય છોડી દેવા માટે કહે છે તેમ જ અનેક ભય બતાવે છે અને ધમકીઓ આપે છે.

સાધકે એ તરફ ધ્યાન નહીં આપતાં મંત્રજાપ પૂરા કરી લેવા જોઈએ. મંત્રજાપ પૂરા થયે બાળકનો મૃતદેહ યથાવત્ ધરાશાયી થઈ નિશ્ચેત બને છે ત્યારે તેના માથાના

વાળ પકડી તેના મોઢામાં ભરેલા ચોખા કાઢી લેવા જોઈએ. ચોખા કાઢવાની ક્રિયા જોખમી છે કારણ કે તેમાં ભૂલ થાય અથવા સાધક ડરી જાય તો તરત મૃત્યુ થાય છે અથવા આજીવન પાગલપણું મળે છે.

ચોખા કાઢી લઈ સાચવીને રાખી લેવા. ત્યાર બાદ શબને યથાવત્ દફન કરી દેવું. દસમો દિવસ સાધનાનો છેલ્લો દિવસ હોય છે. અગાઉ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરી લીધા બાદ જાપ શરૂ કરતાં પહેલાં નૈવેદ્યમાં ઘેટાનું માંસ, તાડી, મિષ્ટાન્ન રાખવામાં આવે છે.

મંત્રજાપ શરૂ કર્યા બાદ બાળકના શબમાંથી દુર્ગંધ છૂટવા લાગે છે તે અસહ્ય હોય છે. સાથોસાથ વાતાવરણ ઉગ્ર બનીને ભયજનક અવાજો સંભળાવા લાગે છે. સાધકે મજબૂત મનોબળથી આ દરેક ભ્રમને ખાળવાનો હોય છે. છેલ્લે શબ તીવ્ર ગતિથી સુકાવા લાગે છે અને સામે તેના જેવો જ બાળક ઉપસ્થિત થઈ કોલ-વચન આપે છે, જે પ્રમાણે સાધક આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે કામ કરી આપવા બંધાય છે.

તેની સાથે કામ કરી આપવાના બદલામાં કોઈ પણ પદાર્થ આપવાનો કરાર થાય છે. મુખ્યત્વે તે પદાર્થ માંસાહારી જ હોય છે.

ત્યાર બાદ સાથે લાવવામાં આવેલ નૈવેદ્યનું માંસ, તાડી, મિષ્ટાન્ન તેને આપી દેવામાં આવે છે. નૈવેદ્ય ખાઈને તે બાળક 'કચ્ચા કલવા' તરીકે સાધક સાથે અદેશ્ય રૂપે રહે છે.

બાળકના મૃતદેહને ગળાથી માંડી નાભિ સુધી તીક્ષ્ણ હથિયારથી ચીરી નાખવામાં આવે છે જેથી બીજો કોઈ સાધક તેનો ઉપયોગ ન કરી શકે. પછી તેને દાટી દેવામાં આવે છે.

આ કલવો તોડફોડ કરવાનાં કાર્ય કરે છે, કોઈને હેરાન કરવા, અદેશ્ય રહીને માર મારવો, પશુ-દોરને મારી નાખવાં, કોઈના ઘરમાં માંસ, હાડકાં, રાખ ફૂંકવાં, કોઈ ચીજવસ્તુને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ખસેડવી ઇત્યાદિ કાર્ય કરે છે.

તેનું કાર્યક્ષેત્ર મર્યાદિત હોય છે. તે નિશ્ચિત કરેલા વિસ્તારમાં જ કામ આપે છે. મર્યાદિત કામ અને નિશ્ચિત કાર્યક્ષેત્રના કારણે જ તેને 'કચ્ચા કલવા' કહેવામાં આવે છે.

દેવી શક્તિઓથી તે દૂર રહે છે. પવિત્ર વાતાવરણમાં તે પ્રવેશ નથી કરતો. ગાયત્રી, હનુમાનજી, શંકર, રામચંદ્ર આદિ શુદ્ધ ઉપાસકો પાસે તેની કાર્યશક્તિ કામ નથી આપતી.

"આ 'કચ્ચા કલવા'ની ચોકી તમારા માટે મૂકવામાં આવી હતી જેથી તમે તે વિસ્તાર છોડીને જઈ ન શકો."

અટલગિરિજીએ કરેલો ઉલ્લેખ સાંભળી મને થયેલો દુખાવો યથાર્થ જણાયો. તેમણે મૂળ વાત ઉપર આવતાં આગળ કહ્યું :

યક્ષિણી પાસેથી તમારી સંપૂર્ણ પરિસ્થિતિ જાણ્યા પછી મેં તેને કહ્યું, "તમે આ મુશ્કેલીમાં મદદ કરો અને બન્નેને હેમખેમ પાછાં લઈ આરો. ત્યારે યક્ષિણીએ જણાવ્યું કે આ કાર્ય કરવા માટે હું સમર્થ નથી કારણ કે તે કાર્ય મારા કાર્યક્ષેત્ર બહારનું છે. તેના આ જવાબથી હું મૂંઝાયો. થોડી વાર વિચાર કરી યક્ષિણીને તમારી દેખરેખ રાખવા અને શક્ય એટલું રક્ષણ આપવાનું સૂચવી જવા માટે કહ્યું. તેના ગયા પછી મેં ગુરુ મહારાજ અનાદિનાથ પાસે જવાનો નિર્ણય લીધો. રાત્રે ઊઘ આવી નહીં. વહેલી સવારે ટેક્સી લઈ માઉન્ટ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ટેક્સી છોડી દઈ ગુરુમહારાજ પાસે ગયો. મારા સદ્ભાગ્યે તેઓ ગુફામાં જ હતા. મને જોઈ તેઓ હસીને કહેવા લાગ્યા : "સંસારી લોકો સાથે પ્રેમબંધન રાખવાથી કેવી દોડાદોડી કરવી પડે છે તે જોયું ને ?" હું શા માટે ગયો છું તેનો તેમને અંદાજ આવી ગયો છે એમ જણાયું. છતાં મેં દંડવત્ વંદના કરી બધી વાત ટૂંકમાં કહી સંભળાવી. મારી વાત સાંભળ્યા બાદ તેઓ ક્ષણવાર વિચારી રહ્યા. થોડીવાર પછી તેઓએ પોતાનું આસન બદલી તેમની સાધ્ય દેવી તારાનું સ્મરણ કર્યું. સ્મરણ થતાં જ તારાની હાજરી થઈ, જે હું જોઈ શકતો ન હતો. અઘોરી મહારાજે તેને કાર્ય પાર પાડી કાપાલિકને યમલોક મોકલવાની આજ્ઞા કરી. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર્યા બાદ તેઓએ મને જવા માટે કહ્યું અને વધુમાં જણાવ્યું કે નિશ્ચિંત રહેજો. તમારા મિત્ર કુશળતાપૂર્વક તમારી પાસે આવી જશે.

મેં તેઓનો ખૂબ આભાર માની વિદાય લીધી. બપોર સુધીમાં હું આશ્રમે પાછો આવી ગયો. મને તમારા જ વિચારો આવ્યા કરતા હતા. ક્યારેક રૂબરૂ તમારી પાસે આવવા મનમાં ઈચ્છા થતી હતી, પણ તેમ કરવામાં કાર્યમાં વિલંબ થવા સંભાવના હતી તથા ગુરુમહારાજના વચનમાં શંકા ઉત્પન્ન કરવા જેવું હતું. વારંવાર ઈશ્વર પાસે તમારી કુશળતા ઈચ્છતો રહ્યો. જ્યારે યક્ષિણીએ સમાચાર આપ્યા કે તમે કુશળતા-પૂર્વક તે કાપાલિકની ચુંગાલમાંથી છૂટી ગયા છો અને કાપાલિક મૃત્યુ પામેલ છે ત્યારે મને સાંત્વન મળ્યું તેમ છતાં મેં યક્ષિણીને સૂચના આપી કે તમોને કુશળતાપૂર્વક માર્ગદર્શન કરે. તમને ઝાડીઓમાંથી રસ્તા સુધી પહોંચાડનાર મારવાડી કઠિયારણ તે યક્ષિણી જ હતી. તમે તેને આપેલ પૈસા પણ મને પરત આપી ગઈ છે." એમ કહી એમણે પોતાની ઝોળીમાંથી મારા આપેલા પૈસા જે મેં પેલી કઠિયારણ બાઈને આપ્યા

હતા તે મને પાછા આપ્યા.

આ બધી વાતોના સ્પષ્ટીકરણથી હું વિચારશૂન્ય જેવો થઈ ગયો હતો. સત્ય હોવા છતાં પણ જાણે વિશ્વાસ નહોતો આવતો. પરંતુ કાપાલિકનું આ રીતનું મૃત્યુ એ વાત જ મુખ્ય અને સચોટ પુરાવો હતો. સાથે મારું અસ્તિત્વ પણ અટલગિરિજીની જણાવેલ હકીકતોનો પુરાવો બની ગઈ. એક દુઃસ્વપ્ન જોયું હોય તેમ હું ઉદાસ થઈ ગયો. અટલગિરિજીએ મને સાંત્વન આપી જણાવ્યું કે બનવાકાળ બનીને જ રહે છે. તમે તો ભાગ્યશાળી છો કે ગુરુમહારાજ જેવા સમર્થ ગુરુજીનું તમારા માથે છત્ર છે. પછી શા માટે મૂંઝાઓ છો ? મને સ્વસ્થતા મેળવવા માટે જણાવી તેઓએ સિગારેટ સળગાવીને મને આપી.

મેં ફરીથી અટલગિરિજીને પ્રશ્ન કર્યો : “તે કાપાલિક કોણ હતો ? અને અમારા ઉપર પસંદગી ઉતારવાનું શું કારણ ?” તેના જવાબમાં અટલજીએ જણાવ્યું કે, તે મૂળ આસામનો આદિવાસી હતો. તેણે કોઈ કાપાલિક પાસે દીક્ષા લઈ સ્મશાનસાધના સિદ્ધ કરી લીધી. આ સાધનાને સર્વોચ્ચ માનીને તેણે હિમાલયમાં પોતાનું સ્થાન સ્થાપિત કર્યું ત્યાં સાધુસમાજ સાથે રહેવા માટે તેણે પુરીનામા સાધુ પાસેથી દીક્ષા લઈને ભૈરવપુરી નામ ધારણ કર્યું અને ત્યાંના સાધુઓ તથા સંતોને વિના કારણે પોતાની સ્મશાનસિદ્ધિના બળે હેરાન કરવા લાગ્યો. ત્યાં રહેતા ભજનાનંદી સંતોમાં તે પોતાની સિદ્ધ હોવાની મહત્વાકાંક્ષા સેવવા લાગ્યો. પરિણામે એક દિવસ એક યોગી સાથે વાદવિવાદમાં ઊતરવાથી તે યોગીએ પોતાની ઈચ્છાશક્તિથી ભૈરવપુરીને રાજસ્થાનના રણપ્રદેશમાં ફેંકી દીધો. ત્યાંથી તે ફરતો ફરતો માઉન્ટ વિસ્તારમાં આવીને રહેવા લાગ્યો.

ઘણા સમયથી તે માઉન્ટ વિસ્તારમાં રહેતો હતો. અહીં રહીને તે સિદ્ધ સંતોને છંછેડતો નહીં પણ વધુ શક્તિશાળી બનવા માટે પ્રયત્ન કરતો રહ્યો અને પોતાના લાગલપેટથી હંમેશાં શિકારની શોધમાં રહેતો. તેણે આ પૂર્વે પણ એકબે દુષ્કૃત્યો કરેલાં જેના દ્વારા તેણે થોડી શક્તિશાળી વિદ્યાઓ હસ્તગત કરી હતી. માઉન્ટ વિસ્તારના સિદ્ધ લોકોની જાણબહાર આ કાપાલિક ન હતો. પણ વિના કારણે અથડામણમાં ઊતરવાનો કોઈ પણ સંતનો આગ્રહ હોતો નથી જે કારણે તેની પાખંડલીલા ચાલતી હતી, તેણે સ્મશાનભૈરવની સિદ્ધિ કરવા માટે એક આદિવાસી બાઈને સંમોહન દ્વારા આકર્ષિત કરીને બલિદાનની જોગવાઈ કરીને જ રાખી હતી. પરંતુ દુર્ભાગ્યવશ તે બાઈ કુદરતી રીતે મૃત્યુ પામી, જેથી કાપાલિક ભૈરવપુરી મૂંઝાઈને અકળાયો. પ્રયોગ પૂર્ણ થવાને અમુક દિવસો જ બાકી હતા અને સ્ત્રીબલિની વ્યવસ્થા

હતી નહીં. આ કારણે તે શક્ય એટલી ઝડપથી સ્ત્રીબલિની વ્યવસ્થા કરવાની ચિંતામાં હતો, જેમાં તમે અને કિસ તેની નજરે ચડી ગયાં.

આમ તો તેનો સમય પૂરો થવા જ આવ્યો હશે. તમે એનું નિમિત્ત બન્યાં. અન્યથા તેના ઉપદ્રવોમાં વધારો થાત અને કેટલાંય અનિષ્ટ તેના દ્વારા થતાં રહેત. મેં તેઓને પૂછ્યું : “આ બધી વાત આપની જાણમાં કેવી રીતે આવી ?” અટલગિરિજીએ જણાવ્યું, “યક્ષિણી દ્વારા જ આ બધી બાબતો વિસ્તારપૂર્વક જાણમાં લેવી પડી હતી.” અટલગિરિજીની વાત હું આશ્ચર્ય અને રોમાંચ સાથે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો.

તેમણે કહ્યું : “જ્યારે ભૈરવપુરી કિસના શરીરને માધ્યમ બનાવી બલિ આપવાની ક્રિયા કરી રહ્યો હતો ત્યારે અનાદિનાથજીએ મોકલેલી તારાદેવીએ કિસના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ભૈરવપુરીને ભ્રમણામાં નાખ્યો હતો, જેથી ભૈરવપુરી એમ સમજ્યો કે આરાધ્યદેવીની હાજરી થઈ ગઈ છે. ખરેખર તેની આરાધ્યદેવીનો પ્રવેશ નહીં થતાં તારાદેવીનો પ્રવેશ હતો.

પોતાનું કાર્ય સફળ થતું જોઈ તેણે તમને બહાર જવાનો આદેશ આપ્યો. પરંતુ તમે ખૂબ અકળાયેલા અને વ્યગ્ર થઈને ભૈરવપુરીને ઘાયલ કરી બેઠા તેથી તારાદેવીએ ગુફા બહાર જઈને અદૃહાસ્ય કરી ભૈરવપુરીને બહાર આવવા માટે પ્રેર્યો.

ભૈરવપુરી એ ભ્રમમાં રહ્યો કે આરાધ્યદેવી હાજર થઈને બહાર ચાલી ગઈ છે અને હવે કરેલી મહેનત નિષ્ફળ જશે તેથી તે પાગલની માફક તેની આરાધ્યદેવીને કાબૂમાં લેવા, વિનંતી કરવા, બહાર દોડી ગયો.

બહાર જતાંની સાથે જ તારાદેવીએ તેની પ્રચંડ શક્તિના સહજ ઉપયોગથી ભૈરવપુરીના શરીરનો પળવારમાં વિચ્છેદ કરી તેનાં ફેફસાં, હૃદય, કાળજું ખેંચી લઈ સ્વાહા કરી ગઈ. બાકીના અવયવોને છિન્નભિન્ન કરીને ફેંકી દીધા.

આ કામ ગુફામાં જ થઈ જાત પરંતુ તમે કરેલા પ્રહારથી ઉન્મત્ત બનેલો ભૈરવપુરી તમારા માટે ઘાતક નીવડે તેમ હોવાથી તારાદેવી તેને બહાર ખેંચી ગઈ. તમે સાંભળેલી કારમી મૃત્યુચીસ ભૈરવપુરીની હતી. તારાદેવીએ એક જ પ્રહારથી તેની છાતીનું પાંજરું તોડીને ખોલી નાખ્યું હતું.”

અટલગિરિજીએ રહસ્યનો ઘટસ્ફોટ કર્યો ત્યારે મારા શરીરમાં ભયની આછી ધુજારી વ્યાપી ગઈ.

અટલગિરિજી અને અનાદિનાથજીએ મારા માટે કરેલા ઉપકારથી હું ગદ્ગદ

બની ગયો. મેં અનાદિનાથજીનો હૃદયપૂર્વક આભાર માની અટલગિરિજીને કહ્યું :
“તમે ન હોત તો મારી જાનહાનિ થાત તેમ જ કિસને ગુમ કરવાનું કલંક રહી જાત.”

અટલગિરિજી મને સ્વસ્થ થવાનું કહી બહાર ચાલ્યા ગયા.

હું પસાર થયેલા પ્રસંગો વિશે વિચારી રહ્યો હતો. કેવું ભયજનક ! કેટલું ખોફનાક !

સાંજ નમી ને રાત્રિ થવાની તૈયારી હતી. આરતીપૂજાથી પરવારી અમે બન્ને સાદું ભોજન લઈને ફરી વાતોએ વળગ્યા. આ પ્રસંગ વિશેની અનેક બાબતો વિશે ચર્ચા થતી રહી. મોડી રાત્રે હું અને અટલજી નિદ્રાધીન થયા.

બીજા દિવસે સવારે નિત્યકર્મથી પરવારી મેં જવા માટે આજ્ઞા માગી. મેં અટલગિરિજી તથા તેમના ગુરુમહારાજ અનાદિનાથજીનો હૃદયપૂર્વક ખૂબ આભાર માન્યો. આજે હું જીવિત છું તો તમારી કૃપાથી છું. આ પ્રમાણે હંમેશાં કરુણાદેષિ રાખશો. અટલગિરિજીએ આકાશના ઊંડાણમાં દેષિ કરતાં કહ્યું : “અમે વિરક્ત રહેવા માટે ઘર-સાધન, માતા-પિતા છોડીને જંગલનો આશરો લીધો, છતાં ઈશ્વરની રચના-માયા અનંત છે. અહીં તમારી સાથે પ્રેમબંધન થવાથી મન ભજનથી વિચલિત થઈને અન્ય પ્રવૃત્તિમાં પ્રેરાય છે. આ પ્રમાણે જ કર્મબંધનનું આયોજન થાય છે.” હું તેઓની પ્રભાવયુક્ત વાણી સાંભળી રહ્યો. થોડી વારે મેં તેમને જણાવ્યું : “મારા દ્વારા તમોને ખૂબ કષ્ટ થયું છે તો મને તમારો અનુજ ગણી ક્ષમા કરશો.” વધુમાં મારા તરફથી સ્પષ્ટ કરતાં મેં કહ્યું : “ઈશ્વર પણ પ્રેમને તથા ભક્તને આધીન છે. આત્મા એ ઈશ્વરરૂપ છે માટે તમારો આત્મા મારા પ્રેમને કારણે મારા માટે પ્રસન્ન થાય એ જ એનો ધર્મ છે, એ જ એનો સ્વભાવ છે. એમાં અવાસ્તવિક કંઈ છે જ નહિ. છતાં તમે સાધુ છો, હું સંસારી છું. આપણી વચ્ચે એક મર્યાદા છે તે પરંપરાગત છે, જેને આપણે જાળવીએ છીએ. પરંતુ મન, આત્માની મર્યાદારેખાનો વિસ્તાર નક્કી નથી કરી શકાતો.” અટલગિરિજીએ મને વચ્ચેથી અટકાવીને કહ્યું : “તમારી ઉપદેશવાણી સુંદર છે. તેને ફરી ક્યારેક ઉપયોગમાં લેશો. અત્યારે જાળવીને રાખો.” સાથે મીઠો ઠપકો આપતાં જણાવ્યું કે, ‘ચમત્કાર અને વિવિધ સિદ્ધિઓ તરફ જરૂરથી વધારે ધ્યાન આપવું નહીં’, તેમ જ કોઈને ચમત્કાર બતાવવા ઉત્તેજના કરવી નહીં. અયોગ્ય પાત્રો દ્વારા અનેક અનિષ્ટ ઊભાં થાય છે. ચમત્કારનો હેતુ શુભ હોય તો તે યોગ્ય છે. વિનાકારણે અગર મનોરંજન માટે મદારીના ખેલ હોઈ શકે, ભજન-ઉપાસનાની શક્તિનો ઉપયોગ અકારણે કરવો ઉચિત નથી. હજુ તમારે જીવનની લાંબી મજલ

કાપવાની છે. વિવેક, સંયમ, મર્યાદા, ધર્મ દ્વારા નિયંત્રણ નહીં કરો તો જીવનની ગતિ અનિશ્ચિત થઈને વેડફાઈ જશે. ઈશ્વરે રચેલ માયામાંથી પંડિત, વિદ્વાન, જાતિ, સતી, જોગી, ભોગી કોઈ અલિપ્ત થઈ શકતા નથી. માટે ફક્ત ઈશ્વરસ્મરણને જ જીવનનું ધ્યેય રાખી નિયમ-સંયમ ઉપર કાયમ રહો. બાકી બધું વ્યર્થ છે.”

એમની વાણી શિલાલેખ પ્રમાણે કોતરાઈ ગઈ. તેઓ સ્ટેશન સુધી મૂકવા આવ્યા. વિદાય લેતાં મન ભારે થઈ ગયું. તેમણે પ્રેમપૂર્વક વિદાય આપતાં જણાવ્યું કે, “થોડા દિવસો બાદ જૂનાગઢ જવાનો છું. ત્યાંથી પાછા ફરતી વખતે તમોને મળીને જઈશ.” તેઓ ચાલ્યા ગયા. થોડી વારે ટ્રેન પણ મને લઈને સુરેન્દ્રનગર તરફ રવાના થઈ.

ખપ્પર-યુદ્ધ

સાંજનો સમય હતો. હું દુકાનમાં અંદર બેસીને રસાયણક્રિયા અંગેનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની યાદી તૈયાર કરી રહ્યો હતો. કારણ કે અમુક સાધુઓ પાસે રસાયણક્રિયાના પ્રયોગો જોયા પછી આ ક્રિયા વિશેનાં આધારભૂત પુસ્તકોમાંથી મૂળ તત્ત્વ શોધવા અમુક પુસ્તકો એકત્ર કરી તેની વ્યવસ્થિત યાદી અને ટૂંક નોંધ તૈયાર કરવાના પ્રયત્નો આદરેલા.

એ સમયે બહાર એક માણસે આવીને મારા વિશે પૂછપરછ કરતાં મેં તેને અંદર આવવા જણાવ્યું. તેણે અંદર આવી મને સમાચાર આપ્યા. હું સાકરબાઈ ધર્મશાળાથી આવું છું. ત્યાં એક મહાત્મા પધારેલા છે અને તમને બોલાવી લાવવા મને અહીં મોકલેલ છે.

આ પ્રકારના પ્રસંગો મારા માટે નવા નહીં હોઈ, મેં સહજ રીતે પૂછ્યું : “કોણ છે ? ક્યાંથી આવે છે ? શું નામ છે ?” જવાબમાં આવનાર માણસે કહ્યું : “એ વિશે હું કંઈ જાણતો નથી, પણ આવતાંની સાથે જ તે મહાત્માએ ધર્મશાળાના વ્યવસ્થાપક સાથે ઝઘડો કરેલો અને જબરજસ્તીથી રૂમની વ્યવસ્થા કરાવેલ. ઉગ્ર સ્વભાવના હોય એમ જણાય છે.” હું ઘડીભર વિચારી રહ્યો. કોણ હશે ? છતાં ત્યાં રૂબરૂ જવું જ વધુ અનુકૂળ રહેશે એમ વિચારી ધર્મશાળાએ પહોંચ્યો.

વ્યવસ્થાપક મારાથી પરિચિત હતા. મેં તેઓને મહાત્મા વિશે માહિતી પૂછી. તેમણે ટૂંકમાં તેમના ઉપર વીતેલ તકલીફનું વર્ણન કરી અસંતોષ જાહેર કર્યો. મને તેમના માટે સદ્ભાવ હતો કારણ કે તેઓ ઉંમરલાયક સેવાભાવી માણસ હતા. મેં તેમને સાંત્વન આપતાં મહાત્માને ક્યાં ઉતારો આપ્યો છે તે વિશે પૂછ્યું. તેમણે એક છોકરાને સાથે મોકલીને મહાત્માને જ્યાં રૂમ આપી હતી ત્યાં મને લઈ જવા સૂચના આપી. હું મહાત્મા પાસે ગયો. દરવાજા પાસે જઈ બહારથી જ ‘ઓમ્ નમો નારાયણ’

કર્યા. અંદરથી ઉધરસ ખાતાં ખાતાં જ તેમણે ‘નમો નારાયણ’ કર્યા. મારી સાથે આવેલ છોકરાને ચા-સિગારેટ લાવવા માટે મોકલી હું અંદર દાખલ થયો.

મહાત્મા આવીડ ઉંમરના, શરીરે દૂબળા, ઉગ્ર સ્વભાવના જણાતા હતા. તેઓ ઉદાસી સંપ્રદાયના સાધુ હતા. તેમણે કાળાં કપડાં ધારણ કરેલ અને ગળામાં બાના માટે બજરબટ્ટ ધારણ કરેલો મેં જરૂરી અવલોકન કરી લીધું. તેમણે મને બેસવા જણાવ્યું. હું તેઓની સામે આસન પર બેઠો. મેં ફરીથી તેઓનું બારીક નિરીક્ષણ કરવાનું શરૂ કર્યું. એ જ રીતે મહાત્માએ પણ મારું નિરીક્ષણ કરવાનું શરૂ કર્યું. ક્ષણ-વારમાં જ અમે એકબીજાનો પરિચય કરી લીધો. મૌનભંગ કરતાં મેં તેમને સંબોધીને પ્રશ્ન કર્યો : “મહારાજ, આપની સાથે અગાઉ કદી પરિચય થયેલ હોય એવું મને યાદ આવતું નથી. મારી ભૂલ તો નથી થતી ને ?” તેમણે કહ્યું : “તમારી વાત સાચી છે. આ અગાઉ આપણે કદી મળ્યા નથી.”

મેં ફરી પ્રશ્ન કર્યો : “શું સેવા અર્થે મને યાદ કર્યો છે ? જે મારા યોગ્ય હોય તે જણાવો.” બસ આટલું કહેતાંની સાથે જ તે મહાત્માનો ગુસ્સો ભભૂકી ઊઠ્યો. મોટા અવાજથી મને કહેવા લાગ્યા : “તું શું સેવા કરવાનો હતો ? તારા ગામની વસ્તી નથી ખાવાપીવાનો ભાવ પૂછતી કે નથી સાધુને ઓળખતી. શું હું સાધારણ સાધુ છું ? હજુ તમને મારો પરિચય નથી. માટે પહેલાં હું મારો પરિચય આપી દઉં.” મોટેથી બરાડા પાડીને બોલતા હોવાથી પેલા વ્યવસ્થાપક અને અન્ય આવેલા ઉતારુઓ ત્યાં એકત્ર થઈ ગયા. મહારાજનું ઉગ્ર ભાષણ ચાલુ જ હતું. તેમણે આગળ બોલતાં જણાવ્યું : “હું પહેલાં તમને બધાને મારો પરિચય આપીશ. આ ગ્રાજાને પદાર્થપાઠ ભણાવીશ. પછી તને કહીશ કે શા માટે તને અહીં બોલાવ્યો છે.” આટલું બોલતાંની સાથે જ તેમણે પાસે પડેલું લોખંડની પટ્ટીથી બનાવેલું આશરે દોઢવી બે ફૂટનું ત્રિશૂળ ઉપાડીને તેનો એક છેડો મોઢામાં નાખી ઉપરનાં બન્ને પાંખિયાં પાડીને આખું ત્રિશૂળ પેટમાં ઉતારી દીધું.

ત્યાં હાજર રહેલા બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા. હું પણ એકાએક પડેલી વીજળીના કારણે વિચારશૂન્ય થઈ ગયેલો. હું મૂંઝવણમાં પડી ગયો કે આ મહાત્માને ઓળખતો નથી. કંઈ પરિચય નથી તો મારી પાસે આ મહાત્મા ક્યાંથી આવી ચડ્યા અને આમ એકાએક આવો ભવ્ય ચમત્કાર બતાવવાની શું જરૂર ? એ દરમિયાન ત્યાં હાજર રહેલ બે-ત્રણ ભાઈઓ આગળ આવીને કાકલૂદીભર્યા સ્થરમાં મહારાજને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા : “હશે મહારાજ ! અમે તો અબુધ કહેવાઈરાં ભૂલ થઈ ગઈ. માફ કરો.” એક ભાઈ ‘મારી તરફ નિર્દેશ કરીને બોલ્યા : “છોરું કછોરું થાય પણ તમે તો માવતર કે’વાઓ. તમારે જાતું કરવું જોવે.” આ બધું દેશ્ય જોઈ મને આશ્ચર્ય, ક્રોધ, લાચારી,

ધૂણાની લાગણી થઈ આવી છતાં શું થાય છે તે જોવા માટે મૌન રહ્યો. લોકોની વિનંતીથી મહારાજે ત્રિશૂળ જે મોઢા વાટે પેટમાં ઉતાર્યું હતું તે બહાર ખેંચી કાઢ્યું. તેમનો ગુસ્સો એક ડિગ્રી વધ્યો. તે બધાને સંબોધીને બરાડ્યા : "હજુ ફક્કડ તમોને ભેટ્યા નથી. મારા જમણા હાથમાં ગંગા અને ડાબા હાથમાં જમના વહે છે. જુઓ આ પરચો." એમ કહી જમણો હાથ લાંબો કરી ડાબા હાથેથી જમણા હાથની અનામિકા આંગળીને ગાયના આંગળની માફક દબાવી. દબાવતાંની સાથે જ તેમાંથી પાણીની પાતળી ધારા શરૂ થઈ. લગભગ ૧૫-૨૦ સેકન્ડ પાણીની ધારા ચાલુ રહી. દરમ્યાન ત્યાં લોકોનું ટોળું જામતું જતું હતું. આગળ ઊભેલા લોકો મોટેથી બૂમ પાડી ઊઠ્યા : "બાપુની જે!"

મહાત્માએ બંને હાથ ઊંચા કરી બધાની ઉચ્ચારેલી 'જય'નો સ્વીકાર કર્યો. અને ફરી પાછી તેમની ગુસ્સાની ડમરી ઉપર ચડી. હાથમાં ત્રિશૂળ લઈને ઊભા થયા. બધા લોકોને સંબોધીને ગાળો ભાંડતા તેમના તરફ ધસ્યા. લોકો ભયભીત થઈને નાસભાગ કરવા લાગ્યા. થોડી વારમાં તો કીડિયારું અદેશ્ય થાય તેમ બધા ચાલ્યા ગયા. મહાત્મા બધાને ગાળો ભાંડતા પાછા ફર્યા.

તેમની આ નાટકી ઢબને હું ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. આ બધું બખડજંતર થવાથી મને ખૂબ ગુસ્સો ચડેલો. મેં સાધુ તેમ જ ભેખ — ભગવાનની મર્યાદા રાખતાં વ્યંગપૂર્ણ કટાક્ષવાણીમાં તેમને બિરદાવતાં કહ્યું : "આપ તો સિદ્ધ સંત છો. મહારાજ, હું આપને ઓળખી શક્યો નહીં, અહીંની પ્રજા અજ્ઞાની છે, આપને કોધ ન શોભે, આપ શાંત થાઓ, આપની શી સેવા કરી શકું તે જણાવો." મારી નમ્રતાપૂર્વક બોલાયેલી કટાક્ષવાણી તેઓ સમજી શક્યા નહીં પણ એમને એમ જણાયું કે હું તેમનાથી ખૂબ પ્રભાવિત થઈ ગયો છું. મને વધુ પ્રભાવિત કરવા માટે તેઓ શાંત અને ગંભીર સ્વરમાં આગળ બોલ્યા : "હાલ તો મારા માટે ખૂબ સારી ખાવા-પીવાની અને રહેવાની સગવડ કરી આપ. તારું જે કામ છે તે પછી જણાવીશ. અત્યારે તો ઘણું દૂરથી આવું છું. મારે સંપૂર્ણ આરામની જરૂર છે."

મારી સહનશક્તિની મર્યાદા આવી ગઈ હતી. મેં મહારાજને સંબોધીને કહ્યું : "બાપુ, મને થોડું શંકા-સમાધાન થઈ જાય તો સારું." તેમણે કહ્યું : "શું છે, બોલો?" મેં જણાવ્યું : "બાપુ! આપે જે ત્રિશૂળ પેટમાં ઉતાર્યું તેવી જ રીતે એક તલવાર પેટમાં ઉતારી બતાવો. હું મારા ઘેરથી મગાવી આપું છું. બીજું, આપના હાથમાં ગંગા-જમના સિદ્ધ થયેલી છે તો આપની આંગળીનો નખ અથવા થોડું ટેરવું કાપીને અમારા ગામની ભોગાવો નદી બારે માસ સુકાયેલી જ રહે છે તે વહેતી થઈ જાય તો બધા

પ્રજાજનો આપનાં ગુણગાન ગાશે અને કેટલાયના આશીર્વાદ તમને મળશે. બસ, આ બંને કાર્ય કરી દો એટલે આપને જેવી સગવડ જોઈએ તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવી આપું. આ સિવાય મારી શંકાનું સમાધાન નહીં થાય. હવે જલદી, જરા ઉતાવળ રાખો જેથી મારો અને આપનો સમય બગડે નહીં." મારી આ રજૂઆતથી તેમના ચહેરા ઉપર થતા ફેરફારની નોંધ હું લઈ રહ્યો હતો. જાણે વીસ લાખ રૂપિયાની લોટરીની ટિકિટનો એકાદ આંકડો સહેજ આંધોપાછો ખસી જાય અને આપોઆપ બંને હાથ ભેગા થઈ એકબીજાનો મેલ સાફ કરવા લાગે તેમ મહારાજ નિરુત્તર થઈ ગયા. જાણે જવાળામુખી પર્વત ઉપર હિમવર્ષા થઈ ગઈ હોય!

હવે મારો વારો શરૂ થયો. મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન નહીં કરતાં શિષ્ટ ભાષામાં તેમને કહ્યું : "મહારાજ, આપ અખાડા દ્વારાના ભેખધારી સાધુ છો. આવાં નાટક આપને શોભે નહીં તેમ જ મિથ્યા કોધ પણ આપને છાજે નહીં. આવા બધા મદારીના ખેલ કરવાની શી જરૂર?"

મારી વાતને વચ્ચેથી અટકાવતાં તે બોલ્યા : "તમારી વાત બરોબર છે પણ અત્યારે મોટા ભાગની દુનિયા પાખંડને જ પૂજે છે. સત્યવાદી થવા જતાં ભૂખે મરવું પડે છે જેથી થોડો દેખાવ કરવો પડે છે."

મેં તેઓને ફરીથી પ્રશ્ન કર્યો : "મારું શું કામ આપને છે? શા માટે આ બધું વિના કાંઈ પ્રયોજને કરવું પડ્યું?" જવાબમાં તેમણે પોતાની ઝોળીમાંથી એક પત્ર કાઢીને મને આપ્યો. મેં પત્ર ખોલીને વાંચ્યો. તે પત્ર મારા એક સુપરિચિત મહાત્મા રૈવતગિરિનો હતો. એક વાર હું મધ્ય પ્રદેશમાં આવેલ ખંડવા ગામે ગયેલો. ત્યાં જવાની પાછળ ખાસ હેતુ એ હતો કે ત્યાં 'દાદા ધૂનીવાલે' નામક સિદ્ધ મહાત્માની ગાદી છે. છેલ્લા બેત્રણ દસકા પૂર્વે મહારાષ્ટ્ર, મધ્ય પ્રદેશમાં સુવિખ્યાત બેત્રણ સંતો લય પામી ગયા જેઓ આજે પણ પોતાની સુવાસ ફેલાવી રહ્યા છે. શીરડી મધ્યે સાંઈબાબા પ્રસિદ્ધ છે. સેગાંવ ખાતે ગજાનનબાબાનું આસન છે. તેઓ પણ મહાન સિદ્ધ ભજનાનંદી પુરુષ હતા. ખંડવા ખાતે દાદા ધૂનીવાલેના નામની પ્રસિદ્ધિ મેળવનાર નંદનામા પરિવાર બિરાજે છે. એ ભૂમિ ઉપર સાધુસંતોની હાજરી હંમેશાં રહે છે. દર્શનમેળો પણ ચાલ્યા જ કરે છે.

ખંડવામાં રૈવતગિરિજી સાથે પરિચય થયેલો. તેમના પરિચયમાં આવતાં તેમના સાધુ પરિવારના બેત્રણ મહાત્માઓથી હું સારી રીતે પરિચિત હોઈ નિકટતા જલદી થઈ ગઈ.

રૈવતગિરિજી મહારાજનો મુખ્ય વિષય હતો સર્પ-સંશોધન, જે મારા માટે

જિજ્ઞાસાપ્રેરક હતો. સર્પનાં કુળ, જાતવાન સર્પ, દુષ્ટ જાતિના સર્પ, સર્પની ભાષા, સર્પ સહવાસ — આ બધી બાબતો તેઓની વિશિષ્ટ પ્રકારની ક્રિયાઓ હતી. આ સર્પ-જાતિ વિશેની ઘણી અલૌકિક વાતો તેમની પાસેથી સાંભળવા મળી હતી. મારા સ્વભાવ પ્રમાણે મેં તેઓને આ ક્રિયા વિશે પ્રયોગસહિત જણાવવાનો આગ્રહ કર્યો. તેઓ મને પોતાની સાથે તાપી નદીના કિનારે લઈ ગયા. ત્યાં ખુલ્લા મેદાનમાં બેસી એમણે ઝોળીમાંથી પોતાની રીતે ખાસ તૈયાર કરેલા ધૂપ કાઢીને સૂકાં પાંદડાં, ઘાસ સળગાવી તેના ઉપર કશુંક મંત્ર જેવું બોલી ભભરાવ્યો. તેની મીઠી સુગંધ ફેલાવા લાગી. થોડી જ વારમાં ચારે દિશાઓમાંથી જુદા જુદા રંગના, આકારના, જુદી જુદી લંબાઈ અને કદના સર્પો અમારી તરફ આવતા દેખાયા. મને થોડો સળવળાટ થયો. તેમણે મને કહ્યું : “ગભરાશો નહીં, આ બધા મારા મિત્રો છે. હમણાં બધાંને ખબર-સમાચાર પૂછી લઉં, પછી તેઓ ચાલ્યા જશે.” આશરે પંદર-વીસ સર્પ તેમની આજુબાજુ થોડા થોડા અંતરે ગોઠવાઈ ગયા. સરકસના સિંહ-વાઘના ખેલમાં રિંગ-માસ્ટર જેમ જુદા જુદા ચહેરાના હાવભાવ કરે તેમ તેમણે હોઠના, નાકના, ચહેરાના હાવભાવથી તથા જુદા જુદા અવાજથી સર્પો સાથે વાતચીત શરૂ કરી દીધી. હાવભાવ કર્યા બાદ કોઈને કહેતા : “કેમ બેટમજી, ક્યાં રહો છો ?” કોઈને કહેતા : “મારા કામનું ધ્યાન રાખજો.” કોઈને કહેતા : “કેટલુંક રોકાણ છે ?” આ પ્રમાણે બધા સર્પો સાથે અડધો કલાક ચર્ચા કરી બધાને કહ્યું : “ચાલો પધારો, ફરીને મળીશું.” આટલું કહેતાં જ બધા પોતપોતાના રસ્તે રવાના થઈ ગયા.

આ પ્રકારનો અનુભવ મારા માટે પ્રથમ જ હતો. મને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. મેં તેઓને કહ્યું : “આજના આ વિજ્ઞાનયુગમાં આ બધું શી રીતે શક્ય હોઈ શકે ?” આ કાર્યની પાછળ કઈ વિદ્યા, કયો નિયમ કામ કરે છે ? તેમ જ આ વિદ્યાનો ઉલ્લેખ કયા ગ્રંથમાં છે ? આ ક્રિયાની પાછળ આપનું પ્રયોજન શું ? આ પ્રકારે સર્પ-સહવાસના લાભાલાભ વિશે મને સંતોષકારક રીતે સમજણ આપો.”

રૈવતગિરિ હસીને બોલ્યા : “જુઓ, વિજ્ઞાનયુગ સાથે સર્પને અથવા સાધુને કાંઈ વિશેષ લાગતુંવળગતું નથી. આ વિદ્યા આદિઅનાદિ સમયથી, ભારતવર્ષમાં જુદા જુદા પ્રકારે પ્રવર્તે છે. ભગવાન શંકર આ વિદ્યાના પ્રણેતા ગણાય છે. આ વિદ્યાને ‘મુજંગછત્રા’ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. અપભ્રંશ થઈને ઘણા લોકો ‘નાગછત્રા’ કહીને ઓળખાવે છે. પૂર્ણ પુરુષોત્તમ યોગેશ્વર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સોળ કળા, અષ્ટ સિદ્ધિ, નવ નિધિ તેમ જ અન્ય વિદ્યાઓના પૂર્ણ જ્ઞાતા હતા. તેમણે કાલિયનાગનું ગર્વખંડન આ વિદ્યાના પ્રયોગથી જ કરેલું.

આ સર્પજાતિમાં દેવજાતિ, સિદ્ધજાતિ, નાગજાતિ, શ્રાપિત, પ્રેતયોનિ, પિતૃજાતિ તેમ જ અન્ય શુદ્ધ જાતિઓનો સમાવેશ થાય છે. દેવજાતિ, સિદ્ધજાતિ અને નાગજાતિના સર્પો કોઈ પણ રૂપ ધારણ કરી શકે છે. એ સર્પોને મંત્ર, પૂજા, નૈવેદ્ય દ્વારા પ્રસન્ન કરી શકાય છે. પિતૃજાતિને કોલકરારથી પ્રસન્ન કરવામાં આવે છે. બાકીની કનિષ્ઠ જાતિઓને કષ્ટદાયક ક્રિયાથી કાબૂમાં રાખી ઈચ્છિત કામગીરી લેવામાં આવે છે.

આ એક સિદ્ધ સાધન છે. આ સર્પો દ્વારા અમોને દરેક સમાચાર મળી શકે. ગુપ્ત અગર પ્રગટ પરિસ્થિતિ જાણી શકાય છે, તેમ જ દંડ શિક્ષા કરવામાં પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે એટલું જ નહીં. સમય આવે તો આર્થિક પ્રશ્નનો ઉકેલ પણ દિવ્યજાતિના સર્પ દ્વારા લાવી શકાય છે.

તેમણે જુદા જુદા ઘણા પ્રસંગો કહીને તેમ જ અમુક પ્રમાણો સાબિત કરી બતાવીને મારી જિજ્ઞાસાને સંતોષકારક રીતે શાંત કરી. બસ, ત્યારથી તેઓની સાથે સ્નેહબંધન થઈ ગયેલ. વર્ષે એકાદ વાર અમારી મુલાકાત થઈ જતી. ક્યારેક આકસ્મિક રીતે, ક્યારેક ઈચ્છાપૂર્વક.

રૈવતગિરિ મહારાજ પાસે બનારસમાં આ ઉદાસી મહાત્મા જઈ ચડેલા અને અમુક દિવસો સાથે રહેવાથી, અરસપરસ વાર્તાલાપ થવાથી ઉદાસી મહારાજે રૈવતગિરિને કહ્યું કે, તમે મને ગમે તે રીતે જરખના ચામડાની વ્યવસ્થા કરી આપો. (જરખ નામનું એક પ્રાણી હોય છે જેનો મુખ્ય ખોરાક હાડકાં છે, તેની લાળ-જઠરાગ્નિમાં એવી તાસીર હોય છે કે તે હાડકાંને પણ હજમ કરી શકે છે) કારણ કે તમે જંગલમાં ફરો છો જેથી તમોને ખ્યાલ હોય કે કઈ દિશાના જંગલમાંથી જરખ મેળવી શકાય. ઉદાસી મહાત્મા પોતાના રુક્ષ, ઉગ્ર સ્વભાવ પ્રમાણે રૈવતગિરિજી માટે મૂંઝવણરૂપ બની ગયા. છેવટે કંટાળીને તેમણે આ આફતને મારી પાસે રવાના કરીને પત્ર દ્વારા જણાવ્યું હતું કે, ઉદાસી મહારાજની વાત સાંભળીને યોગ્ય લાગે તેમ કરશો. તથા તેમની પાસે એકબે ચીજો છે તે યુક્તિપૂર્વક જાણી લેશો, તેમ જ ફરીને મને દુઃખી ન કરે એવી ગોઠવણ કરી નાખશો.

પત્ર વાંચી લીધા પછી મેં મહારાજને પૂછ્યું : “હવે આપ જણાવો, શું કામગીરી મારે બજાવવાની છે ?” તેમણે મારી સામે જોઈને આસ્તેથી વાત જાહેર કરી કે, મારે ગમે તે ભોગે જરખનું ચામડું જોઈએ છે. એ માટે જ હું તમારી પાસે આવ્યો છું. હું આ કામ માટે તૈયારી બતાવું છું કે નહીં તે માટે તેઓ વ્યગ્રતાથી મારી સામે જોઈ રહ્યા. મેં થોડી વાર વિચાર કરી તેઓને જણાવ્યું કે, આ કાર્યને ગતિમાન કરવામાં એકાદ

અઠવાડિયાનો સમય લાગશે. હું તપાસ શરૂ કરાવું છું. એ દરમ્યાન આપ અહીં રહો. જમવાની વ્યવસ્થા અહીં જ ગોઠવી આપું છું. કાંઈ જરૂરી કામ હોય તો માણસ મોકલીને મને જાણ કરશો. આ પ્રમાણે તેઓને આશ્વાસન આપી ત્યાંથી બહાર નીકળીને ઘર તરફ રવાના થયો.

આ બખેડાબાજ મહારાજે મારા માટે મૂંઝવણ ઊભી કરી નાખી. છેવટે કાંઈ પણ ઉપાય ન મળતાં મારા બેતણ શિકારી મિત્રોને તેમ જ પગી લોકોને જરખ વિશે સમાચાર લાવવાનું કામ સોંપ્યું. શિકાર અંગેની કામગીરી શરૂ થઈ. બેતણ દિવસે ચોટીલા વિસ્તારમાંથી સમાચાર આવ્યા કે પંચાળના વન્યવિસ્તાર માંડવના વીડમાં જરખ, દીપડા તેમ જ વરુની વસ્તી છે અને જરખના પાકા સમાચાર છે. મારી પાસે માંડવ વિસ્તારનો ભૌગોલિક ખ્યાલ આપનાર કોઈ વ્યવસ્થિત માણસ ન હતો.

ચોટીલા વિસ્તારના ગીપ લોકોએ માંડવના વીડ વિશે અજ્ઞાનતા દર્શાવી. આટલા દિવસ દરમ્યાન ઉદાસી મહારાજે એકાદ-બે વાર માણસ મોકલીને સમાચાર મગાવી લીધેલા. કામગીરી શરૂ હોવાના સમાચારથી તેમને સંતોષ હતો પરંતુ કામગીરી અટકી જવાથી હું ગૂંચવણમાં હતો.

આખરે મેં મારા મિત્ર કાઠી દરબાર રામકુભાઈ ખાયરનો સંપર્ક સાધ્યો. તેઓ થાનગઢ પાસેથી બેતણ કિ.મી. આવેલા સોનગઢ ગામના ભાણેજ થાય. મૂળ ગામ ચોટીલા, પણ નાનપણથી જ સોનગઢ રહેતા. સરળ, સાહસિક, રાજકારણમાં કુશળ, નિખાલસ સ્વભાવના રામકુભાઈ ઊંચો, પાતળો સુદૃઢ બાંધો ધરાવતા હતા. નવનિર્માણના આંદોલન સમયે એમની સાથે પરિચય થયેલો. થાનગઢ પાસે આવેલું સોનગઢ ગામ આ યુગમાં પોતાની આગવી વિશિષ્ટતાઓ ધરાવે છે. જેમ કે એક પણ માણસ દારૂ-અકીણનો વ્યસની ન મળે. કોઈ પણ જુગારી ન મળે. એક વ્યક્તિ પણ માંસાહારી ન મળે. અમુક જાતિના લોકોનો બિલકુલ વસવાટ નહીં. શાંતિસંપથી રહેવાવાળી પ્રજા તેમ જ કુદરતી રીતે પણ ફૂલવાડી, ઝાડપાન, બગીચાથી છવાયેલું નાનકડું સુંદર આ ગામ છે. અહીં જે ઉલ્લેખ કરવામાં આવી રહ્યો છે તેનું મુખ્ય કારણ છે કે આ વિસ્તારમાં જ નાથ-સંપ્રદાયના સિદ્ધ મહાત્મા ગેબીનાથનું આસન છે. ગેબીનાથના ભોંયરાના નામથી તેમનો પહાડી વિસ્તારમાં ઊંચાણના ભાગે આવેલ એક ટેકરો છે, જે અંદરથી પોલો છે. તેના ઉપર ચાલવાથી અમુક વિસ્તારમાં પોલાણ જણાય છે. ગુફાનો અગ્રભાગ થોડે સુધી ખુલ્લો રાખીને બંધ કરવામાં આવ્યો છે. અત્યારે પણ ત્યાં ગેબી અવાજો, ગેબી સુગંધ, ગેબી પરચાઓ અવારનવાર ભાવિકોને જોવા-સાંભળવા મળે છે. મને ફક્ત એક વાર ગૂંચળ, લોબાનની ભરપૂર સુગંધનો

અનુભવ થયેલો. સાથે આખા શરીરનાં રૂંવાડાં ઊભાં થઈ ગયાં હતાં. અહીં આસપાસનો વિસ્તાર અનેક પ્રકારનાં ધાર્મિક સ્થળોથી છવાયેલો છે જેનો ઉલ્લેખ આગામી પ્રસંગોપાત્ત કરીશું. ગેબીનાથ વિશેની આધારભૂત માહિતી મને મળી નથી પણ નાથ-સંપ્રદાયના જૂના સાધુઓને પૂછપરછ કરવાથી એટલું જાણવા મળે છે કે જાલંધરનાથના તેઓ ગુરુભાઈ હતા. પંચાળ તપોભૂમિ હોઈ અહીં તપસ્યા કરતા હજુ એમનું અસ્તિત્વ છે એમ સંપ્રદાય માને છે. જે પ્રમાણે નવનાથ, ચોરાસી સિદ્ધ ગિરનાર ક્ષેત્રમાં બિરાજમાન છે તેમાં એક-બે વિભિન્ન મતો જાણવા મળે છે કે તેઓનું અમુક સમયે એકત્ર થવાનું સ્થાન ગિરનાર છે. અન્યથા આ નવનાથ અને ચોરાસી સિદ્ધ સંપૂર્ણ ભરતખંડમાં ગુપ્ત ભ્રમણ કરે છે તેમ જ સતત રીતે હિમાલયના યોગીઓ અને સિદ્ધોના સંપર્કમાં રહે છે. ભારતવર્ષમાં ચાલતી દરેક પ્રકારની સારી કે ખરાબ પ્રવૃત્તિઓનું અવલોકન ગુપ્ત યોગી અને સિદ્ધો કરતા હોય છે. આ બાબત અંગે વિસ્તૃત ચર્ચા આગળ કરીશું, નહીં તો વિષયાંતર થશે.

રામકુભાઈને મળીને તેમને બધી વિગતથી વાકેફ કર્યા. મારી પરિસ્થિતિ જોઈને તેઓ પણ ધર્મસંકટમાં મુકાયા કારણ કે સોનગઢના કાઠી દરબારો આગળ 'ભગત' શબ્દ વપરાય છે, જેથી હિંસા, કૂરતામાં તેઓ પ્રેરાય નહીં તેમ જ બીજા કોઈ દુષ્કૃત્ય કરતા હોય તો તેને ગમે તે ભોગે અટકાવે. ઘણી ચર્ચા અને વાર્તા-વિવેચન બાદ હું તેમને સાથે લઈ જવા માટે તૈયાર કરી શક્યો. અમે દિવસ નક્કી કર્યો તે મુજબ હું તૈયારી સાથે દિવસના ભાગમાં જ આવી જઈશ. મારા આવ્યા પછી ઘોડા લઈને દિવસે શિકાર અંગેની જગ્યા, ચડાણ-ઢાળ, જરખનો આવવા-જવાનો વિસ્તાર વગેરે જોઈ લેવું. તે પ્રમાણે રાત્રે ગોઠવાઈ જવું. આ પ્રમાણે નક્કી કરી હું પાછો ફર્યો.

નિયત કરેલા દિવસે જતાં પહેલાંની રાતે ઉદાસી મહારાજને મળીને બધી વાતથી વાકેફ કર્યા. તેઓ મારી કાર્યક્ષમતાથી સંતુષ્ટ હતા. મારા તરફથી વાત પૂરી થયા બાદ તેમણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો કે, હું પણ સાથે આવીશ. મારું સાથે આવવું અનિવાર્ય છે કારણ કે મરેલ જરખના ચામડા ઉપર મારું કાર્ય સિદ્ધ નહીં થાય, એ વર્જ્ય છે. જરખના શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યારે અમુક મંત્રથી તેને અભિમંત્રિત કરી તેના પેટના ભાગને ચીરીને ચામડું તાત્કાલિક ખેંચી લેવું જોઈએ તો જ તમારી મહેનત અને મારું કાર્ય લેખે લાગે, નહીં તો તમને પાપ લાગે અને મારે બીજો જરખ શોધવો પડે.

તેમના પ્રસ્તાવથી અને પાપ-પુણ્યની સમજણ આપવાથી હું ઘડીભર સમસમી ઊઠ્યો. વ્યર્થ વાર્તાલાપમાં ઊતરવા કરતાં પડ્યું પાનું નિભાવવાના વિચારે તેઓને વહેલી સવારે ટ્રેન દ્વારા જવાનું સમજાવી પાછો ફર્યો.

સવારે નિત્યકર્મથી પરવારી વનદુર્ગદેવીનું સ્તુતિ-સ્મરણ કર્યું. જરૂરી સામગ્રી કમરથેલામાં ભરી લીધી. એલ. જી. તથા એસ. જી.ની કારતૂસોના કમરપટ્ટાને વ્યવસ્થિત તપાસી લીધો. કબાટ ખોલીને મારી વફાદાર બાર બોર બંદૂક ઉપર હાથ મૂક્યો. ક્ષણવારમાં ભૂતકાળના શિકાર-પ્રસંગો, બંદૂક નહીં ઉપાડવાનો નિર્ણય, મૌન આંસુ, એ બધું જ ચિત્રપટની જેમ નજર સમક્ષ તરી આવ્યું. બીજી ક્ષણે ભાવનાઓ અને બુદ્ધિના સંઘર્ષને ખંખેરી નાખી બંદૂક તપાસીને કવરમાં બંધ કરી લીધી. 'બધું બરાબર' સિદ્ધાંત પ્રમાણે ફરીથી બધું તપાસી લઈ, સ્ટેશન પહોંચ્યો. ઉદાસી મહારાજ મારી રાહ જોતા ટિકિટબારી પાસે ઊભા હતા. મને આવતો જોઈ તેમણે આછું સ્મિત કરી લીધું. ટિકિટ લઈને તેઓ મારી પાસે આવીને બોલ્યા : "મને સારા શુકન થયા છે. આપણું કામ સફળ થશે." જવાબમાં મેં કહ્યું : "મને સારા શુકન નથી થયા. કાર્ય માટે તથા સલામતી માટે મને શંકા છે." મારો જવાબ સાંભળી તેઓ બોલ્યા : "તમે શા માટે ચિંતા કરો છો ? હું સાથે છું. પછી શું વાંધો છે ?" મેં સ્વગત કહ્યું : "એ જ મારો વાંધો છે."

અમારી યાત્રાનો પ્રારંભ થયો. ટ્રેન તેના નિયત સમય પ્રમાણે થાન પહોંચી ગઈ. રામકુભાઈ સ્ટેશન પર આવ્યા હતા. તેમણે અમને આવકાર્યા. ત્યાંથી અમે ઘોડાગાડી દ્વારા થાન પાસે આવેલા અવલિયા ઠાકર નામની ધાર્મિક જગ્યાએ પહોંચી ગયા. ત્યાં જઈને ઉદાસી મહારાજને ત્યાંના સ્થાનિક મહારાજ સાથે પરિચય કરાવ્યો તેમ જ શાંતિ જાળવવા વિનંતિ કરી. રામકુભાઈએ ચા-નાસ્તાની વ્યવસ્થા કરેલ હોઈ વધુ સમય બગડ્યો નહીં.

ઉદાસી મહારાજને કાર્યક્રમ સમજાવી હું અને રામકુભાઈ બન્ને ઘોડા લઈને માંડવવીડ તરફ રવાના થયા. હવે માંડવવિસ્તારની આછીપાતળી રૂપરેખા સમજી લઈએ :

પંચાળ ભૂમિને ઇતિહાસકારોએ ઘણી જ પુરાતન તપોભૂમિ તરીકે ઓળખાવી છે. કવિઓએ અનેક રીતે બિરદાવી છે. દ્વાપર યુગથી પંચાળ ભૂમિની મહત્તાનું જુદા જુદા પ્રસંગોમાં આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. પાંચ પાંડવ, પત્ની દ્રૌપદી, પાંચાલીના નામથી ઓળખાતી તે આ જ ભૂમિનું રત્ન હોવાનું સમર્થન ઇતિહાસ આપે છે. એ જ સમયમાં માંડવઋષિ આ વિસ્તારમાં રહીને તપસ્યા કરતા એ કારણે માંડવના નામથી જ હજુ આ વિસ્તાર ઓળખાય છે.

આ વિસ્તારમાં ઘણાં ધાર્મિક સ્થળો આવેલાં છે જેમાંનાં કોઈક ગુપ્ત છે, તો કોઈક પ્રગટ હોવા છતાં તેનો મહિમા ગુપ્ત છે. તે અંગે સહેજ નજર ફેરવી લઈએ :

૧. અવલિયા ઠાકર, ૨. રાતુડી ધાર પર મોહિયુદ્દીન સેલાની બાબા, ૩. મુનિનું દેવળ, ૪. ટપકિયા મહાદેવ, ૫. સાંઢર-સૂઢરનું તળાવ, ૬. ઝરિયા મહાદેવ, ૭. ખાપરા-કોડિયાનાં ભોંયરાં, ૮. અનલગઢ (માંડવગઢ), ૯. માંડવની ધાર (ગુફાઓ), ૧૦. ગુપ્ત વીરડો ઉર્ફે અલોપીવાવ, ૧૧. બાંડિયાબેલી, ૧૨. સૂરજદેવળ જૂનું, ૧૩. સૂરજદેવળ નવું, ૧૪. ગેબીનાથની ગુફા, ૧૫. અનસૂયા માતાનો આશ્રમ, ૧૬. પાપનાસણાની જગ્યા (પાપમોચન), ૧૭. ધ્રુપદકુંડ, ૧૮. બાણગંગા, ૧૯. વાસુકિની જગ્યા, ૨૦. અસ્થળની જગ્યા (અસ્થિથળ), થાનના નામે પરિચિત છે. ૨૧. ત્રિનેત્રેશ્વર (તરણેતર) આટલાં સ્થળો પંચાળ અને માંડવવિસ્તારમાં આવેલાં છે.

અમારે અવલિયા ઠાકર થઈને જે રસ્તો માંડવની ધાર તરફ જાય છે તે રસ્તે જવાનું હોઈ તે વિસ્તારનાં ચિહ્નો, કેડીના વળાંક તેમ જ અન્ય ઊંચાણ-નીચાણનો વિસ્તાર યાદ રાખવાનો હતો. ઘોડા ઉપર મુસાફરી કરવાની હોવાથી બહુ તકલીફ પડે તેમ ન હતું. આશરે ત્રણ-ચાર કિ.મી.નું અંતર અવલિયા ઠાકર અને માંડવની ધાર વચ્ચે છે, જે વિભાગ મારું શિકાર કરવાનું કાર્યક્ષેત્ર હતું, તે વિસ્તારની સારી રીતે જાતમાહિતી મેળવી લીધી. જરખના રહેવાના સ્થળ જે ભોંણ કહેવાય છે તે બેતણ ધ્યાનમાં આવ્યાં. તેમાં એક સ્થળ સુરક્ષિત — ઓથ — આડવાળું જણાતાં તેના ઉપર પસંદગી ઉતારીને ત્યાં સુધી પહોંચવાનો રસ્તો યાદ કરી લીધો.

આ સિવાય બીજાં કોઈ પ્રાણી અગર વીંછી-સર્પ આદિ જીવજંતુ તરફથી સાવચેતી રાખવી પડશે કે કેમ ? — તે પણ સ્થળ જોયા પછી નક્કી થઈ ગયું કે વરુ સિવાય બીજાં પ્રાણી વિશે ખાસ સાવધાની રાખવાનું રહેતું નથી. બધી જ જરૂરી માહિતી લઈને સાંજ સુધીમાં અમે બન્ને અવલિયા ઠાકર પાછા ફર્યા.

હળવા નાસ્તા સાથે ચાની વ્યવસ્થા કરીને ઉદાસી મહારાજને સાથે બેસાડીને રાત્રિના શિકારની યોજનાની આછી રૂપરેખા તૈયાર કરવાની શરૂઆત કરી. મેં અને રામકુભાઈએ યોજના સંપૂર્ણ જોઈ-તપાસીને ઉદાસી મહારાજને સમજાવતાં કહ્યું : "આ કાર્ય પૂરું થાય અને તમે કહો કે હવે અમે અમારી જવાબદારીમાંથી મુક્ત છીએ પછીની બધી કામગીરી આપે જ સંભાળવાની રહેશે." ઉદાસી મહારાજે અકળામણ અનુભવતાં પૂછ્યું : "તમે શું કહેવા માંગો છો તે સ્પષ્ટ કહો." મેં ચોખવટ કરી કે જરખનો શિકાર થઈ ગયા પછીની બધી જ કામગીરી આપત્રીએ સંભાળવાની રહેશે અને અમારી ફરજ પૂરી થશે. તેમણે સંમતિમાં આછું કામચલાઉ સ્મિત કરીને કહ્યું : "પછીનું બધું કામ મારે જાતે જ કરવાનું છે."

રામકુભાઈનો માણસ ઘોડો લઈને પાછો ચાલ્યો ગયો. અમે બન્નેએ ચા-નાસ્તો

લઈ સિગારેટો સળગાવી. સાંજ થઈ ચૂકી હતી. કૃષ્ણપક્ષના શરૂઆતના દિવસો હોઈ ચંદ્રનું આછું તેજ ફેલાયેલું હતું. અમે નિયત કરેલ સમય પ્રમાણે આઠ વાગ્યે અવલિયા ઠાકરેથી માંડવવીડમાં જવા માટે રવાના થઈ ગયા, મેં બાર બોર બંદૂકની બન્ને ચોક-સિલિન્ડર બેરલોમાં એલ. જી. તથા બુલેટ કારતૂસો લોડ કર્યા. રામકુભાઈને અગાઉથી આપેલ સૂચના પ્રમાણે તેમણે એક મજબૂત બરછીની વ્યવસ્થા કરી રાખેલ તેમ જ મારી પાસે ડબલ એક્સનનું ડ્રેગર હતું. (ડ્રેગર એટલે કટારને મળતું આવતું તીક્ષ્ણ ધારવાળું હથિયાર). આ પ્રકારનાં આડ-હથિયાર એટલા માટે સાથે રાખવાં જરૂરી હોય છે કે ઘણી વાર શિકારના પ્રસંગોમાં એવું બનતું હોય છે કે ફાયર ન થયા અથવા બંદૂકમાં કાંઈ મિકેનિકલ ફોલ્ટ થઈ જાય અને તે જ વખતે હિંસક પ્રાણી સામે મંડાણ હોય તેના હુમલાને ખાળવા તથા સ્વબચાવ કરવા માટે આડ-હથિયાર અને ટૂંકા ગાળાનાં હથિયાર જેવાં કે કટાર, જમૈયો, ડ્રેગર વડે અણીનો ઘા ચુકાવી શકાય છે અને પળ ચૂક્યા પછી પળ ઘણી મોડી આવે છે.

રામકુભાઈ પાસે બરછી હતી. ઉદાસી મહારાજ પાસે એમનું અઢી ફૂટિયું ત્રિશૂળ હતું જેનો તેઓ સ્વબચાવમાં ઉપયોગ કરી શકશે એમ માનતા હતા. જંગલ-વિસ્તાર શરૂ થતો હતો. મેં ઉદાસી મહારાજને સૂચના આપી, કાંઈ પણ કુદરતી હાજત હોય તો તેનાથી પરવારી લો, તથા જંગલવિસ્તારમાં દાખલ થયા પછી, મોટેથી બોલવું, ઉધરસ ખાવી, ખોંખારો ખાવો, નાક સાફ કરવું વગેરે અવાજો ન કરવા તેમ જ બીડી-સિગારેટ, ચલમ, દીવાસળી સળગાવવી નહીં. તેમણે મારી સૂચનાનો અર્થ સમજવાની તકલીફ લીધા વિના પોતાના વન્યવિસ્તારના જ્ઞાનને જાહેર કરતાં મને જણાવ્યું, “હું જંગલનો જ વાસી છું. તમારા કરતાં વધુ સારી રીતે જંગલના નિયમોને હું જાણું છું. મારી ચિંતા કરશો નહિ.” ઉદાસી મહારાજના અડોડાઈભર્યા વર્તનથી રામકુભાઈ સહેજ ખિજાઈને કાંઈક કહેવા જતા હતા કે મેં ઈશારાથી તેમને મૌન જાળવવા જણાવ્યું.

અમારી સફર માંડવવીડમાં યોગ્ય ગતિએ આગળ વધવા લાગી. ઝાડી, પથ્થર, ખાખરા, જંગલી ઘાસથી માર્ગ ન કલ્પી શકાય એવો પથરાયેલો હતો, દિશા અને અનુમાનના આધારથી નિયત જગ્યાએ પહોંચવાનું હતું. રામકુભાઈ સાથે હોવાથી ભૌગોલિક પ્રશ્નની મૂંઝવણ ન હતી. ક્યારેક કાંઈક શંકા જેવું જણાતાં ટોચથી જોઈ લઈને શંકાનું સમાધાન કરીને આગળ વધ્યે જતા હતા. આસપાસની ઝાડીમાં સંતાયેલાં સસલાં અમારા પગરવથી ડરીને એકાએક દોડાદોડ કરીને ચોકાવી દેતાં હતાં. ચોતરફનું દેશ્ય જાણે પોતાનું એક આગવું ગંભીર રૂપ ધારણ કરીને શિકારની

ગંભીરતા અંગે સચેત રહેવાનું સૂચન કરી રહ્યું હતું. પવન, ગંધ, પ્રાણી-પશુના નાનામોટા અવાજો, વાતાવરણ — આ બધી બાબતોથી હું ટેવાયેલો હોવાથી સતર્કપણે નિશ્ચિંત થઈને બન્ને સાથે આગળ વધી રહ્યો હતો. અમે ત્રણ જણા ઊંચાણ-નીચાણ તેમ જ સપાટવિસ્તાર પસાર કરીને ધાર એટલે કે જ્યાં પથ્થરોની ખોપ જેવા આકારમાં ગુફાઓ છે તેની નજીક પહોંચી ગયા. અહીંથી સાવચેતી-પૂર્વક આગળ વધવાનું હોઈ મેં ફરીથી સૂચના આપી દીધી. મૌન રહેવા ઉપર વધુ ધ્યાન આપવા જણાવ્યું.

અમારા નિયત કરેલા સ્થળ ઉપર અમે જઈ પહોંચ્યા. અમારે જ્યાં બેસવાનું હતું તે ભાગ અને જ્યાંથી જરખને પસાર થવાનું હતું તે જગ્યા વચ્ચે આશરે ત્રીસ વારનું અંતર હતું. અમારી બેસવાની જગ્યા ઊંચાણ પર હતી જે અમારા માટે લાભદાયક હતી. જગ્યાને સહેજ સાફસૂફ કરી અમે બેઠક ગોઠવી લીધી. અમારી પીઠ તરફ થોડે જ દૂર ખાખરાનાં બે સારાં એવાં ઝાડ હતાં, જેની ઓથના કારણે અમારે સંતાઈને બેસવાની જરૂર ન હતી.

સમય લગભગ અગિયારનો થવા આવ્યો હતો. અમારી ત્રણેની છ આંખો જરખના આવવા-જવાના રસ્તા તરફ અને તેના રહેઠાણ તરફ મંડાયેલી હતી. સમય પસાર થવા લાગ્યો. જરખનાં કાંઈ પણ ચિહ્નો જણાતાં ન હતાં. ઉદાસી મહારાજ કંટાળો અનુભવી રહ્યા હતા. અમે સૌ ઈશારાથી જરૂરી વાતો કરી લેતાં હતાં. હું આજુબાજુનું ઝીણવટપૂર્વક નિરીક્ષણ કરી રહ્યો હતો. જરખ વિશે વિચાર આવતા હતા કે તે વહેલો નીકળી ગયો હશે ? નહીં નીકળવાનો હોય ? કે પછી તે પોતાના ખોરાકપાણીની વ્યવસ્થા અમારા આવ્યા પહેલાં જ પરવારીને સૂઈ ગયો હશે ? આવા વિચારોમાં સમય પસાર થઈ રહ્યો હતો. લગભગ ત્રણ વાગવાનો સમય થવા આવ્યો હતો. ઉદાસી મહારાજની આંખો ઊંઘથી ઘેરાઈ રહી હતી. હું અને રામકુભાઈ પણ સહેજ કંટાળો અનુભવી રહ્યા હતા.

આ દરમ્યાન આશરે ૫૦-૬૦ વારના અંતરે આવેલા ઢોળાવ પર કાંઈક હિલચાલ થતી દેખાઈ. મેં દૃષ્ટિને કેન્દ્રિત કરી. સસલાં-તેતરની દોડાદોડી જરખનું આગમન સૂચવતી હતી. મેં કાન સરવા કરી રામકુભાઈની સંમતિ લેવા ઈશારાથી દિશાસૂચન કર્યું. તેમણે પણ ધ્યાનપૂર્વક જોઈને ઈશારાથી મારી વાતને સમર્થન આપ્યું. મેં તેમને અગાઉ આપેલ સૂચના પ્રમાણે તૈયાર થવાનો ઈશારો કર્યો. તેમને દસ સેલની પોઈન્ટ ફોકસ સિગ્નલ ટોચ તે દિશામાં ગોઠવી જ્યાંથી જરખ આવી રહ્યો હતો. મારી સૂચના મળતાં જ ટોચ ચાલુ કરવાની હતી. મેં ઉદાસી મહારાજને શાંત

અને સાવધ રહેવાની સૂચના આપી. આસ્તેથી બંદૂક ઉપાડીને પોઝિશન લીધી. બન્ને હેમર ખેંચ્યાં.

સામેથી આવતું પ્રાણી જરખ છે એમ તેના ચાલવાની ઢબ ઉપરથી નક્કી થઈ ગયું હતું. દરેક ચોકસાઈ વિશે એક ઝડપી વિચાર કરી લીધો. એમાં પવન પ્રતિકૂળ હતો. અમારા તરફથી પવન જરખની દિશામાં જઈ રહ્યો હતો. અલબત્ત, પવન એક-ધારી દિશા પકડીને ગતિમાન ન હતો. તે અવ્યવસ્થિત રીતે જ ફૂંકાઈ રહ્યો હતો. છતાં મારે મન તે ચિંતાનો વિષય હતો. ચિંતા એટલી જ હતી કે પવનના કારણે અમારી હાજરીનો જો જરખને ખ્યાલ આવી જાય તો તે છટકી જાય અને મહેનત તથા મહારાજ માથે પડે.

જરખ ફાયરિંગ પોઝિશન-રેંજમાં આવતાંની સાથે જ મેં રામકુભાઈને ઈશારો આપ્યો. તેમણે ટોચ ચાલુ કરીને સીધી જ જરખની આંખો ઉપર ગોઠવી દીધી. ટોચના પ્રકાશમાં તે સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. પૂરા કદનો યુવાન ઝરખ ખોરાકચારો કરીને પાંટો આવતો હોય એમ જણાતું હતું. હવે વિલંબ કરવાનો નહીં હોઈ મેં ટ્રિગર ઉપર આંગળી મૂકીને ફાઈનલ પોઝિશન ફિક્સ કરી. હજુ ટ્રિગર દબાવું તે પહેલાં જ અમે બધાં બેઠાં હતાં તેની જમણી તરફથી ટોચના પ્રકાશમાં દેખાઈ શકે એ રીતે એક માનવ-આકૃતિ ઉપસ્થિત થઈ. તેણે આવતાંની સાથે જ પડકાર કર્યો : 'ચેત ચેત.' તેણે જોરથી કરેલા પડકારથી પરિસ્થિતિ એકાએક બદલાઈ ગઈ. સૌ પ્રથમ મેં બંદૂક તે આકૃતિ તરફ ફેરવી. મારી સાથે જ રામકુભાઈની ટોચ તેના તરફ સ્થિર થઈ. આ દરમ્યાન જરખને છટકવાની તક મળતાં જ તે ગાયબ થઈ ગયું.

વ્યવસ્થિત આયોજન એક પળમાં જ ખોરવાઈ ગયું અને નવી જ અણધારી આફત સામે આવીને ઊભી હતી. તે એક અઘોરી મહાત્મા જણાતા હતા. તે દિગંબર અવસ્થામાં હતા. જમણા હાથમાં લાંબું અને મજબૂત લોખંડનું ચળકતું ત્રિશૂળ હતું. ડાબા હાથમાં એક જીવતો સર્પ લપેટાયેલો હતો. રુક્ષ ભૂરાં લટૂરિયાં જેવી જટા, દાઢી-મૂછમાં ચહેરો એટલો ઢંકાયેલો હતો કે આંખો અને નાક સિવાય માથાનો ભાગ પણ પૂરો દેખાતો ન હતો. એમના ચહેરા ઉપર ટોચનો પ્રકાશ ફેંકવા છતાંય એમની મોટી માંજરી કીકીવાળી લાલ આંખો સ્થિર જ હતી.

એકાએક આ પ્રસંગથી હું મૂંઝાઈને થોડો ભયભીત થઈ ગયો. એમની સામે બંદૂકની નળી રાખીને ઘણી જ ઝડપથી વિચારી રહ્યો કે આ દેવ હશે ? રાક્ષસ, પ્રેત, પિશાચ કે વૈતાલ હશે ? શું હશે ? મને અને રામકુભાઈને ક્ષણવાર માટે આજુબાજુની પરિસ્થિતિનું પણ ધ્યાન રહ્યું નહીં. તે મહાત્મા બેત્રણ ડગલાં આગળ વધીને ફરી

મોટા અવાજે બોલ્યા : "ચલા બંદૂક." એમના અવાજથી મેં અનુમાન કર્યું કે આ જંગલમાં રહેનાર કોઈ અઘોરી મહાત્મા જ છે. મેં બંદૂક નીચે મૂકી દીધી અને રામકુભાઈ પાસેથી ટોચ લઈને તેમનું નખશિખ અવલોકન કર્યું. મારી આ ચેષ્ટાથી ઉદાસી મહારાજ ખિજાયા. તેઓ પોતાનું ત્રિશૂળ હાથમાં ઉપાડીને જુસ્સાથી ઊભા થયા અને ત્રણ-ચાર ડગલાં આગળ વધીને સામો અવાજ કર્યો : "કીન ?" સામેથી કાંઈ પ્રત્યુત્તર મળ્યો નહીં એટલે ઉદાસી મહારાજ થોડા વધુ જુસ્સાથી ત્રિશૂળ ઉછાળતા આગળ વધ્યા અને અટકી જઈને ફરીથી મોટા અવાજે બોલ્યા : "કીન હે ?" સામેથી અઘોરી મહાત્માએ જવાબ દીધો : "નીચે આ કે બાત કર." સામેના મહાત્માનો જવાબ સાંભળીને ઉદાસી મહારાજ હિંમતપૂર્વક આગળ વધીને નીચે ઊતરવા લાગ્યા.

હું અને રામકુભાઈ ઘડીભર એકબીજા સામે જોઈ રહ્યા. રામકુભાઈએ કહ્યું : "શું કરીશું ? ઝડપથી નિર્ણય લેવો જરૂરી છે." શું કરવું તે નિર્ણય લેવો મારા માટે પણ અઘરું કામ હતું. સમય ગુમાવવો પણ પાલવે તેમ ન હતું. છેવટે હું બંદૂક લઈને ઊભો થયો. ઉદાસી મહારાજ સાથે જવું પડશે એમ જણાવી હું ઉદાસી મહારાજ તરફ આગળ વધ્યો. રામકુભાઈ પણ મારી સાથે જ આગળ વધ્યા.

ઉદાસી મહારાજ પેલા અઘોરી મહાત્માથી પંદર-વીસ ફૂટ છેટે ઊભા રહ્યા. અમે બન્ને એમનાથી થોડે દૂર ઊભા રહ્યા.

ઉદાસી મહારાજ અને અઘોરી મહાત્મા વચ્ચે હિંદી ભાષામાં ચર્ચાવિવાદ થયેલ તે અહીં ગુજરાતી ભાષામાં મૂકેલ છે.

અઘોરી મહાત્માએ ઉદાસી મહારાજને સંબોધીને કહ્યું : "જ્યાં હું રહું છું ત્યાં કોઈ પણ પ્રાણીને મારવાનો કોઈને અધિકાર નથી. તમે તમારું અનિષ્ટ ન ઈચ્છતા હો તો અહીંથી પાછા ચાલ્યા જાઓ." ઉદાસી મહારાજે વળતો જવાબ આપ્યો : "અમને અહીંથી ચાલ્યા જવાનું અને ધમકી આપી પોતાનો અધિકાર બતાવનાર કોણ છે તમે ?" અઘોરી મહાત્મા : "હું કોણ છું તે જાણવાનું તમારામાં સામર્થ્ય નથી. માટે એ જાણવા કરતાં તમે સત્વરે અહીંથી ચાલ્યા જવાનું જાણો એ જ તમારા માટે હિતાવહ છે."

ઉદાસી મહારાજ : "હું અહીં મારું કાર્ય કરવા માટે આવ્યો છું. તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવા નથી આવ્યો. હું જરખ લઈને જ જઈશ."

અઘોરી મહાત્મા : "જરખ લઈને જતાં પહેલાં તમે અહીંથી જઈ શકશો કે કેમ એ વિચારી લો. ક્યાંક એવું ન થાય કે તમને ૧૧ સેવકો તમારી રાહ જોઈને બેસી રહે અને તમે અહીં જ રહી જાઓ."

ઉદાસી મહારાજ : “હવે વધુ સમય ખરાબ કરવા કરતાં તમે તમારા આસને પધારો. અમને અમારું કામ કરવા દો.”

અધોરી મહાત્મા : “જ્યાં સુધી હું અહીં છું ત્યાં સુધી કોઈ પણ પ્રાણીને મારી નાખવું તે તમારી શક્તિ-મર્યાદા બહારની વાત છે. તમે જો જિવાડી નથી શકતા તો મારવાની કઈ શક્તિના આધારે વાત કરો છો ?”

ઉદાસી મહારાજ : “તો તમે મારવા-જિવાડવાની બન્ને શક્તિઓ ધરાવતા લાગો છો, ખરું ને ? કાંઈ ઝવેરાત છે કે ખાલી બણગાં ફૂંકો છો ?”

ઉદાસી મહારાજે મશ્કરી કરી એટલે અધોરી મહાત્મા ખિજાયા. તેઓ ગુસ્સે થઈને બોલ્યા : “જો આ ખપ્પર નીચે જમીન ઉપર મૂકું છું.” એમ કહી તેમણે ખત્મા ઉપરથી દોરી વડે બાંધેલી ખોપરી જમીન ઉપર મૂકી. પછી બોલ્યા : “આ ખપ્પરને જો તમે તમારી પાસે બોલાવી લો તો હું તમારો શિષ્ય થઈને રહીશ, નહીં તો તમારે મારા શિષ્ય થઈને રહેવું પડશે. થાઓ તૈયાર.” ઉદાસી મહારાજ પણ ઉશ્કેરાઈ ગયા. તેઓ બોલ્યા : “મંજૂર છે.”

ટોચના પ્રકાશમાં હું અને રામકુભાઈ આ સાઠમારી જોઈ રહ્યા હતા. હવે શું થશે એ જોવાનું હતું. જમીન પર મૂકેલી ખોપરી અમારા માટે ભવિષ્યમાં બનનાર ઘટનાનું જાણે કારણરૂપ પ્રતીક હતું. ઉદાસી મહારાજે નીચે પડેલી ખોપરી સામે દૃષ્ટિ કરીને હોઠના અમુક ફફડાટ સાથે કાંઈક મંત્ર ભણી ફૂંક મારી પણ ખોપરી એમ જ પડી હતી. ફરી તેમણે ઊભા ઊભા જ બન્ને હાથની મુદ્રા વડે અમુક જાતની મુદ્રા કરીને કોઈ સિદ્ધ કરેલા દેવીદેવનું જાણે આહ્વાન કરતા હોય તેમ જુસ્સાપૂર્વક પ્રયત્નો કર્યા. પરિણામ શૂન્યમાં જ રહ્યું. છેવટે તેમના અઢી ફૂટિયા ત્રિશૂળથી ખોપરી ફરતી એક રેખા દોરીને ત્રિશૂળ જમીનમાં ખોડી દઈને ખોપરી સામે બેસીને જાણે છેલ્લા મરણિયા પ્રયાસ કરતા હોય તેમ અમુક મંત્રો મોટેથી, અમુક હોઠના ફફડાટ દ્વારા બોલવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈ મને થોડી મજા પણ આવી રહી હતી તેમ જ તેમની નિઃસહાયતા ઉપર દયા આવી રહી હતી. ઉદાસી મહારાજને આખા શરીરે પરસેવો બાઝી ગયો હતો. પેલા અધોરી મહાત્મા સ્થિર દૃષ્ટિએ ખોપરી જોઈ રહ્યા હતા. આખરે ઉદાસી મહારાજ મંત્રો બોલતાં બોલતાં ધ્રુજી રહ્યા હતા પણ ખોપરી સ્થિર જ પડી હતી. છેલ્લા પ્રયત્નોમાં પણ નિષ્ફળ જતાં તેઓ બન્ને હાથ જોડીને ઊભા થયા. હારનો સ્વીકાર કરતાં તેઓ નમ્ર ભાષાથી બોલ્યા : “દયાલુ, મેં આપકો નહીં પહેંચાન સકા !” છતાં ઉદાસી મહારાજે પોતાની શંકાના સમાધાન માટે છેલ્લો પાસો ફેંક્યો : “મહાત્મા ! તમારું ખપ્પર તો મારી પાસે ન આવ્યું પણ મારું ખપ્પર તમે જો

બોલાવીને તમારી પાસે લઈ લો તો શંકાનું સંપૂર્ણ સમાધાન થઈ જાય.” અધોરી મહાત્માની માંજરી આંખો સહેજ હસી. તેઓ બોલ્યા : “મૂકો નીચે.” ઉદાસી મહારાજે પોતાનું કાળું ખપ્પર ખોપરી પાસે મૂક્યું અને કુતૂહલપૂર્વક જોવા લાગ્યા. મારા માટે અલબત્ત, નવા પ્રકારનો પ્રસંગ જરૂર હતો પણ આશ્ચર્ય ઓછું હતું. રામકુભાઈ ભય, કંટાળો, આશ્ચર્યની મિશ્ર લાગણીથી ચાલી રહેલ પ્રસંગને ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યા હતા. અધોરી મહારાજે ઘડીભર ખોપરી સામે સ્થિર દૃષ્ટિથી જોયું. પછી તેને સંબોધીને જ કહ્યું : “ચલ, સાથ લેકે ચલ.” આટલું બોલીને તેમના જે હાથમાં સર્પ હતો તે હાથ લાંબો કરી જાણે સર્પને દૃશ્ય બતાવતા હોય તેમ હાથને લાંબો કરીને જ ઘડીભર રાખ્યો. ટોચના પ્રકાશમાં સર્પની આંખો પાણીદાર મોતી માફક ચમકી રહી હતી. તે જીભને વારંવાર બહાર કાઢી પોતાનું મોઢું પહોળું કરી જાણે કાંઈક કરી રહ્યો હતો. તે શું કરી રહ્યો હતો તે સ્પષ્ટ સમજાયું નહીં પછી આપોઆપ પાછો હટીને હાથ ઉપર વીંટળાઈ ગયો. સર્પના હાથ ઉપર વીંટળાઈ જવાની સાથે જ અધોરી મહાત્મા કોઈને કાંઈ કહ્યા વિના પીઠ ફેરવીને ચાલતા થયા. તેમના ચાલતાંની સાથે જ ખોપરી પણ પાછળ ચાલતી થઈ અને ઉદાસી મહારાજનું ખપ્પર પણ ચાલતું થયું.

અધોરી મહાત્મા હાથમાં ત્રિશૂળ ફેરવતા અને સર્પને ખત્મા ઉપર બેસાડીને બસ ચાલતા જ થઈ ગયા. અમે ત્રણે મૂર્તિવત્ થઈને એકબીજા સામે જોઈ રહ્યા હતા. શું કરવું તે સમજાતું ન હતું. જોકે આ પ્રસંગ સાથે અમારે ખાસ અંગત નિસબત ન હતી છતાં ઉદાસી મહારાજના કારણે અમારે પણ ખેંચાવું પડ્યું. અધોરી મહાત્માને જતા જોઈને ઉદાસી મહારાજ દોડીને તેમની પાછળ ગયા. અધોરી મહાત્માનો રસ્તો રોકી આડા ફરીને વિનંતીપૂર્વક કહેવા લાગ્યા : “મહાત્મા, દયાળુ, જે બનવાનું હતું તે બની ગયું. મને આપની મહત્તાનો અને મારી નાદાનિયતનો બરોબર ખ્યાલ આવી ગયો છે. આપે પણ ભેજનું બાનું પહેર્યું છે, મેં પણ પહેર્યું છે. જો ભેજભગવાન ભેજની મર્યાદાને લોપશે તો પછી તેનું પાલન કરી દરિયાદિલી કોણ સ્થાપિત કરશે ?” ઉદાસી મહારાજની વાત અધોરી મહાત્મા ઘડીભર સાંભળી રહ્યા પછી બોલ્યા : “વાત તો તમારી મુદ્દાસરની છે પણ તમારે મારી સાથે રહેવું પડશે. તો જ ખપ્પર પાછું મળશે.” અહીં આપણે થોડી માહિતી જોઈ લઈએ, કોઈ પણ સાધુનું બાનું (બાનું એટલે જે પ્રકારની, જે સંપ્રદાયની દીક્ષા લીધી હોય તેનાં રૂપકચિહ્નો. દા.ત. કપડાં, લંગોટી, કમંડલ, ઝોળી, ઝંડો, ગળામાં પહેરાવેલ રુદ્રાક્ષ અથવા તુલસી, બજરબટ્ટુ, નાદસિંગી વગેરે ચિહ્નોને બાનું કહેવામાં આવે છે.) તેની પાસેથી લઈ લેવામાં આવે તો તે તેનું ઘોર અપમાન કર્યા સમાન છે. એટલું જ નહીં પણ તે પદભ્રષ્ટ થયેલો

ગણાય છે. સાધુ-સમાજમાં તેમ જ અંગત રીતે ઘણું શરમજનક ગણાય છે. આ કારણોસર ઉદાસી મહારાજ નમ્ર, વ્યગ્ર અને ખિન્ન થઈ ગયા હતા. તેમણે અધોરી મહાત્માની શરત કબૂલમંજૂર રાખી. અધોરી મહાત્માએ પોતાના ત્રિશૂળને પોતાના ખભા પર ટેકવી જમણો હાથ લંબાવીને ખોપરીને હાથ ઉપર આવી જવા સૂચન કર્યું. તરત જ નીચે પડેલી ખોપરી કૂદીને અધોરી મહાત્માની હથેળી ઉપર આવીને બેસી ગઈ. જેમ કોઈ કુશળ બાજીગર ભમરડાને દોરીથી ફેંકી જમીનને અડે તે પહેલાં તેની હથેળીમાં લઈ લે તેમ ખોપરી આવીને હથેળીમાં બેસી ગયેલી જોઈને મને અને રામકુભાઈને ખૂબ જ આશ્ચર્ય થયું. ઉદાસી મહારાજ પોતાના નીચે પડેલા ખપ્પરને જોઈ રહ્યા હતા. અધોરી મહાત્માએ તેને પણ સૂચન કર્યું. તે ખપ્પર પણ કૂદીને ઉદાસી મહારાજ પાસે આવી ગયું. આ પ્રમાણે ઘણા ટૂંકા સમયમાં ઉપરાઉપરી આવા પ્રસંગોની પરંપરાથી અમને બન્નેને આશ્ચર્ય-આનંદ સાથે જુગુપ્સાપ્રેરક લાગણીઓ ભરપૂર પ્રમાણમાં થઈ રહી હતી. વાતાવરણ તેમ જ દેહશુદ્ધિ પણ થોડો સમય માટે ભુલાઈ ગઈ હતી.

અધોરી મહાત્માએ અમારી તરફ જોઈને અમને બન્નેને સંબોધન કરતાં કહ્યું : “અબ આપ લોગ જાઈએ, મહારાજ કી ચિંતા નહીં કરના.” તેમના સૂચનથી અમે બન્ને ગૂંચવાયા. એકમેકની સામે જોઈને શો નિર્ણય લેવો તે અંગે આંખોથી વાતો કરી રહ્યા. મેં અધોરી મહાત્મા તરફ આગળ વધતાં નમ્ર સ્વરે કહ્યું : “મહારાજજી ! અત્યારે ટૂંકા પરિચયમાં તથા અત્ય સહવાસમાં હું આપનાથી પ્રભાવિત થયો છું તેમ જ મારા મન-આત્માએ અગમ્ય શાંતિનો તેમ જ સુખનો અનુભવ કર્યો છે. હું એવું ઈચ્છું છું કે આપ ફરીથી કરુણા કરી દર્શનનો લાભ આપશો.”

ઘડીભર વેધક દૃષ્ટિએ તેઓ મને જોઈ રહ્યા. હું અકળામણ અનુભવી રહ્યો હતો. તેઓએ કડવાશભર્યા ગંભીર સ્વરે કહ્યું : “તમારા પરિચયની મારે કશી જરૂર નથી. તમે જઈ શકો છો !” તેઓના નીરસપણાથી તેમ જ બેપરવાહીભર્યા વર્તનથી મારી જિજ્ઞાસા વધુ તીવ્ર બની. માંડવવિસ્તારના આ ગુપ્ત અધોરી કોઈના પણ ધ્યાનમાં ન હતા. અને એકાએક થયેલી મુલાકાતનો શક્ય એટલો સદ્ઉપયોગ કરવાની મારી ઈચ્છા હતી. તેઓની વિશિષ્ટ પ્રતિભા, રૂપ ખૂબ જ પ્રભાવશાળી હોવાથી મને ખૂબ આકર્ષણ હતું કે આ મહાત્મા પાસેથી જરૂર કાંઈક વિશિષ્ટ માહિતી જાણવા મળશે. આ કારણે બીજી મુલાકાતનો હું આગ્રહી હતો.

અનેક સાધુમહાત્માઓના સંપર્કમાં આવવાથી કયા પ્રકારના સાધુ સાથે કેમ વર્તન કરવું તથા તેને કેમ રીઝવવો તેની થોડી થોડી રીત-પદ્ધતિ મને ફાવી ગઈ હતી.

મેં વિચાર કર્યો કે કદાચ અંધારું હોવાથી ચહેરાના ભાવ, લક્ષણ સમજવામાં તેઓને અગવડ થતી હોય તેથી શબ્દનો આશ્રય લેવો વધુ અનુકૂળ રહેશે. મેં મારી નમ્ર શૈલીથી સાધુશાહી ભાષાનો પ્રયોગ શરૂ કર્યો. ટૂંકમાં તેમની તથા તેમના ગુરુની, સંપ્રદાયની ઉચિત સ્તુતિ કરી જેની તેઓ ઉપર બેવડી અસર થઈ. એક તો એ કે તેઓને ખ્યાલ આવી ગયો કે હું સાધુ-સમાજના સંપર્કમાં રહેલો માણસ છું. બીજી વાત એ થઈ કે સ્તુતિ-પ્રશંસાથી તેઓ પ્રસન્ન થયા. અલબત્ત, મારો હેતુ તેઓ પામી ગયા હતા પણ એમને એટલી વાત તો ગળે ઊતરી જ ગઈ કે સંપર્ક કરવામાં કાંઈ અનુચિત નહીં બને.

તેઓએ મને સંબોધીને જણાવ્યું કે આજથી દસ દિવસ પછી મને મળવા માટે આવજો. એક વાતનું ખાસ ધ્યાન રાખશો કે જ્યારે હું મળવા માટે બોલાવું તે જ દિવસે તમારે આવવું, એ સિવાય કદી પણ મળવાનો પ્રયત્ન કરશો નહીં. મેં ખાતરી આપતાં કહ્યું : “આપ જ્યારે કહેશો ત્યારે જ હું મળવા માટે આવીશ.” થોડી ચોખવટ માટે મેં રામકુભાઈ તરફ નિર્દેશ કરતાં કહ્યું : “મારા મિત્ર સાથે આવે તો કાંઈ વાંધો નથી ને ?” તેમણે રામકુભાઈ તરફ જોતાં કહ્યું : “જેવી તમારી અને તમારા મિત્રની ઈચ્છા.”

મેં ઉદાસી મહારાજ તરફ જોઈને સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં કહ્યું : “મહારાજ ! ઈશ્વરની ઈચ્છા પ્રબળ હોય છે. આપનું તો સાધુજીવન છે. ગમે ત્યાં રહીને ભજન કરવું એ જ આપનો ઉદ્દેશ છે. વળી આ સમર્થ મહાત્મા છે. તેઓની પાસે રહેવાનું સૌભાગ્ય આપને મળ્યું છે. મારા માટે કાંઈ સેવા હોય તો ફરમાવો.”

તેમણે શાંત સ્વરે કહ્યું : “મારું દિશાપરિવર્તન થશે એવું મને લાગે છે. તેમાં આ પ્રસંગ તો નિમિત્ત છે. પણ તમે આટલો સહકાર આપ્યો છે તેનો હું ઋણી છું. વળી આવા સમર્થ મહાત્મા મળ્યા છે તેઓની સેવા કરીશ. અહીંથી પણ કાંઈક ગુણ મળી રહેશે. મારી પ્રતીક્ષા કરનાર કોણ છે જેની મને ચિંતા હોય ! ગુરુ એક અને સેવા અનેક આ ભાવથી જ સાધુજીવન સરળતાથી પસાર કરી શકાય છે. તમે મારી ફિકરચિંતા કરશો નહીં. મારું મન પણ આનંદ અનુભવી રહ્યું છે.”

મેં અને રામકુભાઈએ અધોરી મહાત્માનો ચરણસ્પર્શ કરીને વિનય રીધી. થોડી જ ક્ષણમાં તેઓ બંને અંધકારમાં ઓગળી ગયા. હું અને રામકુભાઈ જ્યાં અમે બેઠા હતા ત્યાં આવી અમારા થેલા, સાધનસામગ્રી લઈને પાછા ફરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. રસ્તામાં અમે બન્ને ઘટિત પ્રસંગ વિશે વિચારવિમર્શ કરી રહ્યા હતા. રામકુભાઈએ કહ્યું : “મારા માટે આ પ્રકારનો પ્રસંગ ખૂબ જ આશ્ચર્યજનક તથા અદ્ભુત છે. શું બની ગયું એ હજુ સ્વપ્ન જેવું લાગે છે. હવે ઉદાસી મહાત્માનું શું થશે ? બીજી મુલાકાત સુધી તેઓ હશે કે કેમ ? આ મહાત્મા વિશે કોઈ પણ જાણતું

નથી તેનું શું કારણ ? તેઓ પોતાના હાથમાં સર્પ કેમ વીંટી રાખે છે ? દિગંબર અવસ્થામાં શા માટે રહે છે ?" એવા અનેક પ્રશ્નો અંગે ચર્ચા થતી રહી જેનો સંતોષકારક જવાબ અધોરી મહાત્મા સિવાય કોઈ આપી શકે તેમ ન હતું.

પાછા ફરતાં લગભગ સવાર થવાની તૈયારી હતી. અવલિયા ઠાકર આવતાં સુધી સૂર્યની આછી તેજોમય કિનારી પૂર્વ દિશામાં ચળકી રહી હતી. કાઠી દરબારો સૂર્યના પરમ ઉપાસક હોય છે. રામકુભાઈએ સૂર્યને નમસ્કાર કરી મને કહ્યું : "આજનો સૂરજ મને કાંઈક વિશેષ પ્રકારનો જણાય છે." મેં હસીને કહ્યું : "સૂર્ય તો એ જ છે, પરંતુ રાતે અનુભવેલ પ્રસંગનું સ્મૃતિકિરણ જે માનસપટ ઉપર છવાયેલું છે તે સૂર્યકિરણોનો વિશેષતાથી અનુભવ કરાવે છે. જેથી આ વિશેષતાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે." તેઓ આ અનુભવથી આનંદ, આશ્ચર્ય અને કુતૂહલમાં હતા. મેં તેઓને ખૂબ ભારપૂર્વક એક વાત સમજાવી કે, આ પ્રસંગ વિશે કોઈને પણ જાણ કરશો નહીં કારણ કે આપણે હજુ ફરીથી સંપર્ક કરવાનો છે માટે જો આ વાતની ચર્ચા ફેલાશે તો આપણે જે કાંઈ જાણવું છે તેમાં અનેક અડચણ-વિટંબણાઓ ઊભી થશે. તેમણે સોગંદપૂર્વક આ વાત કોઈને નહીં કરવા માટે જણાવ્યું.

અમે અવલિયા ઠાકરે આવીને હળવો ચા-નાસ્તો લઈ થાનગઢ તરફ રવાના થવા પ્રયાણ કર્યું, મેન રોડ પર આવી ટ્રક દ્વારા થાનગઢ પહોંચ્યા. ત્યાંથી સોનગઢ જઈ દિનચર્ચાથી પરવારી બીજા કાર્યક્રમનું આયોજન વિચારવા માટે રામકુભાઈના નાના બાપુની ફૂલવાડીએ જઈને ગોઠવાયા.

મેં કાર્યક્રમ સમજાવતાં કહ્યું : "આ વખતે આપણે થોડી ગાંજાસૂકાની વ્યવસ્થા કરીને જઈશું, તથા કાંઈક ખાવાપીવાની સામગ્રીમાં મીઠાઈ, સૂકો મેવો સાથે લઈ જઈશું. તમે બે સરસ ઘોડાની વ્યવસ્થા કરી રાખશો. હું નિશ્ચિત દિવસે સવારે જનતામાં આવી જઈશ. આ વાત સંપૂર્ણ ગુપ્ત રાખશો. આ સિવાયની જરૂરી ચીજો સાથે રાખશો."

આ પ્રમાણે યોજના ગોઠવીને હું ત્યાંથી રવાના થયો. બપોરની ટ્રેનમાં સુરેન્દ્ર-નગર પાછો ફર્યો.

પ્રતિશોધ

અધોરી મહારાજ વિશેની માહિતી મેળવવા મેં માન્ય સાધુસમાજમાં પૂછપરછ કરી પરંતુ કાંઈ આધારભૂત માહિતી મળી નહીં. જૂનાગઢ પણ બેત્રણ ટપાલો લખીને માહિતી મગાવી પણ ખાસ નોંધપાત્ર માહિતી ન મળી.

દસ દિવસ મહામુશ્કેલીથી જાણે પસાર થયા. એ દિવસો દરમ્યાન રામકુભાઈની પણ બેત્રણ ટપાલો આવી ગઈ કે બધી જ તૈયારી કરી લીધી છે. છેવટે નિશ્ચિત દિવસ આવી પહોંચ્યો. હું સવારની જનતા દ્વારા થાનગઢ જવા માટે નીકળ્યો. એકાદ કલાકની મુસાફરી બાદ થાનગઢ પહોંચ્યો. રામકુભાઈ સ્ટેશન પર આવેલા હતા. ત્યાંથી સીધા જ અમે સોનગઢ ગયા. અગાઉથી બધી જ તૈયારી રામકુભાઈએ કરીને રાખી હતી. વેળાસર જમી લીધું. મેં જરૂરી પ્રશ્નોની એક યાદી બનાવી હતી તે રામકુભાઈને બતાવી. તેમણે વાંચીને થોડા પોતાના પ્રશ્નો તેમાં ઉમેર્યા.

જરૂરી સામગ્રી સાથે જ હતી. અમે સોનગઢથી રવાના થઈને થાનગઢ આવ્યા. ચોટીલા-થાનગઢ રોડ ઉપર આવેલ પેટ્રોલ પંપે ઘોડાની વ્યવસ્થા ગોઠવી હતી. ત્યાં આવી અમે બન્ને ઘોડા લઈને માંડવવીડમાં જવા રવાના થયા.

રસ્તામાં હું રામકુભાઈને જરૂરી સૂચના આપતાં કહી રહ્યો હતો કે, અમુક રીતે જ બેસવું, અમુક પ્રશ્નો કરવા નહીં, તેમ જ અમુક બાબતોમાં મારું અનુકરણ કરવું જેથી વિના કારણે આપત્તિ ઊભી ન થાય. કારણ કે ઘણા સાધુઓ આવી બધી બાબતો ઉપર વિશેષ નોંધ લઈને નિર્ણય લેતા હોય છે. સાધુસંતના સાંનિધ્યમાં જઈને પગની આંટી મારીને બેસવું, પગ ઉપર પગ ચડાવી સિદ્ધ આસનથી બેસવું, આજુબાજુ થૂંકવું, અકારણ હસવું, ઠઠામશ્કરી કરવી, બીભત્સ વર્તન કરવું અગર બોલવું, કોઈની નિંદા કરવી, ઉપદેશવાણી ઉચ્ચારવી, વચનભંગ કરવું, મિથ્યા બોલવું, સાધુ કોઈ પણ કામકાજ, ક્રિયા કરતો હોય તેને ટોકવું, ભોજન અજીર્ણ છોડવું, આવા અનેક નિયમો

હોય છે. જે ગૃહસ્થ, શિષ્ય, સેવક, જિજ્ઞાસુને લાગુ પડતા હોય છે. ધર્મનિષ્ઠનાથે કહ્યું છે કે, “રાજા, જોગી, અગન, જલ, ઈનકી ઊલટી રીત, નઈનસે સંભલ કે સદા રહેના થોડી પાલો પ્રીત.” ભાવાર્થ એ છે કે અગ્નિ, પાણી, રાજા, જોગી — એમની ન સમજી શકાય એવી ગતિ હોય છે, તેનાથી હંમેશાં સમજી-વિચારીને કામ લેવામાં જ સાર છે.

વાતોમાં જ સારો એવો રસ્તો પસાર થઈ ગયો. અમે અગાઉ આવેલા સ્થાને નિશ્ચિત સમયે આવી ગયા હતા. બપોરનો સમય હતો. ઘોડાઓને ઝાડ સાથે બાંધી ખુલ્લા પથરાળ પટ ઉપર બેસી અધોરી મહાત્માની રાહ જોઈ રહ્યા હતા. કારણ કે અમે તેઓનું આસનસ્થાન જોયું ન હતું તેથી ફરજિયાત અહીં જ રાહ જોવી પડે તેમ હતું. ચોતરફનું વાતાવરણ પોતાની આગવી અસર ઊભી કરી રહ્યું હતું. બપોરનો સમય હોવા છતાં અહીંની ભૌગોલિક રચના ભયાવહ દેખાતી હતી.

અમે બન્ને આશરે અર્ધોએક કલાક રાહ જોઈ હશે અને અમારી પ્રતીક્ષાનો અંત આવતો દેખાયો. અધોરી મહારાજ ઊંચાણવિસ્તારનાં કોતરો તરફથી આવી રહ્યા હતા. હું તેઓની સ્ફૂર્તિ અને ઝડપને જોઈ રહ્યો હતો. દૂરથી તેઓએ અમને જોઈ લીધા હતા. અમે બન્નેએ દૂરથી જ હાથ ઊંચા કરી, હાથ જોડીને અભિવાદન કર્યું. તેઓ નજીક આવ્યા એટલે ફરીથી અમે ‘ઓમ્ નમોનારાયણ’ કર્યા. તેઓએ આછું સ્મિત ફરકાવીને ‘નારાયણ’ કહીને પ્રત્યુત્તર વાળ્યો. દિવસના અજવાળામાં અને રાત્રિના અંધકારમાં જે ફરક હોય છે તેટલો ફરક તે દિવસના વર્તનમાં અને આજના વર્તનમાં જણાતો હતો. મેં તેઓને થોડી સ્પષ્ટતા માટે પૂછ્યું : “આપણે અહીં જ બેસીશું કે આપના સ્થાન ઉપર જઈશું?” તેઓ મારો દ્વિઅર્થી પ્રશ્ન સમજી ગયા હતા. તેમણે જણાવ્યું : “ચાલો, સ્થાન ઉપર જ બેસીએ, જેથી તમારી શંકાનું સમાધાન થાય.” તેઓની તીવ્ર ચકાસણી વિશે વિચારી રહ્યો. ઉદાસી મહારાજ અંગે જાણવાની મારી ઈચ્છા હોવાથી મેં ઉપરોક્ત પ્રશ્ન કરેલ તે તેઓ સમજી ગયા હતા. એમના સ્વરૂપ-દર્શનને હું ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. એક વાત મેં ખાસ ધ્યાનમાં લીધી કે તેઓના શરીર ઉપર કોઈ જ અલંકાર, સાધુ-શાહીનાં આભૂષણ, રુદ્રાક્ષ, કંઠી, કડું, માળાબેરખો — કાંઈ જ ન હતું. ફક્ત ડાબા હાથ ઉપર વીંટળાયેલો ભૂરા રંગનો મધ્યમ કદનો સર્પ, જમણા હાથમાં લોખંડનું મજબૂત અને ચળકાટવાળું ત્રિશૂળ. સર્પનો ભેદ સમજવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો પણ કાંઈ કડી બંધ બેસતી ન હતી.

તેમણે પાછળ આવવા સૂચન કર્યું એટલે હું અને રામકુભાઈ બન્ને તેમની પાછળ ચાલવા લાગ્યા. જે દિશામાંથી તેઓ આવ્યા હતા તે તરફ નહીં જતાં બીજી દિશા તરફ તેઓ વળ્યા. અમારે તો અનુસરવાની જ વાત હતી. હું અને રામકુભાઈ

પ્રતિશોધ

આંખોથી તેમ જ ઈશારાથી રસ્તો યાદ રાખવાની તેમ જ અન્ય વાતો કરી લેતા હતા. અધોરી મહારાજ આગળ ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. ખડક, ઝાડી, ખાખરા, ઊંચાનીચાં વહેણની ખાલી પડેલી રેતાળ જમીન, ક્યાંક ક્યાંક જૂનાં સ્થાપત્યોનાં ચિહ્નો પણ નજરે પડતાં હતાં. આશરે અર્ધા કલાકના સમયે એક ઊંચાણવાળા વિસ્તાર પાસે આવી પહોંચ્યા. ઉપરના ભાગમાં સમાંતર જમીન જેવા ખડકો પથરાયેલા હતા. તે જ ખડકમાં ઘસારાથી ગુફા જેવો આકાર થઈ ગયેલ દેખાતો હતો. અધોરી મહારાજ ત્રિશૂળના ટેકે ઝડપથી ઉપર ચડી ગયા. અમારી સાથે ઘોડા હોવાથી તેમને ત્યાં નીચે જ બાંધી દીધા. આછીપાછળી મહેનત બાદ અમે ઉપરના વિસ્તારમાં આવી ગયા. ચારથી પાંચ ફૂટ ઊંચી અને આશરે ૪૦થી ૫૦ ફૂટ લાંબી ગુફા ઓછીવત્તી ઊંડી હતી. જે ભાગ વધુ ઊંચાણવાળો જણાતો હતો ત્યાં અધોરી મહારાજનું આસન હતું. એક ગારા-માટીથી બનાવેલી ચોરસ ધૂણી હતી, ચેતન જણાતી હતી. તેની પાસે પથ્થરમાં એક સિંદૂર ચર્ચિત ત્રિશૂળ ખોડેલું હતું. ધૂણી પાસે પૂરા કદનું માથાસહિતનું વાઘામ્બર બિછાવેલું હતું જેના પંજા, નખ સુધ્યાં પણ જળવાયેલા હતા. આ વાઘામ્બરનું અનેરું આકર્ષણ જણાતું હતું. ધૂણી પાસે નાનીમોટી એમ પાંચ-છ ચલમો વ્યવસ્થિત પડેલી હતી. આસન પાસે એક જૂની પતરાની પેટી પડી હતી. જેને છત કહી શકાય તેવો ગુફાનો ઉપરનો વિભાગ ત્યાં એક ષટ્કોણ યંત્ર સિંદૂર વડે દોરેલું હતું જેમાં ન વાંચી શકાય એવા બીજઅક્ષરો લખેલા હતા. વાતાવરણ સ્વચ્છ, શાંત અને સુગંધિત હતું. ઉદાસી મહારાજ પોતાના જુદા આસન ઉપર બેસીને કશું સીવી રહ્યા હતા. અમને આવેલા જોઈ તેઓએ ખુશ થઈને આવકાર આપ્યો. અમે અને અધોરી મહાત્મા અંદર દાખલ થઈને પોતપોતાની જગ્યા ઉપર બેઠા. અધોરી મહારાજના હાથ ઉપર વીંટળાયેલો સર્પ નીચે ઊતરીને આજુબાજુ ધીમી ગતિએ ફરવા લાગ્યો.

અધોરી મહારાજે અમારા બન્ને તરફ જોઈને સંબોધન કર્યું : “જુઓ, તમારા ઉદાસી મહાત્મા હવે યોગ્ય સાધનાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. તેઓની કુશળતા પૂછી જુઓ.” તેઓનો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો હતો કે ઉદાસી મહારાજને દુઃખી નથી કર્યા પણ સાધુ-ધર્મ શું છે તેની સમજણ આપીને તે ધર્મનું દેઢ પાલન કરવાનું બીજ સ્થાપ્યું છે.

ઉદાસી મહારાજ સાથે થોડી વાર ઔપચારિક વાતો કરી લીધી. તેઓની વાત ઉપરથી જણાયું કે તેઓ અહીં આનંદમાં છે, એટલું જ નહીં પણ અહીં રહેવાથી તેમનો ભેખ સાર્થક થશે એ વાત એટલી જ મહત્વપૂર્ણ હતી.

અઘોરી મહારાજ સાથે વાતની શરૂઆત કયા વિષયથી કરવી તે અંગે હું વિચારી રહ્યો હતો. તેઓ પોતાના આસન ઉપર સિદ્ધાસનથી બેસી અમારું અવલોકન કરી રહ્યા હતા. થોડી વારે મેં વાત શરૂ કરતાં પહેલાં અઘોરી મહારાજને પૂછ્યું : "મહારાજ! આપ ચલમ-સાફી આદિ ગાંજાચરસનો કાંઈ ઉપયોગ કરો છો?" તેમણે ખૂબ જ ખુશ થતાં કહ્યું : "હા, મને ઘણો જ અભ્યાસ છે પરંતુ અહીં નહીં મળવાથી મુશ્કેલી છે. ઘણા સમયથી ફક્ત સૂકા તમાકુથી જ સમય પસાર કરું છું. તમે લાવ્યા હો તો ચલમ બનાવો." એમના બાળક જેવા વર્તનથી મને આશ્ચર્ય થયું. સાથે એક આનંદ પણ હતો કે આટલી ઝડપથી પ્રાથમિક સુમેળનું સંધાન થઈ જશે એવી કલ્પના પણ ન હતી. જોકે ગાંજાની પ્રસ્તાવના ગણતરીપૂર્વક જ કરી હતી. કારણ કે ઘણા બધા સાધુઓ સાથે સંપર્કમાં આવ્યા પછી મેં એક પદ્ધતિ અપનાવી હતી કે જ્યારે કોઈ પણ સાધુ-સંતને મળવા જવું ત્યારે તે સાધુ કયા પ્રકારનો નશો-પત્તી કરે છે તેની શક્ય હોય તો જાણકારી મેળવી લેવી. તે ઉપરાંત હું મારી પાસે ગજવામાં રાખી શકાય એવું છ-સાત ખાનાનું ચામડાનું પાકીટ રાખતો, જેનાં જુદાં જુદાં ખાનામાં ગાંજો, ચરસ, અફીણ, ચંડુલ, મદક, ભાંગ, સૂકો રાખતો. મારા અનુભવ પ્રમાણે મેં જાણ્યું છે કે, લગભગ ૮૦ ટકા સાધુ-સમાજ ઉપરોક્ત દર્શાવેલી ચીજોમાંથી કોઈ ને કોઈ ચીજનો આદી તો હોય છે જ અને તેમાંય જંગલમાં — પહાડીમાં આ વસ્તુ તેને મળે અને તે પણ કોઈ પ્રેમપૂર્વક તેને આપે પછી પૂછવું જ શું? આ પદ્ધતિ દ્વારા ખૂબ જ ઝડપથી સુમેળ થઈ શકવાના ઘણા દાખલા મેં નોંધ્યા છે. આ પદ્ધતિ પણ એક માધ્યમ જેટલી જ ઉપયોગી નીવડે છે. અલબત્ત, તેમાં રજૂઆત, વર્તન, વાતચીત, અવલોકન એ બધાનું પણ થોડુંઘણું મહત્ત્વ તો છે જ.

મેં તેઓના ઉત્સાહમાં વધારો કરવા ફરીથી પૂછ્યું : "ગાંજાની ચલમ પીશો કે ચરસની?" તેમણે ખુશ થતાં જણાવ્યું : "આજ તો ગંગા-જમના હોને દો. આજ મસ્ત હો જાએંગે," તેઓ જાણે આનંદને રોકી શકતા ન હતા. મેં ઝડપથી પાકીટ ખોલી તેમાંથી ગાંજો-ચરસ કાઢ્યાં. તુંબી પાસે મૂકીને ગાંજો ધોવા લાગ્યો તથા ઉદાસી મહારાજને ચલમ-સાફી તૈયાર કરવા વિનંતિ કરી. તેઓ પણ દશ દિવસથી કોરાકડાક હતા. રામકુભાઈને બે સિગારેટ તોડીને તેમાં ચરસ મિશ્ર કરવા જણાવીને સારી રીતે ગાંજો ધોઈ-સાફ કરી સૂકા સાથે ભેળવી ચરસયુક્ત સિગારેટની તમાકુ સાથે ભેળવીને સરસ પ્રમાણસર મિશ્રણ તૈયાર કરી ચલમમાં ભરી તેના ઉપર કોલસી મૂકીને મર્યાદાપૂર્વક અઘોરી મહારાજને ચલમ આપી.

'અલબ' જોરથી નાદ થયો, જાણે શંખ ફૂંક્યો. 'બમબમ ખુશી રહે હરદમ,'

'શિવ જોગી કાયા રહે નીરોગી,' 'ગિરનારી શિખર પર બેઠ કર ખબર લે હમારી' આટલું કહેતાંની સાથે સરદમનો સુસવાટો સંભળાયો, જાણે નાનકડી ચલમ દસે દિશાના વાયુમંડળને ખેંચીને પોતાનામાં સમાવી દેવા આહવાન આપી રહી હતી. સરદમ કરી ખેંચેલા ધુમાડાને થોડી ક્ષણ મહાત્માએ ફેફસાંમાં સંઘરી રાખ્યો. જ્યારે ગાંજા-ચરસનું સત્ત્વ ખેંચાઈ ગયું ત્યારે ધુમાડો છોડી દીધો. ધુમાડાથી વાતાવરણમાં માદક ગંધ પ્રસરી ગઈ. હજુ અમુક ધૂમ્રસેરો તેમની દાઢી-મૂછમાં અટવાયેલી હતી — દાઢી-મૂછ ધુમાડામાં બાકી રહેલ સત્ત્વ લેવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હતાં કે ધુમાડો દાઢી-મૂછનું રહસ્ય મેળવવા મથી રહ્યો હતો તે સમજવું અઘરું છે.

અઘોરી મહાત્માએ ચલમ ઉદાસી મહારાજને આપી. એમ કમવાર ચાલ્યા કર્યું. ચલમના કમ સાથે જોડાવા છતાં મારું ધ્યાન અઘોરી મહાત્માની ચેષ્ટાઓમાં પરોવાયેલું હતું. ચલમ કસદાર બની હોવાથી બધા ઉપર ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં નશો છવાયો હતો. અઘોરી મહાત્માની અર્ધ બિડાયેલી તામ્રવર્ણી આંખો જાણે અનંતમાં કશુંક શોધી રહી હતી — મૂર્તિવત્, સ્થિર તેઓ બેઠા હતા. વાતાવરણમાં છવાયેલી શાંતિથી હું થોડી અકળામણ અનુભવી રહ્યો હતો.

થોડી વારે જાણે શાંત સરોવરની સપાટી ઉપર વેગપૂર્વક હંસ આકાશમાંથી સીધો જ સરોવરમાં ઊતરે અને સપાટીની શાંતિ ખંડિત થાય તેમ તેઓ ગંભીર સ્વરે બોલ્યા ("જીસકા યુન ઉસીકા પુન, જોગીઅવધૂત કો પાપ ના પુન.")

બે જ લીટીમાં તેમણે સમગ્ર વેદ, પુરાણ, ઉપનિષદ, ભાગવત, ગીતા તેમ જ સમગ્ર ગ્રંથરત્નોના સારતત્ત્વનો નિયોડ મૂકી દીધો. આ બે લીટીનો અર્થ કરવાનું મારું શું ગજું? એ તો એ જ કરી શકે જે તે ગતિમાં હોય. છતાં મારી અલ્પ બુદ્ધિ પ્રમાણે મેં એવો સાર અનુભવ્યો છે કે — કર્મવાદની રચના મુજબ સ્વયંસંચાલિત ચક્રગતિના અનુસંધાનમાં આ પંક્તિઓ સૂચન કરતી જણાય છે. 'જીસકા યુન ઉસીકા પુન, જોગીઅવધૂત કો પાપ ના પુન' આ પંક્તિનો સીધો અર્થ એવો કરી શકાય કે જે કોઈ જેવું કામ કરે છે તે સારું કે ખરાબ તેના પરિણામનો તે જ જવાબદાર છે. જોગી-અવધૂતને કાંઈ લેવાદેવા નથી. પણ એમાં એક રહસ્ય છે. આ વાત ત્યારે જ સત્ય સાબિત થઈ શકે જ્યારે જોગીઅવધૂત સંપૂર્ણ જાગ્રત દ્રષ્ટાભાવમાં હોય તથા સંકલ્પવિકલ્પ અવસ્થાથી પર હોય. છતાં કર્મયુક્ત રહેવાની ચીવટમાં હોય તેના માટે આ પંક્તિ યોગ્ય જણાય છે.

અઘોરી મહાત્માએ મને સંબોધીને કહ્યું : "તમારી જિજ્ઞાસા, વિચારશ્રેણી, પ્રકૃતિ હું જાણું છું તેથી જ તમને અહીં લાવ્યો છું. અન્યથા દુનિયાદારીના સંપર્કમાં હું જરા પણ રહેતો નથી. તમારી શક્તિમર્યાદા પ્રમાણે તમે જે સાધુ સંપર્ક કરી રહ્યા છો

તેમ જ તેનું યોગ્ય દર્શન લોકોમાં રજૂ કરશો એ અંગે જ મેં તમને મળવા માટે જણાવ્યું છે. હવે તમે શું જાણવા ઉત્સુક છો તે કહો."

એમની વાત કરવાની પદ્ધતિ ઉપરથી તેમ જ વાતની રજૂઆતમાં વાતના હાઈ ઉપર ભારપૂર્વકની સ્પષ્ટતાથી મને એવું લાગ્યું કે આ મહાત્મા શિક્ષિત તેમ જ સંસ્કારી હોવા જોઈએ, જેનું સમાધાન કરવા મેં નમ્રતાથી પ્રશ્નની શરૂઆત કરી :

"મહારાજ ! આપની વાતની રજૂઆત-શૈલીથી હું એવું અનુમાન કરું છું કે આપે સારી કક્ષા સુધીનું શિક્ષણ મેળવ્યું હશે."

તેઓએ આછું સ્મિત કરતાં કહ્યું : "તમારું અનુમાન સાચું છે. હવે મારા વિશેની થોડી માહિતી તમને ટૂંકમાં આપું છું. મારા પૂર્વાશ્રમમાં હું અલ્લાહાબાદમાં એડવોકેટ હતો. મારી વકીલાત સારી ચાલતી હતી. મારે પત્ની-બાળકો પણ હતાં. નાનપણમાં જ મારાં માતાપિતાનો આશ્રય ગુમાવી ચૂક્યો હતો. આપબળે જ પ્રતિષ્ઠા તેમ જ શાસન ગોઠવ્યું હતું. પરંતુ સમયના અકળ ભેદથી મારા જીવનનું પાસું બદલાવાનો સમય એક દિવસ આવ્યો. સાંજે કોર્ટમાંથી ઘેર આવ્યો ત્યારે ઘરનું દેશ્ય તેમ જ મારી પત્નીની હાલત જોઈને હું દિગ્મૂઢ બની ગયો. તેના ઉપર કૂર તેમ જ ઘાતકી રીતે બળાત્કાર ગુજારવામાં આવ્યો હતો. એ વ્યક્તિઓ કોણ હતી તેની પૂછપરછમાં જાણવા મળ્યું કે તેઓ મારા અસીલના પ્રતિવાદી હતા. આ પ્રસંગથી મારા રોમેરોમમાં ભયંકર ક્રોધાગ્નિ વ્યાપી ગયો. પરંતુ પત્નીની સારવાર, બાળકોની દેખભાળ તથા દુષ્કૃત્ય કરનાર સામેની મારી નિઃસહાયતાથી લાચાર બની ગયો. હજુ આટલું ઓછું હતું ત્યાં રાત્રે મારી પત્નીએ ગળે ફાંસો નાખીને આત્મહત્યા કરી લીધી. આ પ્રસંગથી મારું સમગ્ર માનસ હચમચી ગયું. પત્નીની ચિતાની અગ્નિજવાળાઓ મેં મારા હૃદયમાં સંઘરી લીધી. મારા હૃદયમાં વેરની આગ ભભૂકી રહી હતી, પણ હું દરેક રીતે અશક્ત હતો. મારી પાસે કોઈ જ ઉપાય ન હતો. ખૂબ વિચારના અંતે હું તંત્રવિદ્યા દ્વારા વેર લઈ શકીશ એમ લાગ્યું કારણ કે આસામ-વિસ્તારમાં સીલીકુંડીની પહાડીમાં એક તાંત્રિક સાથે ઘણા સમય પૂર્વે ઓળખાણ થઈ હતી. તેની સાથે પરિચયમાં આવવાથી મને તંત્રવિદ્યા વિશે વાચનનો શોખ લાગેલો. હું તંત્રમંત્રનાં પુસ્તકો તેમ જ જૂનું સાહિત્ય રસપૂર્વક વાંચતો.

તેમની પાસે જવાનો નિર્ણય લઈ બન્ને બાળકોને અનાથઆશ્રમમાં છોડીને આસામ જવા માટે નીકળી ગયો."

હું તેઓની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેમના ચહેરા ઉપર કાંઈ જ ફેરફાર થતા ન હતા. શાંત ચિત્તથી તેઓ પોતાની વાત રજૂ કરી રહ્યા હતા. ફક્ત

ક્યારેક તેમની આંખોમાં ભૂતકાળનો અણસાર આવી જતો હતો અને તેઓ જ્યારે ભૂકુટિ ખેંચીને વાત કરતા ત્યારે એવું લાગતું કે આંખોમાં ઉત્પન્ન થયેલો ભાવ ઉન્મત્ત બની ફેલાવા પ્રયત્ન કરતો ત્યારે ભૂકુટિ તેના ઉપર નિયંત્રણ કરી પોતાનામાં સમાવી લેતી હતી.

તેઓની વાત આગળ ચાલી : "સદ્ભાગ્યે મને તે તાંત્રિક મળી ગયા. મેં તેઓની પાસે બેત્રણ દિવસ રોકાઈને ગંભીરતાપૂર્વક મારી ઈચ્છા પ્રદર્શિત કરી. મારી બધી વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળીને તેમણે મારો દેઢ નિશ્ચય જોઈને મને કામાક્ષીદેવી જવા જણાવ્યું અને પોતાના જે ગુરુ હતા તેમના ઉપર મારા માટે ભલામણપત્ર પણ લખી આપ્યો. હું ત્યાંથી કામરૂ દેશ — બંગાળ આવ્યો. કામાક્ષીમંદિર આવીને મેં પૂછપરછ કરી. તે વિસ્તારમાં આવેલા જંગલમાં તેઓ રહેતા હતા. શોધખોળને અંતે હું દર્શાવેલ તાંત્રિકના ગુરુમહારાજ પાસે જઈ પહોંચ્યો. તેઓની વેષભૂષા પ્રભાવ અને જગ્યાના પ્રભાવથી મેં અનુમાન કર્યું કે અહીં જો આશ્રય મળી જાય તો જરૂર મારી ઈચ્છા પૂરી થઈ શકે. કોઈ પણ ભોગે તેમના શિષ્ય બનવાનો મેં નિર્ણય કરી લીધો.

મેં મારો ટૂંકો પરિચય આપી તાંત્રિકે આપેલો પત્ર તેમને આપ્યો. તેઓએ મને જ વાંચી સંભળાવવા કહ્યું. મેં પત્ર વાંચી સંભળાવ્યા બાદ મારી વેર લેવાની ઈચ્છા સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરી. તેઓએ ઘડીભર વિચાર કરીને મને કહ્યું : 'તારે વેર લેવું છે ને ?' મેં કહ્યું : 'કોઈ પણ ભોગે મારે વેર વાળવું છે.' તેમણે ફરીથી કહ્યું : 'મારા શિષ્ય 'નનવું હોય તો હું કહું તેમ કરવું પડશે.' મેં કહ્યું : 'મને બધું મંજૂર છે.' તેમણે મને કડક અવાજે કહ્યું : 'તો ચાલ, હું મૂત્રત્યાગ કરું છું અને તું ખોબો ધરીને પીવા માંડ.' મેં તુરત જ ખોબો ધરી દીધો. તેમણે મૂત્રત્યાગ કરવાની શરૂઆત કરી. પણ તે મૂત્ર નહીં હોતાં દૂધની ધાર શરૂ થઈ. હું બધું જ પી ગયો. મારો વિશ્વાસ દેઢ થયો, મેં સાધના શરૂ કરી." નાગાજી વાતની શરૂઆત કરતાં પહેલાં ઘડીભર રોકાયા. ભૂતકાળમાંથી પ્રસંગો એકઠા કરીને ઠાલવવા માટે તેમણે આંખો બંધ કરી લીધી.

હું તેમના ચહેરા પર પરિવર્તન પામી રહેલા ભાવોને જોઈ રહ્યો હતો. નાગાજી આંખો બંધ કરીને ભૂતકાળમાં ખોવાઈ ગયા હતા. એ દરમ્યાન મેં ઝડપભેર ગાંજાની ચલમ બનાવી તૈયાર કરી લીધી. ચલમ તૈયાર કરી તેના ઉપર સાફી લપેટી હું રાહ જોઈને બેઠો.

નાગાજીએ આંખો ખોલી કે મૌન રીતે જ મેં ચલમ સહિત હાથ લંબાવ્યો. નાગાજીએ ચલમ શરૂ કરી. તેઓ ઘણી વાર સુધી વિચારમગ્ન રહ્યા. બાદ શરૂઆત કરી :

"ઓહ, કેવા માનસિક યાતનાના એ દિવસો હતા. એક તરફ સતત સળગી

રહેલો વૈરાગિન બીજી તરફ કઠોર તપસ્યા. જો ભયંકર ઉલ્કાપાત મચાવી દેનાર વૈરાગિન મારા હૃદયમાં ન હોત તો કદાચ હું એ ભીષણ સાધના પણ ન કરી શક્યો હોત.”

“મારા ગુરુ ઉદયનાથજી પાસે રહીને મેં સેવાપૂજા અને તંત્રક્રિયાનું અધ્યયન શરૂ કર્યું.”

“ઉદયનાથજી કામરૂપ દેશમાં આવેલ નીલ પર્વતની કંદરાઓમાં રહી કામાક્ષીદેવીની ઉપાસના કરતા. આદિતંત્રના તેઓ મહાન સિદ્ધ હતા. (શાંતિકર્મ, વિદ્યેષણ ઉચ્ચાટન, મારણ, મોહન, વશીકરણ — આ ષટ્તંત્રની અનેક રીતો તેઓ ખૂબ સહેલાઈથી વ્યવહારમાં લાવી શકતા.)

નાગાજીએ કામરૂપ પ્રદેશ વિશે વધુ સ્પષ્ટીકરણ કરતાં કહ્યું : “આસામ-બંગાળની પૂર્વોત્તર સીમાએ નેરોગેજ ગૌહાટીનું ટર્મિનસ સ્ટેશન છે. ત્યાંથી કામાક્ષી-દેવીના શિખર તરફ જઈ શકાય છે.

“હું જે વિસ્તારમાં ઉદયનાથજી સાથે રહેતો હતો તે બે પર્વત વચ્ચેની ખીણનો વિભાગ હતો. ત્યાં થોડા સપાટ મેદાનમાં તેઓ પર્ણકુટિ બનાવીને રહેતા. કામાક્ષી-દેવીનું શિખર ત્યાંથી સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાતું.

“કરતોયાથી બ્રહ્મપુત્રા સુધીનો પ્રદેશ કામરૂપ વિસ્તાર ગણાય છે. આ વિસ્તારમાં અનેક સિદ્ધપીઠો આવેલી છે, જેમાં કામાક્ષી માતા શિરમોર મનાય છે.

“કામાક્ષીદેવીના મંદિર પાસે એક નાનું સરોવર જેનું પાણી અનેક રહસ્યોથી ભરેલું છે. ત્યાંથી પર્વત ઊતરીને ગૌહાટી નગરની સામે બ્રહ્મપુત્રા નદી વચ્ચે એક ટાપુ છે ત્યાં ઉમાનંદ મહાદેવ બિરાજમાન છે, જે કામાક્ષીદેવી તેમ જ કામરૂપ દેશના રક્ષણકર્તા ભૈરવ માનવામાં આવે છે.”

નાગાજીએ કહ્યું : “આ બધાં ક્ષેત્રો વિશે ભૌગોલિક માહિતી એટલે આપી રહ્યો છું કે તે બધાં ક્ષેત્રો મારા સાધનાસમયકાલીન માધ્યમ રૂપ રહ્યાં હતાં. ઉદયનાથજીએ મને દીક્ષા આપતાં પહેલાં મારા જન્મનક્ષત્ર, યોગ, સ્વર, સંજ્ઞા, અકડમચક્ર વગેરે મહત્ત્વની બાબતોનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ કર્યો.

“ગુરુ જ્યારે મંત્ર આપે છે ત્યારે બધી જ બાબતોની પૂરી ચકાસણી કર્યા બાદ મંત્રદીક્ષા આપે છે. સાધક માટે એ મંત્ર સાધ્ય, સુસાધ્ય, અસાધ્ય રહેશે કે કેમ? મંત્ર મિત્ર, વેરી કે સમ રહેશે? મંત્ર દોષિત છે કે નહીં? તેમાં કયાં બીજની વધઘટ કરીને તેને સુસાધ્ય કરવો, સાધકના નામ સાથે મંત્રના અક્ષરોની ગણતરી કરી તેનો મૂળ આધાર અકડમચક્રની મદદથી શોધવો. આવાં અનેક કાર્યોની છણાવટ કર્યા બાદ તંત્રક્રિયાનું પહેલું કાર્ય આરંભ થાય છે.

ઉદયનાથજીએ મારી ‘બધી જ બાબતો ઉપર અભ્યાસ કરીને મને બાલકનાથ નામ આપ્યું. મહારાજે મારા માટે સુસાધ્ય દેવ ચંડભૈરવ તથા કપાલીભૈરવ હોવાનું જણાવ્યું.

આઠ ભૈરવ પૈકીના આ ભૈરવ મારી અભિલાષા પૂર્ણ કરશે એ નિશ્ચિત થયું. સૌ પ્રથમ ચંડભૈરવના સાધનનો આરંભ થયો.

આસપાસમાં સ્મશાન નહીં હોવાથી સ્મશાનભૂમિની રાખ, માટી, બળેલાં હાડકાં લાવી પૂર્વઆયોજિત જગ્યામાં તેનું સ્થાપન કરી સ્મશાન બનાવવામાં આવ્યું.

ઉદયનાથજીએ આકર્ષણક્રિયા દ્વારા એક મહિષ (પાડો) ગ્રામવિસ્તારમાંથી બોલાવી લીધો. અમાસની રાત્રે ઉદયનાથજીએ હવિષ્ય-સામગ્રી એકત્ર કરીને રચના કરેલ સ્મશાનમાં બલિદાનવિધિ શરૂ કરાવી.

પોતે દિગંબર થઈ મને પણ દિગંબર થવા આદેશ આપ્યો. અમો બન્ને દિગંબર થઈ સ્મશાનભૂમિમાં દાખલ થયા.

ભૂતનાથનું પૂજન કરી આહ્વાન કરવામાં આવ્યું. સ્મશાનભૂમિની વચ્ચે પૂજન કરી ચંડભૈરવની ઉપાસના માટે આસન સ્થાપિત કરવામાં આવ્યું.

ઉદયનાથજીએ રક્ષાપ્રબંધ કરી સ્મશાન બહાર અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો. એક તીક્ષ્ણ તલવારનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરવામાં આવ્યું. હું અને ઉદયનાથજી સામસામે બેસી અગ્નિમાં મંત્રોચ્ચાર સાથે આહુતિ આપવા લાગ્યા.

ઉદયનાથજીના કહેવાથી મેં આહુતિ આપવી બંધ કરી. તેઓ ઉગ્ર બનીને મંત્રોચ્ચાર કરી રહ્યા હતા. વાતાવરણમાં ધીમે ધીમે ઉગ્રતા આવી રહી હતી. હું મારા શરીરમાં કંપારી અનુભવી રહ્યો હતો. ઉદયનાથજીએ ફટકાર કરી મોટેથી મંત્રોચ્ચાર કર્યો. મારા શરીરમાં એકાએક પ્રચંડ વિદ્યુતઆવેશ ઉત્પન્ન થયો. મેં તલવાર પકડીને ભયંકર ગર્જના કરી હું આસન ઉપરથી ઊભો થઈ ગયો.

ઉદયનાથજીએ પાડા તરફ મૂઠી-ભરીને અંગારા ફેંક્યા. મને શું થઈ રહ્યું છે તેનું મને ભાન ન હતું. મારામાં કેટલું બળ વ્યાપી ગયું છે તે હું કલ્પી શકતો નહોતો.

ઉદયનાથજીએ બલિસંજ્ઞા આપતાં જ મેં તલવારના એક જ પ્રહારથી પાડાનું મસ્તક જુદું કરી નાખ્યું. કપાયેલું માથું સ્મશાન વચ્ચે ચંડભૈરવના સ્થાપિત કરેલા આસન ઉપર જઈ પડ્યું.

પાડાના ઘડમાંથી કે મસ્તકમાંથી એક પણ બુંદ રક્તનું બહાર નીકળ્યું નહીં. બધું જ રક્ત શોષાઈ ગયું હતું. આટલું થતાંની સાથે જ ચારે દિશામાંથી ઘોર અવાજ ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા — જાણે જંગલ અને નીલ પર્વતની કંદરાઓ ધ્રૂજી રહી હતી.

હું પૂતળાની માફક ત્યાં જ ઊભો હતો. ઉદયનાથજીએ ઝડપથી આવી મારા વાળ પકડી મને સ્મશાનભૂમિમાં ખેંચી જઈ પાડાના કપાયેલા મસ્તક ઉપર બેસાડી દીધો.

મારા માથા ઉપર હાથ મૂકી મને ચંડભૈરવની ઉપાસનાનો મંત્ર આપ્યો. સાથે લાવેલા નૈવેદ્ય-સામગ્રી ચારે દિશામાં ફેંકી દેતાં વાતાવરણ યથાવત્ શાંત થઈ ગયું.

મંત્રદીક્ષાનું કાર્ય પૂર્ણ થયું. બીજા દિવસે સવારે સ્મશાનભૂમિમાં જઈ પાડાનું ઘડ ચીરી તેમાંથી જરૂરી ચીજો કાઢવાની હોઈ હું અને ઉદયનાથજી સ્મશાનભૂમિમાં ગયા.

ઉદયનાથજીએ તીક્ષ્ણ હાડકાનું હથિયાર આપી પાડાનું ઘડ ચીરવા માટે આદેશ આપ્યો. તે હથિયાર કોઈ દરિયાઈ પ્રાણીનું જણાતું હતું.

મેં દિગંબર થઈ પાડાનું ઘડ ચીરવાની શરૂઆત કરી. પાડાની નાભિમાં તીક્ષ્ણ હાડકાની અણી ખૂંપાવી ગળા તરફ હથિયાર ચલાવ્યું. કોઈ પણ જાતના પરિશ્રમ વિના હથિયાર ગળા સુધી પહોંચી ગયું.

મેં પાડાનું ચામડું ખેંચી લીધું. કેળા ઉપરથી છાલ નીકળે તેમ સહેલાઈથી છૂટું પડી ગયું. ઘડમાં જે કાંઈ માંસ હતું તે સુકાઈને કપાસના રૂ જેવું જણાતું હતું. લોહીની લાલાશ ક્યાંય દેખાતી ન હતી.

હાડકાંના હથિયારથી પ્રહાર કરીને પાડાનાં અસ્થિ જુદાં કરવામાં આવ્યાં. તેની કરોડરજજુનાં હાડકાં લઈ લેવામાં આવ્યાં તેમ જ તેનું ચામડું તથા સુકાઈ ગયેલું કાળજું લઈ લેવામાં આવ્યું. તેના કપાયેલા માથાની ચામડી, આંખો, સાફ કરીને જુદું મૂકી દેવામાં આવ્યું.

મહિષ-મુંડને રાખથી સાફ કરી તેને ચોખ્ખું કરી તેની અંદર સુકાઈ ગયેલું ભેજું — મગજ એમ જ રહેવા દીધું.

જે જગ્યાએ મસ્તક કપાયા પછી પડ્યું હતું ત્યાં જ ખાડો કરી નીચેના ભાગમાં તેના માથાની ચામડી તથા આંખો પાથરી તેના ઉપર તેનું સ્થાપન કરી રાખથી બંધ કરી દીધું.

એ જ જગ્યાએ ઉપાસના કરવાનું આસન તૈયાર કરવામાં આવ્યું.

ત્યાર બાદ ઘડમાંથી નીકળેલી બિનજરૂરી ચીજોને ખાડો ખોદીને દાટી દેવામાં આવી. તે આખા દિવસ દરમ્યાન પાડાની કરોડરજજુના મણકા ઘસીને તેની માળા તૈયાર કરવામાં આવી. સત્તાવીસ મણકાની માળાને પાડાના વાળનો દોરો વણીને પરોવવામાં આવી.

ઉદયનાથજીએ તે માળાને અભિમંત્રિત કરી બીજની રાત્રિથી જાપ કરવાનું સૂચવ્યું.

બીજથી મારી સાધના શરૂ થવાની હતી. ઉદયનાથજીએ મને કહ્યું : “કક્ષા ઝાડનાં પાન ખાઈને દિવસરાત જાપ કરો જેથી શીઘ્ર સિદ્ધિ થાય. કોઈ પણ જાતનાં ભયાનક દેશ્યથી ડરવું નહીં. ગમે તેવા ભીષણ અવાજથી ચલિત થવું નહીં. નિર્ભય થઈને પરિશ્રમ કરો. હું તમારી રક્ષા કરું છું.”

બીજની સાંજથી મેં ચંડભૈરવની સાધના શરૂ કરી. શરૂઆતના દિવસો નિર્વિઘ્ને પસાર થયા. હું સ્મશાનભૂમિમાં જ રહેતો. ઝાડપાન, ફૂંપળો ખાઈને સ્મરણજાપ કરતો રહ્યો. પરંતુ દસ દિવસ બાદ જાપ કરવાની શરૂઆત કરું કે અસંખ્ય વીંછી કરડતા હોય તેવી વેદના થાય. કમ્મર હમણાં ફાટી જશે એવી પીડા અને શૂળ થવા લાગે. જાપ બંધ થઈ જાય. આંખે અંધારાં આવવા લાગે.

છતાં દિવસ ને રાત તડકોઠડી સહન કરી જાપ ચાલુ રાખ્યા. શરીર ધીમે ધીમે નુકાવા લાગ્યું. આખા શરીરમાં અગ્નિનો પ્રવાહ શ્વાસ સાથે ચાલે છે તેમ અનુભૂતિ થવા લાગી.

સ્વભાવમાં ઉગ્રતા, ક્રૂરતા આવવા લાગી. ઉદયનાથજી નિયમિત રીતે મારી પાસે બપોરના સમયે આવતા. તેઓ મારા પરિવર્તનની સૂચક નોંધ રાખતા. તેઓ મારા ગુરુ હોવા છતાં મારી વધતી જતી ઉગ્રતાને ધ્યાનમાં રાખી મર્યાદિત વાતો દ્વારા સલાહસૂચન કરતા.

મારી કઠોર તપસ્યાથી ઉદયનાથજી મારા ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન હતા. બે મહિનાના જાપથી મારું શરીર સુકાઈ ગયું હતું. પરંતુ મનોબળ અને આત્મવિશ્વાસનો અદ્ભુત વિકાસ થયો હતો.

બે મહિના દરમ્યાન જોવામાં આવતાં દેશ્યો, સાંભળવામાં આવતા હૃદયદ્રાવક ભીષણ અવાજો મારાથી ડરતા હોય તેમ દૂર રહેવા લાગ્યા.

એક રાત્રે જાપ સમયે ચારે દિશાઓ ગર્જવા લાગી. મારું આસન નીચેથી ખસી ગયું હોય તેવો ભાસ થયો. પણ આ બધી બાબતો મને ભય ઉપજાવી શકે તેમ ન હતી. મેં દેહતાથી જાપ ચાલુ રાખ્યા. થોડી વારે વાતાવરણ યથાવત્ શાંત થઈ ગયું.

બીજા દિવસે જ્યારે ઉદયનાથજીને રાત્રિના પ્રસંગ વિશે જણાવ્યું ત્યારે તેમણે કહ્યું : “હવે ચંડભૈરવ પ્રગટ થવાનો સમય નજીક આવી ગયો છે. માટે આજ રાત્રિના સમયે લાલ કરેણનાં ફૂલની માળા — સ્વયં રક્ત સિંદૂર — લવિંગની જોડી ચાર જ્યોતિનો દીપક સમક્ષ રાખી મંત્રજાપ કરશો. જ્યારે ચંડભૈરવ પ્રગટ થાય ત્યારે ભયભીત થયા વિના ઊભા થઈ પ્રણામ કરી તેમના ગળામાં લાલ કરેણની માળા પહેરાવી સિંદૂરથી તિલક આપી સ્વયં રક્તમાં એક લવિંગ મૂકી બીજા હાથમાં બીજું લવિંગ રાખી નૈવેદ્ય ગ્રહણ કરવા પ્રાર્થના કરવી.

જ્યારે ભૈરવ રુધિરપાન કરીને દાંતની કચડાટીનો કર્કશ અવાજ કરે ત્યાં બીજું લલિંગ બન્ને હાથ વડે આપવું.

જ્યારે પ્રસન્ન થઈ વારંવાર ત્રણ વખત પ્રશ્ન કરે કે, "શું ઈચ્છા છે?" ત્યારે તેમને વશીભૂત થઈને હંમેશાં સહાય કરવાની માગણી કરવી. આ માગણીની ત્રણ વાર અનુમતિ લેવી.

ત્યાર બાદ જ્યોતનો દીપક લઈ આરતી ઉતારવી, આરતી ઉતારવાની શરૂઆત સાથે ચંડભૈરવ તમારા જાપમંત્રને સિદ્ધ થવાનું વચન આપી પોતાના સ્થાન પર પરત થશે.

ઉદયનાથજીએ સર્વ સામગ્રી સાંજે લાવી આપી. સૂર્યાસ્ત થયા બાદ મેં રોજિંદા ક્રમ પ્રમાણે જાપ કરવાની શરૂઆત કરી. આજે બધું જ ગતિશીલ જણાતું હતું. હાડકાંની માળા આપોઆપ ફરી રહી હતી. મહિષ-ચર્મનું આસન જાણે સજીવ થઈને સુંવાળું લાગી રહ્યું હતું. વાતાવરણ ગંભીર છતાં ઊંડે ઊંડે આનંદ ઉત્પન્ન કરી રહ્યું હતું.

મધ્યરાત્રિ પસાર થઈ રહી હતી. એકાગ્ર ચિત્તે હું સ્મરણ કરી રહ્યો હતો. ગઈ કાલની માફક જ ચારે દિશાઓ ગર્જવા લાગી. કોણ જાણે કેમ પણ મને સમાધિ લાગી હોય તેમ હું અંતર્મુખ બન્યો. જાપ બંધ થઈ ગયા. મને મારા અસ્તિત્વનું ભાન રહ્યું નહીં. બધી સામગ્રી એમ જ પડી રહી. સવારે જ્યારે ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થયો ત્યારે પારાવાર અફસોસ થયો.

ત્રણ ત્રણ મહિનાની તનતોડ મહેનતના અંતે વિઘ્ન આવી પડ્યું. હું હતાશ થઈ ભાંગી પડ્યો. હવે હું વેર નહીં લઈ શકું. મારું કાર્ય અધૂરું રહી જશે, સાધનાના અંત સમયે કોણ જાણે કઈ શક્તિએ મને નિદ્રામાં મૂકી દીધો. હું નાના બાળકની જેમ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રોઈ પડ્યો. ઉદયનાથજી બપોરે આવ્યા ત્યારે હું ખૂબ ઉદાસ હતો. મેં ગતરાત્રિનો પ્રસંગ કહ્યો અને ફરીથી રોઈ પડ્યો.

ઉદયનાથજીએ આશ્વાસન આપતાં કહ્યું : બાલકનાથ, તમારી પરાકાષ્ઠાની તપસ્યાનું પરિણામ શૂન્યમાં નહીં આવે. જાપ સાથે ચંડભૈરવને મેળવવાની પ્રબળ ઈચ્છા જાગ્રત રાખો. સહેજ પણ અહંકારને પ્રવૃત્ત ન થવા દેશો. આજે ફરીથી તીવ્ર આવેગ ઉત્પન્ન કરી અણુએ અણુમાં જાગ્રત ચેતનાને ફેલાવી દો. પછી કાર્ય સફળ થવામાં કોઈ સંદેહ નથી.

ઉદયનાથજીએ મારી માનસિક અવસ્થાને તપાસતાં સગવડતાભરી સલાહ આપી, એમ છતાં જો તમને લાગતું હોય કે તમે આ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકો એમ નથી તો તમારા શત્રુઓનાં નામ મને આપો. અહીં બેઠાં હું તેમને યમલોક મોકલી દઈશ.

ઉદયનાથજીની સલાહથી મારું સ્વાભિમાન ખળભળી ઊઠ્યું. મારી નિર્બળતા ઉપર થયેલો માર્મિક ઘા હું સમજી ગયો હતો. મેં ક્રોધાવેશમાં ઉદયનાથજીને કહ્યું : "મારા શત્રુઓનું નિકંદન હું સ્વયં મારા હાથે જ કાઢીશ. તો જ મને શાંતિ મળશે. નહીં તો હું મારું અસ્તિત્વ આ પૃથ્વી ઉપર નહીં રાખું. આજે તો હું આ કાર્ય સિદ્ધ કરીશ અથવા આત્મહત્યા કરીને નિષ્ફળ જીવનને પૂરું કરીશ."

ઉદયનાથજીને મારા કથનથી સંતોષ થયો. તેમણે આપેલી દીક્ષા યોગ્ય પાત્રને આપ્યાની તેમને ખાતરી થઈ.

સાંજે ફરીથી ઉદયનાથજીએ મને આવશ્યક સામગ્રીઓ લાવી આપી. હું એક જ નિર્ણય કરી આસન ઉપર બેઠો કે આજે કાં તો કાર્ય સફળ કરીશ અથવા આત્મવિલોપન કરીશ.

મેં ઉગ્રતાથી જાપ શરૂ કર્યા. ક્ષણે ક્ષણે મારી ઉગ્રતા વધી રહી હતી. શ્વાસોચ્છ્વાસ અગ્નિજવાળાઓ સમાન ચાલી રહ્યા હતા. લોહીની ગરમીથી હૃદયમાં દાહ શરૂ થઈ ગયો હતો. આંખોમાંથી, કાનમાંથી ગરમ વરાળ નીકળવાની અનુભૂતિ હું કરી રહ્યો હતો. વૈરાગિનથી આખું શરીર સળગી રહ્યું હતું.

મધ્યરાત્રિએ ચારે દિશાઓમાં કંપન શરૂ થતું હોય તેમ ગંભીર ગર્જના સંભળાવી શરૂ થઈ. તે સાથે જ હું સતેજ બન્યો. મારું આસન નીચેથી હલી રહ્યું હતું. તેની સાથે હું દેહ મનોબળથી જાપ કરી રહ્યો હતો. ચારે તરફનું વાતાવરણ મૂક સાક્ષી પૂરવા આવનાર પ્રસંગને જોવા માટે ડોકિયાં કરી રહ્યું હતું.

ચારે દિશાઓમાંથી આવતા અવાજની ગતિ વધવા લાગી. મેં સમય નજીક આવી ગયો છે માની ચાર જ્યોતિનો દીપક ચેતવ્યો. મારા આસનની નીચે રહેલું મહિષ-મુંડ ઉપર આવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું હોય તેમ હું આસન સહિત હાલી રહ્યો હતો.

એકાએક અસંખ્ય ઘંટડીઓ સંભળાવી શરૂ થઈ. મારા આસન નીચેથી મહિષ-મુંડ આપોઆપ જમીનમાંથી નીકળી મારી સમક્ષ આવી ગયું.

આવી કોઈ પણ ભયંકર ક્ષણને સહન કરવાની મારી પૂર્ણ માનસિક તૈયારી હતી. મેં તે તરફ ધ્યાન ન આપતાં જાપ ચાલુ રાખ્યા.

મહિષ-મુંડની આંખો અંગારાની માફક સળગી ઊઠી. સાથે જ તેણે રણકાર કર્યો. એ સમયે ચંડભૈરવની રુદ્ર, ભયાવહ આકૃતિ મહિષ-મુંડ ઉપર સ્પષ્ટ થવા લાગી. એક હુકાર સાથે આસપાસનું વાતાવરણ ધૂજી ઊઠ્યું.

મેં ઊભા થઈ લાલ કરેણની માળા ચંડભૈરવના કંઠમાં પહેરાવી ને સિંદૂરનું

તિલક કર્યું. તિલક કરતી વખતે મારા અંગૂઠાને તપેલા લોહ ઉપર તિલક કરવા જેવો અનુભવ થયો.

મેં ત્વરાથી મારા આસન પાસે પડેલા ખપ્પરને ઉપાડી તેમાં મારી કનિષ્ઠિકા આંગળી છેદી રુધિર એકત્ર કર્યું. તેમાં એક લવિંગ મૂકી માનપૂર્વક ગ્રહણ કરવા પ્રાર્થના કરી. ચંડભૈરવે રુધિર લઈ તેનું પાન કર્યું. એ સાથે તેમણે ઉન્મત્ત થઈને દાંત ખુલ્લા કરી ભયંકર કર્કશ અવાજ કર્યો જે સહન કરવો મને અસહ્ય લાગ્યો.

મેં હિંમતપૂર્વક બીજું લવિંગ માનપૂર્વક આપ્યું ત્યારે ચંડભૈરવે અતિ ગંભીર શબ્દનો ધોર કરતાં કહ્યું : “શું મહેચ્છા છે ?”

હું મૌન બની હાથ જોડી મંત્રજાપ કરતો રહ્યો. ચંડભૈરવે ફરીથી ઉગ્ર થઈને કહ્યું : “શું મહેચ્છા છે ?” તેમની ઉગ્રતાએ મને અકળાવી મૂક્યો. છતાં ઉદયનાથજીના આદેશને યાદ કરી હું મંત્રજાપ કરતો રહ્યો.

ત્રીજી વાર મને જ્યારે પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે મેં સ્વસ્થતા જાળવીને કહ્યું : “દેવ, તમે મારા વશીભૂત થઈ મને સર્વ કાર્યમાં સહાય કરો.”

તેમની પાસેથી ત્રણ વાર વચન લઈ ચતુર્મુખ દીપકથી તેમની આરતી ઉતારી એ સાથે જ તેમણે મને સ્મરણ સમયે સહાય આપવાનું વચન આપ્યું.

મેં હાથ જોડી માથું નમાવી નમસ્કાર કર્યા, એ દરમ્યાન તે અદેશ્ય થઈ ગયા. સવાર સુધી હું સ્મશાનભૂમિમાં આસન ઉપર જ રહ્યો. સવારે ઉદયનાથજીએ આવી મને પ્રસન્નચિત્ત જોયો.

તેઓ સમજી ગયા કે હું સફળ થયો છું. હું આભારવશ ગદ્ગદ થઈ તેમનાં ચરણોમાં નમી પડ્યો.

તેમણે પ્રેમથી મને ઊભો કરી કહ્યું : “હજુ તમારું કાર્ય અધૂરું છે. આ સાધનાની સાથોસાથ તમારે કપાલીભૈરવ તેમ જ કર્ણ પિશાચિનીને પણ સિદ્ધ કરવાનાં છે, જેથી તમે તમારું કાર્ય સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ સાથે નિર્વિઘ્ને કરી શકશો.”

એક કાર્યમાં સફળતા મેળવવાથી હું ઉત્સાહી બન્યો હતો. મેં ઉદયનાથજીના પ્રસ્તાવને માન્ય રાખ્યો.

એક અઠવાડિયું પૂર્વતૈયારી કરવામાં પસાર કર્યા બાદ કપાલીભૈરવ તથા કર્ણપિશાચિનીની સાધના ક્રમવાર ગોઠવી કપાલીભૈરવ સિદ્ધ કરવાનો આરંભ કર્યો.

વાચકમિત્રો, નાગાજીએ કરેલા અથાગ પ્રયત્નની પાછળ મને એક કારણ, એક વાત, સ્પષ્ટ સમજાઈ રહી હતી કે વેર, પ્રેમ, ભક્તિ, ત્યાગ, તપ જ્યારે પરાકાષ્ઠા વટાવી જાય ત્યારે જ મૂળ તત્ત્વની અનુભૂતિ થાય છે. જે કરેલા પરિશ્રમથી અનેક ગણી સંતોષજનક હોય છે.

નાગાજીએ વાત આગળ ચલાવી. જ્યારે કોઈ પણ એક મંત્ર અથવા એક સિદ્ધિ સુસાધ્ય થાય છે પછી એ ક્ષેત્રની બીજી સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરવા માટે સાધકને કઠિન પરિશ્રમ નથી કરવો પડતો. (આંતરિક મન જ્યારે ભયની ક્ષિતિજ વટાવી જાય છે ત્યારે દરેક કાર્ય તેના માટે સરળ બને છે.)

મન એકાગ્રતા માટે ટેવાયેલું હતું. નિર્ભયતાથી કપાલીભૈરવનું સાધન કરવાનું હતું.

કપાલીભૈરવની સાધનાની પૂર્વતૈયારી માટે અઠવાડિયા દરમ્યાન એક માનવખોપરી મેળવી લીધી. આ ખોપરી એવા માણસની મેળવવી પડે છે જેણે કદી મંત્રદીક્ષા ન લીધી હોય, જેનો કોઈ ગુરુ ન હોય.

ઉદયનાથજીએ કહ્યું : “આ પ્રયોગ ચાળીસ દિવસનો છે. રોજ રાત્રે સ્મશાનમાં બેસી કપાલીભૈરવનો જાપ કરવો તથા આકાશમાં દેષ્ટિ રાખવી. જ્યારે કોઈ તારો ખરતો દેખાય ત્યારે લાલ દોરાને એક ગાંઠ વાળવી. આવી વીસ ગાંઠ બંધાય ત્યારે તે દોરાને ખોપરીના કપાળના ભાગે બાંધી દેવો.

ત્યાર બાદ રોજ રાત્રિ સમયે મઘપાત્ર (કાંસાનું) તેમ જ હાથેથી છડેલા ચોખા હાંડીમાં રાંધીને મૂકવા. તેલથી ચોક પૂરી કુષ્ઠ અને વિષથી યંત્રો દોરવાં. તેમાં ખોપરીને સ્થાપિત કરી જાપ કરવો. ત્રીસમા દિવસે જ્યારે મઘપાત્રમાં મૂકેલો દારૂ અને હાંડીના ચોખા આપોઆપ અદેશ્ય થાય ત્યારે સમજવું કે કપાલીભૈરવના પ્રેતગણ તેને સ્વાહા કરી જાય છે. આ ક્રમ રોજ ચાલશે. ઉપદ્રવ પણ થશે. પ્રેત, પિશાચ આદિ ઉપસ્થિત થઈને જુદી જુદી માગણીઓ તથા વિઘ્નો ઊભાં કરશે. એ અંગે લક્ષ આપ્યા વિના નિજ કાર્યને શાંતિપૂર્વક કર્યા કરવું. ચાળીસમા દિવસની રાત્રે કપાલીભૈરવ ઉપસ્થિત થશે. તેમનો રક્તવર્ષા હશે. હાથમાં પાડૂગ અને મઘપાત્ર હશે. તેઓ હુંકાર કરી મઘપાત્ર આગળ કરશે ત્યારે તેમાં છલકાઈને ઢોળાય એટલો દારૂ પહેલી જ વખતે ભરી દેવો. આ બાબતનું ખાસ ધ્યાન રાખજો. જો પહેલી વારમાં જ પાત્ર ન ભરાયું તો ફરી વાર નહીં ભરાય અને કપાલીભૈરવ ક્રોધિત થઈ પ્રહાર કરશે.

જ્યારે પાત્ર ભરીને કપાલીભૈરવ તેનું પાન કરે ત્યારે પશુબલિ તરફ નિર્દેશન કરવું. જે મંત્રથી જાપ કરવામાં આવતો હોય તે મંત્રથી અભિમંત્રિત પોતાનું રુધિર તે પશુબલિ પર છાંટવું. એ જ ક્ષણે કપાલીભૈરવ તેનો ભક્ષ કરી પ્રસન્ન થઈ વર માગવાનું કહેશે ત્યારે માનવખોપરી હાથમાં લઈ તેના ઉપર તેમનો જમણો હાથ મુકાવીને વચન લેવું જેથી તે ખોપરીના માધ્યમ દ્વારા હંમેશાં તેમની છાયા તમારી સાથે રહેશે. ઉદયનાથજીના સૂચન પ્રમાણે મેં દરેક કાર્યને ધીરજ અને ગંભીરતાથી કરવા માંડ્યું. ભય શબ્દને હું ઓળખતો જ ન હતો.

હું નિયમિત રીતે ચોખા રાંધીને હાંડીમાં મૂકતો અને મઘપાત્રમાં દારૂ ભરીને મૂકી દેતો. ભૂતપ્રેત મધ્યરાત્રિએ આવી અવનવું તોફાન મચાવી દારૂ અને ચોખા ખાઈને ચાલ્યાં જતાં.

અનેક ભ્રમણાઓ ઉત્પન્ન કરવા માટે પ્રેતસૃષ્ટિ પ્રયત્નશીલ રહી, પરંતુ મને એમ લાગતું હતું કે તેઓ ઔપચારિકતા માટે મારી મુલાકાતે આવે છે.

ચાળીસમો દિવસ આવી ચૂક્યો. સંધ્યા સમયે મેં સૌ પ્રથમ ચંડભૈરવનું આહવાન કરી તેમને વિનંતી કરી કે કપાલીભૈરવનું મઘપાત્ર અધૂરું ન રહી જાય. ચંડભૈરવે એક કળશ આકારનું સુરાપાત્ર મને આપી કહ્યું : "આ પાત્રથી કપાલીભૈરવનું પાત્ર ભરાઈ જશે."

મેં સુરાહી જેવું કળશ આકારનું સુરાપાત્ર મારી પાસે મૂકી બાકીની બધી સામગ્રી ચકાસી લીધી. માનવખોપરીને એકાગ્ર ચિત્તે ધ્યાનમાં રાખી મંત્રજાપ શરૂ કર્યા.

મધ્યરાત્રિ પસાર થયા બાદ કપાલીભૈરવનું આગમન થવાના અણસાર શરૂ થયા. આકાશમાંથી પ્રેતગણ, પિશાચ એવા અનેક જીવો વજનદાર પથ્થરોની માફક પડી રહ્યા હતા.

બધી જ બાબતો તરફ મારું ધ્યાન હતું. એમ છતાં મંત્રજાપ એક જ ગતિથી ચાલી રહ્યા હતા. સામે પડેલી ખોપરીમાંથી લાલ રંગની ધૂમ્રસેર ઊઠતી જણાઈ. તે ધૂમ્રસેર વધીને વાતાવરણમાં છવાઈ રહી હતી. કોઈ વિચિત્ર વાસ તેમાં ભળેલી હતી.

ધીમે ધીમે તે લાલ રંગના ધુમાડામાંથી એક ભયંકર, ચમકદાર, લાલ રંગે રંગાયેલો કપાલીભૈરવનો આકાર પ્રગટ થયો. નશાથી ચકચૂર બનેલી, બૂકુટિ ખેંચાયેલી આંખોથી કપાલીભૈરવનું સ્વરૂપ ભયાનક જણાતું હતું.

આવતાંની સાથે જ એમણે ગર્જના સમાન હુંકાર કર્યો. તેમણે મઘપાત્રવાળો હાથ મારી સામે લાંબો કર્યો. મેં ચંડભૈરવે આપેલ કળશ બે હાથેથી ઉપાડી તેમાં દારૂ ભરવો શરૂ કર્યો. અર્ધી કપાયેલી માનવખોપરી તેમનું મઘપાત્ર હતું. છલકાઈ જાય એટલો દારૂ તેમાં રેડી દીધો. છલકાતો દારૂ જોઈને કપાલીભૈરવે મારી સામે દૃષ્ટિ કરી. સહેજ હોઠ મરડીને અદ્ભુત કાર્ય કર્યું. જાણે તેમને ખ્યાલ આવી ગયો હતો કે મઘપાત્રને ભરનાર હું ન હતો, પરંતુ ચંડભૈરવે પાત્ર ભર્યું છે.

(મારે જો પાત્ર ભરવાનું હોય તો મારું શું ગજું કે પાત્ર ભરી દઉં ? પરંતુ ઉદયનાથજીના ખાસ સૂચનથી મેં તેના ઉપર વધુ લક્ષ્ય આપ્યું. છેલ્લે ચંડભૈરવની મદદ વિના કાર્ય નહીં થઈ શકે એમ નિર્ણય કરીને તેમની મદદથી સુરાપાત્ર ભરવામાં આવ્યું.)

પાત્ર ખાલી કરી કપાલીભૈરવે મારી સામે દૃષ્ટિ કરી. ખડ્ગવાળો હાથ ઊંચો ઉપાડ્યો. મેં તેમનું સ્મરણ કરી પાસે બાંધી રાખેલા તંદુરસ્ત બકરાનો અંગૂઠો છેદી તિલક કર્યું. તિલક થતાંની સાથે જ બકરો એકાએક સંકોચાઈને ગૂંચળું વળી ધરાશાયી થઈ ગયો. હજુ તેના ગળામાંથી અવાજ નીકળે ન નીકળે એ પહેલાં તો તેનું પ્રાણપંખેરું ઊડી ગયું હતું.

કપાલીભૈરવ તેમની જગ્યા પરથી જરા પણ ખસ્યા નહોતા છતાં બકરો શોષાઈ ગયો હતો.

કપાલીભૈરવે પ્રસન્ન થઈ કહ્યું : "વત્સ, મારું શું પ્રયોજન છે ?" મેં સ્થાપિત કરેલી માનવખોપરી હાથમાં લઈ તેમની સન્મુખ ધરીને કહ્યું : "હે વીર ! તમે આ ખોપરી ઉપર હાથ મૂકી વચન આપો." કપાલીભૈરવે ખોપરી ઉપર હાથ મૂકી સંજ્ઞા વચન, સંકેત આપ્યાં.

ત્યાર બાદ બધી માયા અદેશ્ય થઈ ગઈ.

બન્ને ભૈરવનું સાધન થઈ જવાથી હું અધીરો બન્યો. સવાર પડતાં જ મેં ઉદયનાથજીને બધી બાબતથી વાકેફ કર્યા. તેમણે કહ્યું : "હજુ ઉતાવળ ન કરો. ધીરજ રાખો. કર્ણપિશાચિનીની સાધના બાદ તમે તમારા કાર્ય માટે જશો તો અનુકૂળતા રહેશે."

મેં કહ્યું : "આ કાર્યમાં કર્ણપિશાચિનીની સાધના આવશ્યક છે ?"

ઉદયનાથજીએ કહ્યું : "જે કાંઈ કામગીરી તમે કરશો એના સમાચાર કેવી રીતે મેળવશો ? કર્ણપિશાચિની તમારા શત્રુઓના બધા જ સમાચાર વિગતવાર તમને આપ્યા કરશે. ફક્ત એકવીસ દિવસનો પ્રયોગ છે. તે પૂરો કરી થોડો વિશ્રામ કરી પછી જશો તો સારું રહેશે."

ઉદયનાથજીની વાત સાચી હતી. શત્રુઓના સમાચાર મેળવવા એ મહત્ત્વની બાબત હતી.

ઉદયનાથજીએ મંત્ર આપી વિધિ સમજાવી. એકવીસ દિવસમાં દસ લાખ જાપ કરી કાળા તલ, અડદ, ઘીનો બનાવેલ પિંડ આકાશમાં ફેંકવો અને જમણા ખભા ઉપર લાલ કપડાનું આસન મૂકવું. આકાશમાં ફેંકેલો પિંડ કર્ણપિશાચિની લઈ લેશે અને જમણા ખભા ઉપર આવીને કાનમાં પોતાની પ્રસન્નતા પ્રગટ કરશે. ત્યારે ખભા ઉપર મૂકેલ લાલ કપડામાંથી થોડું કપડું ફાડીને કાંડા પર બાંધી લેવું. પછી કર્ણપિશાચિની સાથે વાત કરવી અને વચન લેવું કે મને જગતનો સર્વ પ્રકારનો વાર્તાલાપ હું કહું ત્યારે જણાવવો.

ઉદયનાથજીના આદેશ પ્રમાણે નક્ષત્ર, વાર, સમય નિશ્ચિત કરી મેં કર્ણપિશાચિનીની સાધના શરૂ કરી. કોઈ પણ જાતના વિઘ્ન વિના વીસ દિવસ પૂરા થઈ ગયા. જાપસંખ્યા પણ પૂરી થઈ ગઈ હતી.

એકવીસમા દિવસે દિવસના ભાગે સર્વ તૈયારી કરી લીધી. સંધ્યાકાળે પૂજા-સ્થાન પર બેસી કર્ણપિશાચિનીનું ધ્યાન શરૂ કર્યું. આસપાસનું વાતાવરણ, વૃક્ષો, પક્ષીઓ, નાનાંમોટાં પ્રાણીઓ બધું એકાકાર થઈ ગયેલું જણાતું હતું. એક અગમ્ય આત્મીયતાના ભાવો હું અનુભવી રહ્યો હતો.

ધીમે ધીમે મધ્યરાત્રિનો સમય થયો. ઉદયનાથજીએ જણાવેલ પદ્ધતિથી કાળા તલ, અડદ તેમ જ ઘીનો બનાવેલ પિંડ મેં આકાશમાં ફેંક્યો. તે કોણ લઈ ગયું તે સમજાયું નહીં, કોઈ પ્રત્યક્ષ દર્શન નહોતું. મેં જમણા ખભા ઉપર લાલ આસન મૂક્યું.

કર્ણપિશાચિનીનો મધુર અવાજ કાનમાં સંભળાયો : “જે અભિલાષા હોય તે જણાવો.” મેં ખાતરી કરીને લાલ આસનમાંથી થોડું કપડું ફાડીને જમણા કાંડે બાંધી લીધું.

કર્ણપિશાચિનીને મેં કહ્યું : “આ લોક વિશેના જે કાંઈ વાર્તાલાપ હોય તે મારી ઈચ્છા પ્રમાણે મને કહેવા હું જ્યારે સ્મરણ કરું ત્યારે હાજર થવાનું વચન આપો.”

એ બધી પ્રક્રિયામાંથી પસાર થયા બાદ કર્ણપિશાચિનીની સાધના પૂર્ણ થઈ.

રક્તપાન

વાચક મિત્રો, આ સાધના અંગેના ઉલ્લેખમાં અમુક બાબતો સાધુમર્યાદાના કારણે જાહેર કરવામાં નથી આવી. અમુક ગુપ્ત ભેદથી હું પણ અજાણ છું.

નાગાજી એકસરખા પ્રવાહથી રજૂઆત કરી રહ્યા હતા. હું અનિમેષ તેમની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો.

નાગાજીએ તેમની વાતનો દોર આગળ લંબાવ્યો.

મેં ત્રણે સાધના ખૂબ કષ્ટ વેઠીને સાધ્ય કરી લીધી. મારા જીવનનો એક જ હેતુ હતો : મારા શત્રુઓને મોતને ઘાટ ઉતારવા. આ સિવાય કોઈ જ મહત્ત્વાકાંક્ષા મારા માટે ન હતી.

મેં નીલ પર્વતની કંદરાઓમાં જ મારા શત્રુઓના સમાચાર કર્ણપિશાચિની દ્વારા મેળવી લીધા. તેઓ ચાર પૈકીનો એક અલ્લાહાબાદની બહાર હતો. બાકીના ત્રણ અલ્લાહાબાદમાં જ હતા.

હું ધારું તો ત્યાંથી જ તેમને મારી શકતો હતો, પરંતુ મારે તેમને પડકારીને મારવા હતા. તો જ મારા મનને સાંત્વના મળે.

હું દસેક દિવસ કામાક્ષીદેવીમાં જ રોકાયો. એ દરમિયાન ઉદયનાથજીએ મને પ્રાપ્ત કરાવેલ સિદ્ધિનો અકારણ ઉપયોગ નહીં કરવા જણાવ્યું. મેં તેમને વચન આપ્યું કે હું આ કાર્ય પૂરું કરી કદી પણ અકારણ આ ત્રણે સાધનોનો ઉપયોગ નહીં કરું.

મેં ઉદયનાથજીને કહ્યું : “હું આ કાર્ય પૂરું કરી પછી આપની પાસે આવીશ. અહીં ત્રણ મહિના રહી પછી આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ.”

ઉદયનાથજીએ વાત્સલ્યભાવે આશીર્વાદ આપી મને વિદાય કર્યો.

ત્યાંથી પગપાળા ચાલીને ગૌહાટી આવ્યો. ત્યાંથી ટ્રેન પકડી અલ્લાહાબાદ પહોંચ્યો.

અલ્લાહાબાદથી થોડે દૂર ઝૂસી સ્ટેશન પર હું ઊતરી ગયો. ઝૂસીનું સ્મશાન મેં રહેણાક માટે પસંદ કર્યું. સ્મશાનમાં જઈ રાત્રે ચંડભૈરવ તથા કપાલીભૈરવનું અનુક્રમવાર આહ્વાન કરી મેં મારું અહીં આવવાનું પ્રયોજન જાહેર કર્યું. તેમણે કહ્યું : "તમે શબ્દ આપો તે રીતે કાર્ય થશે."

મેં બે દિવસ રોકાઈને જરૂરી સામગ્રી એકત્ર કરી લીધી. ઝૂસીના નિર્જન સ્મશાનઘાટ ઉપર ભૂલેચૂકે ક્યારેક જ કોઈ મૃતદેહ અગ્નિસંસ્કાર માટે આવતો જે મારા માટે શાંતિજન હતું.

બધી તૈયારી કરી ત્રીજા દિવસે હું અલ્લાહાબાદ સિટી પહોંચ્યો. મેં સૌ પહેલાં મારા ચાર શત્રુઓ ગોપાલ ટંડન, ભેરુમલ, વીરેન્દ્ર મહેરા, દેવચંદ બંસલમાંથી ભેરુમલની મુલાકાત લીધી.

તે મારા કુટુંબને છિન્નભિન્ન કરનાર મુખ્ય આયોજક હતો. બળાત્કાર કરવામાં પણ તે પહેલો હતો.

મને સાધુવેશમાં તે ઓળખી શક્યો નહીં. મારું કૃશ થઈ ગયેલું શરીર, વધેલી દાઢી, જટાએ મારા મૂળ સ્વરૂપને ફેરવી નાખ્યું હતું.

હું તેના ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે તે તેની બેઠકની બહાર બેસી હાથ-મોં ઘોઈને કોગળા કરી રહ્યો હતો. બપોરની ઊંઘ લઈને બહાર આવ્યો હશે એવું મેં અનુમાન કર્યું.

તેના અંદર ગયા બાદ મેં તેના આંગણા પાસે તેના કોગળા દ્વારા ભીની થયેલી માટી એકઠી કરી કપડામાં બાંધી મૂકી દીધી.

મેં અવાજ કર્યો : "ભેરુમલ !" તેણે બહાર આવી કહ્યું : "કોણ ?" તે મારો ચહેરો જોઈ કાંઈક યાદ કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

મેં મારી ઓળખાણ આપી ત્યારે આશ્ચર્યથી તેની આંખો પહોળી થઈ ગઈ. તેણે વ્યંગમાં કહ્યું : "અરે ! વકીલસાહેબ ! તમે ? હું તો માનતો હતો કે તમે ત્રિવેણી-સંગમમાં સમાધિ લઈ લીધી હશે ?"

મારો ક્રોધ ભભૂકી ઊઠ્યો. મેં તેને કહ્યું : "ભેરુમલ, આજથી ત્રીજા દિવસે હું તને એવું ભયાનક મોત આપીશ જેને જોઈ યમદૂતો પણ તને લઈ જવા તૈયાર નહીં થાય."

તેણે મારી મજાક કરતાં કહ્યું : "વકીલસાહેબ ! તમે ચુકાદો તમારી તરફેણમાં નથી લાવી શક્યા તો મોત કેવી રીતે લાવી શકશો ? હવે ભીખ માગી પેટ ભરો અને ધમકીઓ આપવી છોડી દો, નહીં તો જેલના સળિયા પાછળ બધું ભૂલી જશો."

એક તો તેના માટે મને તિરસ્કાર અને ઘૃણા હતી જ, તેમાં તેણે આવું વર્તન કરી મને છંછેડી મૂક્યો.

હું ત્યાંથી સીધો જ ઝૂસી આવ્યો. સાંજ સુધીમાં સ્મશાન પહોંચી ગયો. મધ્યરાત્રિએ મેં ચંડભૈરવનું આહ્વાન કરી મહિષ-ચર્મ ઉપર બેસી મારણક્રિયા શરૂ કરી. ભેરુમલના કોગળાથી ભીની થયેલી માટી સ્મશાનમાં પાથરી તેનું ચિત્ર બનાવ્યું. ચિત્રની છાતીના ભાગ ઉપર તેનું નામ વિષની શાહીથી લખ્યું.

આટલી ક્રિયા કરી કર્ણપિશાચિનીનું સ્મરણ કરતાં તેની હાજરી થઈ. મેં તેને ભેરુમલની દિશા, નામ, ગૃહપ્રવેશનો ખ્યાલ આપી તેના કલાકેકલાકના સમાચાર પહોંચાડવાની કામગીરી સોંપી.

સ્મશાનના કોલસા લઈ તેને ભેરુમલના ચિત્ર ઉપર મૂકી અગ્નિ પ્રજ્વલિત કર્યો. વાંદરાના પગના નળામાંથી બનાવેલા ચાર ખીલા તેના હાથપગમાં ઠોકી દીધા. જેથી તેનું સ્થંભન થઈ જાય.

ત્યાર બાદ ચિત્ર ઉપર આહ્વાન થયેલા ચંડભૈરવને ત્રણ દિવસ સુધી પ્રવેશ કરી જે પ્રમાણે હું ઈચ્છું તેમ પીડા કરી મારી નાખવાનો આદેશ આપ્યો.

ચંડભૈરવે ભેરુમલના ચિત્રમાં પ્રવેશ કરતાં જ માટીનો રંગ ઘેરો જાંબુડી થઈ ગયો.

સૂમસામ ઉજ્જડ સ્મશાનમાં મારા સિવાય કોઈ જ હતું નહીં. મારી સામે ભૂતકાળ તરવા લાગ્યો. મારી પત્નીનો ટિંગાયેલો મૃતદેહ, મારાં બાળકોની આંસુભીની આંખો, ભેરુમલની નિર્લજ્જતા યાદ આવતાં જ મારામાં ક્રોધાગ્નિ વ્યાપી ગયો. મેં સોય અભિમંત્રિત કરી ભેરુમલની જનનેન્દ્રિયના સ્થાન પર ખોસી દીધી.

કર્ણપિશાચિની એક એક મિનિટના ખબર મને આપી રહી હતી. એવું લાગતું હતું જાણે મારી સામે જ ભેરુમલ તરફડિયાં મારી રહ્યો છે.

તેના ચિત્રમાં ખોસેલી સોયથી તેની જનનેન્દ્રિયમાં કારમી વેદના થવા લાગી. પીડાથી તે વિહ્વળ બની ચીસો પાડવા લાગ્યો.

હું સ્મશાનમાં મારા આસન પર બેસી તેને મારી નાખતાં પહેલાં કેવી રીતે રિબાવવો તે વિચારી રહ્યો હતો. જે અંગથી તેણે મારી પત્નીનું શિયળ છીનવી લીધું હતું ત્યાંથી જ મેં શરૂઆત કરી.

સવાર સુધીમાં તો ભેરુમલે પીડામાંથી છુટકારો મેળવવા ડોક્ટરોને ત્યાં દોડધામ કરી મૂકી. ઘરના બધા તેને દવાખાનામાં દાખલ થવાનું કહી રહ્યા હતા પરંતુ તેનું સ્થંભન કરેલું હોવાથી તે બધાને ના પાડતો હતો.

બીજા દિવસે બપોરે તેની જનનેન્દ્રિયને મેં તીક્ષ્ણ હથિયારથી છેદી નાખી. એ સાથે જ ભેરુમલના શરીરમાંથી જનનેન્દ્રિય સુકાઈને ખરી પડી.

આમ થવાથી તેણે બૂમો પાડીને ઘરના સભ્યોને કહેવાનું શરૂ કર્યું : "હવે હું નહીં રહું. મારો શત્રુ મને મારી નાખશે. તેણે ત્રણ દિવસની મુદત આપી છે." એ સમયે મેં બાવળની શૂળ લઈ અભિમંત્રિત કરી તેના ચિત્રમાં જીભના સ્થાને શૂળ ભોંકી દીધી. તે ચિત્કાર કરી ઊઠ્યો. તેની જીભ બંધ થઈ ગઈ.

જેમ હું તેને પીડા આપતો હતો તેમ મારામાં ક્રૂરતા વધી રહી હતી. સાંજ સુધીમાં તો તેના સગાંસંબંધી-મિત્રોએ અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ ભેરુમલની તકલીફમાં તલભાર ઘટાડો થવાને બદલે વધારો થઈ રહ્યો હતો.

બેચાર જણા ભૂવા-ભરાડાને લઈ આવ્યા. તેઓ ક્રિયા શરૂ કરે એ પહેલાં જ ભેરુમલમાં રહેલા ચંડભૈરવે તેમને ભગાડી મૂક્યા. ભેરુમલ સાંજ સુધીમાં બહાવરો બની કપડાં ફાડવા લાગી ગયો. તેના ઘરના કોઈ તેની પાસે ઊભા રહેવાની હિંમત કરતા નહોતા.

રાત્રે મેં છેલ્લી ક્રિયા શરૂ કરી. તેના શરીરના આખા ચિત્ર ઉપર અંગારા પાથરી દીધા અને મંત્રનો ફટકાર કર્યો. આ તરફ તેના આખા શરીર ઉપર દાઝી ગયા જેવા ફોડલા ઊપડી આવ્યા.

ભેરુમલ ભયંકર યાતના વેઠી રહ્યો હતો. તેને બધું યાદ આવે તે માટે મેં તેની બુદ્ધિ ઉપર કોઈ ક્રિયા નહોતી કરી જેથી તે બધું યાદ કરી શકે.

તે પછાડાટો ખાઈને હાથ જોડીને બધાને કાંઈક કહેવા માગતો હતો પણ તે બોલી નહોતો શકતો. તેના મોઢામાંથી રક્ત ધીમે ધીમે બહાર આવી રહ્યું હતું. મધ્યરાત્રિએ મેં ભેરુમલના ચિત્ર પાસે મોઢું રાખી ત્રાડ મારી : "ભેરુમલ, મારા શબ્દો યાદ કર. કાલ સવારનો સૂરજ તારા માટે નહીં ઊગે."

ચિત્રના કાન પાસે બોલાયેલા શબ્દો ભેરુમલ સાંભળીને થથરી ઊઠ્યો. તેણે હાથ જોડ્યા. દીવાલો સાથે માથું પછાડ્યું. મૂક વિનંતીઓ કરી પણ તેનું સાંભળનાર-સમજનાર કોઈ ન હતું.

સવારે ચાર વાગ્યે તેના ચિત્રના હૃદયભાગમાંથી થોડી માટી ઉપાડી તેને ધતૂરાના રસમાં અભિમંત્રિત કરી ચોળી નાખી. આ તરફ ભેરુમલનું હૃદય ભીંસાઈને ફાટી ગયું. તેના મોઢામાંથી લોહીનો ફુવારો છૂટ્યો. તે દુનિયા છોડીને ચાલ્યો ગયો.

સવારે તેના અગ્નિસંસ્કાર સમયે હું હાજર હતો. ત્યાં હાજર રહેલા લોકોને હું પૂછી રહ્યો હતો : "આ ભાઈને શું થયું ? કેમ કરતાં ગુજરી ગયા ?" તેનો કોઈ જવાબ નહોતો.

હું એક શત્રુના મોતથી ખુશ થઈ સ્મશાન પાછો કર્યો. મારો પ્રથમ મારણપ્રયોગ

સફળ થયો હતો તેથી મારો આત્મવિશ્વાસ અને ઉત્સાહ વધ્યો.

મારું બીજું નિશાન હતો ગોપાલ ટંડન, જેના વિરુદ્ધ હું કેસ લડી રહ્યો હતો. કર્ણપિશાચિની દ્વારા મને જાણવા મળ્યું કે તેણે બળાત્કાર સમયે મારી પત્નીના ગાલ ઉપર દાંત વડે પ્રહાર કરી ઘાયલ કરી હતી. નાખ વડે સ્તનો ઉપર ઉઝરડા કર્યા હતા.

તેને મારવાની યોજના મેં ઘડી કાઢી.

બીજા દિવસે હું તેની દુકાન ગયો. મેં તેને કહ્યું : "ગોપાલ, ઓળખ્યો મને ?" તે લુચ્ચો અને ખંધો હતો. તેણે ઝીણી આંખે મને જોઈને ઓળખી કાઢ્યો.

"ઓહોહો ! વકીલસાહેબ ! તમે ? તમારી આ દશા ? બેસો, બેસો." એમ કહી તેણે લુચ્ચું હાસ્ય કર્યું.

મેં કહ્યું : "ગોપાલ ! તને પરસ્ત્રીનાં શિયળ સાથે ખેલવાનો બહુ શોખ છે, ખરું ને ?"

તેણે ગૂંચવણ અનુભવતાં કહ્યું : "વકીલસાહેબ ! મારા વિશે તમને ગેરસમજણ છે અથવા તો તમારી પત્નીના મૃત્યુથી તમારી બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ ગઈ છે."

મેં કહ્યું : "તારી વાત સાચી છે. મારી બુદ્ધિ ભ્રમિત થઈ ગઈ છે એટલે જ તને તારો મૃત્યુસંદેશ આપવા અહીં આવ્યો છું. તું ભાગ્યશાળી માણસ છે કે તારા મૃત્યુના સમાચાર તને ચાર દિવસ પહેલાં મળી રહ્યા છે."

તેણે બનાવટી લાગણી દર્શાવતાં કહ્યું : "વકીલસાહેબ ! તમારી તબિયત બરોબર જણાતી નથી. લ્યો આ પચાસ પૈસા, ચા-બીડી પીજો, થોડો આરામ કરજો, અને અહીંથી સ્થળાંતર કરી નાખજો જેથી તમને જૂના મિત્રોની યાદ ન આવે."

મેં તેના લંબાયેલા હાથમાંથી પચાસ પૈસા લેતી વખતે તેના કાંઝા ઉપરથી બેતણ વાળ એક ઝાટકે ખેંચી લીધા.

તિરસ્કાર ભરી એકનજર તેની સામે કરી હું સ્મશાન આવી પહોંચ્યો.

મધ્યરાત્રિએ મેં યોજના અમલમાં મૂકી. સ્મશાનમાં એક નાનો ખાડો ખોદી તેમાં ઘુવડ અને કાગડાની પાંખ વચ્ચે ગોપાલના વાળ મૂકી, સ્મશાનમાંથી બળેલાં હાડકાં એકઠાં કરી તેનાથી ખાડો પૂરી દીધો.

તેના ઉપર ખેરના લાકડાનો અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરી કપાલીભૈરવનું આહ્વાન કર્યું.

કપાલીભૈરવની હાજરી થતાં મેં આદેશ આપતાં કહ્યું : "મારો વેરી ગોપાલ ટંડન અહીંથી ઉત્તર દિશામાં રહે છે. તેના મકાનનો પ્રવેશ પૂર્વ દિશાએ છે. તેની માનું નામ કિશોરીદેવી છે. તેને માનસિક આઘાત આપી, ઘોર પીડા ઊભી કરો અને

આજથી ચોથા દિવસે તેને ચૂસી લઈ તેનું જીવન સમાપ્ત કરો."

આમ આદેશ આપી કપાલીભૈરવનું આહ્વાન દાટેલા વાળમાં ઉતાર્યું. ગોપાલના વાળનું માધ્યમ પકડી કપાલીભૈરવે ગતિ પકડી. સાથે કર્ણપિશાચિની પણ રવાના થઈ.

ગોપાલ એકાએક ઊંઘમાંથી ઝબકીને જાગી ઊઠ્યો. તેના શરીરમાંથી શબ જેવી દુર્ગંધ આવતી હોય તેમ તેને લાગી રહ્યું હતું. તે નાહવા માટે બાથરૂમમાં દાખલ થયો. એણે જોયું કે બાથરૂમની દીવાલો લોહીથી ખરડાયેલી છે. નીચે તાજા માંસના ટુકડા લોહીની ખરડાયેલા પડ્યા છે.

આ દેશ્ય જોઈ તે ધ્રુજી ઊઠ્યો. ભયથી ચીસ પાડી ઊઠ્યો. બાથરૂમમાંથી દોડીને તે પોતાના રૂમમાં આવી ગયો.

તેણે પોતાની પત્નીને જગાડી. ગોપાલનો સફેદ પૂણી જેવો ચહેરો જોઈ તેની પત્ની સ્તબ્ધ થઈ ગઈ.

મહામહેનતે ગોપાલે બાથરૂમ તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું: "કોઈનું... ખૂન... થયું લાગે છે."

તેની પત્નીએ બાથરૂમમાં દેખી કરી. ત્યાં કાંઈ જ ન હતું. તેણે આશ્વાસન આપતાં ગોપાલને કહ્યું: "તમે દુઃસ્વપ્ન જોયું હશે."

કર્ણપિશાચિનીના સમાચારથી હું સ્મશાનમાં બેસીને આ પ્રસંગોનો આનંદ માણી વેરવૃત્તિને સંતોષી રહ્યો હતો.

ગોપાલ ઊંઘી ન શક્યો. તેની બુદ્ધિ થાકીને ક્ષીણ થવા લાગી. બીજા દિવસે સવારે તે બહાર નીકળ્યો. આવતાં-જતાં વાહનો તેના ઉપર ચડી જશે એવો તેને ભય લાગી રહ્યો હતો.

રસ્તાના વળાંકો પસાર કરતાં તેને કલાકો વીતી ગયા. સાંજે દુકાને પહોંચવાના બદલે તે અસ્થિર હાલતમાં ગંગાકિનારે ભટકી રહ્યો હતો. ભૂખ-તરસનું તેને ભાન ન હતું.

ગંગાકિનારે પથરાયેલા ઘાસ ઉપર તે બેઠો. બેધ્યાનપણે તેણે ઘાસને મુઠ્ઠીભરી ખેંચી લીધું. તૂટેલા ઘાસમાંથી રક્તબિંદુઓ ટપકતાં જોઈને તે ચીસ પાડી બેભાન થઈ ગયો.

તેના ઘેર તેની શોધખોળ શરૂ થઈ. બીજા દિવસે સવારે તે બેભાન હાલતમાં ગંગાકિનારે મળી આવ્યો.

તેને ઘેર લાવી સારવાર શરૂ કરી. આખો દિવસ તે બેભાન અવસ્થામાં બકતો

રહ્યો. સાંજે તેના શરીરમાં તાવ દાખલ થયો. એ સાથે સડેલા માંસની દુર્ગંધ આવવી પણ શરૂ થઈ.

ગોપાલના શરીરમાંથી આવતી દુર્ગંધના કારણે ઘરનું વાતાવરણ ગમગીન અને ભયજનક થવા લાગ્યું.

તેના ઘરના માણસો દુર્ગંધ સહન કરીને પણ તેની સારવાર કરી રહ્યા હતા. મધ્યરાત્રિએ ભયાનક ચીસ મારી તે ઊભો થઈ ગયો. તેની પત્ની ડરીને સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. તેનો ભાઈ, માબાપ સૌ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

ગોપાલ સૌને ખુન્નસભરી નજરે જોઈ રહ્યો. ક્રોધાવેશમાં આવી તેણે પોતાના ચહેરા ઉપર નખ વડે ઊંડા ઉઝરડા કર્યા. તેમાંથી ટપકતું લોહી જોઈને તે વધુ બેબાકળો બન્યો. તેણે પોતાના બન્ને હાથને અનેક જગ્યાએ બચકાં ભરીને માંસ તોડી નાંખ્યું. તેમાંથી નીકળતી લોહીની ધારા વડે તેનું આખું શરીર ખરડાઈ ગયું.

તેના ઘરના સૌ ઉપાયશૂન્ય બની ગયા. રાત્રે ત્રણ વાગ્યે ગોપાલના ઘરમાં થતી રોકકળથી પાડોશી જાગી ગયાં.

તેઓ બધાંએ એકઠાં થઈને ગોપાલને દોરડા અને સાંકળથી બાંધી દીધો.

બંધાયેલો ગોપાલ બધાંની સામે ધૂરકિયાં કરીને દાંતની ખખડાટી કરતો રહ્યો.

ત્રીજા દિવસે તેના શરીરમાંથી અસહ્ય દુર્ગંધ છૂટવા લાગી. ઘરના કે બહારના કોઈ પણ તેના રૂમમાં જવાની હિંમત કરતાં ન હતાં.

ગોપાલ પોતાની નિઃસહાયતાને વિવશ બનીને જોઈ રહ્યો હતો. શરીરમાં રહેલા તાવથી તેની આંખોમાં લોહી ઊતરી આવ્યું હતું.

ભૂખતરસથી પીડાયેલો ગોપાલ ભાંગી પડ્યો હતો. સાંજે તેનાં કુટુંબીઓ બે તાંત્રિકોને બોલાવી લાવ્યાં. તાંત્રિકોએ કહ્યું કે, કોઈ શક્તિશાળી વળગાડ છે. તેને દૂર કરવા આખી રાત ઉપાય કરવા પડશે.

ગોપાલ તેમને જોઈને કાંઈક કહેવા ઈચ્છતો હતો પણ માનસિક અસ્થિરતાના કારણે કહી શકતો ન હતો. તેના માનસપટ ઉપર જ્યારે મારા શબ્દો યાદ આવતા ત્યારે તે હૃદયદ્રાવક ચીસ પાડી ઊઠતો. પણ જ્યારે બોલવા જતો ત્યારે સ્મૃતિહીન થઈ જતો.

તાંત્રિકોએ ધૂપ-ધુમાડા કરી વાતાવરણમાંથી દુર્ગંધ દૂર કરવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે મંત્રોચ્ચાર કરી ગોપાલ ઉપર પાણી છાંટ્યું, પરંતુ ગોપાલને લાગ્યું કે તેઓ લોહી છાંટી રહ્યા છે. તે ગાંડોતૂર થઈ ખળભળી ઊઠ્યો: "બંધ કરો, રહેવા દો." એમ તે ગર્જી ઊઠ્યો.

તાંત્રિકોને સમજાયું કે અમારા છંટકાવથી અંદર રહેલું ભૂત ત્રાસ પામી રહ્યું છે. તેમણે ફરીથી પાણીનો છંટકાવ ગોપાલ ઉપર કર્યો.

ગોપાલના ત્રાસની સીમા ન રહી. ક્રોધના કારણે તેની આંખોમાંથી લોહી ટપકવા લાગ્યું. આ દેશ્ય જોઈ તાંત્રિકોની હિંમત તૂટી ગઈ, તેઓ અધૂરો પ્રયોગ છોડી પલાયન થઈ ગયા.

રાત્રે છેલ્લા પ્રહરમાં તેના રોમેરોમમાંથી દુર્ગંધયુક્ત લોહી ટપકવું શરૂ થઈ ગયું. તેને બાંધી રાખ્યો હતો ત્યાં ચારે તરફ લોહી સુકાઈને જામી ગયું હતું.

ટપકતું લોહી જોઈને તેના ઉન્માદે હદ વટાવી. ચોથા દિવસે સવારમાં અમાપશક્તિ તેનામાં ઊભરાઈ. તેણે દોરડું-સાંકળ તોડી નાંખ્યાં. ટપકતા લોહીને અટકાવી દેવા તેણે નખ વડે ઉઝરડા કરીને પોતાના શરીરને ચીરી નાખ્યું.

એ જ સમયે મેં કપાલીભૈરવને તેના રક્તનું શોષણ કરવા આદેશ આપ્યો. કપાલીભૈરવે ધીમે ધીમે તેના રક્તનું શોષણ કરવાનું શરૂ કર્યું.

ગોપાલે ટપકતા લોહીનો સ્નાવ બંધ થતો જોઈ ક્ષણિક રાહતનો અનુભવ કર્યો. તેના ઉઝરડા સફેદ થવા લાગ્યા.

ગોપાલ મૃત્યુ તરફ ધકેલાઈ રહ્યો હતો. મૃત્યુની ઊંઘથી તે ઘેરાવા લાગ્યો. તેની વેદના શાંત થઈ ગઈ. તેનો રક્તહીન દેહ સૂકા પાનની જેમ જમીન ઉપર તૂટી પડ્યો.

ગોપાલ ટંડનના મૃત્યુથી મને સંતોષ થયો. બે શત્રુઓના નાશ પછી મારી વૃત્તિ આદમખોર હિંસક પશુ જેવી બની ગઈ.

મારો ત્રીજો શિકાર હતો વીરેન્દ્ર મહેરા. નકશા બનાવવાનું કામ તે કરતો. મેં આયોજન વિચાર્યું. હું ઈચ્છું તો ત્રણ સેકંડમાં તેને મારી શકું તેમ હતો. પરંતુ મારે તેને પણ ભેરુમલ અને ગોપાલ ટંડનની જેમ રિબાવવો હતો, જેથી તે પોતાના કુકર્મને યાદ કરીને મૃત્યુ માગે. પણ મૃત્યુ તેનાથી દૂર ઊભું રહી તેને જીવવાની લાલચ આપ્યા કરે.

મને લાગ્યું કે વારંવાર જાહેર થવાથી ભેદ ખૂલી જશે તો બાકીના બન્નેને મારવામાં સમય વધુ બગડશે. જેથી પહેલાં તેને જાળમાં ફસાવી લેવો પછી તેનો સંપર્ક કરવો.

મેં રાત્રે ચંડભૈરવનું આહ્વાન કર્યું. તેમની હાજરી થતાં તેમને વીરેન્દ્ર મહેરાની માહિતી, નામ, ઠેકાણું આપી કહ્યું કે, “તમે તેની બુદ્ધિ અને મન ઉપર કબજો કરી તેને નપુંસક બનાવી નાખો. પછી જે પ્રમાણે કહું તેમ કરવા માટે વીરેન્દ્ર મહેરાને ફરજ પાડો.”

ચંડભૈરવ પોતાની કામગીરી માટે અદેશ્ય થયા. સાથોસાથ કર્ણપિશાચિનીને આદેશ આપી માહિતી આપવા રવાના કરી.

વીરેન્દ્ર મહેરાએ આ બધાને મારા વિરુદ્ધ ઉશ્કેરી મારી પત્ની ઉપર બળાત્કાર કરવાનો વિચાર પ્રેર્યો હતો. બળાત્કાર દ્વારા તેઓ પોતાની શક્તિ, લાગવગનું પ્રમાણ આપવા માંગતા હતા. તેમની યોજના સફળ પણ થઈ, પરંતુ તેનું પરિણામ કેટલું ભયાનક નીવડશે તેનો તેમણે જરા પણ વિચાર કર્યો ન હતો.

ચંડભૈરવે વીરેન્દ્ર મહેરાનાં મન અને બુદ્ધિ ઉપર પ્રભાવ સ્થાપિત કર્યો. તે સૂનમૂન રહેવા લાગ્યો. શરીરમાં અશક્તિ, કળતર, બેચેની અનુભવવા લાગ્યો. ધીમે ધીમે તે લઘુતાગ્રંથિથી પીડાવા લાગ્યો.

ચારપાંચ દિવસમાં જ્યારે તેની પરિસ્થિતિ મારી ધારણા પ્રમાણેની થઈ ત્યારે મેં તેને મળવાનો વિચાર કર્યો.

બીજા દિવસે હું તેને મળ્યો. તેની ઓફિસના કમ્પાઉન્ડ બહાર હું તેની રાહ જોઈને ઊભો હતો. સાંજે જ્યારે તે ઘર તરફ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે મેં તેને બોલાવીને કહ્યું : “વીરેન્દ્ર, તારું સ્વાસ્થ્ય કેમ છે ?” તે વિસ્મય પામી મારી સામે સાશંક દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યો.

મેં કહ્યું : “કેમ, જૂની અદાવત ભૂલી ગયો કે મને ભૂલી ગયો છે ?”

તે થોથવાતો બોલ્યો : “તમે ? તમે અહીં ક્યાંથી ? અને આ વેશપરિવર્તન શા માટે ?”

મેં હસીને કહ્યું : “મારી વાત જવા દે. મેં સાંભળ્યું છે કે તારી તબિયત બગડી ગઈ છે. તું નપુંસક થઈ ગયો છે ?” તે ઉશ્કેરાયો. તેણે કહ્યું : “મારી અંગત બાબત વિશે ચર્ચા કરવાનો મેં તમને અધિકાર નથી આપ્યો. આવી બેહૂદી અફવા ફેલાવીને તમે મારું કાંઈ બગાડી નહીં શકો.”

મેં કહ્યું : “મારા અંગત જીવનને રગદોળી નાખવાનો અધિકાર મેં તને પણ નહોતો આપ્યો. તેં કયા કારણોસર મારી પત્નીને મારાથી છીનવી લેવાની વિકૃત યોજના બનાવી હતી ?”

વીરેન્દ્ર મહેરા મૂંઝવણમાં મુકાયો. તે કાંઈક વિચારી રહ્યો હતો. ભેરુમલ તથા ગોપાલ ટંડનના ભેદી મૃત્યુના સમાચાર તેને મળી ગયા હતા. તે તેમના ભેદી મૃત્યુ વિશે વિચારી રહ્યો હતો.

તેણે સ્વસ્થ થવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું : “મારી પાસે આવી ફાલતુ વાતો માટે સમય નથી.” એમ કહી તેણે ચાલવા માંડ્યું. મેં તેને જતાં જતાં કહ્યું : “વીરેન્દ્ર, તું

તારા મૃત્યુ તરફ જઈ રહ્યો છે. તારી જીવનલીલા હવે ટૂંક સમય માટે જ છે."

તે મારી વાત સાંભળવાની દરકાર કર્યા વિના ચાલ્યો ગયો.

હું ત્યાંથી ઝૂસીના સ્મશાને પાછો આવ્યો. શાહુડીનો કાંટો લઈ તેને અભિમંત્રિત કરી બાજુ ઉપર મૂક્યો. સ્મશાનની હાંડી લઈ તેના ઉપર વીરેન્દ્ર મહેરાનું નામ લખી ચિતાભસ્મથી તેનું મસ્તક દોરી ચંડભૈરવના મારણમંત્રથી તિલક કર્યું. એ હાંડીમાં સ્મશાનનાં હાડકાં, રાખ, ચોકની માટી, શૂળ-કાંટા ભરી જમીનમાં અર્ધા બહાર, અર્ધા અંદર રહે તેમ દાટી દીધી.

વીરેન્દ્ર મહેરાની જ્ઞાનેન્દ્રિયો તથા જ્ઞાનતંતુઓને શિથિલ કરવા માટે શાહુડીનો કાંટો - હાંડીના પાછળના ભાગમાં જ્યાં કરોડર જજીનું જોડાણ હોય છે ત્યાં ભોંકી દીધો.

એ ક્રિયા બાદ વીરેન્દ્ર મહેરાની માનસિક અવસ્થા વિકૃત થઈ બગડવા લાગી. તે કોઈ પણ ચીજવસ્તુને સ્પર્શ કરતો તેની લાગણી તેને થતી નહીં. કોઈ પણ દુર્ગંધ-સુગંધને અનુભવી શકતો નહીં. એકધારો અવિરત કર્કશ અવાજ તેને સંભળાવો શરૂ થયો.

તે બેબાકળો બની અશાંત થઈ ગયો. જ્યારે તે જમતો ત્યારે કોઈ પણ સ્વાદનો તેને અનુભવ થતો નહીં. ભૂખનું પણ તેને ભાન રહેતું નહીં તેમ જ ગમે તેટલું ખાઈ જવા છતાં તૃપ્તિની અનુભૂતિ થતી નહીં. મળમૂત્ર પણ આપોઆપ થવા લાગ્યાં. ગાત્રો શિથિલ થઈને કાર્યક્ષમતા ગુમાવી રહ્યાં હતાં.

ફક્ત તેની સ્મૃતિ તેને ભૂતકાળની યાદ અપાવવા માટે તેમ જ દરેક પીડાના સાક્ષીત્વ માટે સજાગ રહેવા દીધી હતી.

આ પરિસ્થિતિમાં તે ઘોર પીડાને સહન કરવા લાગ્યો. તે બધું જ જાણતો હતો કે આ બધું ક્યાં કારણોસર થઈ રહ્યું છે. છતાં કોઈને કહી શકતો ન હતો.

ઘરની ચાર દીવાલો તેના શરીરને માટે કેદરૂપ થઈ ગઈ અને શરીર પ્રાણ માટે કેદરૂપ થતું અનુભવી રહ્યો હતો.

આપ્તજનોને પોતાની અસહ્ય વેદના કહી શકતો ન હતો. ભય અને મૃત્યુના ભણકારે તેને જીવંત અવસ્થામાં મૃત્યુની અનુભૂતિ કરાવી દીધી.

તે ઘર છોડી ભટકવા લાગ્યો. જ્યાં જતો ત્યાં લોકો તેને હડધૂત કરી તિરસ્કારતા. શારીરિક રીતે તે શિથિલ થઈ ચૂક્યો હતો. તેની સ્મૃતિ તેને અસહ્ય યાતના આપી રહી હતી.

આ તરફ હું સ્મશાનમાં માહિષ-ચર્મ ઉપર સ્થિર આસને મારણમંત્ર જપી રહ્યો

હતો. જેમ મારી ઉગ્રતા વધી રહી હતી તેમ વીરેન્દ્ર મહેરાની આંતરિક પીડાઓ વધી રહી હતી. તેનું લોહી, માંસ ધીમે ધીમે સ્મશાનમાં સ્થાપિત કરેલી હાંડીમાં ભરાવા લાગ્યું.

એ સાથે તેનું શરીર નિસ્તેજ બની શોષાવા લાગ્યું.

એક દિવસ આવી દિશાશૂન્ય હાલતમાં દેવચંદ બંસલ તેને મળી ગયો. દેવચંદે તેને કહ્યું : "વીરેન્દ્ર, તારી આ શું હાલત થઈ ગઈ છે? આ તને શું થવા બેઠું છે?"

વીરેન્દ્ર મહેરા દેવચંદને જોઈ ગળગળો થઈ ગયો. તે ખૂબ આકંઠ કરી રડવા માગતો હતો, પરંતુ આંખની ગ્રંથિઓ તેના આંસુનો આવ કરવા માટે તેની વેદનાને મદદ નહોતી કરતી. તે સૂકી આંખે પોતાની વેદના ઠાલવવા મથી રહ્યો.

વીરેન્દ્ર મહામહેનતે ધૂજતા અવાજે તૂટક શબ્દોમાં કહેવા લાગ્યો : "દેવચંદ... હું... ટૂંક... સમયમાં... ચાલ્યો... જઈશ... અને... મારા... પછી... તું... પણ..."

કર્ણપિશાચિનીએ બન્નેના વાર્તાલાપની માહિતી મને આપી. આવો પ્રસંગ બનવાની મારી ધારણા ન હતી. જો વીરેન્દ્ર ખુલાસો કરે તો દેવચંદ બંસલને છટકી જવાનો સમય મળી જાય તેથી અનિચ્છાએ પણ વીરેન્દ્રને મારી નાખવાની ફરજ પડી. મેં તરત (પૂર્વે અભિમંત્રિત કરી રાખેલા) મહિષના આગલા પગના નળાને અભિમંત્રિત કર્યો.

એ દરમ્યાન વીરેન્દ્ર મહેરા દેવચંદને ક્ષીણ અવાજે છેલ્લી માહિતી આપવા લાગ્યો હતો. તેણે કહ્યું : "ભેરુમલ, ગોપાલ ટંડન આ કારણે જ મર્યા છે. હું બચી શકું તેમ નથી."

વીરેન્દ્રનો શ્વાસ તૂટવા લાગ્યો. બોલવામાં તે શ્રમ અનુભવી રહ્યો હતો. તેની વાત સાંભળી દેવચંદ બંસલ ધૂજી ઊઠ્યો.

વીરેન્દ્રે કહ્યું : "દેવચંદ, તું બચવા ઈચ્છતો હોય તો ગમે ત્યાંથી વકીલ..."

આ તરફ મેં વીરેન્દ્ર મહેરાના મસ્તક ઉપર (હાંડી ઉપર અંકિત કરેલા ચિત્ર ઉપર) નળીના હાડકાનો પ્રહાર કર્યો. મારું નામ એ બોલે તે પહેલાં તેનો પ્રાણ શરીર છોડીને ચાલ્યો ગયો હતો.

હાંડીના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. તેમાંથી સ્મશાનનાં હાડકાં, રાખ, કાંટા — બધું જ વીરેન્દ્રના લોહી-માંસથી ખરડાયેલું ચારે બાજુ વીખરાઈ પડ્યું.

વીરેન્દ્ર મહેરાનું મૃત્યુ જોઈ દેવચંદને પોતાનો સમય પણ નજીક આવતો જણાયો. તેના સમગ્ર માનસ ઉપર મૃત્યુનો ભય છવાઈ ગયો. તે ઝડપથી ભાગ્યો. ઘેર જઈ ચિંતાતુર મને તે ભેરુમલ, ગોપાલ ટંડન અને વીરેન્દ્ર મહેરાના આકસ્મિક મૃત્યુની કડીઓ ગોઠવવા લાગ્યો.

વીરેન્દ્રના શબ્દોને ભારપૂર્વક સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. ખૂબ વિચારના અંતે રહસ્યના ઊંડાણમાં તે પહોંચી ગયો. તેણે સચોટ અનુમાન બાંધ્યું કે આ બધા રહસ્યમય મૃત્યુની પાછળ એક જ કારણ છે — એક જ વ્યક્તિ આ કામ કરી રહી છે અને તે વકીલ વેદપ્રકાશ શર્મા જ હોવો જોઈએ.

ભૂતકાળના પ્રસંગો ચિત્રપટની જેમ તે જોઈ રહ્યો હતો. તેણે તરત જ કુટુંબના સભ્યોને બોલાવી ભયભીત અવાજે વાતની શરૂઆત કરી : “મારી વાતને ધ્યાનથી ગંભીરતાપૂર્વક સાંભળો. હું હવે લાંબો સમય જીવીશ નહીં. ગમે ત્યારે મારાં અપકૃત્યનો શાપિત પંજો મને મૃત્યુની ખીણમાં ખેંચી જશે.”

વાત કરતાં દેવચંદ ભયથી ધ્રૂજી રહ્યો હતો. તેના ભાઈઓ, પત્ની તેની વાત સાંભળી અનેક જાતની શંકાકુશંકા સેવવા લાગ્યાં. સૌને એમ લાગ્યું કે દેવચંદની માનસિક પરિસ્થિતિ બરોબર નથી રહી. કાં તે પાગલ થઈ ગયો છે અથવા કોઈ ભૂત-પ્રેતગ્રસ્ત થઈ ગયો છે.

તેના મોટા ભાઈએ કહ્યું : “તારી તબિયત બરોબર નથી. તું આરામ કર. હું ડોક્ટરને બોલાવું છું.” દેવચંદ ગાંડાની માફક બરાડી ઊઠ્યો : “મને કાંઈ જ ગાંડપણ નથી. મને પાગલપણું નથી આવ્યું. હું જે કહી રહ્યો છું તે સ્વસ્થપણે કહું છું. જુઓ, મારા મિત્રો ભેરુમલ, ગોપાલ ટંડન અને વીરેન્દ્ર મહેરા અકાળ મૃત્યુને ભેટી ગયા. તેમના મૃત્યુનું કારણ હતું એ જ કારણ મારા મોતનું હશે. તમે બધા ખોટા વિચારો છોડી ગમે ત્યાંથી વકીલ વેદપ્રકાશ શર્માને શોધી કાઢો. વીરેન્દ્ર મહેરાએ મને છેલ્લા સમયે કહ્યું હતું કે તારે બચવું હોય તો ગમે તેમ કરી વકીલ ... એટલું બોલ્યા પછી તે હંમેશ માટે ચાલ્યો ગયો તે વકીલનો અધૂરો અર્થ વેદપ્રકાશ શર્મા સાથે જોડાયેલો છે. અમારાં ઘોર કૃત્યનો બદલો વકીલ અમારા પ્રાણની આહુતિ આપીને જ લેશે.

“ત્રણની તો રાખ થઈ ગઈ. હવે તમે બધા મારા માટે કાંઈ નહીં કરો તો મારી પણ આ જ હાલત થવાને બહુ સમય નહીં લાગે. પછી પસ્તાવો કરવાથી કશું નહીં થાય.”

દેવચંદ બંસલના કુટુંબીઓને વાતમાં તથ્ય જણાવ્યું. તેઓ બધા વાસ્તવિક કારણથી કંપી ઊઠ્યા. બધાં જ કાર્યો પડતાં મૂકી કુટુંબના સૌ લોકો તેમ જ મિત્રવર્ગ મારી શોધખોળમાં લાગી ગયા.

આ તરફ મેં બધી બાબતની માહિતી મેળવીને મારણક્રિયાનું શીઘ્ર સંધાન કર્યું. અગાઉ કરેલા મહિષ-સાધનની ક્રિયા દ્વારા પાડાનું સૂકું કાળજું મેં ઝોળીમાંથી બહાર કાઢ્યું. તેમાંથી થોડો ટુકડો કાપી તેમાં ઘુવડની જીભ, આંખ ભેળવી પથ્થર ઉપર

વાટી ચૂર્ણ બનાવ્યું. તેમાં સ્વયંરક્ત મેળવી માનવઆકારનું નાનું પૂતળું બનાવ્યું. તે પૂતળાને ઘુવડની કપાયેલી ચાંચ વચ્ચે ગોઠવી મહિષ-મુંડ ઉપર સ્થાપિત કર્યું.

આ બધી ક્રિયાઓ હું ઝડપથી કરી રહ્યો હતો. મેં કનિષ્ઠિકા આંગળી છેદી રક્તબિંદુઓને ઘુવડની ચાંચ ઉપર ટપકાવવાં શરૂ કર્યાં, સાથે કપાલીભૈરવનું આહ્વાન કરવા મંત્રોચ્ચાર શરૂ કર્યા.

કપાલીભૈરવનું આગમન થતાં જ ઘુવડની કપાયેલી ચાંચ ખૂલીને પહોળી થઈ ગઈ. તેની વચ્ચે રહેલું નાનું પૂતળું ચાંચ વચ્ચે ઊભું થઈ ગયું.

મારી કપાયેલી આંગળીમાંથી ટપકતું લોહી પૂતળાને ભીંજવી રહ્યું હતું. કપાલીભૈરવના મંત્રોચ્ચારમાં મારણ-મંત્રનો સંપુટ કરી દેવચંદ બંસલના નામનો ઉચ્ચાર કરી ત્રણ વાર ભયાનક ક્રોધપૂર્ણ ગર્જના સાથે મેં મંત્રનો ફટકાર કર્યો.

ઘુવડની ચાંચ બિડાવા લાગી. તેની વચ્ચે રહેલા પૂતળાનાં કચડાતાં હાડકાંનો અવાજ મને સંભળાયો. ઘુવડની ચાંચ બિડાઈ ગઈ. પૂતળું ભીંસાઈને ફાટી ગયું.

બીજી તરફ દેવચંદ ભયાનક દેશ્ય જોતો હોય તેમ ચારેતરફ જોઈ ધ્રૂજી રહ્યો હતો. તે જમીન ઉપર પટકાયો. તેની આંખો ખેંચાઈને બહાર આવી ગઈ. તેની જીભ મૂળમાંથી બહાર આવી લટકી પડી. હૃદયદ્રાવક મૃત્યુ — ચીસ નાખી તે મૃત્યુ પામ્યો.

ઘરમાં કોઈ જ હતું નહીં. બધા જ મને શોધવા દરેક પ્રયત્નો યોજી રહ્યા હતા.

હું ઉત્થાપન-ક્રિયા તથા કરાર પ્રમાણે ભોગવિધિ કરી રહ્યો હતો. સાંજ પહેલાં સ્મશાન છોડી દેવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. દરેક ક્રિયાઓને સમેટી લેતાં સાંજ સુધીનો સમય પસાર થાય તે અનિવાર્ય હતું. ઝડપથી દરેક ઉત્થાપન-ક્રિયાને કમવાર હું આટોપી રહ્યો હતો.

મારા શત્રુઓનો નાશ કરવાનો મને અદ્ભુત આનંદ હતો. રોમેરોમ સંતોષનો અનુભવ કરી રહ્યાં હતાં. કર્ણપિશાચિની દ્વારા ક્ષણેક્ષણના સમાચાર મળતા હતા.

બીજી તરફ દેવચંદની પત્ની તેના બન્ને દિયર સાથે મંદિરના પૂજારી સાથે દેવચંદની રક્ષા માટે વાટાઘાટો કરી રહી હતી. પૂજારીએ કહ્યું : “આવા પ્રકારના મારણ-પ્રયોગો તાંત્રિકો, અઘોરી લોકો ચલાવી શકે છે, તેમ જ રોકી શકે છે. કોઈ સ્મશાનમાં ઓઘડ બાવો મળી આવે તો તેના દ્વારા કાંઈક ઉપાય થઈ શકશે.”

પૂજારીની વાત સાંભળી તેઓ તે વિસ્તારના સ્મશાનમાં કોઈ ઓઘડની શોધખોળ કરવા લાગ્યાં. છેક સાંજે તેઓ ઝૂસીના સ્મશાનમાં દાખલ થયાં. મેં બધું કાર્ય આટોપી જવાની તૈયારી કરી લીધી હતી.

મને જોઈ તેઓ મારી પાસે આવ્યાં. દેવચંદના બન્ને ભાઈઓએ મને બધી વાત ટૂંકમાં કહી સંભળાવી. દેવચંદની પત્ની પાલવ પાથરી પોતાના પતિ માટે રક્ષા-હેતુથી પ્રાર્થના કરતી ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી.

તેઓ જાણતાં ન હતાં કે હું જ વકીલ વેદપ્રકાશ શર્મા છું, જેણે બાલકનાથ થઈને બધાને મોતને ઘાટ ઉતાર્યા છે.

દેવચંદની પત્નીનું કરુણ આકંઠ જોઈ મને મારી મૃત પત્નીનો ચહેરો યાદ આવ્યો. મારી દુખતી નસ દબાઈ ગઈ. ઊંડે ઊંડે પડેલો માનવ જાગ્રત થઈ બેઠો.

તૃપ્ત વેરભાવનો આનંદ કરુણામાં પલટાઈ ગયો. દેવચંદની પત્નીની આંખોમાં નિઃસહાયતાના ભાવોમાંથી અવિરત આંસુ ટપકી રહ્યાં હતાં.

મારું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું પણ હવે કાંઈ થઈ શકે એમ ન હતું. કમાનમાંથી છૂટેલું તીર નિશાન ઉપર જઈ ચૂક્યું હતું. મનોવેદનાથી હું અકળાઈ ગયો.

દેવચંદની પત્નીને સંબોધી મેં કહ્યું : “મોડું થઈ ગયું. માનવમાં પડેલા માનવને કરુણા ઊપજે છે પરંતુ સાધ્યદેવ મંત્રને આધીન હોય છે. તેમનામાં માનવતા, દયા, કરુણા પ્રેમ — કાંઈ જ હોતું નથી.”

તે બધાંને છોડીને ભારે હૃદયે હું ચાલી નીકળ્યો. અલ્લાહાબાદ છોડી હું કામાક્ષી-દેવી ઉદનાથજી પાસે પહોંચ્યો.

શ્રાપિત સર્પસાધુ

હું ખૂબ ઉદાસ હતો. પશ્ચાત્તાપ અને મનોમંથનથી મારી માનસિક પરિસ્થિતિ વ્યગ્ર હતી. ઉદયનાથજીને અભિવાદન કરી સામાન ઝૂંપડીમાં જ પડ્યો રહેવા દઈ અગાઉ સ્થાપિત કરેલા સ્મશાનમાં હું જઈને બેઠો.

કુદરતના ક્રમને હાથમાં લઈ મેં ચાર કુટુંબોનું લીલુંછમ જીવન રોળી નાખ્યું. વેરવૃત્તિથી પ્રેરાઈ ઘોર અપકૃત્ય કરવાનો પસ્તાવો મને ક્ષણે ક્ષણે તીવ્ર અગ્નિની માફક બાળી રહ્યો હતો. પહેલાં વૈરાગિનથી હું દાઝી રહ્યો હતો, તો હવે પશ્ચાત્તાપની જવાળાઓ મને અશાંત બનાવી રહી હતી. વૈરાગિન કરતાં પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ વધુ પ્રબળ હતો.

ચાર-પાંચ દિવસ સુધી કાંઈ પણ ખાધાપીધા વિના હું શૂન્યમનસ્ક થઈ સ્મશાનમાં પડ્યો રહ્યો.

ઉદયનાથજી મારી મનોવ્યથાથી વાકેફ હતા. મને થતું હતું કે ભૂખ-તરસથી શરીરને પીડા આપીને પશ્ચાત્તાપમાં બાળી બાળીને પૂરું કરી નાખવું.

સતત માનસિક તાણના કારણે ઊંઘી શકાતું નહોતું. પાંચ-છ દિવસમાં હું શારીરિક રીતે નંખાઈ ગયો.

એક સવારે ઉદયનાથજીએ આવી મને પ્રેમપૂર્વક ખૂબ સાંત્વન આપી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મહારથી અર્જુનને આપેલા કર્મનો મૂળ સિદ્ધાંત સમજાવ્યો. વધુમાં ઉદયનાથજીએ કહ્યું : “એકાગ્ર ચિત્તથી કરેલો પશ્ચાત્તાપ એ ઈશ્વર પાસે માગેલી ક્ષમા છે. માટે પશ્ચાત્તાપ છોડી ચારે શત્રુના આત્માની મુક્તિનો પ્રયત્ન કરો. તેઓ પ્રેત-યોનિમાં પીડાય છે. એમની મુક્તિથી તમને સાંત્વન મળશે.”

ઉદયનાથજીના સૂચનથી મને થોડી રાહત થઈ. મેં ચારે આત્માને પ્રેતયોનિ-માંથી મુક્ત કરવા નિર્ણય કર્યો. આમ કરવાથી મને સાંત્વન મળશે એ વિચારે મેં રાત્રે

ચંડભૈરવનો પ્રેતાકર્ષણ મંત્રજાપ કરી ચારેય પ્રેતાત્માનું આહ્વાન કર્યું.

ભેરુમલ, ગોપાલ ટંડન, વીરેન્દ્ર મહેરા અને દેવચંદ બંસલના પ્રેતાત્માઓ તેમની વિકૃત મુખાકૃતિ લઈને પ્રત્યક્ષ થયા. મેં તેઓને કહ્યું : "હું તમારો ઘાતક છું. તમારી જે કાંઈ ઈચ્છા હોય તે કહો. મારું અનિષ્ટ કરવાની ઈચ્છા હોય તોપણ કહી શકો છો." ચારે પ્રેતાત્માઓ સમજતા હતા કે મારું અનિષ્ટ તેમનાથી થઈ શકે તેમ ન હતું. તેથી તેમણે પોતાની યાતનામુક્તિ માટે ઈચ્છા દર્શાવી.

મેં તેમને કહ્યું : "હું પરશુરામ-કુંડ જઈ તમારું તર્પણ કરી પિંડ આપીશ. તમારી પ્રેતયોનિમાંથી મુક્તિ થશે."

બીજા દિવસે સવારે હું ઉદયનાથજીને મળ્યો. પરશુરામ-કુંડ જવા માટે તેમની વિદાય માગી. તેમણે કહ્યું : "તમારું કાર્ય પૂર્ણ કરી દેશાટન કરો. બાર વર્ષ પછી પરશુરામ-કુંડ ઉપર જ હું તમને મળીશ." દેશાટનની સાધુશાહી રીતભાત મને સમજાવી. યુક્તિ-મુક્તિનાં સાધનો આપી ઉદયનાથજીએ મને વિદાય કર્યો.

ચાર-પાંચ દિવસે હું આસામ-નેફાની સરહદે આવેલી પર્વતમાળામાં જઈ પહોંચ્યો. પરશુરામ-કુંડમાં સ્વયં ભગવાન પરશુરામે માતૃહત્યાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે તર્પણ કરેલું. અગરતલાથી ગૌહાટી અને ત્રિનસુખિયા થઈ માકુમા જવાય છે. ત્યાંથી નદી પસાર કરી સાદીઆ. ત્યાંથી કુંદનગઢ જઈ પરશુરામ-કુંડ જવાય છે.

પરશુરામ-કુંડમાં સ્નાન કરી, જવ-ચોખા રાંધી ચાર પિંડ બનાવી પરશુરામ-કુંડમાં ઊભા રહી ચારે પ્રેતાત્માઓનું આહ્વાન કરી પિંડદાન કર્યું. જવ-ચોખાના બનાવેલા પિંડ તેઓ હાથોહાથ લઈ ગયા. તેઓને પ્રેતયોનિમાંથી મુક્તિ મળી. એમના મુક્ત થવાથી મને ખૂબ સંતોષ થયો.

મેં પરશુરામ-કુંડમાં ઊભા રહીને જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, "અનિવાર્ય કારણો સિવાય હું કદી પણ મારી શક્તિનો દુરુપયોગ હિંસામાં નહીં કરું."

'અહિંસા પરમોધર્મ'ને યથાર્થ સમજી હું કુંડમાંથી બહાર આવ્યો.

ત્યાર બાદ ત્રણ મહિના સુધી ત્યાં રહીને જ ઈશ્વરસ્મરણ કર્યું. ત્યાંનું વાતાવરણ પ્રશાંત મહાસાગરની માફક મન-આત્માને શાંતિ આપતું હતું. ત્રણ મહિના બાદ સંપૂર્ણ સ્વસ્થતા મેળવી હું દેશાટન માટે રવાના થયો.

ત્રણ વર્ષ રાજસ્થાનમાં અલવર, મેવાડ, મારવાડ, સિકર, જેસલમેર વગેરે વિસ્તારોમાં ઓછાવત્તા સમય સુધી રહી નામસ્મરણ સાથે તંત્રક્રિયાનો અભ્યાસ પણ કરતો રહ્યો. એક વાર અલવરની પહાડીઓમાં ચાતુર્માસ કરી રહ્યો હતો ત્યારે એક દસનામ સંપ્રદાયના સાધુ નાગાબાવા દત્તપ્રકાશ ભારતીના સંપર્કમાં આવ્યો. તેઓ

હઠયોગી હતા. મારી સાથે તેઓ એકાદ મહિનો રહ્યા. હું તેમનાથી ખૂબ જ પ્રભાવિત થયો હતો, જેમાં એક દિવસના પ્રસંગે હું તેમનો આજન્મ ઋણી થઈ ગયો. મારી સાધના દરમ્યાન ભૂલથી રહી ગયેલી ક્ષતિના કારણે મને જીવલેણ પછડાટ મારવામાં આવી. જે વીરનું હું સાધન કરી રહ્યો હતો તેણે જ મને ઉપાડીને ખડક ઉપર જોરથી પટકી દીધો. મને લોહીની ઊલટીઓ થવા લાગી. ઝાડા પણ લોહીના જ થવા લાગ્યા. મૃત્યુ જાણે સમીપ આવી ગયું જણાતું હતું.

એ સમયે દત્તપ્રકાશ ભારતીજીએ પોતાના ઈષ્ટબળથી મારી રક્ષા કરી મને જીવતદાન આપ્યું. એકાદ અઠવાડિયાની સારવાર પછી હું સંપૂર્ણ સ્વસ્થ થઈ ગયો. આ પ્રસંગથી હું તેમનો ઋણી થઈ ગયો. મેં તેઓને ખૂબ વિનંતીથી આગ્રહપૂર્વક તેમના શિષ્ય બનવા માગણી કરી. તેઓએ સંપ્રદાયની મર્યાદાનો ખ્યાલ આપતાં કહ્યું : "તમે ભલે ગમે તે સંપ્રદાયના હો, કોઈ પણ સાધના કરવા માટે ગુરુનું સાંનિધ્ય આવશ્યક છે. તમારો નાથ-સંપ્રદાય છોડીને દસનામ સંપ્રદાય અંગીકાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી." છતાં મારા હઠાગ્રહને વશ થઈ તેઓએ મને દીક્ષા આપી. હું દસનામ સંપ્રદાયનો શિષ્ય બન્યો. ગુરુમહારાજે મને 'પ્રયાગ ભારતી' નામ આપ્યું. બાલકનાથ મટીને હું પ્રયાગ ભારતી થયો. મેં તેઓની સાથે જ ભ્રમણ કરવાનું રાખ્યું. થોડા સમય બાદ મને ઉજ્જનના કુંભમેળામાં વિરજા-સંસ્કાર કરીને નાગાની પદવી આપવામાં આવી.

અહીં થોડી આવશ્યક માહિતી વિશે સમજી લઈએ. દસનામ સાધુસમાજમાં જ્યારે દીક્ષા આપવામાં આવે છે ત્યારે તેના પાંચ ગુરુ હોય છે, જેમાં શિખા સંસ્કાર કરનાર મુખ્ય ગુરુ તરીકે ઓળખાય છે. બાકીના ચાર ભગવાં વસ્ત્ર, લંગોટી, ભસ્મ, દંડ — આ ચાર વસ્તુઓ આપે છે. અને તે એ રીતે માનવામાં આવે છે. આ રીતે સંસ્કારી થયેલ સાધુને મહાપુરુષ કહેવામાં આવે છે.

સાધુ આ રીતે પોતાની ઈચ્છા હોય ત્યાં સુધી મહાપુરુષ તરીકે રહી શકે છે, પણ જો તેને નાગા બનવાની ઈચ્છા હોય તો તેને કુંભમેળાના પ્રસંગે વિરજા-હોમ-સંસ્કારમાંથી પસાર કરવામાં આવે છે. આ સંસ્કાર વિશે ટૂંકી માહિતી જોઈ લઈએ : લગભગ સાધુઓ વીજિયા-હોમ તરીકે આ સંસ્કારને ઓળખાવે છે પણ તેનું સાચું નામ વિરજા-હોમ છે. આ વિધિ લાંબો સમય ચાલે છે. વેદમંત્રોથી હવનક્રિયા કરવામાં આવે છે તેમ જ સાધુને સૂત્રશાખાથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. સૂત્રશાખા એટલે વસ્ત્ર અને ધારણ કરવામાં આવતું બાનુ — બન્નેથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. નદીના વહેણમાં ઊભા રાખીને મુખ્ય ગુરુ દીક્ષિત કરવામાં આવતા સાધુના લિંગને

પકડી ત્રણ જોરદાર ઝાટકા મારે છે જેની વેદના અસહ્ય હોય છે. આ પીડા ઘણી વાર અમુક સાધુઓને મહિનાઓ સુધી સહેવી પડે છે. આ ક્રિયા પૂર્ણ થાય તે નાગાજીના નામથી ઓળખાય છે. એમાં પણ વધુ માહિતી એ રીતે છે કે જે સાધુ હરિદ્વારના કુંભમેળામાં દીક્ષિત થયેલ હોય તે બર્ફની-નાગા તરીકે ઓળખાય છે. જે સાધુ ઉજ્જનમાં સંસ્કારિત થયેલ હોય તે ખૂની-નાગા તરીકે ઓળખાય છે. જે અલ્લાહાબાદમાં નાગાપદ પર સ્થાપિત થયેલ હોય તે રાજરાજેશ્વરી-નાગા કહેવાય છે અને જે સાધુએ નાસિકમાં દીક્ષા મેળવી હોય તે કિચડિયા-નાગા તરીકે ઓળખાય છે.

દસનામી સંપ્રદાયના નાગા મોટે ભાગે હરિદ્વાર, ઉજ્જન અને અલ્લાહાબાદમાં થતા હોય છે. આ રીતે સંસ્કારિત થયા પછી દિગંબર અવસ્થામાં જ રહેવાનું હોય છે. અલબત્ત, એમાં એક મર્યાદા છે. જો સાધુની ઈચ્છા વસ્તીની આસપાસ અથવા વસ્તીમાં રહેવાની હોય તો તે ભગવાં વસ્ત્રો ધારણ કરી શકે છે. નાગા બન્યા પછી કર્મકાંડ, ભજન, તપસ્યાના પ્રકારમાં પણ પરિવર્તન આવે છે, હઠયોગ જેમાં મુખ્યત્વે હોય છે.

અહીં આપણે મુખ્ય બાબતોની જ ચર્ચા કરી છે. વિસ્તારપૂર્વક ઉલ્લેખ કરવાથી મુખ્ય પ્રસંગ એક તરફ રહી જશે.

અધોરી મહાત્માએ પોતાની આત્મકથા આગળ ચલાવતાં કહ્યું : “નાગા બન્યા પછી બાર વર્ષ ગુરુમહારાજના સહવાસમાં રહ્યો. ત્યાર પછી ચાર વર્ષ કાશીના શ્રીપંચ જૂના અખાડામાં રહ્યો. ત્યાં રહીને જમાતમાં ફરવું, જમાતના નિયમો જાણવા, અનેક પ્રકારના સાધુઓના સંપર્કમાં આવવું — આ અનુભવથી ઘણું ઘણું જાણવા મળ્યું. સાધુમાં શીલતા, સહનશક્તિ, ભજન, ધ્યાન, મર્યાદા વગેરે કેવા કેવા પ્રકારનાં હોય છે, તેમાં શું ભિન્નતા હોય છે, શું ગ્રાહ્ય હોય છે, કેટલું તજવાયોગ્ય છે એ વિશે ઘણી જ સૂક્ષ્મ કેળવણી મળી. છેલ્લે જ્યારે મારા ગુરુમહારાજ દત્તપ્રકાશ ભારતીએ પોતાની ઈચ્છાથી નર્મદાકિનારે અમરકંટકમાં સમાધિ લીધી ત્યારે મને આજ્ઞા કરી હતી કે મારે બાર વર્ષ પાંચાળ વિસ્તારમાં માંડવના વીડમાં રહીને તપસ્યા કરવી. તે કારણે હું છેલ્લાં આઠ વર્ષથી આ વિસ્તારમાં રહું છું.”

તેઓના ખૂબ જ સરળ, નિખાલસ અને સ્પષ્ટ ખુલાસાથી મને ખૂબ જ આનંદ થયો. આવા મહાન સિદ્ધ મહાત્મા અને કેટલું નિર્દોષ, નિષ્પાપ, બાળક સરખું વ્યક્તિત્વ ! એમના સાંનિધ્યથી એટલો બધો સંતોષ થયો કે તે શબ્દોમાં વર્ણવી ન શકાય.

આ રીતે એમના દ્વારા તેમની સંક્ષિપ્તમાં જણાવેલી આત્મકથા સાંભળ્યા પછી થોડી ઔપચારિક વાતો ધાર્મિક વિષય ઉપર થતી રહી. સાંજ ઢળવાને એકાદ-બે કલાકની વાર હતી. અધોરી મહાત્મા ઉર્ફે ‘નાગાજી’, હવે આપણે એમને નાગાજી તરીકે જ ઓળખીશું, કારણ કે તેઓ દસનામ સંપ્રદાયના નાગા સાધુ હતા, અધોર-ક્રિયા તો તેઓએ પોતાના અમુક કાર્યને સિદ્ધ કરવા માટે જ કરેલી. અહીં એક વાત નોંધપાત્ર છે કે અધોરક્રિયા-અધોરકર્મ, કોઈ પણ સંપ્રદાયનો સાધુ કરી શકે છે. એમાં ક્રિયાકર્મની પદ્ધતિ જ ફરે છે. બાકી સંપ્રદાય ફેરવવાની કોઈ જરૂર ફરજિયાત નથી રહેતી.

અમે નાગાજીની રજા લેવાની સાથે ફરીથી મુલાકાત માટે માગણી મૂકી. તેઓ અત્યાર સુધીના પરિચયને કારણે માનસિક રીતે ઠીક ઠીક નજીક આવી ગયેલા. તેમણે કહ્યું : “દર પૂનમ પછીના ચાર દિવસ અને દર અમાસ પછીના ચાર દિવસ — આટલા દિવસોમાં ગમે ત્યારે આવી શકો છો. એ સિવાય હું મારા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેતો હોઈ તમને નહીં મળી શકું.”

મેં આભાર વ્યક્ત કરતાં કહ્યું : “આપ જે આ સર્પ હાથ ઉપર વીંટળી રાખો છો એ અંગે જો શક્ય હોય તો હવેની મુલાકાતમાં જણાવશો.”

તેઓએ સંમતિ દર્શાવતાં કહ્યું : “જરૂર જણાવીશ.” મેં મારા પાકીટમાંથી મારી પાસેનો બધો જ ગાંજો, ચરસ તેમને આપતાં કહ્યું : “મારા કરતાં વધુ આપની પાસે આ ચીજોનો સદ્ઉપયોગ થશે.”

તેમણે સ્મિત કરતાં કહ્યું : “સંગ્રહવૃત્તિ સાધુ માટે નિષેધ છે. એની કશી જરૂર નથી, નહીં તો પેલી પ્રસિદ્ધ દેષાંતકથા ‘લંગોટી-લાલચ’ની પરિસ્થિતિ ઊભી થવાની શક્યતા રહે છે.” (હું તેઓની અપરિગ્રહવૃત્તિને મનોમન વિચારી રહ્યો. ક્યાં તે ચલમ પીવા માટેની ઉત્સુકતા અને એ જ પદાર્થ માટેની સ્વાભાવિક અલિપ્તતા !)

હું અને રામકુભાઈ ઉદાસીમહારાજ સાથે થોડી ઔપચારિક વાતો કરીને પાછા ફરવા માટે વિદાય થયા. ત્યાંથી આવ્યા બાદ મોડી સાંજે સોનગઢ જઈ જમી-પરવારી થાનગઢ પરત આવ્યા. મારે રાતે કીર્તિ એક્સ્પ્રેસમાં પાછું ફરવાનું હોઈ બન્નેએ થાનગઢ સ્ટેશનના બાંકડા પર બેસી આગામી કાર્યક્રમ વિશેનું આયોજન વિચારવું શરૂ કર્યું.

અમે એવું નક્કી કર્યું કે દર બીજાના દિવસે હું થાનગઢ આવી જઈશ. તમારે આ પ્રમાણે તૈયારી રાખવી અને હવેથી ઘોડાનો ઉપયોગ નહીં કરતાં પગપાળા જવું વધુ સગવડભર્યું રહેશે. ઘોડાઓને સાચવવાની જવાબદારીથી મન થોડું એ તરફ અટવાયેલું રહે છે, જેથી પગપાળા જ વધુ સરળતા રહેશે.

ત્યાર પછી મારો નિયમિત કમ બીજનો શરૂ થઈ ગયો. શરૂઆતમાં ત્રણ-ચાર વખત સુધી રામકુમાઈ સાથે આવતા રહ્યા પછી તેઓ ક્યારેક પોતાના વ્યાવહારિક કાર્ય અંગે સાથે આવી શકતા ન હોઈ હું એકલો જ જતો. ક્યારેક રામકુમાઈ પણ સાથે આવતા. અમારો આ ગુપ્ત કાર્યક્રમ સુનિશ્ચિત રીતે ચાલ્યા કરતો.

હવે આપણે નાગાજી સાથે થયેલ ચર્ચા, વાર્તાલાપ વિશે ઉલ્લેખ કરવાનું રાખીએ. મારી વારંવાર આવવા-જવાની રીતભાત વિશેનો ઉલ્લેખ કરી સમય બગાડવાનો કોઈ અર્થ નથી.

અમારી ત્રીજી મુલાકાતમાં અમે બપોરના સમયે પહોંચી ગયા હતા. નાગાજી અને ઉદાસી મહાત્મા ગુફાની બહાર શિલા ઉપર બેસી કશાકની ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. અમે 'ઓમ્ નમોનારાયણ' દ્વારા અભિવાદન કર્યું. નાગાજીએ આવકાર આપતાં બેસવા જણાવ્યું.

અમે ગુફાની બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં બેઠા. થોડી ઔપચારિક વાતો દરમ્યાન મેં ગાંજો-સૂકો તૈયાર કરી ચલમ તૈયાર કરીને નાગાજીને આપી. ચલમનો દોર શરૂ થયો. હું નાગાજી તરફથી વાતની શરૂઆતની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તેમણે મુદ્દાની વાતથી જ શરૂઆત કરી : "આ સર્પ મારો પરમ મિત્ર છે. જ્યારે હું ગુરુમહારાજના આદેશથી આ વિસ્તારમાં આવ્યો અને કરતાં કરતાં જ્યારે આ ગુફાને રહેવાના સ્થળ તરીકે પસંદ કરીને નિશાન, ઝંડો અને ધૂણો સ્થાપિત કર્યો. અહીં થોડી વાત ધૂણી-સ્થાપનાના મહત્વની કરી લઈએ. જ્યારે કોઈ પણ સાધુ જે અટંકી અને દેઢ નિશ્ચયી હોય તે જે પ્રકારનો સંકલ્પ કરીને જે સમયમર્યાદા સુધીનો નિર્ણય લઈને ધૂણી જાગ્રત કરી નિશાન ચડાવે, તે પછી ગમે તેવાં વિઘ્ન આવે તોપણ અડગ રહીને પોતાની ધર્મમર્યાદાને જાળવે છે. આ પ્રયત્નમાં ચાહે તેવી સમાધિ પણ કેમ ન લાગી જાય? (સમાધિના ચતા અર્થો પૈકી અહીં સમાધિ એટલે દેહાંત થવો એ અર્થ છે.)

નાગાજીએ વાત આગળ ચલાવી : "ધૂણી ચેતન થયા બાદ અજાણી અપરિચિત જગ્યામાં શરૂઆતની ત્રણ રાત્રિ સતત જાગતા રહેવાનો એક નિયમ છે તે અનુસાર રાત્રે બેસીને સ્મરણ કરી રહ્યો હતો ત્યાં આ સર્પ, જેને તમે સુંદર ચળકાટવાળા સ્વરૂપમાં જોઈ રહ્યા છો તે મારી સાથે પરિચય કરવા માટે મહાકાય અજગરનું રૂપ લઈને હાજર થયો. મેં મારા જીવનમાં આવો વિકરાળ અને મહાકાય અજગર કદી જોયેલો નહીં. પહેલાં તો તેને જોતાં જ હું અસ્વસ્થ થઈ ગયો, પરંતુ અનુભવ અને ગુરુસ્મરણથી મેં નિર્ણય કરી લીધો કે આ સર્પ નથી પણ કોઈક અલીકિક માયા છે."

અમે નાગાજીની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા હતા. તે દરમ્યાન પેલો ભૂરો સર્પ પણ જાણે વાત સાંભળવાના હેતુથી નાગાજીના ખોળામાં આવીને બેસી ગયો હતો.

નાગાજીએ તેની સામે જોઈ સહેજ સ્મિત કરી આગળ ચલાવ્યું : "અજગરરૂપે આવીને એણે ભયંકર ફૂંફાડા જેવો ફુતકાર કર્યો અને ફૂવાના ઊંઘાણમાંથી અવાજ આવતો હોય તેવા માનવ-અવાજથી મને આ જગ્યા છોડી ચાલ્યા જવાનું કહ્યું. મારું અનુમાન સાચું હતું કે આ અજગર કોઈ દેવકોટિનો આત્મા છે. મેં દેહતાપૂર્વક જણાવ્યું કે હું સાધુ છું. મારા સંકલ્પથી મને તમે નહીં હટાવી શકો. મારા જવાબથી તે પોતાનું શરીર સંકોચી વધુ નજીક આવ્યો. તેણે કહ્યું : "આ ગુફામાં વર્ષોથી હું રહું છું. અહીં બન્ને પ્રાણી કદી સાથે રહી શકે નહીં. આ ગુફામાં હું સ્વતંત્ર વિહાર કરું છું. તમારી દરમ્યાનગીરી મારા માટે બંધનરૂપ છે. જો કાલે સવાર સુધીમાં તમે આ ગુફા નહીં છોડો તો તમારું મૃત્યુ અવશ્ય માનશો." મેં કરી નમ્રતાથી કહ્યું : "હું જાણતો ન હતો કે આ તમારું નિવાસસ્થાન છે તેથી મેં અહીં ધૂણી સ્થાપિત કરી દીધી છે. હવે બાર વર્ષ પહેલાં તેનું ઉત્થાપન શક્ય નથી. માટે આ ગુફા જો આપનું નિવાસસ્થાન હોય તો આપ રહી શકો છો. મને કોઈ રીતે બાધ નથી." આત્મીયતા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતાં મેં એક દાખલો ટાંકીને અજગર મહાશયને જણાવ્યું કે, જંગલ, પહાડમાં આવેલી ગુફાઓમાં યા તો સાધુ રહે છે અગર તો સિંહ રહે છે અથવા સર્પો રહે છે. જેથી આ ગુફામાં રહેવાનો મારો અધિકાર છે. મારી સ્પષ્ટતાથી તેણે ગુસ્સે થઈને પોતાનું ભારે વજનદાર શરીર મારી તરફ લંબાવ્યું. મેં સાવધાનીથી નીડરતાપૂર્વક તેને ગુરુવાણીમાં છેલ્લી ચેતવણી આપતાં કહ્યું : "મેદાન મેં ડટ જાએ સો ગુરુ કા લાલ, ગુરુવાણીમાં છેલ્લી ચેતવણી આપતાં કહ્યું : "મેદાન મેં ડટ જાએ સો ગુરુ કા લાલ, ઔર ભાગ જાએ સો બેકારકા બાલ." અને કુમ્ભક કરીને (કુમ્ભક એ યોગક્રિયાનું એક અંગ છે) અધોર ક્રિયાનો સ્થંભન નાગપાશ - મંત્ર ફૂંક્યો. બીજી જ ક્ષણે આવેલ અજગર મહાશય મૂર્છિત અવસ્થામાં ધરાશાયી થયો.

બે-ચાર દિવસ એમ જ મૂર્છિત અવસ્થામાં પડ્યા રહ્યા બાદ મેં સંમોહન મૂર્છના દૂર કરી. તેણે ભાનમાં આવીને પોતાનું નાનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. ત્યાર બાદ તેણે મને અપનાવવાની તૈયારી બતાવી અને સમય જતાં અમે બન્ને એકબીજાની ખૂબ જ નજીક આવી ગયા છીએ. આ સર્પ સાધારણ સર્પ નથી. એક વર્ષો જૂનો જોગંદર છે એમ કહું તોપણ ચાલે. આ વિસ્તારમાં આવેલી અઢળક ધનસંપત્તિનો એ જ્ઞાતા છે. અનંતનાં અનેક ગૂઢ રહસ્યો એના ઉદરમાં સંઘરાયેલાં છે. તે પરમ શિવભક્ત છે. તેના કંઠમાં જુઓ ત્રિપુંડ છે."

એમ કહી તેમણે ખોળામાં બેઠેલા સર્પના માથા ઉપર બે આંગળીઓ ફેરવીને તેને બેઠા થવા માટે તથા ફેણ ખોલવા જણાવ્યું. નાગાજીના ખોળામાં બેઠેલા ભૂરા સર્પે આસ્તેથી બેઠા થઈને ફેણનો વિસ્તાર કર્યો. તેની ફેણના મધ્ય ભાગે શ્વેત, ચકચકિત, કૂદરતી ત્રિપુંડ ખેંચાયેલું સ્પષ્ટ દેખાતું હતું.

નાગાજીએ સર્પ વિશે રજૂ કરેલી વાત મને બરોબર ગળે ઊતરતી ન હતી કે માણસની બોલીમાં વાત કરવી, રૂપ બદલવું એ વાતને માન્યતા કઈ રીતે આપવી ? જેથી મેં વિવેકપૂર્વક નાગાજી પાસે રજૂઆત કરી કે, “મહારાજ ! આપે સર્પ અંગેની જે હકીકત રજૂ કરી તેમાં શંકા માટે નહીં પણ મારી જિજ્ઞાસા અને કુતૂહલવૃત્તિના સમાધાન માટે જાણવા ઉત્સુક છું કે આ અશક્ય વાત કઈ રીતે બની શકે ?”

નાગાજીએ મારા મનોભાવને ચકાસી જોયો. મારી તરફ એક વેધક દેષ્ટિએ જોયું. એમણે સહેજ સ્મિત ફરકાવતાં કહ્યું : “સંસારી મહાનુભાવોમાં કેટલી નાદાનિયત હોય છે તે વિચારથી મને દયા ઊપજે છે કે પોતે પરીક્ષા કરવાને યોગ્ય છે કે કેમ ? પોતે ખાતરી કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે કે નહીં ? એ નિર્ણય લીધા સિવાય સહેલાઈથી સસ્તા ભાવે જાણકારી પ્રાપ્ત કરી લેવાનો આગ્રહ રાખતા હોય છે.”

એમના આ જવાબથી હું મૌન રહ્યો. થોડી વાર મૌન છવાયા બાદ નાગાજીએ સર્પને સંબોધન કરતાં જણાવ્યું : “દેવતા ! ઈન્હે કુછ કહીએ !” નાગાજીએ આટલું કહ્યું કે સર્પે અમારા તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. મને સહેજ કુતૂહલ, જુગુપ્સા મિશ્રિત ભયની સંવેદના થઈ. ક્ષણવાર માટે જાણે સૌ મૂર્તિવત્ બની ગયા. સર્પે પોતાનું મોઢું બોલીને ‘શિવ-શિવા’ ‘શિવા-શિવા’ આ પ્રમાણે બોલી પછી કાંઈક સંસ્કૃત અને માગધી મિશ્રિત ભાષામાં એક વાક્ય કહ્યું — શું કહ્યું તે અમારાથી સમજી શકાયું નહીં, મારું ધ્યાન બરોબર સર્પ તરફ જ હતું. ચૌદ-પંદર વર્ષના કિશોરના જેવો અવાજ હોય તેવા અવાજમાં આ પ્રમાણે સર્પે ઉચ્ચારણ કર્યું.

મેં પ્રશ્નાર્થસૂચક દેષ્ટિએ નાગાજી તરફ જોયું. તેઓએ ખુલાસો કરતાં કહ્યું : તેઓ એમ કહે છે કે, “પહેલાં શિવ-શિવાનું સ્મરણ કરી યોગ્યતા મેળવો.” નાગાજીના ખુલાસાથી અમારે મૌન જ ધારણ કરવું રહ્યું. સર્પના સ્વરૂપ બદલવા વિશે મારે રજૂઆત કરવી હતી પણ તે રજૂઆતથી બાજી બગડશે એ વિચારે વાત પડતી મૂકી. જ્યારે યોગ્ય સમય આવે ત્યારે વાત. વાતાવરણમાં મૌન છવાયેલું હતું. થોડી વારે નાગાજીએ મૌનભંગ કરતાં કહ્યું : “આજે રાત્રે રોકાઈ જાઓ. રાત્રે સર્પના વિરાટ સ્વરૂપનું પણ દર્શન થઈ શકશે.” હું તેમણે કરેલી વ્યંગપૂર્ણ વાતને સ્પષ્ટ સમજી શક્યો હતો. તેમણે આ વાતને કટાક્ષમય રીતે રજૂ કરી હતી.

મેં વાતનું સ્વરૂપ બદલાવી નાખતાં પ્રત્યુત્તર દીધો : “મહારાજજી ! આપ જેવા સિદ્ધ સંતની અકળ માયા હોય છે તેને જોવા-જાણવાનું મારું શું ગજું હોય ! અત્યારે જે કાંઈ પણ હું સમજી રહ્યો છું, જોઈ રહ્યો છું અને અનુભવી રહ્યો છું તે પણ આપની અમી-દેષ્ટિના કારણે છે.”

મારી તો ફક્ત એટલી જ જિજ્ઞાસા છે કે સર્પનું બોલવું, સ્વરૂપ બદલવું આ બન્ને ક્રિયાઓ કયા કારણથી, કયા યોગથી સંભવિત છે તે પ્રશ્ન જ મારા માટે મહત્ત્વનો છે.

મારી જિજ્ઞાસાનું એટલું સમાધાન જરૂર થઈ ગયું છે કે દિવ્ય કોટિની નાગજાતિના સર્પ માનવ-અવાજમાં બોલી શકે છે તેમ જ સ્વરૂપ પણ બદલાવી શકતા હશે.

“પરંતુ તેની પાછળનું રહસ્ય શું છે તે વિશેની જ્યાં સુધી માહિતી ન મળે ત્યાં સુધી સમાધાન અડધું જ રહે !” મેં વધુ સ્પષ્ટતા કરવા માટે નાગાજીને જણાવ્યું : “હું આપને જે પ્રશ્નો પૂછી રહ્યો છું તેનો અર્થ આપ જરા પણ એવો ન કરશો કે એ પ્રશ્ન પાછળનો મારો હેતુ પરીક્ષાર્થે સંકળાયેલો છે.”

નાગાજીએ મને અટકાવતાં કહ્યું : “જુઓ, એક વાતને સારી રીતે યાદ રાખી લો. દરેક વ્યક્તિ પોતાની બુદ્ધિની શક્તિમર્યાદા સુધીના જ તર્ક કરી શકે છે, એથી વધુ તર્ક પણ કરી શકતા નથી. જ્યારે વાસ્તવિકતાની સપાટી ઉપર આવવા માટે તમારે વિશ્વાસનો જ આધાર લેવો પડશે. કદાચ હું આ રહસ્યનો ઘટસ્ફોટ કરું તો એનું અર્થઘટન તમે તાર્કિક રીતે કરશો જ. જેમાં તમને પરિણામ શૂન્ય જ મળશે. પરંતુ આ રહસ્યને જો તમે ખરેખર જાણવા માગતા હો તો તેણે કરેલું સૂચન આચરણમાં ઉતારી ‘શિવ-શિવા’નું વિશ્વાસપૂર્વક સતત સ્મરણ કરો અને એ રહસ્યને જાણવા માટેની પ્રબળ ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરો. બસ, એ રહસ્ય તમને સમજાઈ જશે, એટલું જ નહીં ઘણાં બધાં રહસ્યો — આ લોકનાં તથા પરલોકનાં પણ — સમજાઈ જશે, અને તમે જે પોતે સમજી શકશો એ કોઈ ગ્રંથમાં, પુસ્તકમાં લખાયેલું નહીં હોય, એ તમારી આગવી અનુભૂતિ હશે.”

નાગાજીએ તર્કની તલવારની બન્ને ધાર એક જ પ્રહારે બુઝી બનાવી દીધી. મારી એ મુલાકાત પૂર્ણ થઈ. ત્યાર બાદની એક મુલાકાતમાં ફરી એક વિષયમાંથી નાગાજી સાથે રહેલા સર્પનો ઉલ્લેખ થયો.

આજે તેઓએ સર્પ વિશેની ચર્ચા જાતે જ શરૂ કરી. તેઓ વિશેષ આનંદમાં જણાતા હતા.

તેમણે કહ્યું : “આજે હું આનંદમાં એટલા માટે છું કે મારી સાથે રહેતા સર્પની શાપમુક્તિનો સમય પાકી ગયો છે. એ માટે હું ટૂંક સમયમાં ઉજ્જન જવાનો છું. ત્યાંથી આદેશ આવી ગયો છે. અજમીના દિવસે હું પ્રયાણ કરીશ.”

હું નાગાજીના પૂર્ણ આનંદમય ચહેરાના ભાવોથી આનંદ પામી રહ્યો હતો. કારણ કે આ પહેલાં આટલા ખુશ તેઓને મેં ક્યારેય જોયા ન હતા.

તેમણે કહ્યું : “હવે આપણે દોઢ-બે માસ સુધી નહીં મળી શકીએ, પરંતુ હવે તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આપવામાં મને આનંદ થશે ઘણા સમયથી તમારી ઈચ્છા આ

સર્પની પૂર્વભૂમિકા જાણવા માટેની હતી તેનો દૂકમાં ઉલ્લેખ કરું છું :

“આજથી ચારસો વર્ષ પૂર્વે આ સર્પ નર્મદા નદીના આશ્રયે મહાત્મારૂપે ભજન કરતા હતા. શૂલપાણની દુર્ગમ ઝાડીમાં તેઓ ગુપ્ત આવાસમાં મસ્ત થઈને ઈશ્વરસ્મરણ કરતા. એમને તંત્રક્રિયાનો પણ શોખ હતો તેથી તેઓ સમય મળે ત્યારે તંત્રાભ્યાસ પણ કરી લેતા. એક વાર એમના કોઈ ગુરુભાઈએ પોતાનો દેહાંત થતાં પહેલાં આમને કોઈ પણ રૂપ બદલવાની ક્રિયા બક્ષિસ કરી.

“આ સર્પ મહાત્માનું નામ હતું દેવશ્રીવન — વનનામા પરિવારથી તેઓ મુંકળાયેલા હતા તેથી તેઓ જંગલમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કરતા.

“તેમની પાસે સ્વરૂપ બદલવાની ક્રિયા સિદ્ધ થયા પછી તેઓ જંગલમાં વિહાર કરવા માટે સર્પનું, હરણનું, વાઘનું એમ ઈચ્છિત રૂપ લઈ વિહાર કરતા. આ સ્વરૂપ બદલવાની પાછળનો એમનો આશય ફક્ત આદિવાસી અને ભીલ લોકોને દૂર રાખવાનો જ હતો.

“ભીલ લોકો એ વિસ્તારમાં સાધુ-મહાત્માને પણ લૂંટી લેવાનું છોડતા નથી, જેથી તેઓએ પોતાના વિસ્તારને આ સ્વરૂપ બદલવાની ક્રિયા દ્વારા ભયગ્રસ્ત બનાવી લીધો હતો.

“એક વાર તેઓ સર્પરૂપે ફરતા ફરતા એક સિદ્ધ મહાત્માની ગુફામાં જઈ ચડ્યા. તે મહાત્મા ભૃગુ પર્વતની પાસે માર્કંડેય ગુફામાં રહીને ભજન-તપસ્યા કરતા, નર્મદાના દક્ષિણ કિનારે ભૃગુ પર્વત પર શૂલપાણિ મહાદેવના મંદિરના વિસ્તારમાં રહી આ સિદ્ધ મહાત્મા ભગવાન મંજુધોષ(મંજુધોષ એ શિવનું એક રૂપ માનવામાં આવે છે, ગૂઢ તંત્રક્રિયાના તેઓ પ્રણેતા માનવામાં આવે છે.)ની ઉપાસના કરતા હતા. તેઓ આ ઉપાસના એકાંતમાં રાત્રિના સમયે કરતા. આ બાબત દેવશ્રીવન(સર્પ મહાત્મા)ના ધ્યાનમાં આવી જેથી તેઓએ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ ધારણ કરી પેલા સિદ્ધ મહાત્માને ભગવાન મંજુધોષની ક્રિયા જાણવા આગ્રહ કર્યો. તેથી સિદ્ધ મહાત્માએ કહ્યું, “અત્યારે મારો સાધનાનો સમય છે, જ્યાં સુધી હું જાતે આ મંત્ર સિદ્ધ ન કરું ત્યાં સુધી તેને શીખવી શકાય નહીં”, જેથી તમે થોડો સમય ધીરજ રાખો અને મંત્ર પૂર્ણ થયે હું જરૂર તમોને મંત્રદીક્ષા આપીશ.”

“એ સમયે તો દેવશ્રીવન ચાલ્યા ગયા, પરંતુ તેમણે ગુપ્તરૂપે સર્પના રૂપમાં રહી રોજ રાત્રે ત્યાં હાજરી આપવી શરૂ કરી દીધી.

“આ બાબતથી સિદ્ધ મહાત્મા અજાણ ન હતા, પરંતુ જ્યાં સુધી તેમનો પ્રયોગ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી દેવશ્રીવનને કાંઈ હાનિ કરી શકે તેમ ન હતું, જેથી તેમણે એક માર્ગ મંત્ર અને ક્રિયાને ગુપ્ત રાખવાનો શોધી કાઢ્યો.

“રાત્રે તેઓ ઊલટક્રિયા કરતા અને સવારે દેવશ્રીવનના ગયા બાદ સૂલટક્રિયા કરતા. આ રીતે તેમણે ભગવાન મંજુધોષની કૃપા મેળવી કાર્યસિદ્ધિ કરી લીધી.

“તે રાત્રિ દેવશ્રીવન માટેની કમનસીબ રાત્રિ હતી. તેઓ સર્પના રૂપમાં રોજિંદા ક્રમ પ્રમાણે ત્યાં જઈ પહોંચ્યા. સિદ્ધ મહાત્માએ ક્રોધ કરી દેવશ્રીવનને સામે હાજર થવા આદેશ આપ્યો. આથી દેવશ્રીવન ગભરાઈ ગયા. તેમને આશ્ચર્ય થયું કે સિદ્ધ મહાત્માને મારી હાજરીની ખબર કઈ રીતે થઈ હશે ? પરંતુ આદેશ મળવાથી હાજર ન થાય તો જાનહાનિનો ભય હતો તેથી દેવશ્રીવન સિદ્ધ મહાત્મા સમક્ષ પોતાના મૂળ સ્વરૂપે હાજર થયા.”

સિદ્ધ મહાત્માએ દેવશ્રીવનને કહ્યું : “તમે શાસ્ત્ર, ધર્મ અને ભોખમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, તમને વચન આપ્યા પછી પણ તમે અવિશ્વાસ કરીને ગુરુદ્રોહ કર્યો છે. માટે આજથી તમે મૃત્યુપર્યંત સર્પદેહ ધારણ કરીને જ રહો. તમારી શક્તિ હું ક્ષીણ કરું છું.” એમ કહી તેમણે ધૂણીમાંથી ભભૂતિ લઈને દેવશ્રીવન ઉપર ફેંકી.

“દેવશ્રીવનની પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા ક્ષીણ થવાની સાથે તેમને સર્પનું રૂપ આપતી ગઈ અને તેઓ આજીવન સર્પરૂપે રહેવાને શાપિત થઈ ગયા.

“આ પ્રસંગથી દેવશ્રીવનને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેઓ પાસે વાચા ન હતી, શક્તિ ન હતી, જેથી સિદ્ધ મહાત્માના પગમાં વીંટળાઈને તેમણે ક્ષમાયાચના કરી. એક મહિના સુધી ભૂખ્યાતરસ્યા ત્યાં ઝૂંપડીમાં જ પડ્યા રહ્યા.

“સવાર, બપોર, સાંજ ત્રણ સમયે સિદ્ધ મહાત્માના પગમાં વીંટળાઈ જઈને વારંવાર વિનંતી કરતા. છેવટે સિદ્ધ મહાત્માને દયા ઊપજતાં ત્રણ વાતો કહીને ઉદ્ધાર થવાનો ઉપાય આપ્યો.”

તેમણે કહ્યું, “તમે મનુષ્યયોનિની ભાષા બોલી શકશો, તમારા સ્વયંના રક્ષણ માટે સર્પરૂપને ધારો તેટલું નાનુંમોટું કરી શકશો, હવે અહીંથી માંડવ જઈને ઈશ્વરસ્મરણ કરો.

“બસ, ત્યારથી સર્પ મહાત્મા આ માંડવ વિસ્તારમાં આવીને વસ્યા. મારા ગુરુમહારાજે જ્યારે અમરકંટકમાં સમાધિ લીધી ત્યારે તેમણે મને આદેશ આપ્યો હતો કે બાર વર્ષ માંડવ જઈને તપસ્યા કર. તેમની આજ્ઞા લઈને હું અહીં આવ્યો. અહીં આવ્યા બાદ આ સર્પ મહાત્માના પરિચયમાં આવ્યા પછી બધી ભૂતકાળની કડીઓ જોડાવા લાગી. ગુરુમહારાજની ગતિ અભેદ છે, મને અજ્ઞાત રાખીને જ અહીં મોકલવામાં આવ્યો હતો. તપસ્યાની સાથે આ સર્પ મહાત્માના ઉદ્ધારનો નિમિત્ત પણ હું જ છું.

“આ સર્પ મહાત્મા મારા ગુરુમહારાજના ગુરુભાઈ છે. (એક જ ગુરુના બે-ચાર કે એથી વધુ જેટલા શિષ્ય હોય તેઓ એકબીજાને ગુરુભાઈ તરીકે સંબોધે છે.) જેથી તેમના કષ્ટનિવારણની મારી ફરજ પણ છે. સાડા ત્રણસો વર્ષથી તેઓ મારી રાહ જોઈને અહીં તપસ્યા કરી રહ્યા છે. હું શા માટે તેમના ઉદ્ધારનો નિમિત્ત બન્યો છું તે ઈશ્વર જાણે હશે કોઈ જન્મોજન્મનું ઋણાનુબંધન.”

નાગાજીએ સર્પ મહાત્માના કરેલા ઉલ્લેખથી હું સિદ્ધ મહાત્માઓની ભવ્યતા, ભવિષ્યના અનંતને પાર જોઈ શકવાની ક્ષમતા, અદ્ભુત મનોબળ વિશે વિચારી રહ્યો. મારું નાનકડું ક્ષમતાહીન મગજ ભેદપૂર્ણ રહસ્યના સ્ફોટથી નિષ્ક્રિય બની ગયું હતું.

ઈશ્વરે કેવી અદ્ભુત સ્વયંસંચાલિત વ્યવસ્થા ગોઠવી છે એ વિચારે હું પ્રકૃતિ માટે સમર્પણ ભાવ સેવી રહ્યો હતો.

નાગાજીએ કહ્યું : “ઉજ્જનથી આવ્યા બાદ તમને સમાચાર મોકલીશ ત્યારે તમે આવજો.”

મેં કહ્યું : “સારું. આજ પછી હવે સર્પ મહાત્માનાં દર્શન નહીં થઈ શકે !” એમ કહી મેં સર્પને સંબોધી કહ્યું :

“મહાત્મા ! આપનું ચરિત્ર સાંભળી મેં અદ્ભુત રોમાંચનો અનુભવ કર્યો છે. મારી કોઈ ક્ષતિ થઈ હોય તો ક્ષમા કરશો. ઈશ્વરસ્મરણમાં મારો પ્રેમ દેઢ થાય તે માટે આશિષ આપો. હું આપને પ્રણામ કરું છું.”

મેં પ્રણામ કર્યા, સર્પે નાગાજીના ખોળામાં ઊંચા થઈ ફેણ ખોલી. શ્વેત ત્રિપુંડ ચળકી રહ્યું હતું.

મૂક આશીર્વાદ મળ્યાનો મને સંતોષ થયો.

મેં નાગાજીને કહ્યું : “મારા યોગ્ય કાંઈ કાર્ય હોય તો કહો.”

તેઓ મારી ઔપચારિકતા ઉપર આછું સ્મિત કરી બોલ્યા : “શું તમને તમારી કાર્યક્ષમતાની યોગ્યતા વિશે સંપૂર્ણ આત્મવિશ્વાસ છે ?”

હું ક્ષોભથી હસી પડ્યો. મેં કહ્યું : “ક્યારેક લાગણીના પ્રવાહમાં ઉતાવળ થઈ જાય છે.” નાગાજીને અભિવાદન કરી ત્યાંથી હું પાછો ફર્યો.

દોઢ-બે મહિનાના સમયને પસાર થતાં શી વાર ? હું આતુરતાથી નાગાજીના સમાચારની રાહ જોઈ રહ્યો હતો.

એક સાંજે સમાચાર મળ્યા કે નાગાજી આવી ગયા છે. મેં તિથિ જોઈ. બીજને હજુ ત્રણ દિવસની વાર હતી.

બીજ એ મારો મુકરર કરેલો દિવસ હતો. એ ત્રણ દિવસ પસાર કરતાં એમ

લાગતું હતું કે ત્રણ મહિના પસાર કરવાના .

બીજના દિવસે હું માંડવ પહોંચ્યો. નાગાજી અમારી પૂર્વ આયોજિત જગ્યા પર હાજર હતા. મેં પ્રણામ કરી તેમના ખાલી હાથ ઉપર દ્રષ્ટિ કરી. સર્પ ન હતો.

નાગાજી શારીરિક રીતે કૃશ થયેલા જણાતા હતા. તેમના ચહેરા ઉપરના ભાવો યથાવત્ હતા.

મેં ચલમ બનાવવી શરૂ કરી એ દરમ્યાન નાગાજીએ મારી કુશળતા તેમ જ ઔપચારિક બાબતો અંગે પ્રશ્નો કર્યા.

થોડી વાર ચર્ચા ચાલ્યા બાદ મેં ચલમ ચેતાવવા માટે નાગાજીને આપી. નાગાજીએ સરદમ કરી. શાંત વાતાવરણમાં સર્પાકારે ઊડતી ધૂમ્રસેરને નાગાજી સ્થિર દ્રષ્ટિએ જોઈ રહ્યા હતા.

અવકાશમાંથી કોઈ દેશ્ય પકડીને મારી પાસે રજૂ કરતા હોય તેમ તેમણે વાત શરૂ કરી :

“સર્પ મહાત્મા સાથે સંપર્કમાં આવ્યા બાદ તેમણે પોતાના ચારસો વર્ષની વ્યથાની વાત કરી તેમ જ તેમણે એ પણ સાબિત કરી આપ્યું કે તેમની મુક્તિ મારા દ્વારા જ થશે.

“જેથી મેં મારા સિદ્ધ દેવ કપાલીભૈરવનું આહ્વાન કરી સર્પ મહાત્માની મુક્તિનો માર્ગ પૂછ્યો ત્યારે કપાલીભૈરવે કહ્યું : જે મંજુઘોષ મંત્ર દ્વારા આ મહાત્મા શાપિત થયા છે એ મંત્ર દ્વારા જ તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. આ મંત્રની દીક્ષા તમે ઉજ્જન જઈને મેળવી લો. ત્યાં તે મહાત્મા ઉજ્જનથી જમણી દિશામાં એક જીર્ણ થયેલી વેધશાળામાં ગુપ્તરૂપે રહે છે. આ વેધશાળા ક્ષિપ્રા નદીના કિનારે ખંડેર હાલતમાં પડેલી છે. તે યંત્રમહલના નામથી ઓળખાય છે.

“કપાલીભૈરવના માર્ગદર્શન મુજબ હું ઘણા સમય અગાઉ સર્પ મહાત્માને લઈને ત્યાં ગયેલો. તે સિદ્ધ મહાત્મા હરસિદ્ધમાતાના પરમ ઉપાસક હતા. તેઓ તે વેધશાળાના ખંડેરના ભૂગર્ભમાં ગુપ્તરૂપે રહી ભજન કરતા.

“કપાલીભૈરવના માર્ગદર્શનથી હું રાત્રે ગુફાદ્વાર પાસે બેસી મહાત્માની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો હતો ! હું જાણતો હતો કે મહાત્મા સવારે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ક્ષિપ્રા નદીમાં સ્નાન કરવા જાય છે. તે વેધશાળા પણ માયાવી છે, જોકે મારા માટે કાંઈ તકલીફજનક ન હતું છતાં રાત્રે જુદા જુદા માયાવી અનુભવો કરતો રહ્યો.

“સવારે ચાર વાગ્યે જ્યારે મહાત્મા ભૂગર્ભદ્વારમાંથી બહાર આવ્યા ત્યારે તેમણે મને સંબોધીને કહ્યું : ‘આઈયે પ્રયાગભારતીજી, દેવશ્રીવનકો ભી સાથ લે આયે હો !

થોડા વિશ્રામ કરો. મેં સ્નાનપૂજા કરકે આતા હું.”

અધોર નગારાં વાગે

આમ કહી તેઓ ચાલ્યા ગયા. કલાક બાદ તેઓ આવ્યા. તેમણે મને સાથે આવવા નિર્દેશ કર્યો. હું તેમની પાછળ તેમના ભૂગર્ભ-આવાસમાં ગયો. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે સીધી કામની વાતથી જ શરૂઆત કરતાં કહ્યું, “તમે અહીં ચૌદશની રાત્રિ સુધી રહો. દરેક ચૌદશની રાત્રિ શિવરાત્રિ હોય છે. તે રાત્રે તમોને મંજુઘોષ ભગવાનના મંત્રની દીક્ષા આપીશ. તેને સિદ્ધ કરી ફરી વાર જ્યારે અહીં આવશો ત્યારે તમારું કાર્ય પૂર્ણ થઈ જશે.”

“હું ચૌદશ સુધી રોકાયો. તે દરમ્યાન મહાત્મા સાથેના સંપર્કમાં ઘણા જૂના મહાત્માઓનો પરિચય થયો તથા જૂની વિદ્યાઓ વિશે માહિતી મળી.”

નાગાજીની વાત મને અલૌકિક દુનિયામાં ખેંચી રહી હતી. હું તેમને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેમણે વાત આગળ ચલાવી :

“ચૌદશની રાત્રે સિદ્ધ મહાત્માએ મને વિધિપૂર્વક ભગવાન મંજુઘોષનો મંત્ર આપ્યો. તેમ જ તેને સિદ્ધ કરવાની પદ્ધતિ પણ વ્યવસ્થિત રીતે સમજાવી.

“મંત્રદીક્ષા લઈ હું માંડવ પાછો ફર્યો.”

નાગાજીએ મને કહ્યું, “તમે ગુફાની બહાર પીપળા નીચે જે વેદી જોઈ છે તે એ જ જગ્યા છે જ્યાં બેસીને હું મંજુઘોષનું સાધન કરતો હતો.”

મેં સ્મૃતિપટ ઉપર તે જગ્યાની યાદી કરી. નાગાજીના કહેવાથી તે વેદી તરફ હું કદી જતો નહીં. ગુફા બહાર ખડક ઉપર બેસી પીપળાના ઝાડ નીચેની ગારમાટીથી બનાવેલી વેદી જોઈ શકાતી.

નાગાજીએ સર્પ મહાત્માની વાત આગળ ચલાવી : “ઉજ્જનથી આવ્યા બાદ એક વર્ષ સુધી મંજુઘોષ મંત્રની ઉપાસનામાં પસાર થયો.”

મેં નાગાજીને કહ્યું : “મેં કદી મંજુઘોષ ભગવાન વિશે કાંઈ સાંભળ્યું નથી. ઉચિત જણાય તો તે અંગે થોડી સ્પષ્ટતા કરવાની કૃપા કરશો.”

નાગાજીએ મૂળ વાતને એક તરફ મૂકતાં મંજુઘોષ મંત્ર વિશે ટૂંકી માહિતી આપતાં કહ્યું : “મંજુઘોષ ભગવાન એ શિવનું જ એક રૂપ છે. મંજુઘોષને ભૈરવનું રૂપ પણ માનવામાં આવે છે. આ મંત્રનો છ કરોડની સંખ્યામાં જાપ કરવાથી તે સિદ્ધ થઈ અદ્ભુત પ્રમાણ આપે છે. સાધકની બુદ્ધિ તીક્ષ્ણ તથા અસાધારણ સ્મૃતિકારક બનીને સર્વ કાર્યને સહજ રીતે કરવાની ક્ષમતા આપે છે.

“અનેક જન્મોનાં કર્મબંધનથી તે મુક્તિ આપી કોઈ પણ દોષનું તથા શ્રાપનું નિવારણ કરે છે.”

શ્રાપિત સર્પસાધુ

૧૬૯

“મેં ગો-મુંડ લાવી તેના ઉપર આ મંત્રનું વિધિપૂર્વક સ્થાપન કરી તેના ઉપર વેદીની રચના કરી. એક વર્ષ સુધી છ કરોડ જાપ કરી મંત્ર જાગ્રત કર્યો. મંત્ર જાગ્રત થયા પછી ઉજ્જનનિવાસી સિદ્ધ મહાત્માની સૂચના મુજબ તેની વિધિ કરવાથી તે સિદ્ધ થઈ ગયો.”

એ અંગે થોડી વિશેષ માહિતી આ પ્રમાણે છે :

“મંજુઘોષ મંત્રની ઉપાસના અશુદ્ધ રહીને જ કરવામાં આવે છે. મેલાં વચ્ચે પહેરવાં, દાંત સાફ ન કરવા, એક જ હાંડીમાં જમવું, તે જ હાંડીનો ઉપયોગ શૌચકર્મમાં કરવો, ગૌમૂત્ર તથા ચિતાભસ્મનું શરીર પર લેપન કરવું આદિ પ્રકારની રહેણી હોય છે.”

મંજુઘોષ ભગવાનનું સ્વરૂપ વર્ણવતાં નાગાજીએ કહ્યું : “જેમનું શરીર શુભ છે, એક હાથમાં ખડ્ગ અને બીજા હાથમાં ગ્રંથ છે. શાંતગંભીર મુદ્રા સહિત પ્રસન્ન ચહેરો છે, મસ્તકમાં આભૂષણ ધારણ કરેલ છે તેમ જ સર્વ પ્રકારનાં દોષનું તત્કાલ નિવારણ કરવાની ક્ષમતા તેમની કૃપામાં સમાયેલી છે, આવું રૂપ મંજુઘોષ ભગવાનનું છે”

નાગાજી દરેક પ્રસંગમાંથી સારતત્ત્વને મંત્રમર્યાદાના કારણે છુપાવતા હતા તે વાત મારી જાણબહાર ન હતી.

જ્યારે તેઓ વાતના પ્રવાહને રોકી વિચારમગ્ન થતા ત્યારે હું સમજી જતો કે તેઓ અમુક બાબતને રહસ્યના પડદા પાછળ મૂકી રહ્યા છે.

મારી દૃષ્ટિએ એમની આ પદ્ધતિ મંત્રની ગુપ્તતા જાળવવાની મર્યાદાના કારણે યથાર્થ હતી.

નાગાજીએ કહ્યું : “જ્યારે મંજુઘોષનું સાધન પૂર્ણ થઈ ગયું ત્યારે મેં કર્ણપિશાચિની દ્વારા સમાચાર મોકલીને મહાત્માને જાણ કરી કે મારું કાર્ય પૂરું થઈ ગયું છે. હવે આગામી કાર્યક્રમ ક્યારે કરી શકાશે?”

“તેમણે સર્પ મહાત્માને લઈને આવી જવા સૂચવ્યું. છેલ્લે દોઢ મહિના પહેલાં તમને મળ્યા પછી હું ઉજ્જન ગયો.”

“ત્યાં જ સિદ્ધ મહાત્મા કુન્દનપર્વત (ઉજ્જનના મહાત્માનું નામ કુન્દનપર્વત હતું, તેઓ દસનામના પર્વતનામા સાધુ હતા)ને એમના ભૂગર્ભ આવાસમાં મળ્યો. પૂર્ણિમાની રાત્રે સિદ્ધવટ નીચે સર્પ મહાત્માની મુક્તિનું સંપૂર્ણ આયોજન તૈયાર કર્યું.”

“દિવસો નજીક આવી રહ્યા હતા. મનમાં ઉત્તેજના વધતી જતી હતી. કુન્દનપર્વતજી પણ મંજુઘોષના સિદ્ધ ઉપાસક હતા તથા હરસિદ્ધમાની અસીમ કૃપા તેમના પર હતી, જેથી હું નિશ્ચિંત હતો. પૂર્ણિમા પહેલાં ચૌદશની રાત્રે

કુન્દનપર્વતજીએ મને કહ્યું : "આજે રાત્રે કાળભૈરવના મંદિરે જઈ પ્રાર્થના, સ્તુતિ, નૈવેદ્ય કરી આવતી કાલના કાર્યની સફળતા માટે રક્ષા કરવાની વિનંતી કરીને સિદ્ધવટની પૂજા કરી આવજો."

(કાળભૈરવનું મંદિર ઉજજૈનથી આશરે બે-ત્રણ માઈલ દૂર ક્ષિપ્રા નદીને કિનારે ભૈરવગઢ ગામડું છે ત્યાં ટેકરી ઉપર આવેલું છે. સિદ્ધવટ કાળભૈરવથી જમણી બાજુ નદીના સામા કાંઠે છે, ત્યાં નાગબલિ તથા નારાયણબલિ કરવામાં આવે છે.)

"હું રાત્રે પૂજાસામગ્રી લઈને કાળભૈરવના મંદિરે પહોંચ્યો. મારા સિદ્ધદેવ ચંડભૈરવ તથા કપાલીભૈરવનું આહ્વાન કર્યું. તેઓ બન્ને પ્રત્યક્ષ થયા. તેમની પૂજા, બલિ, નૈવેદ્ય કરીને આવતી કાલની ક્રિયા નિર્વિઘ્ને થાય તે માટે પ્રાર્થના કરી. તેમણે સમગ્ર કાર્ય પાર ઉતારવા માટે અભય વરદાન આપ્યું. ત્યાર બાદ કાળભૈરવની પૂજા-આરતી કરી મઘ આપી તેમને પ્રસન્ન કર્યા.

"ખપ્પરમાં આપેલા મઘને તેઓ પી ગયા. (સિદ્ધલોકો કાળભૈરવની મૂર્તિને ખપ્પરમાં મઘપાન કરાવે છે. કાળભૈરવ મૂર્તિરૂપે પણ મઘપાન કરીને પ્રસન્નતાનું સૂચન કરે છે) મને સંતોષ થયો. ત્યાંથી સિદ્ધવટ જઈ તેની પૂજા-આરાધના કરી હું ચંત્રમહેલ પાછો ફર્યો.

"કુન્દનપર્વતજીને બધી બાબતથી વાકેફ કરી પૂર્ણિમાની તૈયારી કરવા લાગ્યો. સવાર સુધી તૈયારી કરી. નિત્યકર્મથી પરવારી આખો દિવસ મંજુઘોષ મંત્રનું સ્મરણ કર્યું.

"મધ્યરાત્રિએ હું કુન્દનપર્વતજી અને સર્પ મહાત્મા સિદ્ધવટ તરફ રવાના થયા. સિદ્ધવટ પહોંચી ગો-મુંડને અભિમંત્રિત કરી વેદી બનાવી તેના ઉપર સ્થાપિત કર્યું. ત્યાર બાદ સર્પ મહાત્માને ગો-મુંડ પર બેસવા જણાવ્યું.

"સર્પ મહાત્માથી હંમેશ માટે છૂટા પડવાનો સમય આવી ગયો હતો. તેમણે મારા શરીર ઉપરની પકડ મજબૂત બનાવી સ્નેહ દર્શાવતાં કહ્યું, "પ્રયાગભારતી ! આજે હું હંમેશ માટે શિવલોકમાં જઈ રહ્યો છું. તમે મારા માટે કરેલ કાર્યનો ઉપકાર હું નહીં ભૂલી શકું." સર્પ મહાત્માનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો. ચારસો વર્ષની યાતનામુક્તિ અને મારાથી છૂટા પડવાની વેદના સર્પ મહાત્મા જેવા જ્ઞાની અને નિર્લેપ પ્રકૃતિના સંતને પણ ગદ્ગદિત કરી રહી હતી.

તેમણે કહ્યું : "છેલ્લે છેલ્લે રૂપ બદલવાની ક્રિયા તમને આપતો જાઉં છું. જીવનમાં જરૂર પડે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરજો. મારી જેમ દુરુપયોગ ન કરતા."

મેં કહ્યું : "તમારી મુક્તિનો આનંદ જ મારા માટે અમૂલ્ય છે. હું ભજનાનંદી છું. મારે એ વિદ્યાની શી જરૂર છે ?"

છતાં તેમણે પોતાની યાદીરૂપે એ ક્રિયાનું રહસ્ય મને જણાવ્યું, એમના સંતોષ ખાતર મેં તે વિદ્યા ગ્રહણ કરી લીધી.

"સર્પ મહાત્મા ગો-મુંડ ઉપર જઈને બેસી ગયા. મેં ચંડભૈરવ તથા કપાલીભૈરવનું આહ્વાન કરી દિશાબંધન કર્યું. ફક્ત આકાશ-દિશાને મુક્ત રાખી ક્રિયા શરૂ કરી.

"મંત્રોચ્ચારની ગતિ એકતાર થઈ. આકાશમાર્ગે જઈ એક તેજલિસોટો બની ગઈ. એ તેજલિસોટાને કારણે ચોમેર પ્રકાશ છવાઈ ગયો.

"મંત્ર ફૂંકી ગો-મૂત્રનો અર્ધ આપતાં જ વીજળીવેગે તેજલિસોટો ગો-મુંડ ઉપર ઊતર્યો. એક જબરું વાયુમંડળ વંટોળરૂપે ઊભું થયું. સર્પ મહાત્માએ ઊંચા થઈ ફેણ ખોલી. તેજલિસોટામાં તેમનું ત્રિપુંડ ચળકતું દેખાયું અને બીજી જ ક્ષણે એક માનવઆકૃતિ તેજપુંજ બની વંટોળ સાથે આકાશમાર્ગે ચાલી ગઈ."

"ગો-મુંડ ઉપર અભિમંત્રિત કરેલ લખેલો મંત્ર અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. વાતાવરણમાં સ્તબ્ધતા છવાઈ ગઈ."

"સર્પ મહાત્માના જવાથી હું પણ થોડો ઉદાસ થઈ ગયો. કુન્દનપર્વતજીએ ઉત્થાપન-ક્રિયા કરી. અમે બન્ને વહેલી સવારે ચંત્રમહેલ પાછા આવ્યા. બે-ત્રણ દિવસ ત્યાં રોકાઈને હું સ્વસ્થ થયો.

"કુન્દનપર્વતજીનો ખૂબ આભાર માની આશીર્વાદ લઈ હું માંડવ પાછો ફર્યો."

નાગાજીએ વર્ણવેલી રોમાંચક હકીકતથી હું શૂન્યમનસ્ક બની ગયો. મારી નજર સામે જ આ બધું દૃશ્ય પસાર થઈ રહ્યું હતું તેમ મને લાગ્યું. મને નાગાજી માટેનો પ્રેમ અને આદરભાવ, તેમની ઉદારતા, સ્પષ્ટતા, કરુણા તેમ જ સામર્થ્યને કારણે ઉત્તરોત્તર વધતો જતો હતો.

ભારતની તપોભૂમિમાં કેવા વીરલ સિદ્ધ-સંત હસ્તી ધરાવે છે, કેટલું સામર્થ્ય છતાં કેટલું સરળ જીવન, કેટલી અમોઘ શક્તિઓનો સંચય છતાં કેટલું નિરભિમાની વ્યક્તિત્વ, આવા અનેક વિચારોથી ગૂંથાયેલો હું સાંજે ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

join in telegram

For safari ----- <https://t.me/safarigujaratis>

For Gujarati novel and magazine-- <https://t.me/gujaratibookandnovels>

For Hindi novel and magazine - <https://t.me/hindibookandnovels>

For English novel and magazine -- <https://t.me/Englishbookandnovels>

અધોર કલ્પ

ત્યાર બાદની બે-ત્રણ મુલાકાતો સાધારણ રહી. એક વખતની મુલાકાતમાં જ્યારે હું એકલો જ ગયો હતો ત્યારે મેં તેઓને અધોરદીક્ષા વિશે જાણકારી મેળવવાના હેતુસર પ્રશ્ન કર્યો : "નાગાજી ! અધોરક્રિયાની દીક્ષા કઈ રીતે લેવામાં આવે છે તે અંગે મને ખૂબ જિજ્ઞાસા છે." તેઓ આજે જરા ગમ્મતના રંગમાં જણાતા હતા. તેમણે કહ્યું : "આ ઉદાસીજીને પૂછી જુઓ. તેઓ પણ અધોરદીક્ષા લેવાનો આગ્રહ કરી રહ્યા છે. શું તમારી ઈચ્છા પણ અધોરી બનવાની છે કે ?" આ પ્રમાણે થોડી વાર ગમ્મત કરીને મૂળ વાતને ઉડાડી દીધી. ફરીથી વાતને મૂળ દોર ઉપર લાવવાની હું રાહ જોઈ રહ્યો હતો. તે દરમિયાન ચલમ-સાફી ચાલી રહ્યાં હતાં : અધોરદીક્ષાની પદ્ધતિની વાતનું રૂપાંતર કરીને બીજી રીતે મેં વાતની રજૂઆત કરી : "મહારાજ ! અધોરી લોકો સ્મશાનમાં રહેવાનું કેમ પસંદ કરે છે ?" તેમણે ગંભીરતાથી મારી સામે જોઈ કહ્યું : "તમને ખૂબ આતુરતા છે માટે અધોરક્રિયાની મુખ્ય મુખ્ય વાતો સાંભળી લો. આ ઓઘડપંથનાં ગૂઢ રહસ્યો તેના અનુયાયીઓ જ સમજી શકે." તેમણે આગળ ચલાવ્યું : "ખપ્પર મેં ખાવે ઔર મસાન મેં લેટે ઉસકે બચન કો બ્રહ્મા ન મેટે" ઓઘડદાના આ કથનમાં ભગવાન શંકર આ વિદ્યાના પ્રણેતા છે, માતા પાર્વતી સંબોધીને આ વિદ્યાનો ઉલ્લેખ કરાયેલો છે. આ અધોરીઓમાં પણ મુખ્ય બે પ્રકાર હોય છે : જેમાં એક શિવને ઈષ્ટ તરીકે માને છે, જ્યારે બીજા અધોરીઓ પાર્વતીને ઈષ્ટદેવી તરીકે માને છે. તે બન્ને પ્રકારોમાં પણ પેટા પ્રકાર હોય છે.

અધોરદીક્ષાની ભિન્ન ભિન્ન રીતો હોય છે. એક છે, જ્યારે સાધક ગુરુ પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે ત્યારે ગુરુ પોતાની પાસે રાખવામાં આવતી વિશિષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરીને રાખેલી માનવ-ખોપરીમાં મઘ, ચિતાભસ્મ, પોતે જે પ્રણાલિકાનો હોય અથવા જે દેવદેવીનો સિદ્ધ ઉપાસક હોય તેનો ઉચ્છિષ્ટ પ્રસાદ, ગુરુનાં રક્તબિંદુ — આ બધી

ચીજો, જેમાં બધામાં પોતાનું આગવું મહત્ત્વ હોય છે, મઘ તાત્ત્વિક ક્રિયાથી બનાવેલો હોય છે. ચિતાભસ્મ પણ અમુક દિવસ, અમુક જાતિ, અમુક સમયમાં લેવામાં આવતી હોય છે તેમ જ ગુરુ હોય તેણે જે કોઈ પણ દેવદેવીની ઉપાસના કરીને સિદ્ધિ મેળવી હોય તે દેવદેવીની સાક્ષી રૂપે તેનો પ્રસાદ અને પોતાનાં રક્તબિંદુ આટલી ચીજોના મિશ્રણને માનવ-ખોપરીમાં એકઠી કરવામાં આવે છે જેને 'અધોર પ્યાલો' કહેવામાં આવે છે. આ પ્યાલાના પદાર્થો અધોરીઓના, ઓઘડના, કાપાલિકોના, બીજમાર્ગના, વામમાર્ગના તેમ જ શક્તિ પંથના પ્રગટ અને ગુપ્ત પ્રકારોના જુદા જુદા પ્યાલા હોય છે.

આ પ્યાલો નિયત કરેલા દિવસે બરોબર મધ્યાહને સૂર્ય હોય ત્યારે દિગંબર અવસ્થામાં સાધકે પીવાનો હોય છે. તેને પી લીધા પછી ગુરુ તેને માથાની પાછળના ભાગમાં ડોક ઉપર જોરથી પંજો ઠોકે છે. આ પંજો ઠોકવાની ક્રિયાનું જ મહત્ત્વ છે. એ પંજો મારતાંની સાથે જ સાધકમાં એ જ સમયે બે મુખ્ય પરિવર્તન આવે છે : એક, મળમૂત્ર, ગળેલું, સડેલું, ગંધાતું માંસ, મુડદું કે સૂગ ઉત્પન્ન થાય તેવા કોઈ પણ પદાર્થની તેને સૂગ નથી ચડતી અને એકદમ સહજ ભાવથી તે પદાર્થોના સહવાસમાં આવે છે. બીજું, ગુરુનાં રક્તબિંદુ તથા દેવ અથવા દેવીના એંઠા પ્રસાદથી તેનું માનસિક અને શારીરિક પરિવર્તન થાય છે. શરીરનો કોઈ પણ ભાગ છેદી નાખવો, કાપી નાખવો, પોતાને અથવા બીજાને ગમે તેવી ઈજા પહોંચાડવી એવા પ્રકારે માનસિક અને શારીરિક કઠોરતા સ્થિર થાય છે. દીક્ષા ગ્રહણ કરતાંની સાથે જ આ પરિવર્તન થઈ જાય છે. પછી ગુરુ તેને નિયમ, ક્રિયાકાંડની સમજણ આપે છે. શરૂઆતના નિયમોમાં અધોરક્રિયાના સાધકને એક સૂર્યોદયથી બીજા સૂર્યોદય સુધી એટલે કે ચોવીસ કલાકમાં ફક્ત પાંચ શેર પાણી વાપરવાનો નિયમ આપવામાં આવે છે.

બપોરે બારથી બે સુધીના સમયે ખપ્પરમાં મળમૂત્ર એકત્ર કરી તેનો શરીર ઉપર મંત્રોચ્ચાર સાથે લેપ કરવો, જ્યારે તે સુકાઈ જાય ત્યારે તેને મેલ ઉતારે એ રીતે શરીર ઉપરથી ઉતારીને તમાકુ સાથે મિશ્ર કરીને ચલમમાં પીવાનો હોય છે. આથી બાહ્ય-આંતરિક પરિવર્તન લાવવામાં આવે છે. અધોરીના મંતવ્ય પ્રમાણે તેઓએ દરેક નકામી ઘૃણાસ્પદ વસ્તુઓમાંથી સારતત્ત્વ મેળવવાની આગવી પદ્ધતિની સ્થાપના કરી છે. તેઓનું કહેવું એવું હોય છે કે જો ઈશ્વર સર્વવ્યાપી છે તો આ બધી ચીજોમાં શા માટે નહીં, અને આ દરેક પદાર્થોનો સહવાસ સાધકને ખૂબ જ ઝડપથી બહિર્મુખીમાંથી અંતર્મુખી બનાવે છે. ક્ષોભ, મનોમંથનથી થતી અડચણો તેમ જ ઈન્દ્રિયજ્ઞાનને જાગ્રત અવસ્થામાં હોવા છતાં અલિપ્ત અવસ્થામાં પલટાવે છે.

સાધકની પ્રકૃતિમાંથી ભય નામક શબ્દ લુપ્ત થઈ જાય છે. મૃત્યુ પણ તેઓના માટે એક મહત્વપૂર્ણ અવસર ગણાય છે. મૃત્યુ શબ્દનું અર્થઘટન અધોરીની પરિભાષામાં ઘણું જ સહજ અને સરળ છે. મૃત્યુ નામક અવસરને પણ તેઓ પોતાની ક્રિયાનું એક મહત્વપૂર્ણ અંગ ગણી તેનો પણ ઉપયોગ કરી લે છે."

નાગાજીની દેઢ અને અખંડ શબ્દધારાને હું ખૂબ જ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેમણે વાત આગળ ચલાવતાં કહ્યું : "સાધક બપોરે અજરી-બજરી ક્રિયા કરીને સ્થિર મુદ્રા બાંધે છે. સ્થિર મુદ્રા એટલે ત્રાટકક્રિયા. બપોરના બે કલાકનો સમય અગાઉ ઉલ્લેખ કરેલ ક્રિયામાં તથા ત્રાટકમાં પસાર થાય છે. પછી રાત્રે બારથી સવારના ચાર સુધી અધોરમંત્રનું ધ્યાન-સ્મરણ કરવાનું હોય છે.

આ પ્રમાણે અભ્યાસ કરવાથી લગભગ છથી બાર મહિનામાં માનસિક દેઢતા અને શારીરિક કષ્ટ સહન કરવાની કઠોરતા સિદ્ધ થઈ જાય છે.

ત્યાર બાદ સાધક પોતાના સ્વભાવ, સંકલ્પ, મર્યાદા, રુચિકર સાધનક્રિયા તરફ વિચારી કઈ દિશા તરફ આગળ વધવું તેનો નિર્ણય લે છે. જેમાં વીરસાધન, વામદેવ-કલ્પ, અધોરકલ્પ, મુંડસાધન, સંજીવની વિદ્યા, સઘોજાતકલ્પ, રાક્ષસપૂજા, શબસાધન, સ્મશાનસાધન, ધોરેશ્વરી સાધન, કુશંડિકા વિધાન, ચરુકર્મ, પાર્ણવપ્રેતસાધન, આ બધી, અધોરક્રિયાની જ સાધનાઓ છે. તેમાંથી સાધક પોતાની રુચિ પ્રમાણે અથવા તો ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે સાધના શરૂ કરે છે. એમાં દરેકની જુદી જુદી ક્રિયાઓ, પૂજન, સાધનભોગ, નૈવેદ્ય, મંત્ર વગેરે હોય છે."

અહીં થોડી વાર વિચારવિમર્શ કરી લઈએ : અધોરક્રિયાના સાધકો જંગલમાં, પહાડમાં, ગુફામાં અથવા મસાણામાં રહીને સાધના કરતા હોય છે. તેઓ મોટા ભાગે અક્ષરજ્ઞાનથી વંચિત — અભણ હોય છે. અલબત્ત, ઘણાખરા અધોરી મહાત્માઓ વિદ્વાન, સામાજિક, રાજનીતિજ્ઞ, રસસિદ્ધ અને દુનિયાની ઘણીબધી ભાષાઓ જાણનારા પણ હોય છે, જેથી તેઓ વેરભાવથી, અજ્ઞાનતાથી, દંભનું પોષણ કરવાના હેતુથી, ક્યારેક નિઃસહાયતાથી, અધોર-સંપ્રદાયનું રહસ્ય પામવાના હેતુથી, મહાન સિદ્ધ બનવાની મહત્વાકાંક્ષાથી અધોરી બની જતા હોય છે. શરૂઆતમાં તો તેઓ સંપૂર્ણ રીતે આજ્ઞાંકિત અવસ્થામાં ગુરુ-આજ્ઞાનું પાલન કરીને સાધના કરતા હોય છે. જ્યારે થોડીઘણી પરિણામ-પ્રાપ્તિ જોવા-જાણવામાં આવે અને સિદ્ધ થયા પહેલાં સિદ્ધ થવાનો વહેમ મગજમાં ઘૂસી જાય ત્યારે ગુરુમર્યાદાને છોડીને સ્વચ્છંદી બનીને સ્વૈચ્છિક વિહાર કરવાનું શરૂ કરી દે છે. પોતે મેળવેલી પ્રાથમિક અલ્પ સિદ્ધિની મદદથી ચમત્કારો બતાવીને તેનામાં પડેલી જાહેર કે ગુપ્ત મનોવૃત્તિને પોષવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગે છે.

સાધારણ અને વૈચારિક રીતે અપરિપક્વ સાધકો આવું કરે છે, જેથી સાધકસંપ્રદાય, સાધનાસ્થળ બધાં જ દોષયુક્ત બનીને કુખ્યાત થાય છે.

કોઈ સાધક વધુ ધીરજવાન હોય તો તે બીજા કે ત્રીજા સાધનક્ષેત્રને સિદ્ધ કરીને સ્વચ્છંદી બની જાય છે.

પરંતુ જે સાધક સંપૂર્ણ રીતે અધોરક્રિયાના નિયમોનું તેમ જ ગુરુઆજ્ઞાનું પાલન કરે તે મહાન સિદ્ધિને વરી પરમહંસ ગતિમાં વિહરવા લાગે છે. હવે અહીં પણ એક મહત્વપૂર્ણ ચર્ચા કરી લઈએ :

અધોરક્રિયાનો સાચો સાધક પ્રાથમિક અવસ્થામાં ગુરુસેવા અને ગુરુઆજ્ઞાનું દેઢ પાલન કરે છે. જેમ જેમ તે સાધનમાર્ગમાં આગળ વધે તેમ તેમ તેને પોતાને પણ આપોઆપ સત્ય માર્ગદર્શન મળે છે અને તે સાધન પોતાનું ધ્યેય નક્કી કરી લે છે. અલબત્ત, જેમ જેમ સાધક પ્રગતિ સાધે છે તેમ તેના ધ્યેયનું લક્ષ્યાંક બદલાતું જાય છે અને એક દિવસ આપોઆપ નહીં વિચારેલું, નહીં કલ્પેલું લક્ષ સામે આવીને ઊભું રહી જાય છે — જેની કોઈ કલ્પના પણ નથી હોતી પણ અનુભૂતિ થાય છે. જે અનુભૂતિ થાય છે તે અવર્ણનીય — અકથ્ય હોય છે. આ બધી વાત કરીને હું એમ સ્પષ્ટ કરવા માગું છું કે અધોરક્રિયાનો સાધક કોઈ પણ સિદ્ધિ માટે કદી પ્રવૃત્ત થતો જ નથી. પરંતુ પરમહંસ ગતિમાં જવાના પ્રયત્નમાં આ બધી સિદ્ધિઓ તો આપોઆપ જ આવે છે, તેને મેળવવાની કશી જરૂર જ નથી હોતી. તપસ્યા દ્વારા જેમ જેમ ઉચ્ચ કક્ષા થતી જાય તે પ્રમાણે આપમેળે સિદ્ધિઓ આવી મળે છે.

હવે આપણે મૂળ પ્રસંગ ઉપર આવીએ. નાગાજી દ્વારા અધોરક્રિયાની ગુપ્ત તેમ જ પ્રગટ ઘણી ચર્ચાઓ થઈ. આ બધી મુલાકાતો દરમિયાન અમારા બન્ને વચ્ચેની આત્મીયતા વધુ ઘનિષ્ઠ બની રહ્યાનો હું અનુભવ કરી રહ્યો હતો.

નાગાજીના સંપર્કમાં આવ્યા બાદ સાધુશાહી વિશે ઘણી જાણકારી, માહિતી જાણવા મળી. કારણ કે તેઓ સાધુ હોવાની સાથોસાથ બુદ્ધિજીવી હતા. તેઓની પાસેથી સાધુશાહીની ચર્ચા અંગેની થોડી વાતો રજૂ કરું છું. આઘ ગુરુ શંકરાચાર્યજીએ દસનામસંપ્રદાયનું શાસન જ્યારે સ્થાપિત કર્યું ત્યારે તેની વહીવટવ્યવસ્થા પણ ખૂબ જ સુંદર અને સુદેઢ રીતે રચેલી, જે આજે પણ ક્યાંક સક્રિય તો ક્યાંક શિથિલ અવસ્થામાં અનુભવી શકાય છે.

જ્યારે આઘ ગુરુ શંકરાચાર્યજીએ સનાતન ધર્મની ચારે દિશાઓમાં ધજા ફરકાવીને દિગ્વિજય પ્રાપ્ત કર્યો ત્યારે સનાતન ધર્મની સંસ્કૃતિ છિન્નભિન્ન થઈ લુપ્તપ્રાય બની ચૂકી હતી. તેથી તેમણે ધર્મધજાના આશ્રયે સુદેઢ શાસનની નવરચના કરી. આ રચનાનું સંચાલન કુંભમેળામાં મુખ્યત્વે થતું. ચાર શંકરાચાર્યજી, તેઓ સાત

અખાડા પૈકીના શ્રીમહારાજના સંપર્કમાં રહેતા. એક અખાડાદીઠ ચાર શ્રીમહારાજની નિમણૂક ચૂંટણીપ્રથા દ્વારા કરવામાં આવતી. આજે પણ એ પરંપરા ચાલે છે. ચૂંટણી દ્વારા ચૂંટાયેલા શ્રીમહારાજની કામગીરી એક કુંભમેળાથી બીજા કુંભમેળામાં જવા માટે દત્તદરબાર તેમ જ તેમના રથ, હાથી, ઘોડા, પાલખી, ખરખંડા, બજાનો, લશ્કર તેમ જ સમગ્ર વહીવટી સાધનોને પહોંચાડવા માટેની રહે છે. તેઓ ત્રણ વર્ષ સુધી શ્રીમહારાજની પદવી ભોગવે છે. આ કામગીરી બજાવવા માટે તેઓ પોતાની સાથે જરૂર પૂરતા નાગાઓને રાખે છે.

નાગા સાધુ એટલે કોજ. આ રચના એટલા માટે કરવામાં આવેલી કે એ સમયમાં અમુક રાજાઓ સનાતન ધર્મનો સ્વીકાર કરતા નહીં. અને નાગાઓની જમાતના આશ્રયની જવાદારી પણ લેતા નહીં. તેથી તેઓની સાથે યુદ્ધ કરી તેઓને પરાજય આપી સનાતન ધર્મનું શાસન સ્વીકારવાની ફરજ પાડવામાં આવતી. એની પ્રથા એ રીતે રહેતી કે નાગાઓની જમાત કોઈ પણ રાજ્ય-આશ્રયના હેતુથી પોતાનું લશ્કર, તંબુ, હાથી, ઘોડા, નાગાકોજ લઈને રાજ્યની હદ બહાર રહીને ધજા, નિશાન સ્થાપિત કરીને ડેરાતંબૂ નાખીને રહેતા.

ત્યાર બાદ જમાતમાંથી અમુક સાધુઓ ભિક્ષાવૃત્તિ માટે (ભિક્ષાવૃત્તિ શબ્દ સમજણ માટે લખાયો છે. તેઓ માધુકરી શબ્દ વાપરે છે.) વસ્તીમાં જતા અને રાજ્યવ્યવસ્થા તેમ જ રાજાનું ધાર્મિક વલણ જાણી લેતા. જો રાજા સનાતન ધર્મનું પાલન કરતો હોય તો જમાતના મહંત તેમને પોતાના તંબૂમાં બોલાવવા માટે વિધિપૂર્વક આમંત્રણ મોકલી પોતાનો હેતુ જણાવતા. નિયત કરેલા સમય સુધી રહેવા માટે રહેવાની જગ્યા, ભોજનસામગ્રીની વ્યવસ્થા, પૂજા અંગે ખર્ચવ્યવસ્થા તેમ જ અન્ય જરૂરિયાતો અંગે રજૂઆત કરી રાજાના આશ્રયમાં રહેતા. જેમાં જમાતના અમુક સિદ્ધાંતો રહેતા; જેમ કે રોજેરોજનું રાજ્યભંડારમાંથી સીધુંસામગ્રી રોજ લાવવું, એકીસાથે સંગ્રહ કરવો નહીં, રાજ્યવહીવટી તંત્રમાં દખલ કરવી નહીં, પ્રજાને સદ્વિચાર આપી શારીરિક તેમ જ આર્થિક રીતે સમૃદ્ધિ પામે તેવું માર્ગદર્શન કરવું, પ્રજાને કોઈ પણ જાતની ઉશ્કેરણી કરવી નહીં, કોઈ પણ સાધુ સૂર્યાસ્ત પછી વસ્તીમાં જતા નહીં, તેમ જ કોઈ પણ સંસારી પુરુષ કે સ્ત્રીને અખાડાના વિસ્તારમાં રાત્રિ-આશ્રય આપવામાં આવતો નહીં; આર્થિક લેવડદેવડ પ્રજા સાથે કરવામાં આવતી નહીં. આવા ઘણા બધા નિયમો દ્વારા જમાત રાજાના આશ્રયે રહેતી.

હવે જે રાજા સનાતન ધર્મનો સ્વીકાર ન કરે — (આ સંદર્ભમાં થોડી સ્પષ્ટતા કરી લઈએ. તે સમયે દેશવ્યાપી બૌદ્ધ ધર્મ ફેલાયેલો હતો. અમુક રાજાઓ દેખા-દેખીથી, અમુક રાજા ખંડિયા હોવાથી, દબાણ અને શેહના કારણે, તો અમુક રાજાઓ

આધુનિક પરિવર્તનનો દેખાવ કરવા બૌદ્ધ ધર્મને અપનાવી બેઠેલા. અમુક શક્તિ ઉપાસક હતા જેથી તેઓને યુદ્ધ આપીને સનાતન ધર્મનું પાલન કરવાની ફરજ પાડવામાં આવતી. આ કમ ધીમે ધીમે મોગલ યુગમાં પણ ચાલુ રહ્યો. અંગ્રેજોના જમાનામાં પણ આ કમ હતો, જે અંગે અનેક ઐતિહાસિક પ્રસંગો પણ સાક્ષી પૂરે છે.)

ધર્મયુદ્ધના ઘણા પ્રસંગો ઇતિહાસના પાને લખાયેલા છે. આ યુદ્ધો ઉત્તર ભારત, મધ્ય પ્રદેશ, રાજસ્થાન, કર્ણાટક, ગુજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, બંગાળ, મહારાષ્ટ્રમાં વધુ નોંધાયેલ છે. દક્ષિણ ભારત તરફ દસનામ સંપ્રદાયનો વિસ્તાર અલ્પ છે.

જમાતના ગુપ્તચર સાધુઓ દ્વારા જ્યારે જાણવામાં આવતું કે રાજા સનાતન ધર્મનો પૂજક નથી ત્યારે એક મોટા સોનાના થાળમાં કિનખાબનું કપડું ઢાંકી બે ગોળાઓ મોકલવામાં આવતા. જમાતનો કોટવાલ, તેની સાથે ચાર નાગા આ થાળને લઈને રાજાની કચેરીમાં હાજર થતા. એ સુવર્ણથાળ રજૂ કરી પોતાની જમાતની માગણી, આશ્રય અંગે રજૂઆત કરતા. એ સુવર્ણથાળ ઉપરથી કપડું હટાવીને થાળ રાજાની સમક્ષ લઈ જવામાં આવતો અને કોટવાલ રાજાને સંદેશો આપતો કે જો આપને સનાતન ધર્મનો સ્વીકાર હોય તેમ જ નાગાઓની જમાતને આશ્રય આપવાનો સ્વીકાર હોય તો બે ગાળા પૈકી જે ભસ્મનો ગોળો છે તેનો સ્વીકાર કરો, અન્યથા બીજો ગોળો — જે દારૂગોળાનો છે — તેનો સ્વીકાર કરી યુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ.

ત્યાર બાદ રાજા પોતાની ઈચ્છાથી અગર મંત્રણા દ્વારા તે જ સમયે અથવા ત્રણ દિવસમાં પોતાનો નિર્ણય આપતા. જો સનાતન ધર્મનો સ્વીકાર હોય તો સાધુઓને દરેક પ્રકારની વ્યવસ્થા આપવામાં આવતી, જો અસ્વીકાર હોય તો યુદ્ધ આપવામાં આવતું. યુદ્ધમાં જો નાગાકોજ ખતમ થઈ જાય તો યુદ્ધની જવાબદારી બીજા જમાત લઈ લેતી. અમુક નિર્ધારિત રકમ અખાડાને અપાતી. પછી અનુક્રમે અખાડાના ચારે શ્રીમહારાજને, શ્રીમહંતોને, ચારે અખાડાને અમુક રકમ આપવામાં આવતી. અત્યારે આ પ્રથા અમલમાં છે. મોહરછાપ ધારણ કરેલ મહંત અખાડાને રૂ. ૭૫૦, ચારે શ્રીમહારાજને રૂ. ૨૫-૨૫ તેમ જ અન્ય શ્રીમહંતોને રૂ. ૫-૫ આપે છે. આ રકમ દર ત્રણ વર્ષે કુંભમેળામાં અખાડાને ભેટ-પૂજા અર્થે મહંતોને આપવી પડે છે.

સાધુઓની ધર્મશાસનવ્યવસ્થામાં આ પ્રમાણેની પદ્ધતિઓ ચડતા અનુક્રમે હોય છે : (૧) મહાપુરુષ (૨) નાગા (૩) મહંત (૪) શ્રીમહંત (૫) શ્રીમહારાજ (૬) અધ્યાર્ય (૭) મંડળેશ્વર (૮) મહામંડળેશ્વર (૯) જગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય, આ પ્રમાણેની રચના હોય છે, જેમાં ઊતરતા ક્રમે દરેક સાધુઓ અમુક જુદા જુદા પ્રકારની સત્તાઓ ભોગવતા હોય છે.

મુખ્યત્વે આટલા વર્ગ કરી શકાય : ધર્મશાસનનું વહીવટી તંત્ર સંભાળનાર વર્ગ પ્રજા સાથે સંપર્કમાં રહી વહીવટી તંત્રને માહિતી આપનાર વર્ગ, નાગાઓનો ફોજ-લશ્કર વિભાગ, ભજનાનંદી મહાત્માઓ, ભજનાનંદી સાધુઓ કશી જ ભાંજગડમાં નહીં પડતાં પોતાના ભજનમાં જ લીન રહે છે.

અત્યારે આપણા દેશમાં દસનામ સંપ્રદાય એટલે કે શંભુદલ તેમ જ ત્યાગી, મહાત્માની, નિર્વાણ, નિર્મોહી એટલે કે રામાદલના એમ બધા મળીને આશરે સાત કરોડ સાધુઓની સંખ્યા છે જેમાં ગુપ્ત સાધુઓનો સમાવેશ થતો નથી.

હવે સાધુસમાજમાં બીજી અન્ય રચનાઓનાં પાસાં થોડા સંક્ષિપ્તમાં જોઈ લઈએ : કુંભમેળામાં એક અખાડાના એક સમયની રસોઈ-પંગતનો ખર્ચ આશરે દોઢ લાખ રૂપિયા થતો હોય છે, જેની વ્યવસ્થા અખાડા તરફથી જ કરવામાં આવે છે.

કોઈ પણ સાધુએ ક્યાંય કોઈ જાહેર ક્ષતિ કરી હોય, ઝઘડો કર્યો હોય, ધર્મ વિરુદ્ધ કાર્ય કર્યું હોય તેનો ન્યાય-નિર્ણય કરવા માટે અને યુદ્ધ ચાલુ રાખતી સમગ્ર રાજસેનાનો જ્યાં સુધી નાશ ન થાય ત્યાં સુધી નાગાઓની ફોજ મેદાનમાં ઊતર્યા કરતી. પણ આ પ્રકારના પ્રસંગો ઓછા નોંધાયા છે. કારણ કે પ્રજાનો મોટો ભાગ સમગ્ર ભારતમાં સનાતન ધર્મને માનતો હતો. રાજાના લશ્કરી સિપાહીઓ પણ ધર્મયુદ્ધને ટાળતા, જેથી આંતરિક ધર્ષણ ઊભું થતું અને એક જ યુદ્ધે રાજ્ય પરાજય પામતું. ધર્મ વિજય બાદ ત્યાં સનાતન ધર્મશાસન સ્થાપિત કરી મંદિરો, શિવાલયો બાંધવાં, જૂનાં પુરાણાં હોય તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો એવાં ધાર્મિક કાર્યોની સુદૃઢ વ્યવસ્થા કરીને જમાત આગેકૂચ કરતી. કોઈ પણ જમાત અથવા મહંત શાસન ચલાવતા નહીં.

હવે જમાતની રચના અને તેની કામગીરી વિશે રસપ્રદ ચર્ચા કરી લઈએ : જમાતની સ્થાપના કુંભમેળામાં કરવામાં આવે છે. ઓછામાં ઓછા બાર સાધુઓના સમૂહને જમાતના નામથી ઓળખવામાં આવે છે, જેમાં એક મુખ્ય મહંત, તેના ત્રણ પેટા મહંત, પૂજારી, કોઠારી, ભંડારી, છોટિયા, છડીદાર, કોટવાલ અને બે નાગા હોય છે. આ પ્રકારની રચનાને જમાત કહેવામાં આવે છે. જ્યારે આ જમાત કુંભમેળામાં રવાના થાય છે ત્યારે તેને એક સાધુશાહી પ્રથાના સહીસિક્કા કરી પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવે છે, જે પ્રમાણપત્રને સાધુઓ 'મોહરછાપ'ના નામથી ઓળખાવે છે. આ જમાતમાં પછી ભલે ગમે તેટલા સાધુઓ સાથે ફરતા હોય તેની સંખ્યામર્યાદા નથી પરંતુ જમાત શબ્દ બાર સાધુઓના સમૂહનું સૂચન કરે છે.

આ જમાતની કામગીરી એ પ્રકારે હોય છે કે સમગ્ર ભારતમાં પરિભ્રમણ કરવું, ઠેકાણે ઠેકાણે સનાતન ધર્મનો પ્રચાર કરવો, મંદિરો, કૂવા, તળાવ, વાવ વગેરે બંધાવવાં,

સનાતન અનુયાયી સ્થાપિત કરવા, જૂનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો, રાજા તથા પ્રજાને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપી તેમના માટે શક્યતાઓથી પણ વધારે કરી છૂટવું. અધર્મનો નાશ કરવો. જ્યારે ત્રણ વર્ષે કુંભમેળો ભરાય ત્યારે ભ્રમણ દરમ્યાન મળેલી ભેટ-સામગ્રી જે કાંઈ હોય તે અખાડાને સુપરત કરવામાં આવતી, તેમ જ આ જમાત 'જાજમ બિછાવવા'ની પદ્ધતિ છે, તે સમયે બન્ને પક્ષને રૂબરૂ રાખી ન્યાય તોળવામાં આવે છે. દંડ આપવાની પણ વ્યવસ્થા હોય છે, તે દંડ પૈસા-ટકાથી માંડી શિક્ષા સુધીનો હોય છે.

જૂના સમયમાં સાધુસમાજ પૈકી બન્ને શંભુદલ, રામાદલ પોતાનું અંગત ચલણ પોતાના સમાજમાં ચલાવતા જે કાંસામાં, ચાંદીમાં, સોનામાં રહેતું, આ ચલણ ફક્ત સાધુસમાજ પૂરતું જ મર્યાદિત હતું. પ્રજા સાથે આ ચલણની લેવડદેવડ થતી નહીં. મુખ્ય ટંકશાળ બે જગ્યાઓ પર હતી : શંભુદલની કાશીમાં અને રામાદલની અયોધ્યામાં ટંકશાળ હતી.

આ પ્રમાણે અહીં મુખ્ય બાબતોનો સંક્ષિપ્તમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જો વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરવું હોય તો દસથી પંદર પ્રકરણ માહિતીમાં જ પસાર કરવાં પડે. તેમ નહીં કરતાં આપણે મૂળ પ્રસંગ ઉપર આવીએ :

નાગાજી સાથે જેમ પરિચય વધતો ગયો તેમ તેઓને પણ મારા માટે સહાનુભૂતિ થવા લાગી. તેઓ સાથેની એક મુલાકાતનો મહત્વનો પ્રસંગ રજૂ કરું છું :

છેલ્લી એકાદ-બે મુલાકાતમાં હું ઉદાસીમહારાજને મૌન જોઈ રહ્યો હતો. શરૂઆતમાં તો મેં નહીં પૂછેલું પરંતુ મૌનકાળના લંબાણથી સહેજે પૂછવાનું મન થઈ આવ્યું. મેં આ અંગે નાગાજીને પૂછ્યું. તેમણે ઉદાસીમહારાજ સામે જોઈને પોતાની સહજ ભાવની શૈલીમાં હસીને કહ્યું :

"તેઓ અત્યારે કર્ણપિશાચિની નામની યક્ષિણીનું સાધન કરી રહ્યા છે. તે સાધનાસમય દરમ્યાન સાધકનું મૌન અનિવાર્ય હોય છે." મેં કર્ણપિશાચિની વિશે વધુ સ્પષ્ટતા માટે પૂછ્યું : "નાગાજી ! આ કર્ણપિશાચિની એ કઈ કોટિની શક્તિ છે અને તેનું કાર્યક્ષેત્ર-મર્યાદા શું છે ? મેં પણ આ કર્ણપિશાચિની વિશે ઘણું સાંભળ્યું છે અને વાંચ્યું પણ છે તેમ જ આ વિદ્યાનો અત્યારે પ્રચાર પણ ઠીક ઠીક છે. તેના સાધકો પણ અવનવા પ્રયોગો આદરીને આ કર્ણપિશાચિનીને સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નો કરતા હોય છે. ક્યારેક હું પણ કર્ણપિશાચિનીને સિદ્ધ કરવાના તરંગ ઉપર સવાર થઈ જાઉં છું."

નાગાજીએ મારી સામે દૃષ્ટિ સ્થિર કરતાં કહ્યું : "શું ખરેખર તમારી ઈચ્છા

કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ કરવાની છે ?" મેં તેઓના ચહેરાના ભાવ સમજવા પ્રયાસ કર્યો. તેઓ ગંભીરતાપૂર્વક પૂછી રહ્યા હતા. હું નિરુત્તર રહ્યો. ઘડીભર મારી સામે જોઈ મને સંબોધીને કહેવા લાગ્યા : "જો ખરેખર તમને કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ કરવાનો ભાવ હોય તો કરો સંકલ્પ. હું મારા જમણા હાથમાં જળ લઈને તમારા જમણા હાથમાં સંકલ્પ મૂકું. તમે તે સંકલ્પ ગ્રહણ કરો એટલે એ જ ક્ષણે કર્ણપિશાચિની તમારી સાથે રહેશે. આ સાધન ઘણા સમયથી મારી પાસે તૈયાર પડ્યું છે. મારાં ઉપયોગમાં પણ ઓછું આવે છે. જો તમે તમારા માટે ઉપયોગી સમજતા હો તો સંકલ્પ લેતાંની સાથે જ કર્ણપિશાચિની તમારી સાથે રહીને તમારું કાર્ય કરશે."

હું આ અવસરને વરદાનનો સમય ગણું કે શ્રાપનો એ ગૂંચવણમાં મુકાયો. મારી ગૂંચવણ નાગાજીના ધ્યાન બહાર ન હતી. થોડી વારે મેં નિર્ણય લીધો કે આપણે આ સંકલ્પ ગ્રહણ કરી લેવો, પછી આગળ જોયું જશે. મારા આ નિર્ણયને જાહેર કરું તે પહેલાં નાગાજીએ શાંત અને પ્રેમાળ ભાષામાં કહ્યું :

"જુઓ, તમારો નિર્ણય હું જાણું છું. પણ તેને જાહેર કરતાં પહેલાં મારી થોડી સ્પષ્ટતા સાંભળી લો જેથી સિક્કાની બન્ને બાજુનો તમને ખ્યાલ રહે અને સંકલ્પ કર્યા બાદ પસ્તાવો ન થાય." તેમણે આગળ જણાવતાં કહ્યું : "જુઓ, મારી પાસે કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ છે તેનું પ્રમાણ આપી દઉં." આ પ્રમાણે કહી તેમણે મારી પાસે ખિસ્સામાં રહેલી ચીજો, પૈસા વિશે ખ્યાલ આપ્યો. બે દિવસ પહેલાં, આઠ દિવસ પહેલાંના નામ સહિત દુનિયાદારીના ચાલુ પ્રસંગો કહ્યા. પછી વર્ષો પહેલાંના મારા અંગત પ્રસંગો પણ કહી બતાવ્યા. મારાં સગાં-મિત્રોનાં નામ, મારી પસંદગીની ચીજો, એવી ઘણી ઘણી વાતો તેમણે ઝડપથી કહી સંભળાવી." મેં તેઓને કહ્યું : "બસ, આટલેથી મને વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે આપની પાસે કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ છે." તેમણે ફરીથી શાંત સ્વરે વાત આગળ ચલાવી : "કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ કરવાની બે-ત્રણ પદ્ધતિઓ છે : સ્મશાનમાં પણ તે સિદ્ધ થાય છે. જંગલમાં પણ સાધી શકાય છે તેમ જ ઘરમાં બેસીને પણ તેને પ્રસન્ન કરી શકાય છે. એ જ રીતે આ સંકલ્પ ગ્રહણ કરવાની પદ્ધતિથી પણ કર્ણપિશાચિનીનો હવાલો આપી શકાય છે. જે પદ્ધતિથી હું તમને હવાલો આપવાની વાત કરી રહ્યો છું તે."

"આ સાધન દ્વારા સાધક ફક્ત વર્તમાનકાળ અને ભૂતકાળ સચોટ રીતે જાણી શકે છે તેમ જ કહી શકે છે. જરાસરખી પણ ભવિષ્યવાણી આ વિદ્યાના આધારે જાણી નથી શકાતી. કોઈ સાધક વિશિષ્ટ પ્રકારના બીજમંત્રના સંપુટથી ક્રિયા કરે તો મનમાં રહેલી વાત કર્ણપિશાચિની કહી શકે છે, પણ ભવિષ્ય તો નહીં જ. આ સિવાય બીજું કોઈ પણ પ્રયોજન આ વિદ્યાનું હોતું નથી." આ વિદ્યા કોના માટે છે ? કોણે કરવી

જોઈએ ? કયા હેતુ માટે કરવી જરૂરી છે ? એ અંગે તેઓએ કહ્યું : "જે પુરુષ વિરક્ત હોય, સંસારનાં બંધનો જેણે છોડી દીધાં હોય, પોતાની ઉદરપૂર્તિના આશય સિવાય દુનિયાદારીમાં ન પડતો હોય, સ્પષ્ટવક્તા હોય, લોભી, લાલચુ, કામી ન હોય તથા પરોપકારી હોય તેણે આ વિદ્યાનું સાધન કરવું જોઈએ, જેથી કોઈનાં ખોવાયેલાં સ્નેહીસગાં વિશે જાણકારી મેળવી શકાય, કોઈની કીમતી વસ્તુ ખોવાઈ ગઈ હોય તો તેના વિશે જાણકારી મેળવી શકાય, જેથી જે પ્રજાનું સાધકે અન્ન ખાધું હોય તેની ઋણમુક્તિ થાય. કોઈ સજ્જન ગૃહસ્થને ષડ્યંત્રથી ચેતવણી આપી શકાય. આ પ્રકારનાં કાર્યો માટે આ સાધન છે."

"સંસારી ગૃહસ્થ માટે આ વિદ્યાનો સંપૂર્ણ નિષેધ છે." નાગાજીએ મારું ધ્યાન વિશેષ એકાગ્ર કરી સાંભળવા સૂચન કર્યું. તેમણે મારી આંખોમાં આંખ પરોવીને મૂળ રહસ્યનો ઘટસ્ફોટ કર્યો : "જુઓ, આ સંસાર, સગાં, વહાલાં, મિત્રો, સંબંધીઓ — એ સૌ ભ્રમ છે, તે જાણવા તમે જો કર્ણપિશાચિની સિદ્ધ કરો પછી ખબર પડે કે વાસ્તવિકતા શું છે ! કર્ણપિશાચિની તમને એકાંતના સમયે બધાંની વાતો કરશે, જે સાંભળી સાંભળીને તમને તમારા હિતેચ્છુ, સગાં, મિત્રો, સંબંધીઓની ખરી હકીકત જાણવામાં આવતાં નફરત કરવા લાગશો. ધીમે ધીમે તમે સમૂહમાં જીવવા છતાં પોતાની જાતને એકલીઅટૂલી, નિઃસહાય અનુભવશો. જ્યારે કર્ણપિશાચિની તમને ક્ષણેક્ષણની સત્ય ઘટનાની માહિતી આપતી જ રહેશે. તે સાંભળી સાંભળીને તમે તમારી સમગ્ર સભાનતા ખોઈ નાખશો, કદાચ આત્મહત્યા માટે પ્રેરાઓ, કદાચ એકાંતવાસ પસંદ કરો. તમે કર્ણપિશાચિનીને તજી દેવા માગશો પણ તે નહીં જાય ત્યારે તમારી માનસિક-હાર્દિક સંઘર્ષની પળો, અટૂલાપણાની વેદના, મિત્રો, સગાં, સંબંધીઓએ તમારા વિશે ચર્ચેલી વાતોની યાદ — આ બધી જ બાબતો તમારું જીવનતત્ત્વ ખેંચી લેશે. કદાચ જીવતા હશો તોપણ મૃત અવસ્થામાં હશો અને કદાચ દેઢ મનોબળવાળા હશો તો દંભનું મહોરું પહેરીને જીવશો. બાકી જીવન કેવું ખારું થઈ પડશે તે વિચારી જુઓ." તેમણે વધુ સ્પષ્ટતા કરતાં મારા ખભા ઉપર હાથ મૂકી પ્રેમ-પૂર્વક કહ્યું : "આ જગતમાં સંસારી લોકોને જીવન પસાર કરવા માટે ભ્રમની પણ જરૂર છે. જો ભ્રમ ભાંગી જાય તો સંસારીસમાજનું અસ્તિત્વ રહે જ નહીં. સૌ વિરક્ત જ બની જાય. પછી આ બધી રચના, વૈભવ, વિલાસ, માયા — બધાં ક્યાં જાય ?"

"આ પરિસ્થિતિમાં તે નરની બલિહારી છે જે ભ્રમને જાણી લે છે અને તેનાથી વિરક્ત રહી તેને દૂરથી જુએ-જાણે છે, કોઈ પ્રબળ પ્રદાત્નથી આ ભ્રમને જાણી જાય છે, કોઈ સદ્ગુરુના સહવાસથી સમજે છે, કોઈ અર્થને જાણે છે. માટે સમજણપૂર્વક

બમમાં રહો, કર્ણપિશાચિનીની સિદ્ધિ તમને વાસ્તવિક ભૂમિકામાં લાવી મૂકશે, જ્યાં તમે એકલા જ હશો, કોઈ સાથે નહીં હોય. એવું સમજણ વિનાનું એકલાપણું, અટૂલાપણું સહન થઈ શકે એમ હોય તો કરો સંકલ્પ એટલે કર્ણપિશાચિનીની સિદ્ધિ તમારી."

નાગાજીના સ્પષ્ટીકરણથી હું શૂન્યમનસ્ક બની ગયો. જે સાંસારિક લોકો કર્ણપિશાચિની માટે પ્રયત્નશીલ છે તેમના માટે દયાની લાગણી ઊપજી આવી. મેં અનુભવ્યું કે આ સિદ્ધ કર્ણપિશાચિની વરદાનના રૂપમાં શ્રાપ છે. સંસારમાં રહેલા સંસારીઓએ સાધના તો ઠીક પણ વિચાર સુધ્ધાં ન કરવો. આ વિદ્યા છે અલિપ્ત માટે, વિરક્ત માટે, જેને તેનો ઉપયોગ લોકકલ્યાણ માટે કરવો છે અને પોતે નિજનંદમાં મસ્ત રહેવું છે. બાકી સંસારી માટે તો શ્રાપ જ છે. નાગાજી પાસે જવાના નિયમમાં એક મહિનો હું જઈ શક્યો નહીં. બહારગામના વ્યયહારુ કાર્ય નિમિત્તે નાગાજીની મુલાકાત ન થઈ શકી. ત્યાર પછીની મુલાકાતમાં સાધારણ પ્રકારની વાતો થયા બાદ મેં નહીં આવવાનું કારણ જણાવવાની શરૂઆત કરી. તેમણે વચ્ચે જ કહ્યું : "તમે જાણો છો કે બિનજરૂરી ઔપચારિકતાની કોઈ આવશ્યકતા નથી. કારણ પણ હું જાણું છું, કોઈ નવીન સમાચાર હોય તો કહો."

મેં સહેજ ક્ષોભ અનુભવતાં હસીને કહ્યું : "આપની પાસે વર્તમાનકાળ સુધીના દરેક પ્રકારના સમાચાર હોય છે તેમાં હું શું નવીન કહી શકું?"

આ દરમ્યાન ઉદાસીમહારાજ થોડાં જંગલી કંદમૂળ લઈને આવ્યા. મેં તેઓને પ્રણામ કરી કુશળતા પૂછી. તેઓએ જણાવ્યું : "હવે ટૂંક સમયમાં અહીંથી વિદાય લઈને નાગાજીના આદેશ પ્રમાણે માઉન્ટ આબુ બે-ત્રણ વર્ષ માટે તપસ્યાના હેતુથી જવું છે." તેઓની વાત સાંભળી લીધા બાદ હું તેમના પરિવર્તન વિશે વિચારી રહ્યો હતો. તેઓ ઉત્તરોત્તર માનસિક પરિવર્તન પામી રહ્યા હતા અને તે જગ્યાએ આવીને ઊભા હતા, જ્યાંથી સાધુશાહી ક્ષેત્રની શરૂઆત થાય છે. વધુમાં તેમણે જણાવ્યું : "ઈશ્વરે તમારો તથા નાગાજીનો પરિચય મારા શ્રેય માટે જ કરાવ્યો હોય તેમ હું માનું છું. તે માટે કોને આભારી ગણું તે મીઠી મૂંઝવણ છે." મેં સરળતાથી પ્રેમપૂર્વક તેઓને કહ્યું : "હું તો ફક્ત નિમિત્ત છું. આભાર તો આપે નાગાજીનો માનવાનો છે, જેમના દ્વારા તમે જીવનની સાર્થકતાનો પ્રયત્ન કરવાનું સમજી શક્યા છો, એટલું જ નહીં, — આભાર તો મારે આપનો હૃદયપૂર્વક માનવાનો છે કારણ કે આપના કારણે જ હું નાગાજીનું સાંનિધ્યદર્શન મેળવી શક્યો છું."

એ દરમ્યાન નાગાજીએ મને સંબોધીને કહ્યું : "તમને થોડી તકલીફ આપવાની

છે. તમારે ઉદાસીમહારાજ માટે થોડાં પાનાંનો ઉતારો કરીને લખી આપવાના છે" મેં નાગાજીને કહ્યું : "એમાં તકલીફની કશી વાત નથી. મને તો એમાંથી પણ કોઈક જાણવાનું મળી રહેશે."

નાગાજીએ ઊભા થઈ પોતાની ધૂણી-આસન પાસે પડેલી જૂના પતરાની એક પેટીમાંથી એક કપડાની પોટલી કાઢી મારી સામે મૂકી. તેમણે તે પોટલી ખોલીને મને જોવા માટે કહ્યું. મેં પોટલીને આસ્તેથી ખોલી. તેમાં બે જાડાં પૂંઠા વચ્ચે છુટ્ટા કાગળો અવ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલા હતા જે ખૂબ જૂના જણાતા હતા. તેમાં દેવનાગરી ભાષામાં કાળી શાહીથી હસ્તલિખિત લખાણ જણાતું હતું.

નાગાજીએ મને કહ્યું : "આ પોટલી તમે તમારા ઘેર લઈ જાઓ અને શક્ય એટલી ઝડપથી તેની નકલ તૈયાર કરીને અહીં પહોંચાડો." તેમણે આગળ ચલાવતાં કહ્યું : "તમે પણ એક નકલ તમારા માટે રાખી લેજો કારણ કે તમને પણ જિજ્ઞાસા ખૂબ સતાવે છે." તેમણે કરેલી કટાક્ષમય વાત હું તરત સમજી ગયો.

મેં નાગાજીને કહ્યું : "જિજ્ઞાસા મારો સહજ સ્વભાવ બની ગઈ છે તેથી હું જિજ્ઞાસાનો આગ્રહી બની જાઉં છું. એમાં મારી શુદ્ધ ભાવના જ હોય છે."

નાગાજીએ ગંભીરતાપૂર્વક મને કહ્યું : "જિજ્ઞાસાનું ઉત્પત્તિસ્થાન શંકા છે. વિનય અને વિવેકપૂર્ણ શ્રદ્ધા જ્યાં સુધી ઉત્પન્ન નહીં થાય ત્યાં સુધી તત્ત્વદર્શન કદી પણ શક્ય નથી. માટે જે તમારી રુચિકર વાત હોય, જેના આધાર ઉપર તત્ત્વદર્શનનો પાયો રચાયેલો છે તે પ્રકારના નિયમ, જપ, ભક્તિ, યોગ, સ્મરણ — કોઈ પણ એક આધાર ગ્રહણ કરી તેનું દેઢ આચરણ કરો તો જ તમને સ્વયં અનુભૂતિ થશે અને આપોઆપ દરેક શંકાઓનું, પ્રશ્નોનું, જિજ્ઞાસાનું સમાધાન થઈ જશે."

ફક્ત જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી તો તમારી પાસે પ્રશ્નો જ એકઠા થશે. એ પ્રશ્નોની માયાજાળ એટલી બધી તાર્કિક છે કે તેમાં ગૂંચવણ સિવાય કશું જ પરિણામ નહીં લાવી શકો.

કોઈ પણ શુદ્ધ તત્ત્વને ગ્રહણ કરી દેઢતાપૂર્વક તેનું આચરણ કરો, પછી કોઈ જરૂર નહીં જણાય. સારતત્ત્વ ફક્ત આ જ છે."

હું નાગાજીએ કરેલા અમૂલ્ય માર્ગદર્શનથી પુલકિત બની ગયો. અધ્યાત્મદ્વારમાં દાખલ થવાની જાણે મને ગુપ્ત ચાવી મળી ગઈ હોય એટલો આનંદ હતો.

નાગાજીએ પોટલી માંહેના કાગળો વિશે કહ્યું : "આજથી ચારસો વર્ષ પહેલાંનો આ અર્બુદાયલ કલ્પ છે. તેમાં અનેક રહસ્યપૂર્ણ વિગતો છે, જે ખનિજ, વનસ્પતિ, અલૌકિક પદાર્થો તથા સુવર્ણસિદ્ધિની માહિતી આપે છે. આ ઉતારો કરીને ઉદાસી-

મહારાજને આપો જેથી ભજન-તપસ્યા સાથે આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા કાંઈક અનુભવો પણ મેળવી શકે."

મેં કાગળોને સાચવીને પૂંઠાંમાં ગોઠવી કપડાંમાં બાંધી લીધા. સાંજ સુધી રોકાયા બાદ રજા લઈને ઘેર પાછો ફર્યો. ઘેર આવીને કાગળોને વ્યવસ્થિત કમવાર ગોઠવીને વાંચવાની શરૂઆત કરી. જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ આશ્ચર્યોની પરંપરા સર્જાતી ગઈ. અર્બુદાચલ કલ્પમાં સૂચવેલ મંદિરો, સ્થાનો, નદીઓ, પહાડીઓમાંની અમુક જગ્યાઓથી હું પરિચિત હતો, પણ આ પ્રકારથી જોવાની દૃષ્ટિ ન હતી. કલ્પ પૂરો વાંચી લીધા બાદ એક અદ્ભુત સંવેદન અનુભવી રહ્યો.

એ કલ્પને ખૂબ જહેમત ઉઠાવીને હિંદી ભાષામાં રૂપાંતર કરી બે નકલો તૈયાર કરી. જેમાંની એક ઉદાસીમહારાજને પહોંચાડી અને એક મારી પાસે રાખી. હવે એ કલ્પને રજૂ કરતાં પહેલાં મેં કરેલ પ્રયાસ વિશે થોડી રજૂઆત કરી દઉં.

જિજ્ઞાસુ તેમ જ સંશોધનવૃત્તિ ધરાવતા વાચક મિત્રોને વિનંતી કે તેઓ આ અર્બુદાચલ કલ્પને જાળવી રાખે તેમ જ મેં કરેલી શોધખોળ ઉપર વિચાર-વિમર્શ કરે.

અર્બુદાચલ કલ્પ

આ અર્બુદાચલ કલ્પ એટલે માઉન્ટ આબુવિસ્તારની ભૌગોલિક, ઐતિહાસિક, ખનિજ, દિવ્ય વનસ્પતિ, અલૌકિક પદાર્થો, સુવર્ણસિદ્ધ વિશેની માહિતી આપતો લેખ.

આ કલ્પ મેળવ્યા બાદ તેના સંશોધન અંગે પૂર્વતૈયારીઓ કરી હું આબુ પહોંચ્યો. બે આદિવાસી ભીલોને સાથે રાખી મેં સંશોધન શરૂ કર્યું. મારું ભ્રમણ અઠાવીસ દિવસ સુધી ચાલ્યું. તે સમયની અહીં ચર્ચા નથી કરતો પણ અઠાવીસ દિવસને અંતેના પરિણામનો ઉલ્લેખ કરું છું. આ કલ્પ ચારસો વર્ષ જૂનો હોવાથી આબુની ભૌગોલિક રચનામાં ઘણા બધા ફેરફારો થયા હોય તેમ જણાયું. અમુક મુખ્ય સ્થાનો, મંદિરો, ગુફાઓ, કુંડ, નદીઓ વિશે ચોક્કસ પુરાવા મળે છે, પરંતુ આધારભૂત નક્કર માહિતી ખૂબ ઓછા પ્રમાણમાં મળે છે.

અમુક સ્થાનોમાં રાત્રિરોકાણ જરૂરી જણાતું પરંતુ દરેક પ્રકારની અગવડતાના કારણે તે રાત્રિરોકાણ શક્ય ન બન્યું. જરૂરી જાણકારી ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં મળી, અસફળતા, નિરાશાનું પ્રમાણ વધારે હતું, જોકે અમુક દેશ્યો, વનસ્પતિઓ તેમ જ કલ્પ સિવાયના અમુક પદાર્થો જોવા-જાણવા મળ્યા. જ્યારે ફરતાં ફરતાં પચીસ દિવસ થઈ ગયા અને કલ્પમાં દર્શાવેલ કૂવા પાસે હવન, જાપ, અનુષ્ઠાન કર્યું ત્યારે કલ્પમાં સૂચવેલા આહવાન દ્વારા બોલાવામાં આવતા મહાપુરુષ દૂરથી ચાલીને આવતા હોય તેમ આવીને હાજર થયા.

મેં તેઓને પ્રણામ કરી બેસવા માટે વિનંતી કરી. તેઓએ ઊભા રહીને જ વાર્તાલાપ કરવા આગ્રહ રાખ્યો. મેં ઊઠીને વિનયપૂર્વક વાતની શરૂઆત કરી : "મહારાજ ! આ કલ્પના અનુસંધાનમાં હું અહીં સંશોધન કરી રહ્યો છું. મને આધારભૂત નક્કર સફળતા શા માટે નથી મળતી ?"

આવેલ મહાપુરુષે સ્પષ્ટતા કરી : "વત્સ, તમારી પાસેના કલ્પમાં સૂત્ર નથી.

સૂત્ર વિના કલ્પ અપૂર્ણ છે. મુખ્ય કારણ બીજું છે. તમે એ ભ્રમણ કરેલ દરેક જગ્યાઓમાં બધી સત્ય વિગતો એ જ પરિસ્થિતિમાં અત્યારે પણ પડેલી છે. એમાં કશો જ ફેરફાર થયો નથી. પણ દરેક બાબતો અસ્પષ્ટ એટલા માટે જણાય છે કે અત્યારના યુગ પ્રમાણે અનુચિત પ્રયોગ ન થાય. ધર્મમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થાય તેથી સિદ્ધ લોકો તેની અદેશ્ય રીતે રક્ષા કરે છે. અજ્ઞાનનાં પડળોના કારણે તેમાં કાંઈ રસ્તો નથી સૂઝતો અને છેવટે જિજ્ઞાસુ નિરાશ થઈને પાછો ફરે છે.

અલબત્ત આ દરેક બાબતો સંપૂર્ણ સત્ય છે પણ જે વ્યક્તિ આ દિવ્ય દર્શન માટે યોગ્ય હોય અથવા થવા માટે પ્રબળ પ્રયત્ન કરે તો તેની સામે અર્બુદાયલ કલ્પનાં દરેક રહસ્યો આપોઆપ ખૂલવા લાગે છે. બધું જ યથાવત્ છે, ફક્ત યોગ્યતા જરૂરી છે, અનિવાર્ય છે."

તેમના સ્પષ્ટીકરણથી સંતોષ પણ થયો તેમ જ અયોગ્યતાનું ભાન પણ થયું.

મહાપુરુષે જતાં પહેલાં કૂવામાં હાથ નાખીને અંદરથી એક સ્વયં ત્રિપુંડ ચર્ચિત શિવલિંગ બહાર કાઢી મને આપ્યું અને કહ્યું કે આ લિંગની અમુક મંત્રથી પૂજા કરો. સમય પરિપક્વ થશે એટલે આપોઆપ માર્ગદર્શન થશે. મેં શિવલિંગ ખિસ્સામાં મૂક્યું. મહાપુરુષનો આભાર માનું તે પહેલાં તેઓ ચાલ્યા ગયા હતા.

ત્યાર બાદ બીજા બે દિવસ ભ્રમણ કર્યું. છેવટે યોગ્યતા મેળવવાનો નિર્ણય લઈને ઘેર પાછો ફર્યો.

આ અર્બુદાયલ કલ્પ અમુક લોકો પાસે પણ હોવાનું જાણવા મળેલ છે. પરંતુ અર્બુદાયલ કલ્પસૂત્ર જ્યાં સુધી સચોટ ન હોય ત્યાં સુધી સફળતા મળતી નથી. આ કલ્પનું મૂળસૂત્ર અત્યારના સમયમાં જૈન સંપ્રદાયમાં સારી રીતે સચવાયેલું પડ્યું છે. આ વાત ત્યાંના જૈન મહારાજ સાહેબ પાસેથી જ જાણવા મળી હતી.

હવે આપણે અર્બુદાયલ કલ્પ વિશે જોઈએ :

આબુ ગિરિમાળાઓ ઘણા વિસ્તારમાં પથરાયેલી છે. આ કલ્પનો ઉલ્લેખ આબુ પર્વત અને તેની ચોમેર આવેલ દિશાઓથી, તળેટીથી સંકળાયેલ છે.

૧. આબુ પર્વત ઉપર ઈશાન દિશામાં એક શિખર આવેલું છે જેનો આકાર ચંદ્ર સરખો હોઈ તે ચંદ્રશિખરના નામથી ઓળખાય છે. તે શિખરથી બસો વાર નીચે એક વિષ્ણુનું મંદિર જોઈ હાલતમાં છે. તે મંદિરના મુખ્ય દ્વારની સામે ચાર ફૂટ ખોદવાથી પીળા રંગના હરતાલ જેવા ચમકદાર પથ્થરો નીકળે છે. તેનું બારીક ચૂર્ણ કરી ગાયના દૂધ સાથે ત્રણ દિવસ સેવન કરવાના બાબતે તો શરીર વજ્ર સરખું અને દિવ્ય તેજસ્વી બને છે. અતુલ બળની પ્રાપ્તિ થાય છે તેમ જ ગોગરહિત બને છે.

મારો અનુભવ : મંદિરના મુખ્ય દ્વારથી કેટલા અંતરે ખોદકામ કરવું તેની સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ નથી છતાં મંદિરથી પાંચ ફૂટ છેડે, દસ ફૂટ છેડે ખોદાણકાર્ય કરાવી જોયું. પરિણામ શૂન્ય.

૨. એ જ ઈશાન દિશામાં વિષ્ણુ મંદિરથી આશરે ચાર ફર્લાંગ દૂર એક નાનું મંદિર છે જેમાં કોઈ મૂર્તિ નથી. ખંડેર હાલતમાં જ છે, તે મંદિરની પૂર્વ દિશામાં આકાશલિંગ નામક એક મોટું શિવલિંગ છે. તેની આગળ ત્રણ ફૂટ છે, જે શિલાઓથી ઢંકાયેલા છે. તે શિલાને હટાવી એક હાથ ખોદવાથી સરસવ જેવા આકારના ઝીણા પથ્થરો નીકળે છે. તે પથ્થરોને ત્રિલોહથી બનાવેલા તાવીજમાં ભરીને બંધ કરવા. તે તાવીજ મોઢામાં રાખવાથી અદેશ્ય થઈ શકાય. જ્યાં જવાની ઈચ્છા હોય ત્યાં વેગપૂર્વક જઈ શકાય તેમ જ ઈચ્છિત રૂપ ધારણ કરી શકાય છે.

મારો અનુભવ : દશાવેલ સ્થાન પ્રમાણે એક મોટો પથ્થર શિવલિંગ આકારનો પડેલો જણાય છે. તેની સામે એક સપાટ શિલા પણ છે. પણ તે શિલા એટલી મોટી વજનદાર છે કે આશરે બસો માણસો ખસેડે તો કદાચ ખસે, તેમાં ખસેડવાની અને ખોદકામ કરવાની વાત જ ક્યાં રહી ?

૩. અર્બુદામાતાનું મંદિર વસિષ્ઠ આશ્રમથી આશરે છ કિ. મી. દૂર આવેલું છે. ત્યાં આંબલીનાં ત્રણ વૃક્ષ છે. એક આંબલી કાંટાવાળી છે. તેના ફળના રસથી રસાયણસિદ્ધ બને છે તેમ જ કુષ્ઠરોગ મટે છે.

મારો અનુભવ : વસિષ્ઠ આશ્રમ છે અને અર્બુદામાતાનું મંદિર પણ છે. પણ ચારે તરફ બબ્બે ફર્લાંગના વિસ્તારમાં આંબલીનું એક વૃક્ષ નથી. કદાચ કઠિયારાઓએ કાપી નાખ્યાં હશે ! અલબત્ત, એક અનુભવ જોવા મળ્યો કે અર્બુદા-માતા તરફ જતાં રસ્તામાં આરામ કરવા બેઠો હતો ત્યારે મારાથી દસેક વાર દૂર એક વનસ્પતિનો છોડ આશ્ચર્યનું કારણ બન્યો. તેની પાતળી શાખાઓ એકબીજાની સાથે તાલબદ્ધ રીતે સ્પર્શ કરી રહી હતી અને આ ક્રમ દરેક શાખાઓમાં હતો. પહેલાં મને આશ્ચર્ય થયું. પછી નક્કી કરવા માટે વાતાવરણ તરફ ધ્યાન કર્યું કે કદાચ પવનના કારણે આમ થતું હોય, પણ ના, પવન મંદ ગતિમાં હતો. જ્યારે આ છોડની શાખાઓ વ્યવસ્થિત રીતે એકબીજાને સ્પર્શ કરીને અલગ થતી, ફરી પાછી સ્પર્શ કરીને અલગ થતી. હું નજીકથી જોવાના હેતુસર તેની નજીક ગયો. મારા આવવાની જાણે તેને જાણ થઈ હોય તેમ તેનું હલનચલન બંધ થઈ ગયું. મેં નજીક જઈ તેનું નિરીક્ષણ કર્યું. સામાન્ય છોડ જણાતો હતો. કાંઈ વિશેષતા ન હતી. હું પાછો આવીને મૂળ જગ્યા પર બેઠો. ત્યાં ફરી એ જ ક્રમ શરૂ થયો. શંકાનું સમાધાન કરવા હું ફરીથી નજીક ગયો. તરત જ તેનું હલનચલન બંધ થઈ જતું. આ પ્રસંગની નોંધ લઈ કુદરતની

અકળ લીલાની પ્રશંસા કરતો અર્બુદામાતા તરફ આગળ વધ્યો.

૪. આબુની ઈશાન દિશામાં ઈશાનેશ્વરીદેવીનું મંદિર છે. તેની પાસે મહાશંખ નામે તીર્થ આવેલું છે. ત્યાં ચાર ચારની હરોળમાં હોય એવી ત્રણ સફેદ ખાખરાના વૃક્ષની હરોળ છે. ત્યાં એકદમ નાની ગુફા છે તેમાં સુવર્ણમય રજકણવાળી માટી નીકળે છે, જેને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવવાથી સુવર્ણ જુદું પડે છે.

મારો અનુભવ : ઈશાનેશ્વરીદેવીનું મંદિર જરૂર છે, જેનો જીર્ણોદ્ધાર પણ સો વર્ષ પહેલાં થયો હોય તેવી રીતે બે વિભાગોમાં વહેંચાઈ જતો હોય તેવો આભાસ થાય છે. એક વિભાગ અંદરનો, જે ખૂબ પ્રાચીન જણાય છે તેમ જ બીજો બહારનો, જે જૂનો હોવા છતાં પછીથી સમારવામાં આવ્યો હોય તેવો છે. મહાશંખ નામક તીર્થ ખૂબ શોધ્યું પણ મળ્યું નહીં તેમ જ સફેદ ખાખરાનાં વૃક્ષો પણ જોવા મળ્યાં નહીં. તો સુવર્ણની રજકણવાળી માટી તો ક્યાંથી મળે ?

૫. ઈશાનેશ્વરીદેવીની પશ્ચિમ દિશામાં એક જૂનો વડ છે તેની છાયાના બહારના વિસ્તારમાં ખોદવાથી ઘણાં વર્ષો પહેલાંનાં દટાયેલાં વૃક્ષો જે પથ્થર રૂપમાં બદલાયેલાં જણાય છે. જેને (ફોસિલ) કહે છે તે મળશે. તે સ્વયં પારસ પથ્થર છે જેના સ્પર્શ માત્રથી લોખંડ સુવર્ણ બને છે.

મારો અનુભવ : ઉપરોક્ત લખાણ પ્રમાણે ખોદકામ આશરે બે ફૂટ કરતાં ખરેખર દરિયામાંથી નીકળતા પરવાળાનાં વૃક્ષ આકારનાં વૃક્ષ મળી આવ્યાં જેથી ખૂબ ઉત્સાહ અને આનંદ થયો. તરત જ તેને લોખંડના તીકમ સાથે તથા પાવડા સાથે સ્પર્શ કરાવવામાં આવ્યો પણ કાંઈ ફેરફાર થયો નહીં જેથી આનંદ નિરાશામાં બદલાઈ ગયો અને ઉત્સાહ થાકમાં ફેરવાઈ ગયો.

૬. આબુની દક્ષિણ તળેટીમાં અક્ષયદેવી નામનું સ્થાનક છે ત્યાં હાથીદાંતના રંગ જેવાં વૃક્ષ થાય છે. તેની છાલને ગાયના દૂધ સાથે ઘસીને પીવાથી વૃદ્ધાવસ્થા દૂર થાય છે અને નવયૌવન પ્રાપ્ત થાય છે.

મારો અનુભવ : દક્ષિણ દિશા ઘણી જોખમકારક છે. ત્યાં જંગલી પશુઓ તેમ જ અઘોરીઓનો વાસ વધુ પ્રમાણમાં છે, જેથી હું મુલાકાત લઈ શક્યો નથી.

૭. દક્ષિણ દિશામાં બિહડ શિખર નામક એક પર્વતની ધાર છે ત્યાં બપોરે બાર વાગ્યે તે શિખરનો પડછાયો જે ભૂમિ ઉપર સ્થિર થાય છે ત્યાં ખોદવાથી બોરથી મોટા મોટા પથ્થરો નીકળે છે. આ પથ્થરોને પાણી સાથે ઘસી આંખમાં લગાડવાથી અંધાપો દૂર થાય છે. ગીધ જેવી દૃષ્ટિ આવે છે. આંખના દરેક રોગ મટે છે.

મારો અનુભવ : દક્ષિણ દિશાનાં દરેક સ્થાનો મેં છોડી દીધાં હોઈ તે વિશે માહિતી આપવી અશક્ય છે.

૮. ઈશાન શિખર ઉપર પાત નામનું તીર્થ છે. તેની ઉત્તર દિશાએ એક ગુફા છે તેમાં મનશીલ જેવી માટી નીકળે છે. (મનશીલ એ એક ખનિજ પદાર્થ છે.) તે માટીમાં એવો ગુણ છે કે સો તોલા તાંબાનો રસ કરી તેમાં એક તોલો માટી નાખવાથી સુવર્ણ બને છે.

મારો અનુભવ : ઈશાન શિખર વધુ પ્રસિદ્ધ જગ્યા નથી છતાં ત્યાંના બીલ લોકો જાણે છે. શિખર મળ્યું. પાત નામનું તીર્થ ક્યાંય દેખાયું નહીં છતાં ઉત્તર દિશામાં તપાસ કરી. ઘણે દૂર બે ગુફાઓ દેખાઈ પરંતુ તેની બહારના ભાગમાં રીંછનાં બચ્ચાંઓ ખેલકૂદ કરી રહ્યાં હતાં તેમને જોઈને આનંદ માણ્યો. બાકી ગુફામાં તે બચ્ચાંઓનાં મા-બાપની હાજરીના વિચારે વિચાર પડતો મૂક્યો.

૯. આબુ ઉપર કદમ નામક તીર્થ છે જે ગૌતમ ગુફાથી પશ્ચિમ દિશામાં અર્ધો માઈલ દૂર આવેલું છે. ત્યાં એક ગણપતિનું મંદિર છે, તે મંદિરની આજુબાજુની જમીન સુવર્ણ રજકણ જેવી ચમકદાર છે. તે માટીને લઈ પાણીથી ઘોઈને જો કલાઈ ગાળીને તેમાં નાખવામાં આવે તો કલાઈ ચાંદી બને છે.

મારો અનુભવ : આ તીર્થમાં ફક્ત કદમનું વૃક્ષ જ છે. પણ ગૌતમ ગુફાના આધારે તે મળી આવ્યું. જ્યાં ગણપતિનું પ્રાચીન અપૂજ્ય મંદિર છે ત્યાં સુવર્ણ રજકણ જેવી નહીં પણ પીળી ચમકદાર ભારે વજનવાળી માટી જરૂર મળી આવે છે, જેનો ઉપયોગ કરતાં કલાઈની ચાંદી નથી બનતી પણ તેનાં રંગરૂપમાં અને ગુણધર્મમાં ફરક જરૂર પડી જાય છે. આથી વિશેષ કાંઈ મહત્ત્વનો ફેરફાર થતો નથી.

૧૦. આબુની પૂર્વ દિશામાં લાક્ષાવતી નામે નદી છે. તે નદીના પૂર્વ કાંઠા ઉપર કાચન નામનું ઝાડ છે. તે ઝાડની નીચે પરવાળા જેવી લાલ માટી નીકળે છે. તે માટી લઈને સુંદરખંડા નામની બીજી નદી છે જે લાક્ષાવતીથી એક માઈલ પાછળ તેનાથી વિરુદ્ધ દિશામાં વહે છે. તેના પાણીથી માટીના પિંડ બનાવી તેને સૂકવીને અગ્નિમાં ખૂબ તપાવવાથી સુવર્ણ છૂટું પડે છે.

મારો અનુભવ : સુંદરખંડા નામની નદીનો ઉલ્લેખ પણ છે અને તે નદી મળી પણ ખરી, પરંતુ લાક્ષાવતી નદીની ચોક્કસ જગ્યા વિશેની માહિતી નહીં હોવાથી શોધખોળ થઈ શકી નહીં.

૧૧. આબુ ઉપર પૂર્વ દિશામાં બૌદ્ધ મહાવિનાયક નામે તીર્થ છે, ત્યાં આવાં ઘણાં વૃક્ષો થાય છે. તેના મૂળ પાસે હંમેશાં કાદવ રહે છે. જેમાં સુવર્ણ રજકણો મિશ્ર હોય છે, તેને ખૂબ અગ્નિ આપવાથી સુવર્ણ જુદું પડે છે.

મારો અનુભવ : બૌદ્ધ મહાવિનાયક તીર્થ તરીકે ઓળખાતી જગ્યા ખરેખર

કોઈ તીર્થની રીતે સ્થાપત્ય પદ્ધતિમાં નથી પરંતુ પર્વતની એક મોટી શિલાને શિલ્પકલાથી ગણપતિનું મોટું જબરું શિલ્પરમારક બનાવવામાં આવ્યું હોય તેમ જણાય છે. આ ગણપતિની મૂર્તિ એક મોટી શિલામાંથી જ કોરીને બનાવવામાં આવી છે. કેટલી જૂની હશે તે અનુભવ વિના કહી શકાય તેમ નથી, પરંતુ વૈકુંઠ વૃક્ષનાં કે કાદવનાં દર્શન થયાં નહીં.

૧૨. આબુ પર્વતની પશ્ચિમ દિશાના પાછળના ભાગમાં નાગેન્દ્રકુંડ નામના દસ કુંડ આવેલા છે. તે કુંડથી પૂર્વ દિશામાં એક ધનુષ્ય જેટલે દૂર એક સિંદૂર જેવા રંગનું વજનદાર, ભારેખમ વૃક્ષ છે. તે વૃક્ષ નીચેની માટી એથી પણ વધુ લાલ છે. તે માટીને લઈને આકાશના દૂધમાં પલાળી લેપ જેવું બનાવી તામ્રપત્ર ઉપર લેપન કરવું. પછી તેને તીવ્ર અગ્નિમાં ધમાવીને ઉપરોક્ત વૃક્ષનાં પાનના સ્વરસમાં બુઝાવી આપવાથી તામ્રપત્રનો લેપનવેધ થાય છે અને તે સુવર્ણ બને છે.

મારો અનુભવ : આ વિસ્તાર આબુ પર્વતની પાછળની તળેટીનો છે. જે માઉન્ટથી જવામાં ઘણું અઘરું પડે. ત્યાં દસ કુંડ છે તે સત્ય છે, પરંતુ ત્યાં જવામાં ઘણી અગવડતાઓ ભોગવવાની તકલીફથી હું જઈ શક્યો નથી.

૧૩. અર્બુદામાતાના મંદિરથી ડાબી બાજુ 'બૈરતાસ' નામક શિખર છે, તેની નીચે એક ગુફા છે. તેમાં સફેદ માટી નીકળે છે. આ અલૌકિક અને ચમત્કારિક પ્રભાવવાળી માટી છે. આંખનાં કોઈ પણ પ્રકારનાં દર્દોમાં અદ્ભુત અને જાદુઈ અસર બતાવે છે. આંધળા માણસને પણ દૈષ્ટિ મળે છે. આ માટીને શુદ્ધ જસત સાથે ગાળવાથી તે ગળીને ઘાતુ બની જાય છે. તેની સળી બનાવીને સવારસાંજ તે સળીને પાણીમાં બોળીને લગાવવાથી આંખનાં દરેક દર્દો ત્રણ જ દિવસમાં સારાં થાય છે.

મારો અનુભવ : અર્બુદામાતાના મંદિરથી આ શિખર આશરે અડધો કિ. મી. દૂર છે. ત્યાં એક બ્રહ્માજીનું જીર્ણ મંદિર પણ છે. પણ નીચે ક્યાંય ગુફા દેખાતી નથી. કદાચ વર્ષો વીતી જવાથી તે દટાઈ ગઈ હોય, પુરાઈ ગઈ હોય; ઝાડપાન, વેલાઓમાં શોધવાની ખૂબ મુશ્કેલી હોવાથી ગુફા શોધી શકાઈ નહીં.

૧૪. અર્બુદાયલ પર્વત ઉપર વસિષ્ઠ આશ્રમ છે. તેનાથી નજીકમાં જ ઉત્તર-પશ્ચિમના ખૂણાની દિશામાં એક પાણીની કૂઈ આવેલી છે, જે લગભગ અવાવરું જ રહે છે. તે કૂઈ પાસે પૂર્વ દિશામાં મુખ રાખી હવનસામગ્રી સાથે ધૂપ, નૈવેદ્ય વગેરે રાખી આ મંત્ર ૧૦૦૮ વખત જપીને મધ તથા કેસર નાખીને તૈયાર કરેલા પૂડલાને નૈવેદ્યમાં હોમવાથી એક માદાપુરુષ ઉપસ્થિત થાય છે.

મંત્ર : ઓમ્ આગચ્છ આગચ્છ નમસ્તુભ્યં પર્વતાનામ ઉત્તમમ ઠ ઠ ઠ સ્વાહા !!

આ મંત્રનો ૧૦૦૮ વખત જાપ કરીને પૂડલા હોમવાથી એક માદાપુરુષ આવે એટલે તેમને નમસ્કાર કરીને કૃપાયાચના કરવી. અર્બુદાયલ મંડલના સર્વ ગુપ્તભેદ તેઓ જાણે છે. કૃપા થઈ જાય તો તેઓ માર્ગદર્શન પણ આપે છે. પછી જેવો સમય, જેવો સાધક.

મારો અનુભવ : આ અનુભવ વિશે હું અગાઉ થોડી માહત્તવપૂર્ણ ચર્ચા કરી ચૂકેલ છું. આ એક જ પ્રયોગ એવો સફળ થયો કે જેનાથી વાસ્તવિકતા વિશે નક્કર વિગતો મળી શકી. આદિવાસી ભીલ પાસે બધી સામગ્રી મગાવીને સૂચન કરેલ પદ્ધતિથી હું હવન તથા જાપ કરવા બેઠો. જ્યારે પૂડલો હોમવાનો સમય આવ્યો અને હોમવાના શરૂ કર્યા અને છેલ્લો પૂડલો બાકી રહ્યો ત્યારે મહાત્મા આવવાને બદલે અસંખ્ય હાથીઓનું ટોળું સામેથી તોફાન કરતું આવતું જણાયું. એ ટોળાને આવતું જોઈ બન્ને ભીલ મદોંએ મુઠ્ઠીઓ વાળીને નાસવા માંડ્યું. હું પણ કોઈ મહારથી ભીખ નહોતો કે મેદાન છોડીને ભાગું નહીં પણ શક્ય એટલી ધીરજ અને વિવેકબુદ્ધિને જાગ્રત રાખી પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો અને તરત જ નિર્ણય લીધો કે એક જ પૂડલો જાગ્રત રાખી પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યો અને તરત જ નિર્ણય લીધો કે એક જ પૂડલો હોમવાનો બાકી છે એટલી વારમાં આ હાથીઓનું ટોળું મારા સુધી પહોંચી નહીં શકે. જેથી એક પૂડલાનો હવન કરી આપણે પણ ભાગી છૂટવું. પૂડલાને હાથમાં લઈ મંત્ર ગરબડ-સરબડ બોલીને હોમી દીધો. બધું એમ ને એમ જ પડ્યું રહેવા દઈ ભાગવા માટે અર્ધો ઊભો થયો અને હાથીઓના ટોળા સામે નજર કરી તો ત્યાં કોઈ હતું જ નહીં, બલ્કે એક મહાત્મા શ્વેત વસ્ત્રધારી ધીમી ગતિએ મારી સામે ચાલ્યા આવતા હતા. તેમને આવતા જોઈ હું મારા આસન ઉપરથી ઊભો થઈ ગયો. તેઓને નમસ્કાર કરી આસન ઉપર બેસવા જણાવ્યું. હું તેમના દિવ્ય રૂપને ધ્યાનપૂર્વક જોઈ રહ્યો હતો. માણસોમાં ન જોવા મળે એવું દિવ્ય તેજ સામે હતું. પગની પાની સુધીની સફેદ કફની, જમણા હાથમાં કમંડલ, ડાબા હાથમાં પવનપાવડી, ચાંદીના તાર જેવી ચમકતી દાઢી, મૂછ, પાંપણ, નેણ, જટા — બધું જ અદ્ભુત સફેદ જણાતું હતું. આ સાથે મહત્ત્વની વાત એ હતી કે તેમની ચામડી ખૂબ ચમકદાર અને છ માસના બાળકની ચામડીની માફક સુંવાળી અને તેજોમય જણાતી હતી. પાણીદાર મોટી આંખો જાણે અનંત રહસ્યોના ભેદની એક માત્ર દીપશિખા જણાતી હતી.

તેમણે બેસવાની વાત ઉપર ધ્યાન નહીં આપતાં મને પૂછ્યું : "વત્સ, અપના પ્રયોજન પ્રગટ કરો." મેં તેઓને નમ્રતાથી જણાવ્યું : "પ્રભુ ! આ અર્બુદાયલ કલ્પના આધારે આજે વીસ-પચીસ દિવસથી હું રખડું છું, પરંતુ નિરાશા અને અસફળતા સિવાય કોઈ જ મળ્યું નથી — બસ આજે આપનાં દર્શન થઈ શક્યાં છે. આ અંગે શું કારણ છે તે જણાવવા કૃપા કરો અને કોઈક મેળવી શકું એ માટે માર્ગદર્શન કરો."

તેમણે અપલક મારી સામે જોઈ અદ્ભુત રહસ્યનો ઘટસ્ફોટ કર્યો : “વત્સ, તમારી પાસે રહેલ કલ્પ અપૂર્ણ છે. તેનાં ગુપ્તસૂત્રોનો તેમાં ઉલ્લેખ નથી. તમે ભ્રમણ કરેલી દરેક જગ્યાઓ યથાવત્ આજે પણ છે, પરંતુ આ યુગમાં તેનો અનુચિત ઉપયોગ ન થાય એ માટે સિદ્ધ લોકોએ આ બધી જગ્યાઓની રક્ષા માટે પોતાની સિદ્ધિની માયાથી અનેક પ્રકારની વિટંબણાઓની રચના કરી છે, જે હંમેશાં સ્વયં-સંચાલિત રહે છે.”

“હું તો આ મંડલનો ફક્ત ચોકીદાર છું અને સિદ્ધ મહાત્માઓનો દાસ છું. આપે આહ્વાન કર્યું જેથી મારી ફરજ પ્રમાણે મારે આવવું જોઈએ.”

એમણે કરેલી રજૂઆતથી અને સ્પષ્ટીકરણથી હું થોડો વધુ સ્વસ્થ થયો. મારે ઘણાબધા પ્રશ્નો પૂછવાના હતા. મારા અસંખ્ય પ્રશ્નોના આવેગને માપી લેતા હોય તેમ મારા પહેલાં જ તેઓ બોલ્યા : “જે તમે મેળવવા અને જાણવા ઈચ્છો છો તેના માટે ફક્ત યોગ્યતા કેળવો. તે યોગ્યતા કેળવવા માટે અથાગ પ્રયત્ન કરો. યોગ્યતા આવતાંની સાથે જ આપોઆપ દરેક રહસ્યના ભેદો સમજાવા લાગશે, દરેક સંકલ્પ પરિપૂર્ણ થવા લાગશે. કોઈ પણ વાતનું આશ્ચર્ય નહીં થાય, સમગ્ર જગતમાં ઈશ્વરના અંશની અનુભૂતિ થશે. આ કક્ષામાં જ્યારે તમે હશો ત્યારે તમારે કાંઈ જ નહીં શોધવું પડે. આવી અનેક અદ્ભુત લૌકિક તેમ જ અલૌકિક સિદ્ધિઓ આવીને તમારાં દ્વાર ખખડાવશે. આવી અસંખ્ય સિદ્ધિઓ યોગ્ય પુરુષને શોધ્યા જ કરે છે, યોગ્ય પુરુષ મળતાં જ તેની સેવિકા માફક રહે છે.”

“અહીં માયાને નુક્ષ્મ ભેદ સંકળાયેલો છે તેને પણ સાંભળી લો.” એમ કહી તેમણે વાત આગળ ચલાવી : “આવી અસંખ્ય સિદ્ધિઓ યોગ્ય પાત્રને ઘેરી વળે છે. આ સિદ્ધિઓ બંધારી તલવારનું કાર્ય કરે છે. એક ધાર વડે તે સાધકને માન, યશ, કીર્તિ, ધન, સુખ, વૈભવ અને મનોવાંછિત દરેક ભોગવિલાસ આપે છે. સાથોસાથ બીજી ધાર સાધકને પરમતત્ત્વ સુધી પહોંચવાના માર્ગમાં અંતરાયો ઊભા કરી સાધકને ભુલભુલામણીમાં ફસાવે છે અને પોતાનું સંપૂર્ણ પ્રભુત્વ સાધકને સોંપી દઈ સાધકના રોમેરોમને બહેકાવી મૂકે છે. પરિણામે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા મથતો સાધક મૂળ માર્ગને ભૂલી જઈ માયાચક્રનો ભોગ બની બધું જ ગુમાવે છે.”

તેઓની અસ્ખલિત વાણી વહી રહી હતી. ધ્યાનપૂર્વક તેના મર્મભેદને સમજવાનો એકાગ્ર ચિત્તે હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

છેલ્લે તેમણે બહાર ઊભા ઊભા જ ફૂવામાં હાથ નાખી એક સુંદર શિવલિંગ બહાર કાઢી મને આપ્યું, જેના ઉપર ફદરની ત્રિપંડ રચાયેલું હતું. સુંદર, સુંવાળું,

આશરે દોઢ ઈંચની લંબાઈવાળું શિવલિંગ મને આપતાં જણાવ્યું : “અમુક મંત્રથી આ શિવલિંગની પૂજા કરો અને યોગ્યતા મેળવવા પ્રયત્ન કરો. ઈશ્વર તમારી મનોકામના પૂર્ણ કરશે.”

મેં હાથ જોડી નમસ્કાર કર્યા. શિવલિંગ ખિસ્સામાં મૂકી આભાર માનવા માટે મહાત્મા તરફ જોયું તો તેઓ ક્યારનાય ચાલ્યા ગયા હતા. આ પ્રસંગને મનન કરતો ત્યાંથી વસિષ્ઠ આશ્રમે પાછો ફર્યો. ત્યાં બન્ને ભીલ મારી રાહ જોઈને બેઠા હતા. તેમના ઉપર ગુસ્સો તો ચડ્યો પણ શું થાય ? તેઓને સામાનસામગ્રી ફૂવા પાસેથી લઈ આવવા કહ્યું. અને તે પણ કહ્યું કે હાથીઘોડા ત્યાં કાંઈ નથી. બીક રાખ્યા વિના બધો સામાન લઈ આવો.

આ પ્રસંગ પછી ત્રણ દિવસ વધુ પરિભ્રમણ કર્યું તેમાં એક અદ્ભુત અનુભવ થયો, જેનું વર્ણન કરતાં પહેલાં કલ્પ વિશેની વાતો રજૂ કરી દઉં છું. આ કલ્પની અંદર વર્ણવેલી બાકીની જગ્યાઓની પછી મેં મુલાકાત લીધી જ નથી કારણ કે યોગ્યતા વિના ફક્ત ભટકવાનો કશો જ અર્થ નહીં હોઈ એક છેલ્લો પ્રયત્ન કરીને પાછા ફરવાનો વિચાર કર્યો હતો.

પહેલા કલ્પની બાકીની વિગતો રજૂ કરું છું. પછી છેલ્લે અદ્ભુત અનુભવ રજૂ કરીશ.

અગાઉ આપણે ચૌદ સ્થળો વિશેનો ઉલ્લેખ જોઈ ગયા છીએ. હવે પંદર દ્રવ્યની ઈચ્છા રાખનાર મનુષ્યોએ ઈશાનેશ્વરીદેવીના મંદિરમાં સાત દિવસ-રાત્રિ રોકાઈને ષોડશોપચાર-પદ્ધતિથી મહાપૂજા કરવી. સાતમી રાત્રિએ સાધકને દુર્ગાધ આવતી જણાશે. તે ઈશાનેશ્વરીનું આગમન સૂચવે છે. પછી ઈશાનેશ્વરીદેવી શ્યામ વસ્ત્રોમાં રુદ્ર સ્વરૂપમાં હાજર થાય છે. સાધકને વચન માગવા કહે છે. તે દેવી પાસે દિવ્ય રસાયણ-કુંભની માગણી કરવાની હોય છે. ત્યાર પછી ઈશાનેશ્વરીદેવી એક કુંભરૂપમાં રસાયણનું તૂંબડું આપે છે. જેમાં રહેલ રસાયણ શરીરને દરેક પ્રકારના રોગથી મુક્ત કરે છે. દિવ્ય સ્વરૂપ, વજ્ર સમાન દેઢ કાયા, નવયૌવન આપે છે — એટલું જ નહીં, આ રસાયણ કોઈ પણ ધાતુને ગાળી તેમાં અલ્પ પ્રમાણમાં નાખવાથી તેનું સુવર્ણમાં રૂપાંતર કરે છે.

આ કુંભ મેળવ્યા બાદ બ્રહ્મભોજન, કન્યાભોજન, યથાશક્તિ કરાવીને રસાયણનું ધર્મમર્યાદા પ્રમાણે ઉપયોગ કરી શકાય છે.

૧૬. આબુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં એક સામાય નામક નદી વહે છે. ત્યાં આશ્રમપાદ નામક તીર્થ છે. તે તીર્થમાં આવેલી ગોમુખી કુંડની માટીના પંચગવ્ય

સાથે મેળવી અગ્નિમાં ધમાવવાથી એક દિવ્ય ધાતુ મળે છે, જે ધાતુનું આભૂષણ ખોરવાથી શરીર કઠોર વજ્ર જેવું બને છે. અજ્ઞાનથી ઈજા થતી નથી, પાણી ડુંબાડી શકતું નથી, અગ્નિ બાળી શકતું નથી, આવું દિવ્ય શરીર પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૭. આબુ પર્વત ઉપર મુહવર્ણ નામે તીર્થ છે, ત્યાં મહેશ્વર નામક મહાદેવનું મંદિર છે. તેની પાછળના ભાગમાં એક પહોળી ગુફા છે, જે ગુફામાં આગળ સાડા ચાર ધનુષ પ્રમાણ જવાથી એક નાનો ફુંડ જણાયે. તેમાં પાણી હશે, જે શીલોદકના નામથી ઓળખાય છે. આ પાણી દુર્ગધયુક્ત હોય છે. તે પાણીમાં અર્બુદાયલ મંત્રનું સ્મરણ કરી હાથ બોળવા, બોબામાં પાણી ભરી 'ઓમ્ મહામહેશ્વરાય રુદ્રાય નિલાય નીલકંઠાય શિવાય નમઃ' આ મંત્ર સત્તાવીસ વાર બોલી પી જવું, આ પાણી પીવાથી કાયાકલ્પ થાય છે. વૃદ્ધ પણ તરુણ બની જાય છે. આંધળો આંખો ધુએ તો દિવ્ય દૈષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૮. આ જ સ્થળે મંદિરની બહાર મેદાનમાં વડનું એક ઝાડ છે, તેનાં ચૌદ પાંદડાં લેવાં. તેને અળસીનાં સાત પાંદડાં સાથે મેળવી તલના તેલમાં ઉકાળવાં. પાંદડાં નરમ થાય ત્યારે તાડનો ગોળ ભેળવી પાક જેવું બનાવી લેવું. તે પાક ખાવાથી યાદશક્તિ અદ્ભુત બને છે. એક જ વાર જોયેલું, સાંભળેલું, બોલેલું, વાંચેલું, સહજ રીતે યાદ રહી જાય છે તેમ જ અનેક લિપિઓ ઉકેલવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૯. આબુ પર્વતની પૂર્વ દિશામાં એક નાની વસાહત 'નાગઈહ'ના નામથી વસે છે. આ લોકો સંસારી માણસોના સંપર્કમાં કદી આવતા નથી. તેઓનાં આયુષ્ય ઓછામાં ઓછાં ત્રણસોથી ચારસો વર્ષનાં હોય છે. આ લોકોની વસ્તી બસોથી અઢીસો માણસોની છે. આબુના સિદ્ધલોકો જ આ પ્રજાના સંપર્કમાં રહી શકે છે. આ પ્રજા આજના યુગની દૈષ્ટિએ ખૂબ જ પછાત ગણાય, પરંતુ અનેક સિદ્ધ પદાર્થો, વનસ્પતિ, ખનિજ દ્રવ્યો, રસો, સમૃદ્ધિમાં કલ્પના ન કરી શકાય તેટલા સમર્થ છે.

૨૦. આબુ ઉપર શીતલી નામક નદી છે. તેના છીછરા પાણીમાં અંગૂઠા જેવડા ડુંછાવાળા પથ્થર નીકળે છે, જેને બહાર લાવી બારીક ભૂકો પંચગવ્ય(પંચગવ્ય એટલે ગાયનું મૂત્ર, છાણ, દૂધ, દહીં, ઘી)માં મેળવી તીવ્રાગ્નિ આપવાથી ચંદ્ર સમાન તેજસ્વી ધાતુ મળે છે, જે ધાતુનો સંસ્કાર કરવાથી તેને મોઢામાં મૂકતાંની સાથે જ આકાશગમન કરી શકાય છે, અદેશ્ય થઈ શકાય છે, હજાર જોજન સુધી ક્ષણવારમાં જઈ શકાય છે.

૨૧. આબુ પર્વતની પશ્ચિમ દિશામાં કંકુરિકા નામક નદી ઉત્તર દિશામાં વહે છે. તે નદી તેમ જ તેની આસપાસનો વિસ્તાર અદ્ભુત છે, ત્યાં 'જમનામા' નામક

તીર્થ છે, જે ધર્મતીર્થના નામે પણ ઓળખાય છે. તે તીર્થના ફુંડમાં લાકડી આકારના પથ્થરો નીકળે છે, જેને હઠાગ્નિમાં ધમવાથી સુવર્ણ મળે છે. ત્યાંથી પૂર્વમાં શ્રીમાતાનાં મંદિરો છે. તેના શિખરની સંધ્યાસમયની છાયામાં એક ફુંડ છે તેમાં ઊતરવું, મંદિર તરફ પીઠ રાખવી, કેડ સુધી ઊતરીને ઊભા રહી સામે દૈષ્ટિ કરવાથી પર્વતની ભેખડમાં એક ગુફા જણાયે. તેનું ધ્યાન કરી લઈ તેમાં જવું, તે ગુફામાં ચૌદ હાથ અંદર ગયા બાદ એક શિવલિંગ છે, જે 'ઈશ્વરલિંગ'ના નામથી ઓળખાય છે. તેની પાસે એક રસફુંડ છે. તેમાંનો રસ દિવ્ય પ્રભાવશાળી રસ છે. તે રસને હાથ નહીં લગાડતાં કડવી તંબૂડી, જે નવી હોય તેમાં ભરી લેવો.

આ રસની એક જ તંબૂડી મનુષ્યના જીવનને આલોકમાં અને પરલોકમાં પાર ઉતારી દે છે. મનુષ્યજીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં આ રસ અદ્ભુત કાર્યદક્ષતા બતાવે છે, ગુરુકૃપાથી તે મેળવી શકાય, અન્યથા નહીં.

૨૨. આબુ ઉપર પશ્ચિમ દિશાની તળેટીમાં હસ્તશિલા નામે ગામ છે, જ્યાં ત્રંબાવતી નદી પૂર્વ દિશામાં વહે છે. સારકા તીર્થના આશ્રયે આ વસાહત આવેલી છે. આ નદીનું પાણી શુક્લપક્ષમાં વધે છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ઘટે છે, શુક્લપક્ષની અષ્ટમીએ આ પાણી લેવું. પછી સારકા તીર્થ પાસે આવેલાં પરવાળા જેવાં વૃક્ષોનું પંચાંગ લઈ તે પાણીમાં ઉકાળીને તેનો ક્વાથ બનાવવો. આ ક્વાથનું વિધિપૂર્વક પૂજન કરી દેહસિદ્ધિ તેમ જ લોહસિદ્ધિના કાર્ય માટે ઉપયોગમાં લેવો.

ત્રંબાવતી નદીની માટીમાંથી વિપુલ પ્રમાણમાં તાંબું નીકળે છે. હસ્તશિલા ગામની ઉત્તર દિશામાં સુંદરીખંડા નામક બોરડી જેવાં વૃક્ષો થાય છે, જે વૃક્ષના દૂધને કલાઈ ગરમ કરી તેમાં નાખવાથી ચાંદી બને છે. ત્યાં એક શિવાલય છે. તેની પાસે એક વિચિત્ર પ્રકારનું ઝાડ થાય છે. તેની ચાર આંગળ છાલ લઈ ગાયના દૂધ સાથે ઘસીને પીવાથી એક મુહૂર્ત સુધી બેભાન થઈ જવાય છે. પછી શરીર વજ્ર જેવું મજબૂત અને દિવ્ય કીર્તિવાન થાય છે.

(ઈતિ અર્બુદાયલ કલ્પ પૂર્ણ)

આ પ્રમાણે આ કલ્પની નકલ મુજબ આબુનો અઢાવીસ દિવસનો સખત પરિશ્રમ કરીને અનુભવ મેળવ્યો કે લાયકાત મેળવ્યા વિના કાંઈ જ મેળવી શકાતું નથી. આબુના પરિભ્રમણને આટોપી લેવાના નિર્ણય પછી આબુની તળેટી વિસ્તારમાં રહેતા આદિવાસીઓ સાથે એક વાર બેઠો હતો. તેઓ પોતાની 'ગેરી' ભાષા સાથે મિશ્ર મારવાડી ભાષામાં વાત કરતા, જેમાંની અમુક જ સમજી શકાતી. મારો હેતુ જંગલ માંહેની વનસ્પતિઓ, જડીબુટ્ટીઓ વિશે માહિતી મેળવવાનો હતો.

એ પાંચ-છ બીલ લોકોમાં એક મેણરાજ ઉર્ફે મેણુ નામનો ત્રીસેક વર્ષની ઉંમરનો પાતળો છતાં મજબૂત કસાયેલો બીલ મને સંબોધીને બોલ્યો : "આવતી કાલે રાત્રે પૂનમ છે. તમારી ઈચ્છા હોય તો અગથી ગુફા પાસે ફુંડમાંથી દૂધની ધાર સીધી જ શિવજી ઉપર જાય છે — મેં મારી નજરે જોયું છે — તે તમને બતાવું." મેં ઘડીભર તેને તથા તેની વાતને ચકાસવા તેનું અવલોકન કર્યું. તેના ભાવમાં અને આંખોમાં તેણે કરેલી અનુભૂતિ જાણે તરી રહી હતી.

મેં તેને તૈયારી કરવા જણાવ્યું, બીજા દિવસે બપોરે બે વાગ્યે અગથી ગુફા જવાનું નક્કી કરી હું પાછો ફર્યો. આશ્રમે આવી ભોજનવિધિથી પરવારી આવતી કાલના કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકતાં પહેલાં તેની માહિતી એકઠી કરવા માટે વસિષ્ઠ આશ્રમના મહંત સાથે થોડી ચર્ચાવિચારણા શરૂ કરી. મેણરાજે સૂચવેલ સ્થળ વિશેની માહિતી પૂછતાં મહંતે જણાવ્યું કે, આ લોકવાયકા જેવી વાત મેં પણ સાંભળી છે, જોયું નથી, અગથી ગુફા, શિવમંદિર, ફુંડ એ જગ્યા જરૂર છે. આથી વિશેષ માહિતી મારી પાસે નથી, એમ તેમણે જણાવ્યું. રાત્રે મોડે સુધી જાગતો રહ્યો હતો. આવતી કાલના અનુભવ માટેનાં જુદાં જુદાં પાસાંઓને વિચારી રહ્યો હતો. મોડેથી સૂઈ ગયા બાદ બીજા દિવસે સવારે દિનચર્યાથી પરવારી વહેલા જમી આદિવાસીઓના વિસ્તાર તરફ રવાના થયો. ત્યાં પહોંચ્યા બાદ મેણુએ પૂર્વતૈયારીમાં તેની તીર-કામઠી, એક બલ્લમ, (બલ્લમ એ ભાલા જેવું હથિયાર હોય છે, જેનું ઉપરનું ફળું આશરે દોઢ ફૂટ લાંબું હોય છે), મકાઈના રોટલા, ચટણી, પાણીની બતક વગેરે બીજાં પરચૂરણ સાધનો લઈ જવા માટે તૈયાર કરી રાખેલાં.

અમે બન્ને આશરે એક વાગ્યે અગથી ગુફા તરફ જવા રવાના થયા. આ ગુફા વસિષ્ઠ આશ્રમથી દક્ષિણ તરફ આશરે અઢી-ત્રણ કિ.મી. દૂર હતી તેમ જ નીચાણવાળા વિસ્તારમાં હતી. મેણુ રસ્તાથી સારી રીતે પરિચિત હતો. થોડે સુધી કેડી પર ચાલ્યા. પછી કેડી પૂરી થઈ. હવે ફક્ત જંગલી માર્ગ જ પસાર કરવાનો હતો. જુદાં જુદાં વળાંકો, ઊંચાણ, નીચાણ પસાર કરી આશરે ચાર વાગ્યે અગથી ગુફા પાસે પહોંચી ગયા. ત્યાંની ભૌગોલિક રચનાને લક્ષમાં રાખીને જ શિવમંદિર પુરાતન કાળમાં બનાવાયું હશે તેમ ખ્યાલ આવતો હતો. મંદિરની બહાર નાનકડો ચોક, જે કુદરતી શિલા રૂપે જ હતો, તેના મધ્યથી મંદિર તરફ થોડે નજીક એક છિદ્ર આશરે બે ઈંચ પહોળું જણાતું હતું. ત્યાંનું વાતાવરણ — જગ્યા જોતાં લાગતું હતું કે અહીં ચિકાશવાળી વસ્તુઓ ઢોળવામાં આવતી હશે. નાનકડું શિવમંદિર આશરે બાર ફૂટ ઊંચું અને પાંચ ફૂટ લાંબું તથા આશરે ચાર ફૂટ પહોળું હતું. વચ્ચે સવા હાથનું

વિશાળ કાળા પથ્થરનું શિવભાણ ખંડિત થયેલી જવાબદારી સંહિત દેખાતું હતું. કલાક સુધી દરેક ચીજોનું વાતાવરણનું વૃક્ષ-વનસ્પતિઓનું નિરીક્ષણ કર્યા બાદ મેણુને મેં કહ્યું : "રાત્રે કેટલા વાગ્યે દૂધની ધારા શરૂ થાય છે તે અંગે કંઈ ખ્યાલ છે ?" તેણે કહ્યું : "ચન્દ્ર માથા ઉપર આવે તે પહેલાં મેં જોઈ હતી. સમયનો ખ્યાલ નથી." આની રાત અહીં જ પસાર કરવાની રહેશે એવું નક્કી થઈ ગયું. મંદિરથી જમણી બાજુએ એક સપાટ સીધી શિલા હતી જેની આસપાસની બધી જમીન-જગ્યા નીચાણમાં હતી અને ઉપરનો ભાગ પણ સૂઈ-બેસી શકાય તેમ જણાતો હતો. એક મોટો પથ્થર મંદિરની સામે જ હતો, પરંતુ ખાસ ઊંચાઈ ન હોવાથી રાતવાસો તેના ઉપર કરવો હિતાવહ લાગ્યો નહીં. સંધ્યા થવાની તૈયારી થતાં જ હું અને મેણુ મંદિરની જમણી બાજુથી આવેલી આશરે સાઠ ફૂટ ઊંચી શિલા ઉપર પાછળના ભાગેથી મહામુસીબતે ચડી ગયા. મેણુ ન હોત તો શિલા ઉપર ચડવું શક્ય ન બન્યું હોત.

સંધ્યા પોતાના પાલવથી જંગલને ઢાંકી રહી હતી. રાત્રિનો અંધકાર સંધ્યાના તે પાલવમાં પોતાનો ઘેરો રંગ પૂરી સંધ્યાનું રાત્રિમાં રૂપાંતર કરવા સફળ પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો. જંગલની સંધ્યા અલૌકિક, અદ્ભુત, આહ્વાદક હોય છે. સંધ્યા સમયે સિદ્ધલોકો પોતાની ગુફાઓમાં બેસીને ધૂણીમાંથી નીકળતી અગ્નિશિખાને જોઈ તેમાં આહુતિ આપી ચલમ ચેતાવીને મેઘનાદ સમી ગર્જના કરે : "સંધ્યા કી બેલા. અમરકોટ સિદ્ધો કા મેલા — સંધ્યા તારિણી સબ દુઃખ નિવારિણી, સિદ્ધો લેન ચિલમ દાતાર....."

એક તરફ વનરાજીમાં પાછાં ફરતાં પક્ષીઓનો મધુર કલરવ, નિશાયર પ્રાણીઓનું ચોપદાર શિયાળ લાળ કરીને જાણે સમસ્ત નિશાયરોને રાત્રિની છડી પોકારતું હોય તેમ લાગે. આ બધો કોલાહલ ઘડી-બે ઘડી જ રહે છે. પછી નીરવ શાંતિ છવાઈ જાય છે.

મારા માટે અને મેણુ માટે આ અનુભવ અનેક વખતથી પરિચિત હતો. મેણુએ શિલા ઉપર નાનકડું તાપણું સળગાવ્યું. તેના પ્રકાશમાં મેણુએ પોટલો છોડીને મકાઈના રોટલા, ચટણી વગેરે કપડા ઉપર નૂક્યું. ભૂખ લાગી હોવાથી ખૂબ આનંદથી ચટણી-રોટલાની મોજ લાંઘી. ક્ષુધાતૃપ્તિ બાદ મેં સિગારેટ સળગાવી. મેણુએ તેની બંડીમાંથી દમી (દમી નામની વાંસમાંથી બનાવેલી લાંબી પાતળી ચુંગી) કાઢીને બે ચપટી તમાકુ ભરી સળગાવી.

હવે સમય જ પસાર કરવાનો હતો. ચન્દ્ર ધીમી ગતિથી આકાશમાં ગતિગાન હતો. મેણુ સાથે ધીમે ધીમે વાત કરીને જુદાં જુદાં સ્થળોની, પ્રસંગોની ચર્ચા કરી રહ્યો

હતો. સમય પસાર થવા લાગ્યો. મેં બગલથેલામાંથી બાયનોક્યુલર બહાર કાઢી નિશ્ચિત જગ્યાનું શાર્પ ફોકસ મેળવી સેટ કર્યું, જેથી તરત તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. સમય પસાર થઈ રહ્યો હતો. ઘડિયાળમાં મેં સમય જોયો. સાડા અગિયાર થયા હતા. બાર વાગ્યે કાંઈક જાણવા મળશે એવા અનુમાનથી ધીરજ રાખીને મંદિર, શિલા, સમગ્ર વાતાવરણનું સચેતપણે ધ્યાન રાખી રહ્યો હતો. મેં પણ કામઠી ચડાવીને તીરનું ભાથું પાસે મૂકી પાછળની દિશામાં વારંવાર નજર કરીને જંગલી જાનવર અંગે તકેદારી રાખી રહ્યો હતો.

એ સમયે પ્રચંડ શંખનાદ સંભળાયો. મારા શરીરનાં રોમેરોમ ઊભાં થઈ ગયાં. મેં સાશંક દેષ્ટિએ મેં મેં સામે જોયું. તેની દશા પણ મારા જેવી જ હતી. મને અસંખ્ય આશંકાઓ આવવા લાગી કે, આ ભીલે કોઈ ષડ્યંત્રમાં તો નથી ફસાવ્યો ને કે પછી અહીંના સિદ્ધ મહાત્માઓને અમારી હાજરીની જાણ થઈ ગઈ હોય, જે એમના માટે અનિચ્છનીય હોય અને શંખનાદથી ચેતવણી અપાતી હોય તેવા પ્રકારોના વિચારથી મન વ્યાકુળ થઈ ગયું.

હવે જે થાય તે સહન કર્યા વિના કોઈ જ રસ્તો ન હતો. મેં ગુરુમહારાજનું સ્મરણ કરી ઈષ્ટદેવનું સ્મરણ કર્યું. શંખનાદ ચાલુ જ હતો કે મંદિરમાં ઝાલર, ઘંટ, નોબત, નગારાં વગવાં શરૂ થઈ ગયાં. અદ્ભુતતાબદ્ધ રીતે વાગી રહ્યાં હતાં. એ સમયે શિવમંદિરની સામેનો મોટો પથ્થર જાણે ખસી રહ્યો હતો. મેં બાઈનોક્યુલર માંડીને ધ્યાનપૂર્વક નિરીક્ષણ કર્યું. 'ખુલજા સિમસિમ' જેવો રોમાંચક પ્રસંગ ઊભો થતો હોય તેમ જણાયું. એ પથ્થર આશરે ત્રણેક ફૂટ ખસીને રોકાઈ ગયો. તેની પાછળથી અનુક્રમે એક પડછંદ કાયાવાળા મહાત્મા એક હાથમાં પૂજાનો થાળ, બીજા હાથમાં ધૂપદાની લઈને બહાર નીકળ્યા. તેની પાછળ બે મહાત્મા મશાલો લઈને બહાર આવ્યા. તેમની પાછળ ચાર મહાત્માઓ એક ખુલ્લી પાલખી લઈને બહાર આવ્યા. એ પાલખીની મધ્યમાં એક અતિવૃદ્ધ હોય તેવા મહાત્મા બિરાજમાન હતા, જેમનું મુખ મંદિર તરફ હતું. પાલખીની પાછળ બે મહાત્માઓ કમંડળ, પૂજાના થાળ લઈને આવી રહ્યા હતા. બધા જ મહાત્માઓ આડબંધ અને લંગોટીમાં જ હતા. એકસરળા બાંધા, એક જ સરખી ઊંચાઈ, ભવ્ય મુખમુદ્રા, છુટ્ટી જટાઓમાં અદ્ભુત જણાતા હતા. બાઈનોક્યુલરથી બિલકુલ સ્પષ્ટ બધું જ દેખાતું હતું. તેઓ આગળ વધ્યા એ જ સમયે મંદિરની બહારની શિલાના છિદ્રમાંથી શ્વેત દૂધની ધારા શરૂ થઈ જે સીધી જ મંદિરના શિવબાણને અભિષેક કરાવી રહી હતી. મહાત્માવૃંદ આગળ વધ્યું. ધૂપની અદ્ભુત સુગંધી વાતાવરણમાં અલૌકિક પવિત્રતા ભરી રહી હતી.

સૌથી આગળ ચાલી રહેલા મહાત્માએ મંદિરમાં જઈને આરતીપૂજા કરી. ત્યાર બાદ જે પાલખીમાં વયોવૃદ્ધ મહાત્મા બિરાજમાન હતા તે પાલખીને દૂધની ધારા પાસે જ શિલા પર મૂકવામાં આવી. બધા જ મહાત્મા પાલખીની સમક્ષ આવી પેલા વૃદ્ધ મહાત્માને ફૂલ, સુગંધ, પુષ્પહાર, આરતી, પ્રદક્ષિણા વગેરે પ્રકારથી પૂજા-અર્ચના કરી રહ્યા હતા. મશાલોના પ્રકાશમાં બધું સ્પષ્ટ દેખાતું હતું.

પાલખીમાં ધ્યાનસ્થ થયેલા મહાત્માનું મેં નિરીક્ષણ કર્યું. તેઓ સમાધિમાં હતા, મૃત્યુ પામેલ હતા કે જીવિત હતા — કાંઈ જ સમજી શકાતું ન હતું. તેઓની શ્વેત દાઢીમૂછ પણ જટાના રૂપમાં ફેરવાઈ ગયેલી હતી. ચહેરો તેજપુંજ સરખો જણાતો હતો. શરીર એકદમ સુકાયેલું હાડપિંજર સરખું દેખાતું હતું. ભુજાઓની, હાથની નસો સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. સમાધિમુદ્રામાં પચાસનથી તેઓ બેઠા હતા. તેઓ શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા કરે છે કે કેમ તે પણ સમજાતું ન હતું. તેમનું દર્શન અદ્ભુત હતું.

આ કાર્યક્રમ પોણે કલાક ચાલ્યા બાદ એક સાધુએ પેલી દૂધની ધારાને કમંડળમાં ઝીલીને કમંડળ ભરી લીધું. પછી આવ્યા હતા એ રીતે અનુક્રમે સામેની શિલા પાછળ ચાલ્યા ગયા અને શિલા ઓટોમેટિક શટરની જેમ એની મૂળ જગ્યા ઉપર ગોઠવાઈ ગઈ.

શંખનાદ, ઝાલર, નોબત, નગારાં — બધા જ અવાજો શાંત થઈ ગયા પરંતુ મારા મગજમાં જાણે સંભળાઈ રહ્યા હતા. મેં મેં મેં તરફ જોઈ તેને પૂછ્યું : "મૂર્ખશિરોમણિ, તેં આ બધું જોયું હતું તો પછી મને શા માટે વાત કરી નહીં?" તેણે સોગનપર્વક કહ્યું કે મેં ખરેખર આવું બધું જોયું જ નથી. આજે જ આ પ્રસંગ જોયો છે. મેં તો ફક્ત દૂધની ધારા જ જોયેલી હતી. આ પ્રસંગથી અનેક વિચારોની હારમાળા શરૂ થઈ ગઈ. શું રહસ્ય છે? શું ભેદ છે? તે અનેક વિચારો પછી પણ સમજી શકાયું નહીં. જે દેશ્ય નજરોનજર અનુભવ્યું હોય તેને ભ્રમણા પણ કઈ રીતે ગણવી? અને આ પ્રસંગ વાસ્તવિક છે તો તેનો ભેદ શું હોઈ શકે? — આ પ્રશ્ન રહસ્યપૂર્ણ જ રહ્યો.

સવાર સુધી આ પ્રસંગના વિચારો અને મેં સાથે આ પ્રસંગ વિશે ચર્ચા કરીને સમય પસાર કર્યો. ઉષાનાં તાજગીભર્યાં સુવર્ણકિરણો શિલા ઉપર પથરાઈ રહ્યાં હતાં — જાણે રાત્રિના અમારા અનુભવની પૃચ્છા કરી રહ્યાં હતાં. હું અને મેં નીચે ઊતર્યા. ધીમેથી મંદિર તરફ ગયા. મંદિરમાં કાંઈક સુકાયેલું, કાંઈક સુકાવાની તૈયારીમાં એવું દૂધ ચારે તરફ ફેલાયેલું હતું. દિવ્ય પુષ્પપૂજા પથરાયેલી હતી.

મેં પ્રેમથી શ્રદ્ધાપૂર્વક દર્શન કરી પૂજા માંહેનું એક ફૂલ માથે ચડાવ્યું અને યાદી માટે મારી પાસે રાખી લીધું. મનોમન શંકર ભગવાનનો આવાં દર્શન માટે ખૂબ આભાર વ્યક્ત કર્યો. તે સમયે અનુભવેલી ધન્યતાને શબ્દમાં કેમ કરી વર્ણવી શકું? આ જગ્યાએથી અમે પાછા ફર્યા. મેણે મને આશ્રમ સુધી મૂકી ગયો. મેં મેણેને યથાશક્તિ રકમ આપી તેનો ખૂબ આભાર માન્યો. તે રાત્રિના અનુભવથી ખૂબ ખુશ જણાતો હતો. તે વધુ ખુશ થઈને ચાલ્યો ગયો.

હું મારી અઠાવીસ દિવસની યાત્રા પૂર્ણ કરી સુરેન્દ્રનગર પાછો ફર્યો. ઘેર આવી આ પ્રસંગની યાદી રાખવા તારીખ, સમય, તિથિની નોંધ લેતાં એક વાત મહત્ત્વની જણાઈ. તે પૂર્ણિમાની રાત્રિ — ગુરુપૂર્ણિમાની રાત્રિ હતી તેથી તેના સંદર્ભમાં મેં મારા સમાધાન માટે માની લીધું કે તે મહાત્મા લોકો ગુરુપૂર્ણિમાની વિધિ કરવા માટે ત્યાં ઉપસ્થિત થયા હશે.

વાચક મિત્રો ! આજે પણ તે સ્થળ હયાત છે. દર પૂનમે દૂધની ધારા શિવલિંગને અભિષેક કરે છે. ઉપરોક્ત રજૂ કરેલ પ્રસંગ કદાચ ગુરુપૂર્ણિમાએ જ થતો હશે એવું મારું અનુમાન છે. અલબત્ત, દૂધની ધારા તો દર પૂનમે અવશ્ય જોવા-જાણવા મળે છે. ઈચ્છા થાય તો અનુભવ કરશો.

આવા પ્રકારના પ્રસંગો, દર્શન, અનુભૂતિ માટે કબીરસાહેબે કહ્યું છે કે, 'હમને ✓ અપના ઘર જલાયા ઔર લિયા પલીતા હાથ, તુમ ભી અપના ઘર જલાઓ, ફીર ચલો હમારે સાથ.' કબીરસાહેબનું કથન બ્રહ્મદર્શનના ઘરને બાળવાનું નથી સૂચવતું. શરીરરૂપી ઘરમાં રહેલા અજ્ઞાત ભયને બાળવાનું સૂચન કરે છે. એ અજ્ઞાત ભય દા.ત. અનુભૂતિ કરવામાં કાંઈ અનિષ્ટ થશે તો ? મારું અનિષ્ટ થાય પછી પત્ની બાળકોનું શું ? કુટુંબકારભારનું શું ? આવા અનેક વિચારો મનોબળને નિર્બળ બનાવી નાખે છે. જેથી દશા એવી સર્જાય છે કે તરતાં શીખવું છે પણ પાણીમાં કૂદકો નથી મારવો. જો તરતાં શીખવાની ઈચ્છા હોય તો પાણીમાં છલાંગ મારવી જ પડશે. બસ એ છલાંગ મારવાની જ વાર છે.

અલખ ઝોલી — પલક ખજાના

અર્બુદાચલ કલ્પનું સંશોધન કર્યા પછી એક વાર નાગાજીને મળવા માંડવ ગયો. મને આવેલો જોઈ બેસવા જણાવ્યું. મારી સામે જોઈને મૂંઝમાં હસવા લાગ્યા. હું જાણતો હતો કે તેઓ શા માટે હસે છે. છતાં મેં અજાણ્યા થવાનો દેખાવ કરીને કહ્યું : "કેમ આપ વ્યંગપૂર્ણ હાસ્ય કરો છો ?" તેથી તેઓ સહેજ મોટેથી હસીને બોલ્યા : 'કહો, કેમ રહી અર્બુદાચલની યાત્રા ?'

મેં તેઓને કહ્યું : "આપ આ યાત્રાનો સાર જાણો છો એટલે જ મારા પર હસો છો તે સ્પષ્ટ વાત છે." નાગાજીએ વચ્ચે જ કહ્યું : "કેમ ? સિદ્ધ મહાત્માઓની ગુરુપૂજાના દર્શનનો પ્રસંગ સુંદર ન લાગ્યો ?"

આ ખુલાસો નાગાજીએ કર્યો કે મને આશા બંધાઈ કે જરૂર હવે તે પ્રસંગ વિશે જાણવા જેવું મળશે. મેં નાગાજીને વિનંતીપૂર્વક આગ્રહ કરતાં જણાવ્યું : "મને એ પ્રસંગ વિશે આપ જે જાણતા હો તેની સ્પષ્ટતા કરી મારું સમાધાન કરો."

નાગાજી ગંભીર થઈને કાંઈક વિચારી રહ્યા. થોડી વારે તેઓ બોલ્યા : "સિદ્ધ-લોકો જ જાણી શકે. હું કઈ રીતે તેઓની માયાને સમજી શકું ? તેમ જ તે લોકનાં ગુપ્ત રહસ્યને અનધિકારી પાસે પ્રગટ કરવું એ પણ ઉચિત નથી."

હું સમજી ગયો કે તેઓ અમુક કારણોસર આ પ્રસંગને વિસ્તારમાં સમજાવવા નથી માગતા તેથી મેં તે અંગે દુરાગ્રહ પણ રાખ્યો નહીં.

તેમણે સહજભાવમાં આવીને મને પૂછ્યું : "મારા આપેલા કલ્પથી તમોને કષ્ટ પણ થયું અને ખર્ચ પણ ખૂબ થયું હશે, ખરું ને ?"

મેં તેમના પ્રશ્નમાં રસ બતાવતાં કહ્યું : "ખર્ચ અને સમયનો ભોગ અનુભૂતિ માટે અનિવાર્ય છે તે હું સમજું છું. પછી ક્યારેક ઓછા ખર્ચે વધુ અનુભૂતિ તો કોઈ

વાર વધુ ખર્ચે ઓછી અનુભૂતિ થાય છે, પણ તેનો કાંઈ જમા-ઉધારનો ચોપડો રખાય નહીં."

તેમણે નાનકડી થેલીમાંથી ગાંજો કાઢી મને આપ્યો. ગાંજો બનાવવાનું કહી તેઓ ગુફા બહાર ચાલ્યા ગયા. થોડી વારે તેઓ એક દસનામી ઝોળી લઈને આવ્યા. તે ઝોળી મને બતાવતાં તેઓએ કહ્યું : "લો, આ ઝોળી તમારી પાસે રાખો. હવે આ ઝોળીનો સિદ્ધ કરેલ સમય પૂરો થવાને ત્રણેક મહિનાની વાર છે તેથી તમને આપું છું. રોજ સવારે નાહીઘોઈ ધૂપ કરી આ ઝોળીમાં જમણા હાથની ફક્ત બે આંગળી નાખીને સો રૂપિયાની નોટ કાઢી લેવી. પછી બીજા દિવસે એ જ રીતે સો રૂપિયા કાઢી લેવા એક દિવસમાં એક જ વાર ઝોળીમાં હાથ નાખવો. તેમાં ડોકિયું કરવું નહીં, નહીં તો સજાને પાત્ર થશો." હું સ્તબ્ધ બનીને નાગાજીને સાંભળી રહ્યો હતો. તેઓ મારી ગૂંચવણ સમજી ગયા. તેમણે સ્પષ્ટતા કરી : "રાજાની ફોજ અને સાધુની મોજ ક્યાં, ક્યારે અને કોના ઉપર ચડે તે કલ્પી શકાય નહીં, માટે આ ઝોળીનો અનુભવ કરો."

હવે આ ઝોળીના સંદર્ભમાં અનેક ગૂઢ રહસ્યો પડેલાં છે તેને જરા જોઈ લઈએ :

દરેક અખાડા દ્વારાના સાધુઓ પોતાની પાસે ડાબા ખભે ઝોળી રાખતા હોય છે. તે ઝોળીનો પ્રકાર સંપ્રદાય સાથે સંકળાયેલો હોય છે. સાધુસમાજમાં ઝોળીનું ઘણું મહત્ત્વ હોય છે. ઝોળી વિશે સાધુસમાજમાં એક પ્રસિદ્ધ પંક્તિ છે **“અલક ઝોલી — પલક ખજાના, ભૂખ લગે તો માંગ કે ખાના.”** આ નાનકડી પંક્તિ ઘણુંબધું સમજાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. સીધો જ અર્થ એ થાય છે કે, ‘અલખ દરબાર સમાન ઝોળી જેમાં પળવારમાં આલોક તથા પરલોકનાં રહસ્યોને ભેદી નાખવાની શક્તિ ભરપૂર ભરી પડેલી છે. ક્ષણવારમાં જ દરેક પ્રકારનો વૈભવ અને ઐશ્વર્ય સર્જી શકાય એવાં અદ્ભુત તત્ત્વનો જેમાં સંગ્રહ છે તે ઝોળીને એવા સિદ્ધપુરુષો જ રાખી શકે છે, જેઓ પોતાની ઉદરપૂર્તિ પણ ભિક્ષાવૃત્તિથી જ કરતા હોય. તેઓ એટલા નિર્મોહી અને ગંભીર, શાંત-ચિત્ત, ભજનાનંદી અને નિસ્પૃહી હોવા જોઈએ. ટૂંકમાં દરેક પ્રકારનાં ભૌતિક સુખોને ક્ષણવારમાં આપનાર શક્તિ જે ઝોળીમાં પડી હોય તે ઝોળીનો સેવનાર સાધુ તેનો ઉપયોગ પોતાના અંગત ઉપયોગ માટે કરે નહીં અને ધર્મમર્યાદાની રક્ષા માટે જ તેનો ઉપયોગ કરે તે મહાન છે, તે જ સાચા અર્થમાં સાધુ છે.

ઝોળીનો ઉદ્ભવસમય અને તેના આવિષ્કાર અંગે આધારભૂત માહિતી મળવી મુશ્કેલ છે, પરંતુ ‘શિવસ્વરોદય’, ‘દત્તબાવની’, ‘કેતુ-રહસ્યપટલ’, ‘સંકેતમણિ’ આદિ ગ્રંથો દ્વારા તેમ જ સંતોક્તિ પર આધારિત માહિતીઓ ઉપલબ્ધ છે.

ઝોળીની સામાન્ય વ્યાખ્યા તો એટલી જ છે કે નાનીમોટી પરચૂરણ કાયમી ઉપયોગની ચીજોને રાખવા માટે ઉપયોગમાં લેવાતી એક થેલી. પરંતુ સાધુશાહીની વ્યાખ્યા અદ્ભુત છે. જેટલી શોધખોળ કરીએ તેટલી ઓછી છે. અનેક ગુપ્તરહસ્યોનું આશ્રયસ્થાન ઝોળી છે. અનંત રિદ્ધિસિદ્ધિનું ઉદ્ભવસ્થાન ઝોળી છે.

સૌ પ્રથમ આઘ દેવ ભગવાન શંકરે આ ઝોળીનું પ્રાગટ્ય કર્યું. સંતોક્તિ છે કે શંકર ભગવાને સૌ પ્રથમ ઋષિમુનિઓને ઉદરઝોળીનું રહસ્ય આપી તેનો ઉપયોગ કરવાની પદ્ધતિ સમજાવી. ઋષિ-મુનિ-યોગીઓ પોતાના જઠરને જ ઝોળી તરીકે ઉપયોગમાં લેતા. અનેક ભેદનાં રહસ્યોને પોતાના ઉદરમાં સમાવી લેતા અને સમય આવ્યે તેનો ઉપયોગ કરતા. આપણાં શાસ્ત્રો, પુરાણ, ઉપનિષદ આ અંગે પ્રમાણ આપે છે.

કાળક્રમે તેમાં ફેરફારો થયા. વૃક્ષની છાલ, ચામડું (ઝોળી માટે ચામડું ફક્ત સર્પ, મૃગ, ચિત્તો તથા બરફના પ્રદેશનાં પ્રાણીઓનું લેવામાં આવતું.), ઊંન, આ પ્રકારનાં સાધનોથી ઝોળી બનાવવામાં આવી. ઝોળી બનાવવાની પરંપરા આજ દિન સુધી જળવાયેલી છે. મહત્ત્વની વાત એ છે કે ઝોળીના નિર્માણની કળા સાધુ સમાજમાં ઉત્તરોત્તર જળવાયેલી છે. જ્યારે કોઈ પણ સાધુ સિદ્ધ ઝોળીનું નિર્માણ કરવાનો સંકલ્પ કરે છે ત્યારે નિશ્ચિત નક્ષત્રમાં ચોક્કસ માપથી કાપડને કાપીને સંપ્રદાયને અનુરૂપ આકાર તૈયાર કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ લોખંડની, ચાંદીની, બાવળની, હાડકાંની, શેઢીની અને દરિયાઈ સ્ફટિકની સોયનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જે પ્રકારની ઝોળીનું નિર્માણ કરવાનું હોય તેને અનુરૂપ ઘાસના રેસા, અમુક પ્રાણીઓનાં શરીરની રુવાંટી, અમુક પ્રાણીઓનાં સોય-દોરા વાપરવામાં આવે છે. દોરા માટે સૂતર, ઊંન, મુંજ નામના આંતરડાની તાંતનો ઉપયોગ ઝોળીના પ્રકાર મુજબ કરવામાં આવે છે.

જ્યારે ઝોળી બનાવવાનું કાર્ય શરૂ થાય છે ત્યારે તે ઝોળીને સિદ્ધ કરવાના મંત્રનું ઉચ્ચારણ દરેક ટાંકા સાથે કરવામાં આવે છે. નક્કી કરેલી જગ્યાથી વધુ જગ્યામાં સૂવું નહીં, જવું નહીં, આહારવિહારમાં પણ મર્યાદા રાખવાની હોય છે. એકાગ્ર ચિત્તથી આ કાર્ય ગુપ્તપણે કરવાનું હોય છે. જ્યારે ઝોળી સંપૂર્ણ તૈયાર થઈ જાય ત્યારે તેને અભિમંત્રિત કરવા માટે તેમ જ રિદ્ધિસિદ્ધિ મૂકવા માટે ગુરુને આપવામાં આવે છે. ગુરુ તે ઝોળીમાં રિદ્ધિસિદ્ધિ મૂકીને શિષ્યને પાછી સોંપે છે.

આ ઝોળીને ત્યાર પછી બાર વર્ષ સુધી અખંડ નિયમથી ડાબા ખભા ઉપર રાખવામાં આવે છે. (જોકે જે હેતુથી સિદ્ધ કરવામાં આવી હોય છે તે સિદ્ધ થયા પછી

પણ તેને ડબા ખભા ઉપર જ ધારણ કરવામાં આવે છે.) દિનચર્યાના દરેક સમયે તે સાથે જ રહે છે. આ જોળીમાં પ્રતીક રૂપે દસ દાર હોય છે, જેમાં દસમું દાર ગુપ્ત હોય છે, જેનો ભેદ ગુરુપરંપરા દ્વારા જાળવવામાં આવે છે. જેમ મનુષ્યજાત માટે દસમું દાર ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું છે તેમ તે પ્રતીકરૂપે જોળીનું દસમું દાર પણ ગુપ્ત હોય છે. દસ દિશાઓ, ચાર ખૂંટ, ત્રિગુણી માયા, બ્રહ્મ, દ્વૈત-અદ્વૈત, પદ્મદર્શન, તંત્ર, યંત્રના સુયોગથી જોળીનું નિર્માણ થાય છે.

જુદા જુદા સંપ્રદાય મુજબ તેની રચના પણ અલગ અલગ હોય છે. તેને ધારણ કરવાના મંત્રો પણ હોય છે. સાધુઓ માટે જોળી મહત્ત્વનું દર્શન છે, અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ તેને ખોલીને જુએ તેને સાધુસમાજમાં ઘોર અપમાન ગણવામાં આવે છે. સાધુ જો અમુક પ્રકારની રૂઢિચુસ્ત માન્યતા ધરાવતો હોય તો તેની જોળીમાં હોકિયું કરનારને શિક્ષા કરવા પણ તત્પર બને છે.

આ જોળીને સિદ્ધ બનાવી તેના દ્વારા તે પોતાની યુક્તિ-મુક્તિનું શાસન ગોઠવે છે. જેથી તેને વ્યવહારમાં ઘણી સરળતા રહે છે.

સાધુ પોતાની જરૂરિયાતની ચીજો તથા પોતાના અનુભવોનો નિયોડ તેમ જ આલોક તથા પરલોકને સફળ કરવાની સામગ્રી રાખતા હોય છે. પરોપકારાર્થે તેનો સમય અનુસાર ઉપયોગ પણ થતો હોય છે.

દસનામી સાધુઓ, નાથ-સંપ્રદાયના સાધુઓ તથા વૈષ્ણવ-સંપ્રદાયના વૈરાગી સાધુઓ મોટે ભાગે જોળી રાખતા હોય છે. આમ તો દરેક સંપ્રદાયના સાધુઓ જોળી રાખે છે, પરંતુ જેઓ અપરિગ્રહવૃત્તિમાં, આકાશવૃત્તિમાં રહેતા હોય છે તેઓ જોળી નથી રાખતા.

હવે આ જોળીઓ વિશે વધુ માહિતી જોઈ લઈએ. જોળી આટલા પ્રકારથી તથા નામથી ઓળખવામાં આવે છે :

દસ જોળી, નિરંજની જોળી, ભૈરવ જોળી, દસનામ જોળી, અલખ જોળી, અખંડ જોળી, વૈરાગી જોળી, માયા જોળી, સિદ્ધ જોળી, ભિક્ષા જોળી. આ પ્રકારે તેઓ નામ, ગુણ અને અર્થભેદથી ઓળખાય છે.

હવે દરેક વિશે ટૂંકી માહિતી જોઈ લઈએ :

દસ જોળી :

જાડા કાપડને સમચોરસ સવા હાથ લઈને તેના ચારે ખૂણા એક જ દિશામાં વાળવામાં આવે છે. તેમાં આંટીઘૂંટીવાળાં જુદાં જુદાં ખાનાં બનાવવામાં આવે છે. એક દિશામાં વાળેલા ખૂણાઓ સાથે બે પટ્ટી જોડવામાં આવે છે, જેથી ખભા પર

લટકાવી શકાય. ભરતગૃંધણ આ જોળીમાં ખાસ પ્રકારનું હોય છે. અવધૂત લોકો આ જોળી વધુ રાખે છે. બાકીના ગુણધર્મો ઉપર જણાવેલી માહિતી પ્રમાણે જ હોય છે.

નિરંજની જોળી :

એકાંતવાસી સાધુ તેને રાખે છે. તેના ખાનાંઓ દોરી-સંચાલિત હોય છે. તેની બનાવવાની પદ્ધતિ દસ જોળી પ્રમાણે હોય છે, પણ આકાર નાનો હોય છે. આ જોળીનો મહિમા વધુ પ્રસિદ્ધ નથી કારણ કે તેને ગુપ્ત રાખવામાં આવે છે.

ભૈરવ જોળી :

આ જોળી મત્સ્યેન્દ્રનાથ તથા ગોરાખનાથના સમયે અસ્તિત્વમાં આવી તથા જોળી-જંગલ શબ્દ પ્રચારમાં આવ્યો. આ જોળી સિદ્ધ થયા પછી સ્વયંસંચાલિત કાર્યક્ષમતા ધરાવે છે, જેની પાછળ મંત્રશક્તિનું બળ હોય છે. ભૈરવ જોળી બે પ્રકારની હોય છે : મોટી તથા નાની. મોટી જોળીમાં ખપ્પર, ચલમ, સાફી, લંગોટી તેમ જ અન્ય જરૂરી ચીજો રાખવામાં આવે છે. નાથ-સંપ્રદાયમાં ખપ્પર તથા જોળીનું ખાસ મહત્ત્વ છે. પોતાના શાસન અંગેની ઘણીબધી મહત્ત્વપૂર્ણ સામગ્રીઓ તેમાં સંચિત કરવામાં આવે છે.

જોળીની ગ્રંથિઓ પાસે ચૂંદડી, દર્શની, તુંબડી, રંગીન કપડાં, કોટી, શંખ, વનસ્પતિ, તાવીજ આદિ ચીજો લટકાવવામાં આવે છે.

નાના પ્રકારની જોળીમાં ફક્ત સિદ્ધભસ્મ રાખવામાં આવે છે. ફક્ત બે આંગળીઓ જઈ શકે તેટલી તેમાં જગ્યા હોય છે. તેમાં રાખવામાં આવતી ભસ્મ શારીરિક પરિતાપમાંથી મુક્તિ આપનાર હોય છે. તેમ જ ભૂતપ્રેત, ગ્રહ આદિ વિઘ્નો પણ તત્કાળ દૂર કરનાર હોય છે. આ ભસ્મને પણ સિદ્ધ કરવામાં ઘણો સમય લાગે છે. તે જીવનમાં ફક્ત એક જ વાર બનાવવાની હોય છે. ફરીથી બનાવવાની જરૂર નથી પડતી. આ જોળીને સાધુની સાથે જ સમાધિમાં મૂકી દેવામાં આવે છે. (સાધુ કાળધર્મ પામે ત્યારે તેને સાથે જ મૂકી દેવામાં આવે છે.)

દસનામ જોળી :

દસનામ જોળીને શંભુદેવી સાધુઓ ગિરિપુરી, ભારતી, અરણ્ય, વન, પર્વત, સાગર, આશ્રમતીર્થ, સરસ્વતી - આટલી શાખાના સાધુઓ રાખતા હોય છે. તેની બનાવવાની રીત દસ જોળી મુજબ જ હોય છે. તકાવત એટલો હોય છે કે દસ જોળીમાં ત્રણના આંકને વધુ મહત્ત્વ અપાયું છે, જ્યારે દસનામ જોળીમાં દસના આંકને વધુ લક્ષમાં રાખવામાં આવ્યો છે. જુદી શાખાઓ પ્રમાણે સાધુઓ પોતાનાં સાંપ્રદાયિક ચિહ્નો અંકિત કરતા હોય છે તેમ જ રુદ્રાક્ષ પણ ટાંકતા હોય છે. રુદ્રાક્ષની

સંખ્યા પણ દસની જ હોય છે જે એમના બાનાનું તેમ જ સમભાવના પ્રતીક રૂપે માનવામાં આવે છે.

આમ તો વૈરાગી સાધુસમાજ સિવાયની બધી જ ઝોળીનો સમાવેશ દસનામ સંપ્રદાયમાં થઈ જાય છે, પરંતુ પોતાની આગવી વિશિષ્ટતાના કારણે જુદા નામથી ઓળખાય છે.

શંભુદલ પોતાની ઝોળીમાં રુદ્રાક્ષનો ઉપયોગ કરે છે, જ્યારે રામાદલ પોતાની ઝોળીમાં તુલસીનો ઉપયોગ કરે છે.

શંભુદલ એ મુખ્ય મૂલાધાર છે. તેમાંથી અનેક સૂત્રો અને સંપ્રદાયોના જુદા જુદા કાંટા થયા છે. રામાદલ અને શંભુદલ આ બે મુખ્ય સંપ્રદાય છે. આ બન્નેમાંથી આજના દરેક સનાતન ધર્મની શાખાઓ ફેલાઈ છે.

અલખ ઝોળી :

આ ઝોળીની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે ગુરુપ્રણાલિકાની પરંપરા મુજબ શિષ્યને વારસામાં મળે છે. તેને ખભા ઉપર નહીં રાખતાં ગુપ્ત આવાસમાં રાખી પૂજન કરવામાં આવે છે. આ ઝોળી બનાવનાર મૂળ પુરુષથી માંડી છેલ્લા શિષ્ય સુધી દરેકની ઉપસ્થિતિ કરવા માટેનાં સૂત્રો તેમાં રાખવામાં આવે છે. નવનાથ અને ચોરાસી સિદ્ધલોકો પાસે જ આ ઝોળી હોવાનું મનાય છે, આ ઝોળીના માધ્યમ દ્વારા તેઓ એકબીજાના સંપર્કમાં રહે છે, જોકે તે લોકોને એકબીજાના સંપર્કમાં રહેવા માટેની અનેક ગતિ છે. પરંતુ આ ઝોળી પરંપરાગત સાધન રૂપે માનવામાં આવે છે.

અખંડ ઝોળી :

આ ઝોળી વિશે સ્પષ્ટ અને આધારભૂત માહિતી ઉપલબ્ધ નથી. ફક્ત સંતોક્તિના આધારે આટલી જ વાતો જાણવા મળેલ છે : અખંડ ઝોળી નામની કોઈ ઝોળી છે કે પછી કોઈ અખંડ સાધનને આ નામ આપવામાં આવ્યું છે તે કહેવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ આ ઝોળીના સંદર્ભમાં ઘણા ભેદો અને રહસ્યો છુપાયેલાં છે. અમુક મહાત્માઓ પ્રકૃતિને, પૃથ્વી તેમ જ ઈશ્વરે બ્રહ્માંડમાં મૂકેલા અનેક પ્રકારના અખૂટ ભંડારને અખંડ ઝોળીના નામથી ઓળખાવે છે. જ્યારે જે પ્રકારની જરૂરિયાત હોય ત્યારે પ્રકૃતિમાંથી જ મેળવી શકાય છે. એવા પ્રકારનું સામર્થ્ય કેળવેલા મહાત્માઓ પ્રકૃતિને જ અખંડ ઝોળી તરીકે માને છે.

આ અંગે સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરી શકાય તેમ નથી, છતાં એટલું કહી શકાય કે કોઈ પણ જાતના સાધન અને વ્યવસ્થા વિના સમયાનુસાર પ્રાકૃતિક તત્ત્વોમાંથી ઈચ્છિત પૂર્તિ થઈ જાય તેને અખંડ ઝોળી કહી શકાય. આ યથાર્થ હોય તેમ જણાય છે.

વૈરાગી ઝોળી :

આ ઝોળીનો ઉપયોગ ફક્ત રામાદલ વૈષ્ણવ સાધુઓ, ખાખી મહારાજો, નાગા, ત્યાગી-તપસ્વીઓ કરે છે. આ ઝોળી બે-તણ પ્રકારથી બનાવવામાં આવે છે. વૈરાગી બટવો પણ એક પ્રકારની ઝોળી છે. આ ઝોળીના તળિયે ગોળ કાપડનો જાગ્રે ટુકડો રાખી તેના ઉપર બીજું કાપડ સીવવામાં આવે છે. અને થેલીનો આકાર બનાવવામાં આવે છે. તેને બંધ કરવા માટે છૂટી દોરી રાખવામાં આવે છે જેના દ્વારા તેને બંધ કરવાની-ખોલવાની સગવડતા રહે છે. દોરીના છેડાઓ ઉપર તુળસીના પારા મુખ્યત્વે રાખવામાં આવે છે. આ ઝોળીમાં છ ખાનાંથી માંડી ચોવીસ ખાનાં હોય છે, જે સીધાં, ત્રાંસાં, આડાં અને ગુપ્ત રીતે ગોઠવાયેલાં હોય છે.

આ ઝોળીને અગાઉ બતાવ્યા પ્રમાણે જ નિયમથી બનાવવામાં આવે છે. ત્યાર-બાદ જુદાં જુદાં તીર્થસ્થાનોમાં તીર્થયાત્રા કરાવવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ તેને મંત્રો દ્વારા તેમ જ તેનાં તાંત્રિક સાધનો દ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આ બધી ક્રિયાઓ નિયત કરેલા સમય દરમિયાન કરવાની હોય છે. વૈરાગી, ત્યાગી, મહાત્યાગી, આ સાધુઓ ઝોળીમાં પોતાની પૂજા પણ સાથે જ રાખતા હોય છે કારણ કે તેઓના સંપ્રદાયમાં કર્મકાંડ ઉપર ઘણો જ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. વૈરાગી મહાત્માની ઝોળીમાં સિદ્ધિ માટેની સિદ્ધક્રિયા અચૂક હોય છે. વૈરાગી સિદ્ધ જ્યારે ગુરુઆજ્ઞાથી દેશાટન માટે નીકળે છે ત્યારે તે સંપૂર્ણપણે પોતાની ઝોળી ઉપર જ નિર્ભર હોય છે.

માયા ઝોળી :

આ ઝોળીનું નામ જ માયા ઝોળી છે પછી એની પ્રભુતાનું પૂછવું જ શું ? બન્ને સંપ્રદાયના મહાત્માઓ પોતાના સંપ્રદાય અનુસાર તેને બનાવે છે. આકાર-રૂપમાં ખાસ ફરક નથી હોતો. પરંતુ તેને સિદ્ધ કરવાની ક્રિયાઓમાં તફાવત જરૂર હોય છે. આ ઝોળીમાં દિવ્ય વનસ્પતિઓ, જેની મદદથી આકાશગમન, શીઘ્ર પરિભ્રમણ, દિશાબંધન, ઋતુબંધન, સુવર્ણક્રિયા, કાયાકલ્પ આદિ થઈ શકે તેવી અદ્ભુત ચીજો રાખવામાં આવે છે.

આ ઝોળી વિશેનો એક મારો જોયેલો પ્રસંગ ટૂંકમાં રજૂ કરું છું : એક હઠયોગીના પરિચયમાં આવ્યા પછી તેમની સાથે નેપાળ જવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો. તેમની સાથે નેપાળ ગયા બાદ તેઓના ગુરુને મળવાનો અમારો કાર્યક્રમ હતો. તે દરમિયાન તેમના એક ગુરુભાઈ, જેઓ હઠયોગ છોડીને કીમિયાગીરી — (કીમિયાગીરી એટલે સુવર્ણક્રિયા, રજતક્રિયા, હસ્તગત કરવાની કલા) તરફ વળી ગયેલા, તેઓની સાથે કાઠમંડુમાં જ મુલાકાત થઈ ગઈ. તેઓએ ખૂબ મહેનત કરીને અનેક

પ્રકારનાં દુઃખો વેઠીને રસસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી. તેઓ ખૂબ જ સાદાઈથી જીવન પસાર કરતા. અખાડા દ્વારામાં તેમનું ઘણું માન હતું. કારણ કે તેઓ લખલૂટ ખર્ચ કરતા. તેઓ સ્વભાવે જરા આખાબોલા હતા. એક જ દિવસ તેમના પરિચયમાં હું રહ્યો પણ તેમણે મારા વિચારોના, સિદ્ધાંતોના પાયા હચમચાવી નાખ્યા. તેઓએ મને લંગમાં પૂછ્યું : "અહીં શા માટે મારા ગુરુભાઈ સાથે આવ્યા છો ?" મેં કહ્યું : "આત્મસંશોધન માટે માર્ગદર્શન મેળવવાના હેતુથી હું અહીં આવેલ છું." તેમણે ફરીથી બીજો પ્રશ્ન કર્યો : "તમે કદી ભૂત જોયું છે ?" મેં કહ્યું : "ના." તેઓ ખડખડાટ હસી પડ્યા અને કહેવા લાગ્યા : "અરે ભલા માણસ ! તમે હજુ ભૂત જોયું નથી અને ભગવાનની શોધમાં નીકળી પડ્યા છો !"

ઘડીભર હું મોન રહ્યો. પછી મેં તેઓને કહ્યું : "મહારાજ ! શું ભગવાનને મેળવવા માટે ભૂતને મળવું જરૂરી છે ? બધા જ સંતો-ભક્તોએ શું ભૂતને પહેલાં મેળવીને પછી ભગવાનને મેળવવાનો ક્રમ બનાવ્યો છે ? મને તો આપની વાત સહજભાવે સમજાતી નથી માટે સ્પષ્ટ રીતે સમજાવો કે તમે શું કહેવા માંગો છો ?"

તેઓ થોડા ગંભીર થઈને બોલ્યા : "ભૂત અર્થાત્ ક્ષુદ્ર, સામાન્ય અને તુચ્છ એવી માયા લક્ષ્મી, દેભવ — ભૌતિક જીવનની દરેક જરૂરિયાતોને પૂર્ણપણે ઉત્પન્ન કરી શક્યા છે ? માણી શક્યા છે ? લૂંટાવી શક્યા છે ? તેના ભેદને સમજી શક્યા છે ?"

હું આ મહાત્માનો અનોખો પ્રકાર જોઈને આશ્ચર્યથી તેમની વાતો સાંભળી રહ્યો હતો.

તેમણે આગળ ચલાવતાં કહ્યું : "અધ્યાત્મમાર્ગમાં દેઢ રુચિ ત્યારે જ કરી શકાશે, જ્યારે ભૌતિક સુખોની પરાકાષ્ઠા સર્જાઈ જાય, અગર તો તેના સૂક્ષ્મ ભેદની જાણ થઈ જાય. આ સિવાય કક્કા આડંબર, દંભ, વાતો, આત્મશલાઘા, સ્વાર્થ સિવાય કોઈ જ અનુભૂતિ નહીં થાય."

એમની વાત કરવાના કંઈથી હું અકળાઈ ઊઠ્યો. મેં નમ્ર છતાં દેઢ સ્વરે કહ્યું : "મહારાજ ! આપની વાત ઉપરથી એવું જણાય છે કે આપ સ્વયં માયાના અધિપતિ છો. જગતને એક ઈશ્વર ઉપર નચાવનાર લક્ષ્મી જાણે તમારા ઈશ્વરા ઉપર નાચતી હોય તેવી વાત જણાય છે."

તેઓ ઘડીભર મારી સામે જોઈ રહ્યા. પછી બગલઘેલા જેવા મોટા ઘેલામાંથી એક નાની ઝોળી બહાર કાઢીને બોલ્યા : "જોહી રંગે કાયા સોહી રંગે માયા." આટલું બોલીને તેમણે એ ઝોળીમાંથી પતરાની એક ડબ્બી બહાર કાઢી જે નળાકાર આકારમાં હતી તે ડબ્બી બોલીને તેમાંથી એક પારદર્શક કાચની શીશી બહાર કાઢી.

તેમાં કાંઈક તૈલી પદાર્થ હોય તેમ જણાતું હતું.

તેઓએ મને સંબોધીને કહ્યું : "તમારી પાસે તાંબાની કોઈ પણ વસ્તુ હોય તે લાવો." મેં આજુબાજુ નજર ફેરવી પણ તાંબાની કોઈ ચીજ નજરમાં આવી નહીં. જોતાં જોતાં બેડિંગના બકલ ઉપર ધ્યાન ગયું. મેં તરત ઊઠીને બેડિંગનું બકલ પટ્ટામાંથી તોડીને તેમને આપ્યું.

તેઓએ પોતાની ધૂણીમાંના અંગારાને ચીપિયાથી સરખો કરી નિર્ધૂમ બનાવ્યો અને તે બકલને અગ્નિ ઉપર મૂકીને તેના ઉપર બે-ત્રણ અંગારા મૂકી દીધા. થોડી વાર પછી જ્યારે તપીને લાલ થયું ત્યારે પેલી શીશીમાંથી એક સળી બોળીને તે બકલ ઉપર ફેરવી. ફરીથી ગરમ કર્યું. થોડી વાર સુધી ગરમ થયા બાદ બકલમાંથી રંગબેરંગી નાની નાની ઝાળો થોડી વાર સુધી નીકળી. પછી બંધ થઈ ગઈ.

આટલી કામગીરી બાદ તેમણે તે બકલ જુદું મૂકી દીધું. સહેજ ઠંડું થયું કે તે બકલને ઉપાડીને એક પથ્થર ઉપર પછાડ્યું. તેના ઉપરથી પાતળી પોપડીઓ ખરી ગઈ. નીચે તેનો રંગ બદલાઈ ગયો હતો. તે સુવર્ણમાં ફેરવાઈ ગયું હતું.

તેઓએ મને કહ્યું : "આ બકલને બજારમાં વેચી આવો. આવો ત્યારે ખાનપાનની સામગ્રી, મીઠાઈ વગેરે લેતા આવજો." હું આ પ્રસંગથી એક અનોખા જગતમાં પહોંચી ગયો હતો. આ પ્રસંગ સત્ય છે કે કલ્પના છે એ નક્કી કરવું અઘરું થઈ જાય એવી માનસિક અવસ્થા બની ગઈ. ક્યાં તો પૈસા માટે દુનિયાની આંધળી દોટ, કેવું નાટકીય જીવન, કેવી નિઃસહાયતા, કેટલી લાચારી અને ક્યાં સહજમાં અખૂટ સંપત્તિથી ખીચોખીચ ભરેલી નાનકડી માયા ઝોળી.

મેં મહારાજને સંબોધીને કહ્યું : "મારા માટે આ શહેર અજાણ્યું છે. આ કાર્ય મારાથી નહીં થઈ શકે યા તો આપ જાતે તકલીફ લો અથવા આપના ગુરુભાઈને સૂચન કરો. હું અજાણ્યા ગામમાં અટવાઈ જઈશ." તેઓ કંટાળો દર્શાવતા ઊઠ્યા અને કહ્યું : "મારી સાથે ચાલો. માયા કેવી રંગબેરંગી છે તે જુઓ."

હું પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. તેઓ બોર્ડરવિસ્તાર વટાવી શહેરમાં દાખલ થયા. રસ્તામાં અનેક માણસો તેઓનું અભિવાદન કરી રહ્યા હતા. તેમણે મારી સામે જોઈને કહ્યું : "આ વંદન, નમન મને નથી. મારી ફેલાવેલી માયાને છે. સગજો છો ને ?" હું ચૂપ રહ્યો. વિચારતો હતો, કેટલી સચોટ, સત્ય હકીકતને સહજ ભાવે સમજીને આ મહાત્મા અલિપ્ત રહે છે. ખરેખર, પ્રશંસનીય વ્યક્તિત્વ ગણાય.

એક મૂર્તિ વેચનારની દુકાને જઈ તેમણે બકલ આપ્યું. દુકાનદારે મહાત્મા સામે જોઈ હસીને પ્રજ્ઞામ કર્યા. બેસવા આસન આપ્યું. તેમ જ વિનય-વિવેકનો પણ આગ્રહ

કર્પો. મહાત્માએ તરત પૈસા ચૂકવવા જણાવ્યું એટલે દુકાનદારે તરત બકલનું વજન કરીને ચાલુ ભાવ પ્રમાણે પૈસા ગણી આપ્યા.

અમે ત્યાંથી પાછા મહાત્માના આશ્રમે આવ્યા. બધા જ પૈસા મારી સામે મૂકીને તેઓ કરી બોલ્યા : "આ પ્રમાણથી વિશેષ એ વાત છે કે આ રસાયણ માયારંગ છે, એટલું જ નહીં તેનું સેવન કરવાથી કાયાનું પણ રંજન કરે છે. અનેક પ્રકારના અસાધ્ય અને ભયંકર રોગો પણ આ રસાયણના અલ્પ માત્રના સેવનથી સદાને માટે પલાયન થઈ જાય છે."

મહાત્માએ બતાવેલી પ્રત્યક્ષ બાબતથી હું વિચારમગ્ન થઈ ગયો. કેવી અદ્ભુત પ્રતિભાઓનું અસ્તિત્વ છે તે જોઈ આત્મા આનંદવિભોર બની ગયો.

આ છે માયા ઝોળીના પ્રકારની એક નાનકડી વાત. માયા ઝોળીને મહાત્મા લોકો હંમેશાં ગુપ્ત રાખતા હોય છે. સમય આવ્યે જ તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, અન્યથા નહીં.

સિદ્ધ ઝોળી :

સિદ્ધ ઝોળીની વ્યાખ્યા એવા પ્રકારની છે કે કોઈ પણ અદ્ભુત સિદ્ધિને સંગ્રહ કરવા માટે જે ઝોળીનું નિર્માણ કરવામાં આવે તે સિદ્ધ ઝોળી કહેવાય છે. આ સિદ્ધ ઝોળીમાં મૂકેલી સિદ્ધ વસ્તુ યા તંત્રસિદ્ધિ તેમાં રહેવાથી ક્ષીણ થતી નથી, અશુદ્ધ થતી નથી, કોઈ માયાવી પરિબળથી તેનો નાશ થતો નથી. સિદ્ધ ઝોળી એટલે એક પ્રકારનું સિદ્ધ પાત્ર. સિદ્ધિ અને સિદ્ધ ઝોળી બંને એકબીજાનાં પૂરક છે. સિદ્ધલોકો સિદ્ધ ઝોળીમાં સિદ્ધ ચીજને મૂકીને નિશ્ચિંતપણે તપસ્યા કરી શકે છે. આ સિદ્ધ ઝોળી સ્વયં પોતાનું રક્ષણ કરી શકે છે. સિદ્ધ ઝોળીનો આ પ્રકારનો મહિમા છે.

ભિક્ષા ઝોળી :

આ ઝોળીને સામાન્ય રીતે બધા સાધુઓ માધુકરી માટે, ગોચરી માટે, ભિક્ષા માટે ઉપયોગમાં લેતા હોય છે. વર્ષો પૂર્વના એવા પણ પ્રસંગો છે કે સિદ્ધલોકો ભિક્ષા ઝોળીને જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવા મોકલી દેતા. આ ઝોળી ભિક્ષા ગ્રહણ કરીને આપમેળે જ પાછી ફરતી. સાધુસમાજમાં આવા દાખલાઓ નોંધાયેલા છે. આ ઝોળી સાદા કપડામાંથી બનાવેલી હોય છે. બે સાધુઓ સાથે રહેતા હોય તો એટલા પ્રમાણથી તે બનાવેલી હોય છે કે બન્નેની ઉદરપૂર્તિ જેટલી જ સામગ્રી તેમાં આવી શકે. ચારે સાથે રહેતા હોય તો એટલી વ્યવસ્થા પૂરતી બનાવવામાં આવે છે. આ અંગે એક પંક્તિ છે કે, 'એક નિરંજન, દો સુખી, ત્રીન કી ખટપટ ઔર ચાર કા પરિવાર.' આ પંક્તિનો અર્થ એવો છે કે સાધુ એકલો હોય તો મસ્ત બનીને રહે છે. મરજીમાં આવે તે મુજબ

પોતાની દિનચર્યાને ગોઠવી શકે છે. બે હોય તો સુખી રીતે રહી શકે, પણ સિદ્ધ અને સાધક હોય તો ત્રણમાં પછી ખટપટ થવી શરૂ થઈ જાય છે. અને જો ચાર ભેગા થઈ ગયા તો પછી પરિવાર જ સર્જાઈ ગયો, તો પછી ઘરસંસાર છોડીને સાધુ થવાની શી જરૂર ?

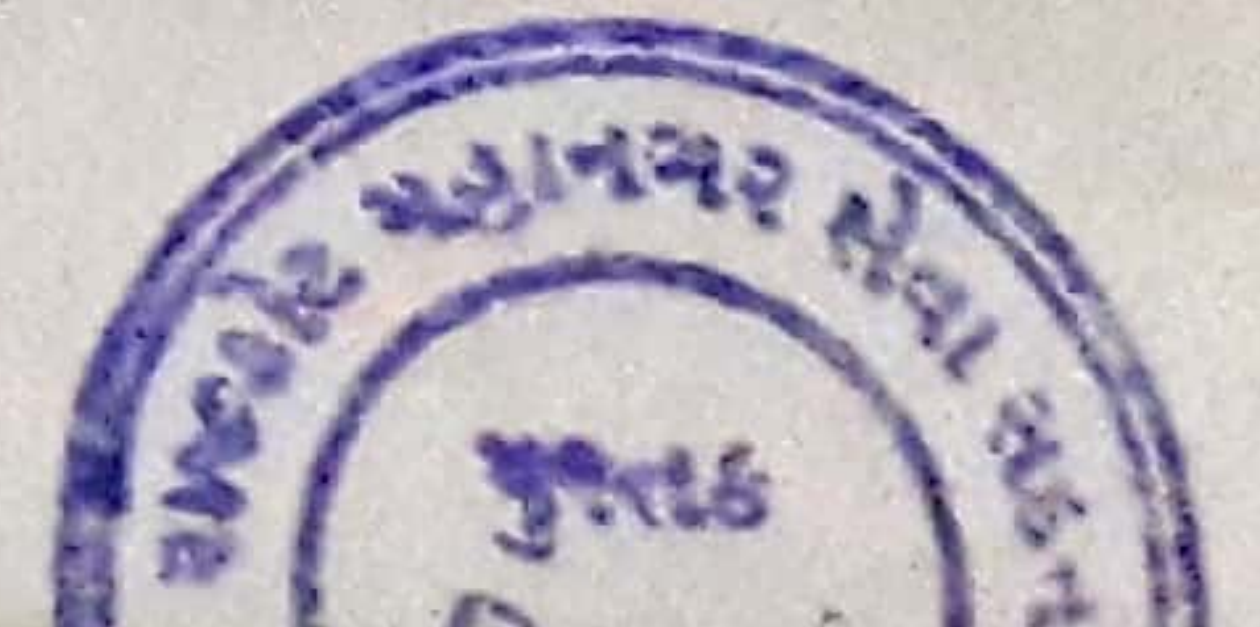
અલબત્ત, સાધુઓની જમાતમાં ઘણા સાધુઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં પણ એ જ રીતે જરૂરિયાત મુજબ જ રચના કરવામાં આવે છે. આપણા સૌરાષ્ટ્રમાં આ અંગેના દાખલા જોઈએ તો જ્યાં સાધુસમાજ દ્વારા, સંતભક્તો દ્વારા અન્નક્ષેત્ર ચલાવવામાં આવે છે ત્યાં આ ઝોળીનો મહિમા પ્રકાશિત છે. ઉદાહરણ માટે પરબની જગ્યા. સંત દેવીદાસ, પાળિયાદ, વિસામણ ભગત, વીરપુર જલારામ બાપા, સતાધાર શામજીભગત — એવાં અનેક સ્થળોમાં આ ઝોળીનો અપૂર્વ પ્રભાવ આજે પણ જોવા-જાણવા મળે છે. આ ભિક્ષા ઝોળીનું સામર્થ્ય બીજી કોઈ પણ ઝોળીથી ઊતરતી કક્ષાનું નથી. કાળક્રમે ભજનના અભાવથી કે યુવપરિવર્તનના પ્રભાવથી — જે ગણો તે આ ઝોળી ફક્ત રામરોટીની થેલી બની ગઈ તે એક જુદી વાત છે.

ઝોળીના આ બધા પ્રકારોની ટૂંકી માહિતી આપણે જોઈ લીધી. હવે આપણી મૂળ વાત ઉપર આવીએ. નાગાજીએ મને આપેલી ઝોળી કયા પ્રકારની હતી તે તો તેઓ જાણે, પરંતુ ત્રણ મહિના અને દસ દિવસ સુધી તેમાંથી રોજ એક સો રૂપિયાની નોટ હું મેળવતો. ક્યારેક ખાતરી કરવા ઝોળીમાંથી જ્યારે નોટ બહાર કાઢવાની હોય તે સાથોસાથ આંગળીના સ્પર્શ દ્વારા જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો કે અમુક ગણેલી રકમ તો નથી મૂકેલી ને ? પણ સ્પર્શ દ્વારા સમાધાન થઈ જતું કે તેમાં એક જ નોટ છે, બીજી નથી.

અત્યારે પણ તે ઝોળી મારી પાસે જ છે, પણ હવે તે પહેલાંના કમ મુજબ રોજ પૈસા નથી આપતી. ફક્ત દર્શનીય પ્રસાદી તરીકે તેનાં દર્શનથી સંતોષ થઈ જાય છે.

નાગાજીને જ્યારે મેં આ ઝોળીનું રહસ્ય જાણવા માટે વિનંતી કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું : "આ ઝોળી બે વર્ષ પહેલાંની સિદ્ધ કરેલી મારી પાસે પડી હતી. મેં કદાચિત્ પાંચ-છ વખત તેનો ઉપયોગ કર્યો હશે. પરંતુ તમારી સંશોધનવૃત્તિને થોડો ઉત્સાહ મળ્યા કરે તે હેતુથી તમને આ ઝોળી મેં આપી હતી. તેને સિદ્ધ કરવાની માયાકૂટમાં પડશો નહીં. તમારો ગૃહસ્થધર્મ છે તેમાં વ્યવસાય દ્વારા ઉપાર્જન કરવાનો જ આગ્રહ રાખો, તેમાં જ તમારું શ્રેય છે." આ પ્રમાણે રહસ્યની વાત ઉપરથી પડદો ઊંચકી શકાયો નહીં.

નાગાજી સાથેના સહવાસની એક ચર્ચામાં સાધુશાહી શાસન ચલાવવાની

પદ્ધતિઓ વિશે સ્પષ્ટતા થઈ. તેમણે મુખ્યત્વે ચાર પ્રકારની પદ્ધતિઓ ઉપર ચર્ચા કરતાં જણાવ્યું કે દરેક સાધુ આ ચાર પ્રકારની ક્રિયાઓથી સમાજ સાથે સંપર્કમાં રહે છે : (૧) ભજનાનંદી, આકાશવૃત્તિ ઉપર શાસન ચલાવનાર, (૨) ઈલમી, (૩) કીમિયાગર, (૪) ઔષધવિજ્ઞાન જાણકાર.

(૧) ભજનાનંદી : આ સાધુ હંમેશાં ભજન-તપસ્યામાં લીન રહે છે અને તેના પ્રભાવથી તેની જરૂરિયાતો સમાજ દ્વારા આપોઆપ પૂર્ણ થાય છે. આ પ્રકારના સાધુઓ સમાજ સાથે સંપર્કમાં હોય છે ત્યારે સમાજને ધર્મોપદેશ, આચારવિચાર અને વ્યવહારુ જ્ઞાનનો બોધ, આશ્વાસન આપી ધર્મસંરક્ષણ આદિ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. જ્યારે અમુક સાધુઓ સમાજથી દૂર રહી નિજાનંદમાં જ મગ્ન રહે છે, તે અવસ્થામાં પ્રકૃતિ તેની જરૂરિયાતોને સંતોષે છે. આ ઉત્તમ પ્રકાર છે.

(૨) ઈલમી : આ પ્રકારના સાધુઓ સમાજના ઋણથી મુક્ત થવા, સમાજને માનસિક તેમ જ શારીરિક યાતનાઓથી મુક્ત કરવા માટે મંત્રતંત્રનો પ્રયોગ કરી સેવા કરે છે. પરોપકાર અર્થે વિદ્યાનો સદુપયોગ કરી સાધુજીવનની ધન્યતાને અનુભવે છે અને ભજન-તપસ્યામાં લીન રહે છે. આ ક્રિયા દ્વારા તેઓ પોતાનું ધર્મશાસન ચલાવે છે.

(૩) કીમિયાગર સાધુ : આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિની અનેક પ્રકારની કલાઓમાં કીમિયાગરીની કલા સૌથી ઉચ્ચ કલા માનવામાં આવી છે. આદિઅનાદિકાળથી ચાલી આવતી આ અદ્ભુત કલાનો અર્થ છે હીન કક્ષાની ધાતુઓને ઉચ્ચ કક્ષાની ધાતુઓમાં ફેરવવાની સરળ પદ્ધતિ. પ્રકૃતિ પણ આ જ કાર્ય કરે છે. આ કાર્ય કરવામાં પ્રકૃતિને હજારો વર્ષો લાગે છે, જ્યારે કીમિયાગર, જેને રસસિદ્ધના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે, પ્રકૃતિનાં તત્ત્વોની મદદ લઈને ટૂંક સમયમાં જ આ કાર્યને યોજી શકે છે.

જે સાધુ ઉત્તરાખંડનો હોય અને ભિક્ષાવૃત્તિનો આગ્રહ ન રાખતો હોય તે ગુરુપરંપરાની પ્રણાલિકામાંથી રસવિદ્યા ગ્રહણ કરે છે અને પોતાનું શાસન રસવિદ્યા દ્વારા એટલે કે સુવર્ણ-ચાંદી જેવી ઉચ્ચ ધાતુઓ બનાવીને સરળતાથી કરે છે. આ ક્રિયાનો જાણનાર સાધુ આ ક્રિયાને ખૂબ જ ગુપ્ત રાખે છે. પ્રસંગોપાત્ત આ ક્રિયા દ્વારા સાધન ઉપસ્થિત કરી પોતાની ધર્મમર્યાદાને જાળવી લે છે. આવા સાધુઓ સમાજના સંપર્કમાં પણ રહેતા હોય છે તેમ જ અલિપ્ત પણ રહેતા હોય છે.

આપણા સમાજમાં પણ આ ક્રિયાનો જાણનાર એક વર્ગ છે જે ભાગ્યે જ જાહેર થાય છે. આજે પણ સમગ્ર ભારતમાં આ વિદ્યાના જાણકારો છે. સાથોસાથ આ વિદ્યા

શીખવા માટે ખાનાખરાબી ભોગવનારા લોકો પણ છે. જેઓએ કીમિયાગરી કરવામાં પોતાનું જીવન અને સંપત્તિ હોમી દીધાં છે છતાં કોઈ પણ પરિણામ જોઈ શક્યા નથી.

(૪) ઔષધ-ઉપચાર આધારિત : સાધુસમાજમાં એક પ્રકાર એ પણ છે જેઓ અનેક પ્રકારની જડીબુટ્ટીઓ દ્વારા અનેક પ્રકારના પ્રાચીન આયુર્વેદના સિદ્ધહસ્ત પ્રયોગો દ્વારા લોકોને રોગ-કષ્ટમાંથી મુક્તિ આપે છે અને તેનાથી લોકસંપર્કમાં રહી સેવા કર્યાની સાર્થકતા અનુભવે છે તેમ જ પોતાનું શાસન પણ સરળતાથી ચલાવે છે.

આ રીતે ચાર મુખ્ય પ્રકાર દ્વારા સાધુસમાજની વરણી કરી શકાય. અગાઉ આપણે ઝોળી વિશે ચર્ચા કરી ગયા તેમાં એક વાત મહત્ત્વની એ છે કે દરેક સાધુ પાસે કાંઈ સિદ્ધ કરેલી ઝોળી હોય તેવું જરૂરી નથી.

જે સાધુ સિદ્ધ ઝોળીનું નિર્માણ કરે અને જેમાં દેવત્વ, સિદ્ધિ, જાગૃતિ પ્રગટે તેનું મહત્ત્વ છે. જેમ કે 'સબ ઘટ મેરા સાઈયા, કોઈ ઘટ ખાલી નાહી', બલિહારી તા ઘટ કી જા ઘટ પ્રગટ હોઆ.' એ જ ઝોળીનું મહત્ત્વ છે. જેનામાં તપસ્યાના બળથી સિદ્ધિ મૂકવામાં આવી હોય.

આ તો આપણે ફક્ત એક ઝોળી વિશેની સાધારણ ચર્ચા કરી. સાધુસમાજનાં રહસ્યો સમજવાં-ઉકેલવાં એ મહાસાગરનું પેટાળ તપાસવા સમાન કાર્ય છે, જે કદાચ અરંભવિત ન હોય તો કાંઈ નહીં પરંતુ અતિ કપરું તો છે જ.

આપણા દેશમાં અનેક સંપ્રદાયો છે. એ જ પ્રમાણે તેના અનુયાયીઓ અને સાધુઓ છે. દરેક સંપ્રદાય પોતાના સાધુઓ અને અનુયાયીઓ દ્વારા જ ટકી શકે છે. સમજવાની વાત એ છે કે અત્યારના સમયે દરેક સંપ્રદાયોમાં અનેક પ્રકારની આંટીઘૂંટીઓ, ગૂંચવણો, વિટંબણાઓ અનુયાયીઓમાં તથા સાધુઓમાં પ્રવર્તે છે. મૂળ સિદ્ધાંત અને ગૂઢાર્થ તરફ દૈષ્ટિ નહીં રહેતાં લૌકિકવ્યવહાર તરફ વધુ આકર્ષણ છે, જેથી આપણે અનુભવી શકીએ છીએ કે કેટલી છેતરપિંડી, અંધવિશ્વાસ અને ગેરસમજણ વિસ્તરેલાં છે. આ અંગે અમુક કારણો બીજાં પણ છે. આપણા સમાજે પણ તણ કક્ષાઓ પ્રત્યક્ષ અગર પરોક્ષ રીતે સ્વીકારેલી છે :

(૧) ઉચ્ચવર્ગ : જે આર્થિક રીતે સધ્ધર હોય અથવા બુદ્ધિજીવી હોય અને સમાજમાં ઊંચું સ્થાન ભોગવતો હોય. (૨) મધ્યમવર્ગ : જે પોતાના સ્તરથી નીચે જઈ શકતો નથી અને પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખવા માટે તેમ જ ઉચ્ચ કક્ષામાં પરાવર્ત થવા માટે હંમેશાં પ્રયત્નશીલ હોય છે. (૩) પછાતવર્ગ : જેને બીજી કોઈ પણ બાબત કરતાં પોતાની ઉદરપૂર્તિનો પ્રશ્ન પહેલાં ઉકેલવાનો હોય છે અને દરેક રીતે કચડાયેલો, પછડાયેલો હોય છે.

હવે આ ત્રણે વર્ગના લોકો એક યા બીજી રીતે સાધુસમાજના સંપર્કમાં તો રહેતા જ હોય છે અને પોતાની કક્ષા પ્રમાણેના સાધુઓના પરિચયમાં આવવાનું પસંદ કરતા હોય છે. ઉચ્ચવર્ગ હંમેશાં ઉચ્ચવર્ગના સાધુઓ તરફ પસંદગી ઉતારશે. તે પછાતવર્ગના સાધુઓ તરફ ઓછું ધ્યાન આપશે. જ્યારે મધ્યમવર્ગની દૃષ્ટિમાં આર્થિક તેમ જ ધંધાકીય પરિસ્થિતિને વેગ મળે એવા સાધુઓ તરફ અભિરુચિ રહે છે. ક્યારેક મધ્યમવર્ગનો સમાજ સમજણ વિનાનું અનુકરણ ઉચ્ચ કક્ષામાં આવવા માટે પણ કરે છે જેથી પોતે મનોમન મૂંઝવણનો અનુભવ કરે છે. પછાતવર્ગના લોકો હંમેશાં મોટે ભાગે લોટરી, સદો, નોકરી આદિ પ્રશ્નોમાં ગૂંચવાયેલા રહે છે. ઉદરપૂર્તિ અને જીવન ટકાવી રાખવાનો જ જ્યાં મુખ્ય પ્રશ્ન હોય ત્યાં તત્ત્વચિંતનને સ્થાન જ ક્યાંથી મળે ? અલબત્ત, દરેક પ્રકારમાં અપવાદ તો હોય છે, પરંતુ મોટે ભાગે આ સ્થિતિ જોવામાં આવે છે.

હવે કઈ કોટિનો સાધુ સિદ્ધ છે ? કોણ સંત છે ? કોણ સમર્થ છે ? — એ સમજવા માટે સાધારણ રીતે દરેક પોતપોતાના નક્કી કરેલા માપદંડથી જ વિચારતા હોય છે જે હંમેશાં સત્ય હોય તેવું જરૂરી નથી.

આપણો સમાજ જ્યારે હૃદયની કોરી પાટી લઈને ધર્મનો, અધ્યાત્મનો અક્ષર ઘૂંટવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે પ્રથમ પ્રભાવિત કરનાર વ્યક્તિ અગર સંપ્રદાય દ્વારા પ્રભાવિત થઈને તેના રંગમાં રંગાય છે. પછી પોતાની બુદ્ધિની, તર્કની અને અનુભૂતિની મર્યાદા પ્રમાણે ગતિમાન થાય છે. જેમાંના અમુક સદ્ગુરુના પ્રતાપે તરી જાય છે અને અમુક લોકો પણ સિદ્ધિને, અનુભૂતિને, ચમત્કારને તથા અપરિપક્વ તત્ત્વને પૂર્ણતા સમજી લે છે ત્યારે તે ત્યાં જ અટકી જાય છે. પછી તો 'જો અટક ગયા તો લટક ગયા' જેવી વાત છે.

દરેક સંપ્રદાયમાં અનેક પ્રકારના સિદ્ધાંતોને ખૂબ સારી રીતે સમજાવવામાં આવ્યા છે. દરેક સમય-કાળ અનુસાર જુદા જુદા સિદ્ધાંતો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકાયો છે. કોઈ પણ સંપ્રદાયે કદી અયોગ્ય બાબતને સમર્થન નથી આપ્યું. ફક્ત સમજવાની અને સમજાવવાની ગતિમાં જ ફરક છે.

એક જ વાતનું મહત્ત્વ છે અને તે છે આચરણ. જે પોતાના જીવનમાં કોઈ પણ એક તત્ત્વને અમલમાં મૂકે છે તે મહાન છે, તે સમર્થ છે, તે તરી જાય છે. વાતો કરવાથી, વાંચવાથી, સાંભળવાથી કોઈ જ વળતું નથી.

ઉપદેશવાણીની કશી આવશ્યકતા નથી. બધા જ સમજે છે, બધા જ જાણે છે, મહાપુરુષોએ કલિયુગને કર્મયુગના નામથી ઓળખાવ્યો છે. જે કંઈક પણ કરે છે, જે

અમલ કરે છે, આચરણ કરે છે, તે કંઈક મેળવે છે.

સંસ્કારોનો માટે, ગૃહસ્થો માટે હઠયોગ, તપસ્યા, યજ્ઞ, દાન, એવા અનેક અધ્યાત્મયોગનાં સાધનો યુગપરિવર્તનના કારણે અસંભવ અગર કઠિન છે. સરળમાં સરળ માર્ગ બંધી અને સ્મરણનો સૂચિત કરવામાં આવ્યો છે. આ અંગે દરેક ધર્મશાસ્ત્ર, સંપ્રદાય સમર્થ આપે છે. એના દ્વારા જ અત્યારના સમયમાં ઊર્ધ્વચામી થઈ શકાય, અન્યથા બીજા સાધનો અતિ કઠિન છે.

“કલિયુગ કેવલ નામ આધાર,
સુમિર સુમિર ભવ ઊતરો પાય.”

“અધોર નગરાં વાગે”

ભાગ — ૧લો

સંપૂર્ણ

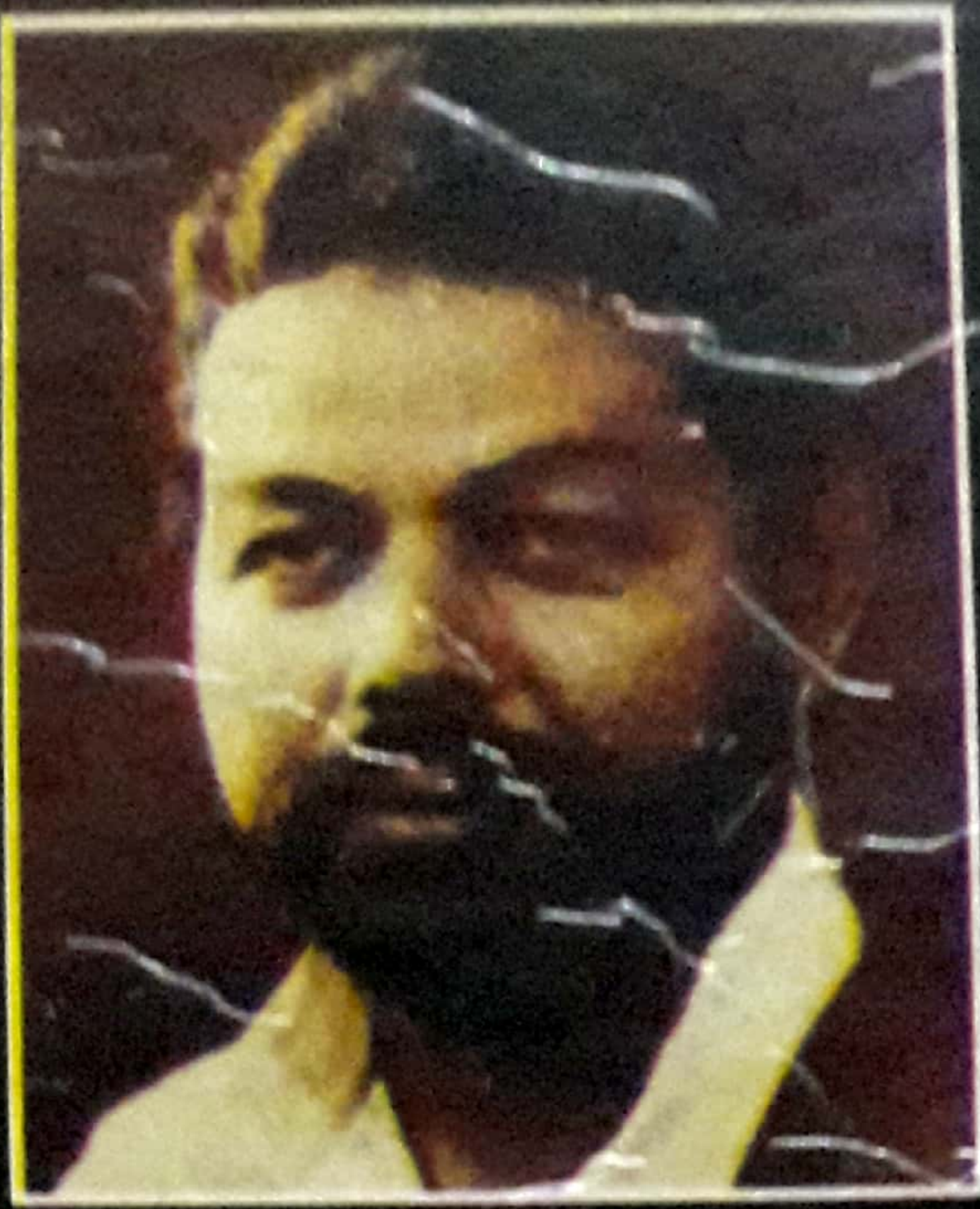
join in telegram

For safari ----- <https://t.me/safarigujaratis>

For Gujarati novel and magazine-- <https://t.me/gujaratibookandnovels>

For Hindi novel and magazine - <https://t.me/hindibookandnovels>

For English novel and magazine -- <https://t.me/Englishbookandnovels>

શ્રી મોહનલાલ અગ્રવાલનું મૂળ વતન ઉત્તર પ્રદેશનું મેરઠ ગામ, એમનું જન્મસ્થળ અને કાર્યક્ષેત્ર સુરેન્દ્રનગર.

શ્રી અગ્રવાલ વિજ્ઞાનના સ્નાતક છે, સંગીત, લેખન, પ્રાચીન સંસ્કૃતિનાં સંશોધનો, હથિયારો, તેમજ ઇતિહાસ અને આયુર્વેદ એમનો પ્રિય અને રસનો વિષય છે.

એમણે ‘અઘોર નગારા વાગે’ પુસ્તકમાં ભારતની સાધુશાહી સંસ્કૃતિનો તલસ્પર્શી ઉલ્લેખ કર્યો છે. હાલ તેઓ આયુર્વેદના તેમજ પ્રાચીન રસકલા, ધાતુવિદ્યાનાં સંશોધનો કરી રહ્યા છે અને એનો સંગ્રહ કરી જનહિતાર્થે પ્રગટ કરી રહ્યા છે.

‘ધૂમ્રવેધ ભા. ૧-૨’ પુસ્તક એનું એક ઉદાહરણ છે. આ વિષય ઉપર છેલ્લી અર્ધી સદીમાં માહિતીસભર ઉલ્લેખો એકીસાથે પ્રગટ થયા નથી. આ વિષયની ઘણી અગત્યની અને રસપ્રદ વિગતો એમણે રજૂ કરી છે.

ઘણાં વર્ષોનાં સંગ્રહ અને સંશોધનો બાદ ‘ધૂમ્રવેધ ભા. ૧-૨’ આપ સૌ સુધી પહોંચાડવાનું શ્રેય એમના ફાળે છે.

